

20 POTICAJA ZA BUĐENJE I PROMENU

o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije

NASLOV:

20 poticaja za buđenje i promenu
o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije

UREDILE:

Helena Rill
Tamara Šmidling
Ana Bitoljanu

IZDAVAČ:

Centar za nenasilnu akciju

LEKTURA I KOREKTURA:

Zorica Galonja

DIZAJN I PRELOM:

Ana Humljan Colić

ŠTAMPA

Standard 2

20 POTICAJA ZA BUĐENJE I PROMENU

o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije

Beograd–Sarajevo, 2007.

Sadržaj

PREDGOVOR

I NENASILJE

- 12 Nenasilje – političko djelovanje iz stava neškodljivosti, Ana Raffai

II AKTIVIZMI

- 32 Talasanje ili – kako od žabokrečine napraviti mesto
gde se nešto događa? Slobodanka Dekić
- 38 Razmišljanja o aktivizmu, Svetlana Kijevčanin
- 50 Nacionalizam podrazumeva diskriminaciju, Ksenija Forca i Majda Puača
- 59 Treba koristiti te neočekivane prilike, Vesna Teršelič

III MIROVNO OBRAZOVANJE

- 76 Edukacija za mir – knjiga ili web stranica? Iva Zenzerović Šloser
- 90 Mirovno obrazovanje kao pokretač društvenih promena, Ivana Franović

IV SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

- 104 Ide li suočavanje s prošlošću sporo i teško
u našim krajevima? Goran Božićević
- 113 Bez suočavanja s prošlošću sve je u nekakvom apstraktu, Refik Hodžić
- 123 Ne može se jedna nepravda ispravljati činjenjem nove, Nenad Vukosavljević

V RAD SA UČESNICIMA RATA

- 138 Veterani u izgradnji mira, Vladan Beara i Predrag Miljanović

VI KA POMIRENJU

- 152 Trauma i pomirenje, Amela Puljek-Shank
175 Radili smo to iz duše, Branka Rajner

VII CIVILNO DRUŠTVO – RAZMIŠLJANJA, PITANJA, DILEME

- 184 Civilno društvo ili Ubleha? Paul Stubbs
198 Od vidljivosti nevladinih organizacija – ka vidljivosti
mirovnog rada, Tamara Šmidling
209 Etika i mirovni rad – nepodnošljiva lakoća delovanja, Ana Bitoljanu
218 Kao soundtrack nekog uvrnutog filma, Svetlana Lukić

VII ROD I MIROVNI RAD

- 230 Rodni esencijalizmi, politizacija i mirovni aktivizam
na prostoru bivše Jugoslavije, Darija Žilić
244 Feministička medijska teorija i aktivizam: različiti svetovi
ili moguća saradnja, Danica Minić

IX DEMILITARIZACIJA

- 270 Izazovi demilitarizacije, Milan Colić Humljan

O AUTORKAMA/AUTORIMA

Predgovor

Tamara Šmidling
Helena Rill

Sarajevo–Beograd, mart 2007.

Publikacija pred vama predstavlja zbir različitih iskustava i promišljanja na polju izgradnje mira u regionu bivše Jugoslavije. Sastoji se od doprinosa, članaka i intervjua ljudi iz naše regije kojima je posvećenost izgradnji mira zajednička – iz različitih perspektiva i sa različitih pozicija i pristupa.

Knjiga je rezultat naše stare ideje o sistematizovanju barem dela iskustava prikupljenih kroz godine mirovnog rada u ovom regionu. Znajući da i drugi ljudi koji godinama deluju na ovom izazovnom polju i pristupaju mu iz različitih perspektiva i sa različitim fokusima takođe imaju pregršt pouka, dilema, razmišljanja, odlučili/e smo se na pisano uobličjenje tih bogatih iskustava.

Nekoliko osnovnih smernica kojima smo se vodili/e uticalo je na „identitet“ ove knjige i mi očekujemo da on bude kritikovan, diskutovan, promišljan, propitivan sa različitih pozicija, a takav pristup želimo i mirovnom radu uopšte.

Prva i najvažnija smernica bilo je postavljanje okvira koji bi mogao obuhvatiti ovu vrstu rada. Nismo imali/e dileme da je to upravo **izgradnja mira** koja nam se čini kao najkvalitetniji način da se opišu i objedine vrlo različite oblasti i polja rada – od suočavanja sa prošlošću, zaštite i promocije ljudskih prava, obrazovanja za mir, borbe za slobodan i kritički medijski prostor i stvaranje pravednog sistema, do teorijskih promišljanja osnovnih kategorija na osnovu kojih i delujemo. Izgradnja mira za nas je jednostavno najbolji način da opišemo to što radimo i vidimo je kao apsolutni prioritet naših društava, kao polje pluralnosti na kome se prepliću, nadopunjavaju, pa i sukobljavaju različiti aspekti, afiniteti i prioriteti, kojima je zajednički cilj izgradnja trajnog mira i pravednog društva.

Regionalna dimenzija je druga važna odrednica koja je presudno uticala na sadržaj i formu ove publikacije. S obzirom da su regionalni rad i prekogranična saradnja deo identiteta CNA od samih početaka njegovog delovanja, želeli/e smo da ovom prilikom otvorimo prostor za oglašavanja i doprinose ljudi iz različitih delova regije, i da još jednom potcrtamo važnost *regionalne* saradnje na *regionalnim* problemima čije je tretiranje ključno za izgradnju trajnog mira na našim prostorima. (Pomenimo samo suočavanje sa prošlošću, kao najistaknutiji primer za to.) Nažalost, i pored naših nastojanja, u knjizi nema glasova ljudi sa Kosova što se svakako nameće kao tema za razmišljanje, ali i delovanje.

Treća odrednica na osnovu koje je knjiga nastala jeste namera da u kreiranju sadržaja knjige izbegnemo zamku takozvane memorijalne, prigodne literature, kakva nastaje različitim povodima i uglavnom se sastoji od nabiranja *projekata* i projektnih *pregnuća* i *dostignuća*. Želeli/e smo da deset godina rada obeležimo izdavanjem knjige koja bi u prvom redu kritički sagledavala procese i pristupe u izgradnji mira i bavila se **problematizacijom i imenovanjem prepreka i dilema, kao i prikupljenih iskustava** u ovom radu. Drugim rečima, htele/i smo knjigu koja bi mogla da pomogne da rad na izgradnji mira u budućnosti bude koncipiran tako da može da odgovori na te dileme i prepreke, a nikako ne da nam osigura neprestano lupanje glavom o zid. Ukoliko ova knjiga na bilo koji način doprinese oživljavanju neke nove društvene energije u budućnosti, te na bilo koji način pomogne iznalaženju novih pristupa i ideja u mirovnom radu, moći ćemo da kažemo da je vredelo raditi na njoj.

Naposletku, knjiga nije rezultat nekog konkretnog istraživanja, niti ima pretenzije da predstavi nekakav celovit naučno-teorijski pristup izgradnji mira. Ona je uglavnom zbir aktivističkih i, manjoj meri, teorijskih promišljanja, i kao takva bi trebalo da doprinese približavanju tih dvaju pozicija i njihovom međusobnom nadahnjivanju i osnaživanju. Imajući u vidu nedovoljnost postojanja literature o izgradnji mira na ovim prostorima, smatramo da je veoma važno beležiti i čuvati **neposrednu istoriju mirovnog rada** na njima, beležiti trendove i različite pristupe i tako zauzeti deo javnog prostora tekstovima „iz prve ruke“. Pored toga, s obzirom na vrstu i količinu informacija koje se u knjizi mogu naći, a koje opisuju strategije, pristupe i metode vrlo različitih vidova

mirovnog rada, kao i svakodnevni kontekst u kome deluje veliki broj mirovnih aktivista/kinja, možemo reći da knjiga daje doprinos i jednom novom polju – **etnografiji mirovnog rada**.

To može biti važan korak ne samo u povećanju prisutnosti mirovnog rada u javnosti, već i znatan doprinos tretiranju ove vrste rada kao ozbiljnog poduhvata koji nije inspirisan uvek i samo diktatom novca i donatora, već iskrenom željom, energijom i potrebom da se dođe do pravednog društva.

Tekstovi u knjizi nastajali su u prethodnih godinu dana i različitih su dužina i stilova. Neki su više oslonjeni na teoriju, neki na neposredno aktivističko iskustvo, jedni su dosta lični i neformalni, drugi pisani formalnijim, akademskim jezikom. Zajedno odaju sliku raznovrsnosti pristupa, perspektiva, ličnih afiniteta, pa i pogleda na svet i društvo oko nas, kao što u svom tekstu Iva Zenzerović Šloser kaže, misleći doduše na mirovno obrazovanje, ali uz laku primenjivost i na mirovni rad u celosti, da je „o miru teško razmišljati u linearnoj formi kakva nam treba za tiskanu knjigu“, mirovni rad je „više hipertekst, web stranica, globalno umrežena, sa puno linkova u raznim pravcima“. Raznovrsnosti knjige doprinose i intervjui koje su osobe iz tima CNA napravile sa nekim mirovnim radnicima/ama iz Srbije, Hrvatske i BiH, procenjujući da su njihova gledišta i te kako zaslužila da se nađu u ovoj knjizi, pa makar i u formi malo drugačijoj od one koja je prvobitno zamišljena.

Do željene šarolikosti i raznovrsnosti, međutim, nije bilo nimalo lako doći. Tokom rada na knjizi kontaktirale smo sa puno ljudi iz različitih delova našeg regiona i uložile mnogo energije da dobijemo solidnu zbirku tekstova, koja ne pretenduje na to da bude generalni presek svega što se radilo i što se radi, ali koja može dati uvid u neke od osnovnih tokova mirovnog rada. U više navrata ostale smo „praznih ruku“, jer ni posle silnih produžavanja rokova, hrpe ispisanih e-mailova, brojnih telefonskih poziva i naše iskazane spremnosti da budemo što je moguće fleksibilnije, neki tekstovi jednostavno nisu stigli. Osim što je to za rezultat imalo izvesne praznine u konceptu knjige, u kojoj je primetno odsustvo nekih važnih aspekata mirovnog rada, kao što su rad u lokalnoj zajednici, kultura kao polje afirmisanja mirovnog rada, i tako dalje, takođe nam je i ukazalo na više „simptoma“ od kojih pate mirovni aktivisti/kinje.

Najvažniji, i svakako onaj koji najviše zabrinjava jeste to da je primetan osećaj umora, zasićenosti i nagomilanog stresa koji, zajedno, dovode do situacije u kojoj postaje jako teško, ili nemoguće, da se u pisanoj formi uobliče neka prikupljena iskustva. Umor, frustracije i hronični nedostatak podrške jesu nažalost stalni pratioci ove vrste rada i zaslužuju, u najmanju ruku, ozbiljan tretman i aktivno bavljenje sindromom „umornih i izgorelih mirovnih aktivista/kinja“. No, to bi mogla biti tema nekog posebnog eseja.

O stvarnim dometima, kao i o meri u kojoj dobijeni „produkt“ odgovara početnoj ideji, moći ćemo da pišemo i razgovaramo kad knjigu pročitate, no vredno je još jednom napomenuti da postoji zamisao/želja/težnja da ona doprinese afirmaciji mirovnog rada *kao takvog* i istovremeno kritičkom sagledavanju strategija, pristupa i pozicija koje odabiramo dok se bavimo tim istim radom.

Veliku zahvalnost za izdavanje ove knjige dugujemo autorkama i autorima tekstova, Ani Bitoljanu na drugarskoj podršci i sugestijama, Berghof Foundation for Conflict Studies na materijalnoj podršci i Berghof Research Center for Constructive Conflict Management i dr Martini Fischer na razumevanju i pomoći, Dejanu Iliću zato što je je nesebično delio svoje iskustvo sa nama, Zorici Galonja za svesrdnu pomoć i uloženu energiju koja je umnogome prevazišla lektorski posao, prijateljima/cama iz CNA i svima koji su na bilo koji način pomogli da ova ideja zaživi.

Za kraj, dužne smo da kažemo kako stavovi izneseni u tekstovima pripadaju isključivo pojedinačnim autorima/kama, te da tim CNA nužno ne deli njihove stavove. Zadovoljstvo zbog postojanja različitosti dobija svoj pravi smisao tek kada te različitosti komuniciramo i diskutujemo. Ovo je naš skromni prilog tome.

nenasilje

Nenasilje – političko djelovanje iz stava neškodljivosti

Ana Raffai

(De)blokada

Nekada su, pre nego što započnu pisanje djela, pisci zazivali muze da ih nadahnu kako bi bili u stanju dovršiti započeti posao. Ja sam dijete sekularnog vremena, pa na početku ovog teksta, umjesto da zazivam muze, razmišljam o svojim blokadama. Zašto mi teško pada nesputano pisati o nenasilju? Pretpostavljam da su različiti razlozi; dva su mi najvidljivija. Prvi je nasilje oko mene. Pratimo u medijima razvoj rata na Bliskom (i daljem) istoku. Preplavljuje me osjećaj frustracije i nemoći. Nije malo pojedinaca, organizacija, mreža u svijetu koji se javno i nedvosmisleno protive tom ratnom biznisu. U SAD-u i Velikoj Britaniji (da spomenem samo demonstracije u zemljama koje su danas ratni „ovnovi“ predvodnici) pred izbijanje rata u Iraku stotine tisuća građana izašla je na ulice u najveće proturatne proteste nakon Drugog svjetskog rata, da bi nedugo zatim političko vodstvo tih država ipak napalo Irak kao da nitko od njihovih glasača ništa nije rekao. Irak je razaran, a rat se širi, i čini se kao da je svaki napor protiv napredovanja nasilja uzaludan što me frustrira i čini da se osjećam nemoćnom. Ta pljuska demokraciji ponavlja se kada više od 60 posto građana Hrvatske prema aktualnim anketama ne prihvaća ulazak u NATO, a ipak to ne brine izabrane vršitelje vlasti da nastavljaju rad na priključenju ovoj vojnoj asocijaciji. Obeshrabrujuće djeluje kad većina građana ne može navesti izabrane upravne strukture države da postupaju prema volji svojih birača. U oba primjera očito nije dovoljno jasno izraziti neslaganje. Pogotovo ne u sadašnjem trenutku koji, čini se, nije pogodno vrijeme za mirovnu priču. I nije jednostavno

plasirati u ovom kontekstu nenasilje kao realnu alternativu, a ne tek viziju bez upotrebne vrijednosti.

Blokada zbog naizgled nedjelotvorne nenasilne vizije pojačava se kada sam svjesna nasilja koje sama proizvodim. Primjećujem ga pa se grizem zbog toga, ili ga ne primjećujem pa mi je još teže kada me netko drugi upozori. Nema čistog prostora, nekog mjesta ili zajednice koja bi bila carstvo nenasilja. Nema čak niti u meni „neokaljanosti“ nasiljem, pa da bih onako „savršena“ i „nenasilna“ imala pravo zahtijevati nenasilje ili ga barem zastupati na temelju svoje nepogrešivosti.

Dakle, nemam na raspolaganju niti okruženje, kontekst koji mi osigurava da će moje djelovanje biti nenasilno, niti sam kao subjekt djelovanja lišena pogreške, da bih se, radeći na društvenim promjenama, mogla osjećati kao doživotna građanka „države mira“, koja s pozicije dovršenog stanja i s moralnim pravom nepogrešive djeluje u nekom drugom svijetu – nazovimo ga „državom nemira“. Naprotiv. Čini mi se kao da je prostor tako zasićen nasiljem te se ono smatra, ma kako bilo moralno osuđivano, „normalnim“, a ja se ovdje eto pred sobom i ovim tekstom pravdam što prigovaram toj „normali“ tvrdeći da postoji realna alternativa koja zahtjeva da na njenim osnovama počne transformacija društvenih sukoba. Pa i onda kada ta alternativa ništa bolje ne uspijeva meni koja ju zastupa, nego li možda drugima, koji/e su manje svjesni/e da ona postoji.

Stalo mi je da pomoću ovog teksta, oslanjajući se na vlastito iskustvo traženja kako u svom životu živjeti nenasilje, zabilježiti neke momente ili orijentire koji su meni korisne vodilje. Također želim sročiti u riječi neke odrednice kojima se vodim u nenasilnom djelovanju s ciljem da ovaj tekst bude pomoć onima koji su odlučili isprobati se u nenasilnoj strategiji ili da bude poticaj onima koji ga ovom prilikom tek upoznaju.

Što je nenasilje i kako počinje?

U počecima pojma postoji iskustvo. Želim se osvrnuti na one koji riječi *nenasilje* udahnuju život, tj. ženama i muškarcima koji su u konkretnim životnim situacijama ekstremnog nasilja napravile/i kopernikanski obrat i umjesto da su se nasilno branile/i, poput velike većine u svojoj sredini, izabrali/e drugi put. Taj put ovdje želimo promovirati. „Kada mi je postalo jasno da ja neću ubiti drugu

osobu, pa makar to bio jedini način na koji mogu spasiti svoj život, da radije biram da ne ubijem nego da se spasim – tada sam okrenula novi list u svom životu“, kazala je jednom prigodom osječka mirovna aktivistica koja je i počela svoj mirovni angažman usred rata u svom gradu 1991. godine.¹ Nisu je pogurale okolnosti. Jedino ukoliko prihvatimo da su okolnosti toliko prevršile mjeru, da su pomogle izoštriti antene za mogućnost proboja zatvorenog kruga nasilja, što se možda desilo Rosi Parks² kada je umorna sjela u prednji dio autobusa u M. i tako umorna odbila poštivati (nepravedan) rasistički zakon po kojem je njoj kao crnkinji bilo zabranjeno sjediti u društvo bijelaca.

U oba slučaja radi se o neposlušnosti prema zatečenom stanju, koje će većina smatrati jedino mogućim i realnim, dok će protivljenje lako etiketirati kao nerearno, smiješno, a možda i drsko. Ta tko si ti da mijenjaš naše ustaljene tokove? I u oba primjera osobe koje su odlučile da neće više prihvatiti zadane okvire, pravila igre, prihvaćaju nešto drugo: u situaciji nasilja radije trpe umjesto da nanose bol drugome. Inicijalna iskra za nenasilno djelovanje je odluka da se hrabrost „utroši“ na odbijanje nasilja. Taj napor otvara oči i duh prema novim mogućnostima izlaska iz naizgled bezizlazne situacije. No, prvi korak je reći NE nasilju.

Iz tog razloga sâm pojam *nenasilje* ima svoje opravdanje. On izražava taj prvi korak, početnu točku koja je barem u većini slučajeva NE nasilju koje nas okružuje i koje, kao naučene obrasce ponašanja i mišljenja reproduciramo. I dok god je društvo globalno gledano u velikoj većini primjera organizirano po principima nasilja, ima smisla definirati alternativu riječju koja počinje s NE nasilnoj paradigmi.

Pojam „nenasilje“ možemo interpretirati i s uskliknom intonacijom kao NEĆEMO NASILJE! PROTIVIMO SE NASILJU! – i tako prepoznati u njemu volju za nečim drugim, protest ili otpor.

*

- 1 Citat prema K. Kruhonja, radionica „Pomirenje u kontekstu izgradnje mira“, Miramida Plus! 9, 2001.
- 2 Rosa Parks je crnkinja, švelja koja je 1955. prekršila zakon i sjela u busu na mjesto namijenjeno bijelcima. Uhićena je zbog prekršaja, što je pokrenulo nenasilan otpor crnaca protiv rasne diskriminacije. Usp. M. L. King, Freiheit, Wupertal, 1984. str. 3.

S druge strane, većina teoretičara nenasilja zamjera pojmu „nenasilje“ što je previše izraz onoga što nećemo. Na neki način, kad god spominjemo nenasilje, promoviramo barem na razini riječi i nasilje. I ne kažemo ili malo kažemo o onome što hoćemo. Taj manjak pokušava se popraviti dodavanjem riječi nenasilje pridjeva ili imenica. Tako u francuskom jeziku postoji izraz *alternatives nonviolentes* (nenasilne alternative).³ Time je naglašeno da se radi o novim, alternativnim paradigmama koje nenasilje nudi. U hrvatskom jeziku postoji izraz *aktivno nenasilje* koji izražava da se nenasilje ostvaruje u djelovanju, tj. u prakticiranju vrijednosti koje su sadržaj nenasilnog stava. Osim toga, pojam aktivno uz nenasilje uklanja nesporazum prema kojemu je nenasilje isto što i pasivnost. U njemačkom pak postoje dva naziva koja se najčešće koriste za označavanje nenasilja: *Gewaltlosigkeit* (nenasilje) ili još češće u obliku pridjeva *gewaltlos* (nenasilan) i drugi noviji, i po mom sudu prikladniji pojam *Gewaltfreiheit* (nenasilje), ili kao pridjev *gewaltfrei*. *Gewaltfrei* smatram prikladnijom riječju jer umjesto sufiksa „los“ koji znači „bez“, „lišen“ *gewaltfrei* ima sufiks „frei“ što znači „slobodan od“: biti slobodan od nužnosti, od upotrebe nasilja. Još jasnije vrijednosni temelj nenasilja izražava treći, najmanje korišten izraz, a to je *Guete kraft*, u doslovnom prijevodu „snaga dobrote“.

Svi ovi pojmovi stoje za dvije riječi kojima Gandhi imenuje nenasilje. Prva je *ahimsa*, sanskritska riječ koja doslovno prevedeno znači neškodljivost; ne nauditi nikome. Prevodimo je kao poštovanje, dapače, apsolutno poštovanje prema svakome i svemu što živi. Ahimsa pokriva ono što u edukaciji za nenasilno djelovanje zovemo *stav nenasilja*, *stav respekta prema drugome* i *afirmaciju sebe*. Drugu riječ je Gandhi sam skovao jer je u nenasilnoj borbi trebao pojam koji će označavati način djelovanja. To je *satyagraha*. Doslovno prevedeno *satyagraha* znači snaga istine. *Satyagrahi* su ljudi koji se bore zato što čvrsto stoje uz spoznatu istinu, oslanjaju se na moć ljubavi, pravde i istine te u svom djelovanju biraju nenasilna sredstva. Drugim riječima, pronalaze različite oblike borbe koji su u skladu sa stavom respekta prema drugoj osobi.⁴

*

3 Usp. Naziv organizacije fr. MAN (*mouvement des alternatives nonviolents*).

4 J. Semelin, Christian Mellon, *QUE sais-je? – la non-violence*, Paris, 1994., str. 7 i 8.

Povezanost političkog djelovanja i duhovnosti nenasilja

Institucionaliziran vrijednosni sustav kao što je npr. religija naglašava kako je važno povezivati vlastite etičke vrijednosti ili načela i njihove provedbe u praksi. U kršćanstvu npr. Biblija na mnogo mjesta potiče na prakticiranje vrijednosti uz koje stavom prisežemo; u Jakovljevoj poslanici stoji „vjera bez djela je mrtva“ (Jakov 2, 26).⁵ Svejedno, postoji stvarnost u kojoj još nije ostvarena vizija, kada još nije u djelo pretočeno načelo. Religija dopušta taj raskorak i tumači ga teologijom ljudske nesavršenosti ili ljudske grešnosti. Ima smisla dati vremena procesu sazrijevanja jer napore ne možemo vrednovati samo po njihovim uspjesima. Slično vrijedi za nenasilno djelovanje: nitko nikada neće biti savršen na način da bi za sebe mogao reći, eto ja sam nenasilna. Radi se o nastojanju afirmacije sebe i poštovanja drugoga, radi se o vježbi koja polako postaje habitus/način djelovanja. To nastojanje opisujemo kao *zonu nenasilja* koju ostvarujem kada sebe asertivno⁶ afirmiram, a drugoga empatički⁷ poštujem. Nekada uspijemo više biti u zoni nenasilja, nekada manje.

Ipak, pored ove sličnosti s religijama, prema J. M. Muelleru⁸ nenasilje se razlikuje od religijskog sustava po tome što je za nj bitno da se ostvaruje kroz nenasilne strategije. Inače nema razloga zvati se nenasilje. Tako smo došli do drugog ključnog pitanja za razumijevanje nenasilja, a to je pitanje KAKO nešto činim? KAKO komuniciram, ne samo ŠTO je sadržaj moje poruke. Kako postizem svoj cilj? Kako sebe ostvarujem? Kako gradim društvo? Uvijek i iznova pitanje KAKO. Skrenite pažnju na diskusije u javnosti, na fokus koncentracije u razgovoru, na obrazlaganja kod donošenja odluka. U svim tim slučajevima, pažnja sudionika/ca interakcije usmjerena je na ŠTO. Na argumente, na ciljeve, na korist ili štetu... Rijetko, vrlo rijetko imate njegovane diskusije, u pravom smislu riječi dijaloge, u kojima ćete susresti osim oštroumnosti i prisebnost.

*

5 Usp. cijeli odlomak Jak 2, 14–26 kako razumije odnos stava (vjere) i prakse (djela) i kako definira djelovanje.

6 Asserto lat. – potvrđujem se, druga riječ za asertivnost je hrv. prodornost (usp. Rječnik stranih riječi).

7 Ein patho grč. su/osjetiti, osjetiti stojeći pored; druga riječ u hrv. sućutno.

8 Usp. Video zapis intervjua s J. M. Mueller, Les colombes de l'ombre – acteurs non-violents en Israel Palestine, izrada CANVA, Carcassonne.

Osim brzine i stanke. Osim hrpe rečenica, prostor za tišinu. Možete provesti kratko ispitivanje i promatrati bilo koju emisiju na TV pod lupom ova dva pitanja: koliko je u diskusiji važno ŠTO govore, a koliko su govornici/e svjesni/e KAKO komuniciraju. Nenasilje prepoznajem ondje gdje postoji *korelacija između puta/načina i cilja*.

To je jedno od osnovnih pravila nenasilnog djelovanja. Gandhi slikovito govori o odnosu zrna i biljke: iz zrna kukuruza ne može niknuti bukva. Ne može se nasilnim načinom odjednom stvoriti društvo mira i pravde. Jer samo nasilje sadrži nepravdu i nemir prema nekome. „Mir nije cilj nego je već sâm put prema cilju mir“⁹ – nasilje u sebi nosi nepravdu i zrno novog sukoba.

Možda zvuči neobično uopće povezati duhovnost i politiku. U našoj regiji politika se veže puno više uz kriminal nego li uz društvenoprihvatljivo ponašanje. Kombinacija politike i religije kakve poznajem u svom okruženju u velikim crkvama (katoličkoj i pravoslavnoj) obično daje kao rezultat zagovaranje populističke političke opcije (npr. nagovaranje vjernika na vjerskim okupljanjima da glasaju za stranku prikladnu političkom stavu dotičnog predstavnika vjerske zajednice) koja promovira nacionalnu isključivost, a njen politički rezultat je nacionalizam. Tako da, u kontekstu u kojem aktualno živim, radije govorim o povezivanju socijalnog djelovanja i duhovnosti. Ali postoje i druge mogućnosti. Primjeri političkih lidera kao što su Gandhi i MLK, kao i aktivista/ica koje je vodila nadahnutost nenasiljem pokazali su kako nije nužno, baveći se politikom, lagati, prisvajati, zavaravati, isprazno govoriti. Naprotiv, nije duhovnost svrha samoj sebi nego je po njihovom sudu srž politike. Potaknuti vrijednostima zalagat će se za promjene i kada za svoj angažman ne nalaze osobno koristi. I obrnuto, bez oduševljenosti ili vizije političko djelovanje je u opasnosti da bude nasilno. Duhovnost ne shvatam kao nužno pristajanje uz određen religijski kod, odnosno potvrđivanje ispravnosti crkava i vjerskih zajednica. Mislim na vrijednosti i nadahnuća koja su s onu stranu kratkoročnih uspjeha. Vjerovanje da je politički korektno biti pošten, govoriti istinu, prihvaćati demokratski put obnašanja vlasti i slušati volju izbornog tijela

*

9 Gandhi, *Tous les hommes sont freres*, Gallimard, UNESCO 1969. odlomak „Cilj i sredstva“, str. 149.

u suvremenom svijetu djeluje poput idealizma. U tom smislu duhovnost je poput etičkog mjerača djelovanja. No, postoji nešto što je duhovnost kao „ono što daje duh ili dah“ politici, a nalazi se i u riječi nadahnuće. Nadahnuće je moguće kada djelovanje proizlazi iz uvjerenja da je istinito i dobro ono što činimo. Tada je nadahnuće plodno tlo novih ideja za rješavanje starih problema. Svaka nenasilna akcija je jedna kreativna minijatura u mozaiku nenasilnog djelovanja. Stoga je neponovljiva. Svaka živi od svoje originalnosti. Iznenaduje i nadahnjuje za novu kreativnost. U našim politikama nema kreativnosti jer nema vjere da je kreativnost vezana uz nadahnuće, a nadahnuće uz iskrenost i poštenje. Politički angažman *satyagraha*, onih koji prakticiraju nenasilne strategije, vodi se uvjerenjem da „nas politika obavlja kao zmija koja se ovila oko tijela i koje se ne možemo više osloboditi usprkos svim naporima. Ja se želim boriti sa zmijom.“¹⁰

Strukturalno nasilje i neki orijentiri nenasilnog djelovanja

Riječ nasilje nas najprije asocira na fizičko nasilje, tučnjave, rat, eventualno psihičko maltretiranje. Nasilje za koje možemo definirati vršitelja radnje (agensa) zovemo *direktno nasilje*, bilo da se radi o fizičkom ili nekom drugom načinu nanošenja štete („škodljivosti“) ili o nepoštivanju sebe ili druge osobe. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća praksa oslobođenja latinoameričkih društava (Helder Camara/Nikaragva) kao i proučavanje sukoba (J. Galtung/Norveška) dolaze do sličnih spoznaja: osim direktnog nasilja postoji i nasilje za koje ne znamo agens, pomalo ga čine svi, jer podržavamo nepravedno uređenje ili smo dio struktura koje legalno ali ne i pravedno čine nasilje.¹¹ Neki su zbog svojih pozicija u društvu odgovorniji za to nasilje i žele postojeće stanje održati pošto u njemu dobro žive. Drugi su žrtve institucija. Oni koji su na donjem dijelu ljestvice moći također doprinose svojom pasivnošću da ostanu u nepovoljnom položaju. Hildegard Goss Mayr je prikazala nasilje u društvu pomoću trokuta koji stoji naopačke, na svom vrhu.¹² Nasilje podržavaju razne grupe i pojedinci

*

10 Gandhi, ibd.

11 Usp. Galtung, *Kein Zweifel: Gewaltlosigkeit funktioniert! Werkstatt fuer Gewaltfreie Aktion*, Baden, 1995.

12 Usp. H. Goss Mayr, *Evangelje i borba za mir*, Zagreb 1993. str. 55 i sl.

jer nekritički rade ono što se od njih traži; radi se o nasilju koje H. Camara zove *institucionalnim nasiljem*, J. Galtung *strukturnalnim nasiljem*. „Majka svih nasilja je nepravda, nepravedno podijeljena dobra u društvu“, tvrdi H. Camara.¹³

Strukturalno nasilje u zajednici/društvu čine, osim nepravedne podjele dobara, načini na koje je raspoređena moć u društvu, na koje se donose odluke, na koje se održava diskriminacija jednih nad drugim grupama. Strukturalno nasilje nije svima tako očito kao direktno. U miru je teže prepoznati ga jer zahtijeva prihvaćanje vrijednosti kao što su ravnopravnost i jednaka prava svih građana, socijalna prava, socijalna osjetljivost za slabije u društvu, pravo svih građana na rad, pravo pojedinca na izbor. Osim toga, ono je u pravilu podržano teorijama ili ideologijom koja „tumači“ kako je upravo postojeće uređenje društva ispravno. Ideologija koja učvršćuje nasilje struktura zove se *kulturno nasilje*.

Sva tri oblika nasilja su povezana: kulturno nasilje osmišljava strukturalno, strukturalno izaziva reakciju potlačenih tako da uzmu oružje i pravedni cilj oslobođenja pokušaju doseći nasiljem. H. Camara taj lančani proces zove *spiralu nasilja*: nasilje države izaziva nasilje pobunjenika koje pak opravdava nasilje represivnih legalnih organa vlasti, nasilje vojske i policije nad pobunjenicima. Budući da se time ne rješava problem tlačenja, pobunjenici pojačavaju svoje nasilje, a država odgovara većim represijama. Sukob tako eskalira.

Zbog toga je jedan od orijentira u strategiji nenasilnog djelovanja pokrenuti akcije koje idu u suprotnom smjeru i razbijaju spiralu nasilja. Polazeći od poznavanja problema eskalacije sukoba i svjesni vlastite odgovornosti u podržavanju strukturalnog nasilja, nenasilni borci se nastoje fokusirati na problem protiv kojeg se bore i na sredstva koja koriste u borbi. Duhovnost nenasilja dolazi pri tom na svoje budući da se u sukobu *fokusira na problem, ne umanjujući poštovanje prema osobi protivnika*. Ključno pravilo transformacije sukoba pri tom je: „budi oštar/a prema problemu, a blag/a prema osobi“. Vrlo je ljudski i iskustvo vjerojatno većine nas to potvrđuje, da u sukobu vidim protivnika/neprijatelja kao utjelovljenje svojih patnji. Ne želim ga ni vidjeti, a u mašti bih ga najradije zbrisala s lica Zemlje. No, strategija nenasilnog otpora

*

gleda na svrhu djelovanja, tj. na to kako postići dugoročno rješenje problema. Dugoročno, uklanjanje vršitelja nepravde nije rješenje. Nepravdu i sve što je strukturalno podržava naš „pravi neprijatelj“. Inače će, uklanjanjem protivnika, a ne rješavanjem problema problem među nama ostati. Da je tako pokazuju primjeri promjene vođa na određenim funkcijama u diktatorskim režimima, a preživljavanje problema ostaje bez obzira što tih likova više nema. Usredotočenje na problem pomaže poput imunog svojstva protiv *mimetike nasilja* (R. Girard).¹⁴ Pri tom među sobom održavamo svoje htijenje da, koliko god protivnik nama nanosio štetu, mi njemu nećemo. Koliko god nas ne vidi kao ljude, mi njega hoćemo vidjeti kao osobu koja, doduše, čini ono protiv čega se mi borimo, ali i dalje ostaje osoba koja ima pravo na život i može se mijenjati. Mnoge nenasilne akcije koriste i neke rituale iz sfere duševnosti ili duhovnosti kao što su: molitve, meditacije, postovi, propovjedi, ili iz svjetovnijeg izvora: pjesme, humor, ples.

Kada su u Iraku krajem 2005. mučki ubili J. Foxa, britanskog quekera koji je bio u mirovnoj službi u toj zemlji, njegovi prijatelji menoniti nisu nijednom gestom izrazili svoju tugu nad gubitkom prijatelja kroz bilo koji način protunasilja.¹⁵ Nisu tražili da se „zao počinitelj/i pravedno kazni“ jer znaju da je kazna način rješavanja sekundarnih problema što samo pomaže buktanju nasilja protiv kojeg je Fox dao svoj život. Niti jednom prilikom nisu tražili osvetu i ničime nisu omalovažavali one koji su ubili njihova prijatelja mada se angažirao upravo za irački narod. Umjesto toga, stalno su podsjećali na ratno nasilje, koje podržavaju zbog svojih interesa bogate zemlje upletene u irački rat, i na terorističko nasilje, koje je ovom prvom vrlo slično u načinu i ciljevima. Podsjećali su na problem, a ne na „krivce“ i protestirali su protiv nasilja, a ne protiv njegovih protagonista. U njihovom molitvenom proglasu povodom likvidacije Foxa stoji: „Pozivamo na molitvu za sve koji trpe nasilje u Iraku, molitvu za one koji otmaju ljude iz političkih razloga ili jednostavno samo zato

*

14 Iz: *Que sais je? – la non violence*, prema Rene Girard, *La violence et le sacre*, Grasset 1972, str. 78. i 79.

15 Quekeri i menoniti su u našoj regiji najpoznatiji pripadnici historijskih mirovnih crkava. Taj pojam obuhvaća crkve proizašle iz reformacije (16. st.) koje su eksplicitno u svom vjerovanju uključile kršćansko nenasilje.

da na njima zarade novac, na molitvu za one koji nisu htjeli ostaviti na cjedilu ljude u Iraku.“¹⁶

Otpor ili obrana

Svako nasilno ponašanje na neki način je „zarazno“: u iskušenju smo na udarac odgovoriti istom mjerom pozivajući se na pravo nevine žrtve. No, koristeći to pravo zapravo postajemo sve sličniji onome protiv koga se borimo, pa se s vremenom legitimno nameće pitanje: a s kojim pravom tražimo sućut treće, nepristrane strane, ako smo sve sličniji svom protivniku po svom načinu borbe. Neke orijentire u borbi protiv strukturalnog nasilja mogu pružiti pojmovi *obrana i otpor*.

Nenasilne akcije radije koriste pojam OTPOR za svoje djelovanje, vojske obično pojam BRANI. Svjesno koristim riječ borba za oba načina djelovanja jer imaju sličnosti: oba zahtijevaju pripreme i organiziranost. U oba slučaja organiziraju se grupe i imaju svoju strategiju djelovanja, ciljeve, analize kako ih ostvariti. I u obrani kao i u otporu protagonisti treba da budu srčani i hrabri jer u obje situacije postoji rizik da čak izgube život. A opet, veliku razliku čini ono što je odmah vidljivo, a to je korištenje ili odbijanje da se koristi bilo koje oružje kao sredstvo borbe.

Razlika je i u tome što se obrana tumači kao odgovor na napad. Time što je jedna strana napadnuta, ima pravo da se brani. Oni koji se brane nalaze objašnjene za svoje ponašanje u djelovanju, odnosno, u nepravednosti drugoga. Postoji li nepravedna obrana ili pravedni napad? Prvi je napad, onda slijedi obrana. Otpor traži opravdanje u razlozima koji su njemu imanentni. Može, ali ne mora biti drugi korak na prvi korak napada. Pružamo otpor i tako djelujemo radi vrijednosti do kojih nam je stalo, radi svijesti o pravednosti i nastojanja oko promjena nepravednih stanja.

Zato ugroza kod obrane dolazi od druge strane, s kojom se, barem dok traje obrana, ne smije komunicirati. Naprotiv, kada se radi o otporu, nenasilna

*

16 Citat prema e-mail vijesti od 11.3.2006. razaslao je Njemački Menonitski mirovni komitet (dmfk.menno.peace@t-online.de)

komunikacija je jedno od osnovnih sredstava djelovanja. Komunikacijom utječemo na protivnika, komunikacijom utječemo na javnost želeći zadobiti njenu naklonost. Obrana pretpostavlja pravednost naše strane, nepravednost (jer su napadači) protivnika. Zato je teško danas, nakon rata, priznati svoju nepravednost kada smo uvjereni da se branimo. Konstrukt obrane vraća na bijes prema neprijatelju, bijes da smo bili napadnuti, bijes zbog nepravde da je netko ušao u naše živote, naša sela, naše kuće, naše dnevne boravke i dirao ono što pripada nama, a NE njemu.

Otpor u pobrojanim situacijama okreće pažnju prema tome da je problem u ulaženju, a ne u tome tko je ušao. Zato ne smatra pravednim da itko ulazi, niti napadnut, niti onaj koji se brani. Da je rješenje u zadovoljenju potrebe da imamo svoje sigurnosti u svom prostoru, njegovanju svojeg života i svog identiteta. Da je rješenje u tome da put/način dolaska do rješenja ne bude kontradiktoran tom rješenju. Da je moć već sada u onima koji mogu ne rušiti kada tvoje ruše i ne izganjati kada tebe progone. I zbog svoje vjere/vrijednosti koje slijede. I zbog svoje vidovitosti strategije: otpor zna da iza rata dolaze računi na naplatu. Zna da obrazac destrukcije protiv neprijatelja destruiru i one koji vrše nasilje.

Nenasilje ili nasilje: izbor, a ne nužnost

Teško je demitologizirati obranu sve dok je općeprihvaćeno mišljenje da napadnuti imaju moralno pravo da se late nasilnih metoda kako bi se obranili. Nije popularno, katkada zvuči kao suludo ili bezobrazno, zastupati tezu kako je svako, pa onda i nasilno ponašanje u obrani, stvar izbora. Ova tvrdnja počiva na logičkom razmišljanju da slobodna, mentalno kako-tako zdrava odrasla osoba ima u svakoj situaciji svoga života priliku odlučiti se što će učiniti, pa i kada je ta sloboda tako sužena da je izbor vrlo siromašan. Pozivanje na izbor nema za cilj okriviti one koji su oružjem branili sebe, svoje obitelji, ono što im je vrijedno; neki bi to zvali svetinje. Argumenti koje ću navesti o izboru nasilja, a ne njegovoj nužnosti su protest protiv ideologije koja je imanentna zapadnoj kulturi (usp. kulturno nasilje) koja *veliča, legitimira i legalizira nasilje* (usp. J. M. Mueller).¹⁷ Ne iritiraju ljudi koji su pucali. Ali se smijemo protiviti onima koji

*

17 Usp. videomaterijal Les colombes de l'ombre.

često, sami očuvani od nasilne obrane, druge na nju navode. Pri tome pričaju da žele mir, ali tvrde kako mir nije moguće doseći jer oni procjenjuju da je nasilje neminovno. Iritira me bijeg od suočavanja sa vlastitom odgovornošću, propagiranje junaštva koje je valjda samo u filmovima dobro i pravedno. Ni u jednoj državi bivše Jugoslavije u medijima, koji su više-manje isti oni koji su bili aktivni tijekom rata, nije kritički propitana ideologija nužnosti nasilja. Malo je poznat i sam pojam kulturnog nasilja.

Nenasilni stav je protest protiv podrazumijevanja da je oružana obrana neupitna, pa makar gledamo i suživimo nakon rata sa svim posljedicama ratnog nasilja, od psihički istrošenih branitelja, do silovanih žena, od iščupanih obitelji do siročadi, od potrganih veza i razorenih sela. Kao da iskustvo rata nije podučilo da naprosto osudimo nasilje, umjesto da se protivimo samo „nepravednom“ nasilju. Nije li argument o nužnosti nasilne obrane u suštini odraz uvjerenja kako je nasilje efikasno. Ovu vjeru valja raskrinkati kao lažno pouzdanje. I kao oprečnu religijama koje egzistiraju na našim prostorima. Bez obzira na to što same religijske institucije nisu predvodnice u promociji nenasilja u svojim zajednicama. Promocija nenasilja je protest protiv gluposti u kojoj ponavljamo iste gubitke. Nismo žrtve fatalne sudbine koja nas veže uz predodređeno nam ratovanje. Od onih koji su sami ratovali, po mom sudu više odgovornosti nose za održavanje vjere u nužnost nasilne ali „pravedne“ obrane oni koji i dalje proizvode misli, naše slike u glavi, kako tobože nema druge do li pravednog rata, zajedno sa svima koji odobravaju njihove ideologije, a mislim da su još uvijek većina u našim društvima.

Reakcija ili inicijativa

Inicijativa je pojam koji pobliže definira što je to izbor. Kažem li izbor, istakla sam ono ŠTO je rezultat, kažem li preuzmi inicijativu, više sam rekla o onome KAKO doći do izbora. Inicijativa je alat nenasilne strategije. Onaj tko ima inicijativu, usmjerava. Studenti na beogradskim demonstracijama ranih devedesetih preuzimali su inicijativu razgovarajući s policijom; prosvjednici koji uvijek iznova izmišljaju načine kako da svoju poruku učine zanimljivom javnosti imaju inicijativu. U proceduri nenasilne komunikacije ona/onaj koji

otvara dijalog u ja-poruci preuzeo je inicijativu. Nenasilni otpor je način kako grupa može komunicirati svoje zahtjeve. Bez obzira radi li se o sukobu koji otpor inicira ili o otporu koji se budi na nečiji napad, ugrožavanje, svaki put je važno da nenasilno djelujući grupa ne odgovara na napad nego odgovara iz svojih zahtijeva; umjesto da se referira na ponašanje drugih/druge grupe ili protivnika, procjenjuje šta je negativno te se bori protiv negativnosti.

U biblijskom tekstu poznatog motiva „okreni drugi obraz“¹⁸ protestantski teolog Walther Wink egzegetira barem dva obilježja inicijative: *iznenaditi i afirmirati svoje dostojanstvo*. Stoljećima je tekst tumačen kao poziv na trpljenje nasilja. Wink pak, oslanjajući se na tumačenje glagola *anthisthenain*,¹⁹ u njemu vidi poziv potlačenima da se odupru time što čine nešto neočekivano. Onaj koji udara ne očekuje da će ga njegova žrtva provocirati tako da sebe izlaže. No njegovo izlaganje sadrži i veliku dozu samouvjerenosti. I još veća iznenađenja za protivnika.²⁰ Prepoznati trenutak inicijative je stvar svijesti da uopće postoji mogućnost kao pojedinac/ka ili kao grupa pokrenuti nešto novo i neočekivano. Prvi započeti komunikaciju, prvi prići. Sve drugo dodaje praksa koja stvara novo iskustvo.

JA kao polje djelovanja

Što može pomoći da, ako je to moj izbor, u sukobljavanju ostanem na putu nenasilja? Na početku ovog eseja spomenula sam neodvojivost nenasilnog stava od načina djelovanja. Svaki put mogu u sebi njegovati, osvještavati i buditi

*

18 Usp. iz Matejevog evandjelja: „Čuli ste da je rečeno: Oko za oko, zub za zub! A ja vam kažem: Ne opirite se Zlom! Naprotiv, pljusne li te tko po desnom obrazu, okreni mu i drugi.“ (Mt. 5, 38–39)

19 Anti znači protiv, a histemi u svom imeničkom obliku znači nasilna pobuna, oružani otpor. Glagol je korišten za oznaku vojnih sukoba, trenutak kada se sukobe dvije vojske. Riječ se odnosi na potencijalno poguban izgred ili oružani ustanak. Zato Wink prevodi: „Ne uzvraćajte zlom na zlo, ili ne uzvraćajte istom mjerom“ (usp. W. Wink, „Isus i nenasilje“, Osijek 2005, str. 8 i slično).

20 Naveden je gazdin udarac roba. Okrenuti lijevi obraz znači izazvati svog gazdu da te udari, ali ne više zapešćem, udarcem koji izražava socijalno nadređenog nad podređenim robom. Da bi ga mogao udariti, gazda sada treba koristiti boksački udarac, koji je priličio samo borbi ravnopravnih protivnika.

htijenje da moj udio bude udio nenasilja. U nekim kulturama postoji vjera u moć riječi; zadanu riječ ne možeš prekršiti. Meditacije osobito ističu važnost riječi kao sredstva uprisutnjivanja. Ja bih rekla, s racionalnog gledišta, da riječ utječe na moje djelovanje ukoliko u svijest prizivam njeno značenje kao svoje htijenje. Ne mogu u svakom trenutku napetosti jamčiti za svoju nepogrešivost, ali mogu svakoga trenutka prizivati nenasilje da modificira moje ponašanje. Mi smo moćni da upravljamo svojim stavom, stav utječe na naše činjenje. Naše činjenje učvršćuje naše stavove. Mnogo puta sam susretala neku vrstu nevjerice u to koliko je stvarno moguće živjeti nenasilje. Tu skepsu kako je nerearno živjeti dobrotu, ljubav, pa onda i nenasilje ja ne dijelim. Puno radim s ljudima i kroz taj rad sam upoznala i naučila prepoznavati dobrotu i vrijednosti u njima. Mislim da nije problem u kapacitetu ljudi za dobro i za mir. Jer mislim da ga imaju. Pitanje je koliko si dajemo vremena i ulažemo u osvještavanje i razvijanje vlastitih kapaciteta; tako bih opisala *bavljenje sobom*. Koliko nam je ono važno. Vjerujem da je oduševljenje treninzima za nenasilno djelovanje umnogome posljedica činjenice da su oni prostori u kojima se dešava magija, kako je rekao jedan sudionik treninga u Makedoniji, magija bavljenja sobom i komunikacije prihvaćanja.

Kada sam u sukobu, taj kapital stečen radom na sebi jeste poklon zajednici. Njegovanje sebe kao cjelovitog bića je prostor nenasilnog djelovanja. Zajednice koje žive nadahnute nenasiljem npr. gandhijevskog tipa zbog toga imaju vreme u danu kada se zajedno mole, pjevaju, dogovaraju, sastaju, plešu, kako bi održavali ili uvećavali svoje nenasilne kapacitete. Usredotočenost na problem uz brigu o poštovanju osobe, otpor kao svijest o svojim potrebama umjesto napada kao obrane, biranje načina a ne nužda nasilja – to su sve aspekti koje možemo naći u pojmu *prisebnost*. Mislim da nastojanje oko izgradnje sebe za svoj cilj ima to da budem što češće pri-sebi. *Prisebnost* vidim kao sredstvo nenasilnog djelovanja, kao moćno stanje pojedinca, a onda kao sklad i organiziranost u grupi. *Prisebnost* vidim kao smisao, cilj nastojanja da nešto učinim. Veliko duhovno zadovoljstvo je postići *prisebnost*; iskustvo da možeš samostalno i samosvjesno upravljati svojim danom/vremenom i da, bez obzira na poteškoće koje te možda

okružuju, možeš živjeti dubinski zadovoljan, pa rekla bih i sretan, ako sreću razumijem kao podudaranje svoje želje sa onim što upravo živim.²¹

Neki primjeri nenasilnog djelovanja u regiji Jugoistočne Europe (Balkana)

Dobrobit zajedničkog nam rata na Balkanu je ucjepljenje mirovnog rada na ovim prostorima. Ipak, nakon petnaestak godina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, organizirane su grupe koje sistematski i dugoročno promiču vrijednosti nenasilja. Sam pojedinac svaki put nešto može učiniti za mir. Organizirane grupe upornim radom postaju društveni faktor. I jedno i drugo je potrebno, ne bih vrednovala organiziranost kao veću vrijednost budući da znam koliko su u mom životu i u sredini u kojoj živim značili pioniri novih razmišljanja. Utjecali su na druge ljude.

U ovom odlomku osvrnula bih se na djelovanje grupa. Skučen prostor i djelomičnost moje obaviještenosti utjecat će da će izbor biti samovoljan; poput oluje ideja sjetit ću se nekih primjera, a zanemariti druge. Unaprijed molim da mi čitatelji/ce ne zamjere fragmentarnost ovog prikaza jer mu nije cilj istaknuti jedne na uštrb drugih, nego navesti neke primjere koji ohrabruju na promjene.

U Hrvatskoj, gdje živim, djeluje od početka rata (1991) antiratna grupa Antiratna kampanja. Njene članice i članovi uspjeli su svojim nenasilnim akcijama, odupirući se deložacijama nehrvatskog stanovništva iz društvenih stanova, da 1994. bude donesen novi zakon puno povoljniji za oštećene stanare. U ratnim godinama većinom je nenasilje nevidljivo, što zbog općeg impresioniranja ratnim događanjima, što zbog sistemskog sprečavanja mirovnog utjecaja u društvu. No, i u to doba su nevladine organizacije radile na zaštiti ljudskih prava, ženskih ljudskih prava, prvim sustavnim edukacijama, izradi zakona npr. za civilno služenje vojnog roka. Sve to danas vidimo kao rezultate društvene promjene: dok je u ratu u dijelovima Hrvatske bilo riskantno kao prigovarač savijesti odbiti oružje, danas civilnu službu obnaša više od polovice obveznika i njihov broj raste. Ljudska prava su opće mjesto javnog diskursa,

*

21 Usp. isti korijen riječi sreća i sresti.

žene su vidljivije u javnosti. Najprije je nenasilno artikuliranje vlastitih zahtjeva u javnosti prihvaćeno u području zaštite okoliša; od protesta protiv termoelektrana u Istri, do sprečavanja naftovoda pod Jadranom u protestu protiv projekta „Alpe Adria“.

Negdje u isto vrijeme, tj. početkom rata, organizira se Antiratna akcija u Beogradu, a po mom viđenju najjači akteri antiratnog pokreta u Srbiji do danas su Žene u crnom. Zahvaljujući njima velike mirovne demonstracije za rušenje Miloševićevog režima bile su nenasilne i kreativne. Na sjeveru Srbije, u Vojvodini, organizirana je demilitarizirana zona Trešnjevac, a u Novom Sadu djeluju mirovni aktivisti kontinuiranim uličnim akcijama za prava žena i protiv ksenofobije i nacionalizma oko različitih nevladinih organizacija kao što su Ženske studije „M. Ajnštajn“ te EHO „Ekumenska humanitarna služba“. U Somboru od početka rata djeluje Somborska mirovna grupa, odnosno udruga „Ravangrad“ koja nije ni za najjačih ratnih zbivanja prekidala kontakte s partnerima u Hrvatskoj, npr. Centrom za mir iz Osijeka.

Taj Centar je već 1992. sakupljao dokumentaciju o ratnim zločinima hrvatskih vojnika u Istočnoj Slavoniji koje je prezentirao javnosti što je donedavno promatrano kao izdajnički akt. Promjenom državnog javnog tužioca ova dokumentacija postaje izvor informacija.

Za nenasilno djelovanje u javnosti potrebno je informirati i educirati građane. Od kraja rata, u Hrvatskoj postoji kontinuirana ponuda alternativne edukacije za mir. Njeni rezultati vide se npr. na mirovnim demonstracijama „Moj glas za pravnu državu“: mnogi od prisutnih moji su bivši polaznici Mirovnih studija, dio njih aktivan u organiziranju samih prosvjeda. Slično je bilo i na antiratnim demonstracijama protiv rata u Iraku. Najnoviji prosvjedi, prošle godine, pod nazivom „Matija Gubec“ uspjeli su usprkos relativno malom broju sudionika/ca ukinuti zakon po kojem su bile zabranjene demonstracije ispred Hrvatskog sabora. Konačno, u hrvatskoj policiji postoji akcija „Nasilje ne stanuje ovdje“; jedan od proizvoda je brošura koja pomaže spriječavanju nasilja nad ženama i u obitelji u kojoj između ostalog za kontakt stoje adrese i adrese nevladinih ženskih organizacija. Takvom razvoju u policijskim strukturama prethodio je rad udruga kroz edukacije i suradnju s policijom.

U Bosni i Hercegovini, osim nevladinih organizacija, postoje i pojedinci u vjerskim institucijama koji su još za vrijeme rata i pod cijenu rizika vlastitih života javno protestirali protiv rata između Hrvata i Muslimana. Drugi pak rade na promociji suživota i, premda su pojedinci, imaju podršku iz svojih redova unutar vjerskih institucija. Jedna takva permanentna manifestacija jeste zbor Pontanima iz Sarajeva koji je već ubrao priznanja svog rodnog grada premda je otprio uvrede i prijetnje što iz vlastitih redova (katolički kontekst), što iz dominantnih političkih struktura (muslimanski kontekst). No njihova strategija je bila: lično utjecati na medijske kontakte i putem njih i medija na javnost. Danas se slika promijenila i oni su ponos cijele Bosne i Hercegovine. U tradiciji franjevačke mirovne kulture danas djeluje i Kuća mira na RAMI. U Banja Luci je više godina djelovao Pax Christi i jedna od njihovih aktivnosti bila je prisustvovanje vraćanju stanova istjeranim Banjalučanima nesrpskog porijekla što je uključivalo direktni fizički kontakt s policijom, kao i s protivnicima provođenja zakona.

Vratit ću se na kraju opet u Hrvatsku u kojoj naša udruga mentorira rad i timove nekoliko mirovnih organizacija. U nekim selima, duboko oštećenim ratom, sâmo postojanje mirovne organizacije multietničkog sastava je provokacija i prva faza njihova djelovanja počinje pitanjem kako nenasilno odgovoriti na podmetanja lokalnih moćnika. Antiratne inicijative kao što je npr. izdavanje plakata u Berku u pravilu završavaju s informativnom razgovorom na policiji. Slično se desilo i aktivistima antiratnog protesta protiv Mladića u Nišu. No, primjer iz Berka mogao bi biti ohrabrenje: s razvojem organizacije i njenom prepoznatljivošću ona postaje adresa na koju su se počeli obraćati predstavnici lokalne vlasti kada im zatreba organiziranje mještana.

Konačno, nenasilno djelovanje u javnosti, po mom sudu, ima i Radio 101 kada nedjeljom predvečer emitira „bad good“ vijesti, tj. ono što se pozitivno desilo u svijetu i time je, nažalost, još uvijek iznimka među informativnim emisijama. Spomenula bih i utjecaj javnih osoba npr. glazbenika poput Eda Maajke čiji tekstovi promiču suživot i ljepotu različitosti.

Promjene koje su donijeli ovi i mnogi drugi naponi nenasilnog mijenjanja nepravednog stanja nisu samo postignuta dobit u rješavanju konkretnog

problema. One postepeno postaju opće mjesto u svijesti građana. Prije petnaestak godina nisu slušatelji na radiju tako samorazumljivo pozivali na red nevladine udruge da riješe određen društveni problem, i rijetkima je padalo na pamet obraćati se udrugama kada nisu znali gdje da traže svoje pravo. A ono što smatram osobito vrijednim u tom procesu i što si navedene akcije mogu upisati u zaslugu, jest činjenica da pojedinci koji se jednom organiziraju ili aktivno sudjeluju u njima dožive to da opća pasivnost nije vječna, kako se mogu boriti a da ne uništavaju svoje protivnike. Takve grupe i pojedinci su trajni virus nenasilja u društvu i ja vjerujem, nema protiv njih antivirusnog sistema. Oni će samo proizvoditi još sofisticiranije viruse mira.

Sažetak

Saberemo li predstavljene orijentire po kojima možemo prepoznati nenasilje, ono je „doktrina, načelo ponašanja koje zastupa odsutnost svakog nasilja u bilo kojem području... i odriče se nasilja kao sredstva političkog djelovanja“.²² Osobito je važno, u posebnoj situaciji kao što je sukob, pokazati da transformacija sukoba prati načela (ahimsa) koja podržavaju strategiju (satyagraha). Nova paradigma djelovanja ponuđena je u kulturi u kojoj dominira racionalistički pristup u komunikaciji i interakcijama. Novinu čini pristup u kojem je važno KAKO postižemo svoje ciljeve, a ne samo ŠTO nam je cilj, jer vjeruje da već sâm nenasilni put vodi prema pravednom cilju. U nenasilnoj transformaciji sukoba važno je biti svjestan da možemo i te kako biti oštri u raščišćavanju problema i blagi prema protivniku koji je i tada osoba koja ima pravo na poštovanje i očuvanje svog integriteta.

U društvenim sukobima nenasilje znači svjesno se suprotstaviti strukturalnom i kulturnom nasilju bez nadovezivanja na spiralu nasilja i time deeskalirati sukob. To je moguće ako razvijam otpor, a ne prihvaćam obranu niti u njenom vojnom obliku, niti u njenom predočavanju kako je pravedno kao žrtva uzvratiti istom mjerom napadačima. Nenasilno djelovanje ne treba moć žrtve jer počiva na svijesti da kada imam inicijativu imam i puno više šansi za rješenje

*

22 Usp. Larousse fr. rječnik prema *QUE sais je?* – *La non-violence*.

bez nasilja, nego li kada čekam da reagiram na nečiji potez. U svakoj situaciji moguće je izabrati kojim načinom želimo odgovoriti na nasilje, tj. ne priznaje se nužnost nasilja upravo zato što je neophodno osobno preuzeti odgovornost za svoje postupke kako bismo našli izlaz iz zapletenosti nasilja. Konačno, osnovni i najjači instrument nenasilja je čovjek, osoba koja jača svoje kapacitete za nenasilje radeći na sebi i posebno izoštravajući svoju prisebnost. Na tim temeljima se gradi nenasilno političko djelovanje.

S obzirom na navedene smjernice, nenasilje se odnosi na druge parametre i smješta u drugačiji kontekst nego li nasilje. Suprotno predrasudi kako onaj koji „se za pravednu stvar ne bježi i do žrtvovanja svog života“ zanemaruje pravdu, nenasilje se i te kako bori za istinu. Istinu koja nadilazi jednostranost iz revnosti nasilne borbe. Nenasilje ne treba, da bi se ostvarilo, zaboraviti u borbi za pravdu, dobrotu i mir koji pripadaju svim ljudima, pa i našem trenutnom protivniku. Nasilje se tog sjećanja treba odreći, da bi bilo efikasno. Naprotiv, treba se uvijek sjećati da se nenasilje zalaže za vrijednosti ljudskosti. Zato:

*Nije važno tko je u pravu
Nego tko je dobronamjeran.
Komu je do mira,
taj je važniji od onoga tko je u pravu.
Komu je do prijateljstva,
Taj je u pravu.
Tko ima razumijevanja,
Taj je u pravu.
Komu je do vedrine i do sloge,
Taj je u pravu.
V. Krmpotić²³*

*

23 Prema: Stotinu i osam, „Nije važno tko je u pravu“, 69. pjesma u knjizi broj 64.

aktivizmi

Talasanje ili – kako od žabokrečine napraviti mesto gde se nešto događa?

Slobodanka Dekić

Aktivizam je reč koju teško mogu da definišem, a ispostavilo se i da je jako teško pisati o njoj. Predstavlja onaj deo mog života koji zovem „ono što u vazduhu visi“ – neuhvatljivo je, a znam da je tu oko mene. Obično se ukaže kada mi neko postavi pitanje „a čime se ti baviš?“. Onda stanem, jer znam samo čime se ne bavim, tj. znam da nemam neku „struku“, radno vreme, plaćeni odmor, a ni staž mi ne ide. Ali, nikada nisam rekla „pa, znate ja se bavim aktivizmom“. Prvo, zato što bi bilo jako komplikovano objasniti šta je to (kao i kada je trebalo objašnjavati ljudima da studiram antropologiju/etnologiju – „a šta je to?“, „ah, pa znate to je nauka o čoveku, društvu...“, pa onda slede sažaljivi pogledi...). Drugo, ne želim da kažem da radim u jednoj nevladinoj organizaciji (jer trenutno ni ne radim), a i da bih i tu izbegla poglede, potpitanja i komentare za koje, jednostavno, nemam više nerava.

No, na stranu i sve ovo. Pravi razlog jeste u tome što verujem da nije toliko bitno čime se baviš, već kako. Ja ne želim da imam struku – ona nije bitna, bitna je ideja. I ovo je tekst o tome – kako, nakon šest godina provedenih u njemu, ja doživljavam aktivizam.

Talasanje – glagol, stvarati talase, svaka aktivnost koja uzburkava naizgled mirnu sredinu. Za mene, iskorak, kritika, preispitivanje opšteprihvaćenih vrednosti (mediokritetske) sredine. Aktivizam.

Žabokrečina – sredina u kojoj se ništa ne dešava. Sve je „zdravo“, „normalno“, onako – kako treba. Sredina u kojoj je ćutanje zlato. U suštini, idealan izazov za talasanje i za one koji/e smeju da zatalasaju.

Motivacija – Puno stvari utiče na to da li ćeš iskoračiti i reći da je car go, ili se jednostavno povući u ugao. Verujem da je na mene i moju motivaciju da se nađem u ovoj priči o aktivizmu pre svega uticala društvena situacija i sredina u kojoj sam odrastala i u kojoj danas živim. Na neki način, počelo je sa uličnim demonstracijama u Beogradu 1999–2000. Nije me bilo na ulicama 1996–1997, jer sam tada mislila da sve to i nema baš puno smisla. Imala sam taj stav dok nisam izgubila neke ljude i neka mesta, dok nisam čula i videla neke drugačije priče iz Hrvatske, Bosne, sa Kosova. Sa tim se samo pojačao ružan osećaj teskobe i potreba da se sve to nekako prevaziđe i promeni. Teskoba traje do danas, nekada se teže, nekada lakše prevazilazi. Još uvek ima bezbroj vizuelnih, realnih podsticaja. U neke, meni drage, gradove ne mogu da odem običnom autobuskom linijom. Meni je to problem. Živim u gradu sa verovatno najvećim brojem nadgrobnih spomenika osobama koje su moje godište. To mi je problem. Živim u sredini u kojoj se veliki broj ljudi plaši da izgovori i izrazi svoje identitete. TO mi je veliki problem. Konačno, problem mi je atmosfera nabijena strahom da bi sve moglo da se ponovi.

Svaki put kada se nađem vani, sve se čini normalnim. Sve je ok, nema stresa, nema svađe, nema straha. Vesti su opušteno, uvek nekako daleko, ljudi te ne gledaju čudno (ne gledaju te uopšte). I sve su to nekako poslagane kockice i sistemi, nepotrebno je preterano pametovanje, i što manje primećuješ (a ima šta da zagrebe oko) to ti je bolje. Za razliku od Balkana, gde sistema nema niti ga je ikada bilo – *„što jedno koljeno sagradi, drugo poruši i spali“* (citat stogodišnjaka sa Treskavice). Pa opet, vraćam se ovde svaki put kada odem i znam da samo ovde mogu da funkcionišem. Koliko god da nema sistema, jedino ovde imam osećaj da mogu da budem deo priče koja ga gradi, nadam se na jedinstven način. Ta gradnja je vrlo frustrirajuća, često rezultira hroničnom nervozom, depresijom, svakodnevnim psovanjem i osećajem uzaludnosti. Ali i osećajem neizmernog zadovoljstva kada se zastane i oseti momenat ili vidi trunčica nekakve promene u odnosu na ono što je nekada bilo. A dodatnu trunčicu sreće mi daje baš činjenica da te promene vidim u *mojoj* sredini, koja me podstiče, sputava... kako god, ali je jednostavno deo mene.

Zbog toga je Balkan pokretač mog aktivizma – često neobjašnjiva ljubav i povezanost sa ovim prostorima i ljudima. Vremenom, pitanje ostanka postalo je i pitanje ponosa – zbog čega ja da se sklanjam oдавde jer se nekome ne sviđa ko sam, šta sam, i kako izgledam. Mislim da bi obavezan sastojak aktivizma na ovim prostorima trebalo da bude i dekonstrukcija one narodne (ah, taj narod!) da pametniji popušta“. Možda ne bi trebalo više da popušta.

Ideja – Na aktivizam ne mogu da gledam kao na profesiju. Doživljam ga kao način života, odluku da napraviš neke izbore i živiš u skladu sa idejama, principima, identitetima koji su ti važni i smatraš ih delom sebe. Ipak, ovo je prilično široka definicija koja me je često dovodila u nedoumicu. Na primer, ako je svaka akcija koja se radi u skladu sa nekim principima, idejama i vrednostima u suštini aktivistička, da li to znači da se i navijačke grupe mogu smatrati aktivističkim? Da li su „radovci“, „grobari“, „delije“ i ostali koji su se 2001. skupili na Trgu Republike da bi Srbiju „očistili“ od pедера, lezbejki i bolesti aktivisti, ili „neiživljena, polupismena rulja“ (kako se neretko kvalifikuju)?¹ Kada bi mi neko u razgovoru rekao da je i neki navijač tog dana izašao na ulicu da bi branio svoja verovanja i principe, te da i on polaže legitimno pravo na aktivizam, verovatno bih poludela. Međutim, neke činjenice stoje, poput one da su se „oni“ organizovali u roku od dve-tri nedelje. Napravili kontraplakate, jasno iskristalisali svoje misli, ideje, i tog dana uspeali da oko tih ideja i vrednosti sakupe makar deset puta veći broj ljudi od onih koji su došli na samu paradu. Imali su uz sebe većinu koja je sedela sa strane i uživala u besplatnoj predstavi, imali su na svojoj strani i sistem – policija je reagovala tek onda kada su napadnuti njihovi redovi. Da li ih sve ovo čini aktivistima? Bila sam tog dana tamo i ni dan-danas ne mogu da se otresem osećaja straha i besa koji su mi se tog dana skupili pod kožom. Parada ponosa u Beogradu imala je veliki uticaj na mene, kako po pitanju nekih ličnih procesa, tako i u smislu motivacije da budem

*

- 1 Reč je o 30. junu 2001. godine, kada je u Beogradu trebalo da se dogodi prva Parada ponosa lezbejske, gej, biseksualne, transrodne populacije. Povorka je trebalo da se okupi i krene od Trga Republike ka SKC-u, gde je bio planiran celodnevni program. Međutim, ta povorka se nikada nije okupila jer je više stotina navijača i pristalica desničarskih organizacija teškim fizičkim nasiljem sprečilo učesnike/ce Parade da uopšte priđu Trgu. Iako je bilo desetak povređenih osoba, do danas niko nije krivično odgovarao.

u aktivizmu. Tada još uvek nisam bila svesna svojih identiteta, nisam se izjašnjavala kao *queer*, niti sam bila „vidljiva“, prepoznatljiva pa da bih dobila batine.² Ali sam se veoma uplašila jer sam prvi put videla šta može da mi se desi, i što je još gore, da kada to krene da se dešava, apsolutno nikog nema da te zaštititi. Ceo taj događaj nije prekinuo neke moje lične procese, naprotiv, mislim da ih je na neki čudan način podstakao. Strah i bes su se vremenom isprepleli sa ponosom. Stoga se ovom događaju često (ne)rado vraćam, pokušavam da ga trezveno analiziram jer mi se čini da jedino tako mogu da izbegnem relativizaciju onoga što radim i da na neki način sebi dam odgovor zbog čega to radim. Jer, ako se i „oni“ zapravo bave aktivizmom, zašto sam uvek ja na strani koja dobija batine, poniženje, istovremeno i ne pokušavajući da izađe iz uloge žrtve?

Nakon šest godina „oni“ me zapravo ni ne zanimaju. Najvažnije mi je da znam da li sam i šta uradila u međuvremenu da se parada sa Trga 2001. nikad više ne ponovi. Ne postavljam to pitanje jer sam supersenzibilisana osoba, rođena sa puno razumevanja za sve patnje ovog sveta. Niko nije. Ja jednostavno imam problem, a taj problem se zove „ne mogu slobodno da živim svoj život“. To je pitanje slobode svakog od nas da izgleda, hoda, govori, da se zove, izražava sebe onako kako to oseća iznutra. Tog dana je ta sloboda bila uskraćena jednima, 11. jula 1995. drugima,³ a nekog trećeg dana će biti trećima... I samo je pitanje da li ću ikada više da dozvolim da me neko maltretira i ponižava, ili ću uraditi sve što mogu da se ni meni niti drugim ljudima to ne dešava. Nema puno poente u prebacivanju loptice na „njih“ – navijače, neprijatelje, četnike, ustaše... ko god oni bili. Ne želim da trošim vreme na pokušaje da odgonetnem ili dovedem u pitanje motivaciju navijača da urade ono šta su uradili tog dana na Trgu. Polazim od toga da su želeli da Srbiju „očiste od bolesti“, da zaista veruju u to i da je to ideja koja ih je u tolikom broju tog dana pokrenula na akciju. Jer,

*

- 2 Osobe koje su bile pretučene bile su od strane napadača identifikovane kao „pederi“ i lezbejke isključivo na osnovu svog izgleda. Drugim rečima, ko god da je izgledao iole drugačije u odnosu na njih, dobio/la je batine.
- 3 Dan kada je u Srebrenici i okolini srpska vojska počinila genocid nad Bošnjacima. Osam hiljada ljudi ubijeno je zato što su se zvali Sead, Muhamed, Ibrahim, Osman... Osim imena, nije bilo drugih „kriterijuma“ za odlučivanje ko će umreti, a ko preživeti.

uvek mogu da dovedem u pitanje motivaciju mnogih osoba koje sebe nazivaju aktivistima/kinjama, nenasilnim, otvorenim, tolerantnim, iskrenim... a koje tog dana (a ni nekih drugih dana nakon toga) svojim nepojavljivanjem nisu pokazale da žive sve te vrednosti. Uvek se može naći krivac, ali je jako teško pogledati na stvari iz druge perspektive, odnosno iz sebe. Šta ja radim da se to više ne ponovi? Čini mi se da se upravo u ovom pitanju krije problem „osvešćenosti“ ovdašnjih aktivista/kinja, u stavovima koji se neretko čuju i/ili čitaju po kuloarima trećeg sektora – „mi urbani“ vs. „oni seljaci“; „mi normalni“ vs. „oni primitivni“; „mi osvešćeni“ vs. „oni zatucani“ itd. Aktivizam sam po sebi nije ekskluzivan izum nevladinih organizacija, i osobe koje su u njima nemaju ekskluzivno pravo da sebe nazivaju aktivistima/kinjama. Mnoge, nažalost, nemaju nikakvo pravo da sebe tako nazivaju.

Verujem da nevladine organizacije, barem na ovim prostorima, jesu predstavljale retka mesta na kojima je moglo da se čuje i radi nešto drugačije. Ali, isto tako verujem da su se predugo zadržale na jednom stupnju razvoja, bez jasne ideje da bi trebalo da se otvaraju ka spolja, i kako bi trebalo to da rade. Činjenica je da se dešava jako puno aktivnosti, ali nekako kao da sve to ne dopire do širih krugova, što zapravo stvara taj osećaj uzaludnosti – zašto radim nešto, ako se na to niko ne obazire, nema promena, ili čak doživim ismejavanje? Ta zatvorenost jednom krugu ljudi verovatno odgovara. Svakako da tu zatvorenost održava inertnost i nezainteresovanost šire zajednice, ali dok god se ne napravi **taj** iskorak i ne zatalasa **ta** žabokrečina, broj onih koji/e će mirno posmatrati batinanja i klanja jer im je to ok, jer se boje, jer ih baš briga, biće mnogo veći od onih koji/e su spremni/e da talasaju onu veću žabokrečinu.

Lično pokušavam da napravim taj iskorak upravo principom da ne želim da mi nevladina organizacija bude jedini prostor u kome ću delovati aktivistički, niti da mi projekti budu jedini „alat“. Pokušavam i želim da se bavim nekim drugim stvarima, „strukama“, ali sa svojom idejom iza toga. Nekada je užasno teško, jer prosto kao da sam navikla na jednu određenu strukturu, jezik, obrasce komunikacije (često se sa prijateljima/icama složim da su aktivizam i NVO-scena zaista neka vrsta sekte), ali mi je i bitno da nekako u tome istrajem i da pokušam da se izrazim na različite načine. Iskreno, najviše bih volela da

mi neko, negde, ponudi posao u školi. Rad sa decom i „rad“ u zbornici tokom odmora čini mi se kao izuzetan aktivistički izazov.

Ponos – Ne samo zbog mog ličnog ponosa, već i zbog toga što smatram da predstavlja najlepšu, najverniju, najiskreniju priču o tome šta je aktivizam i kako počinje, završavam sa jednim od opisa Stonewall revolucije, koja je izrodila Paradu ponosa.

Imala sam sreće da budem deo drugog talasa lezbejskog i gej pokreta tokom 60-ih i 70-ih (...) Stalno smo dobijale poruke da „izgledamo gej“, ali ukoliko se ne bismo držali/e za ruke ili izlazili/e iz nekog gej bara, seksualna želja nije bila ta koja nas je „odavala“ – bilo je to naše drugačije rodno izražavanje. (...)

Svakodnevni život je bio jako težak i nije bilo drugog izbora osim borbe. I ne bi trebalo da bude čudno to što su osobe koje su na vidljiv način rušile sva rodna pravila bile te koje su predvodile Stonewall pobunu. Taj istorijski ustanak protiv policijskog terora desio se u jednom od njujorških gej barova, Stonewall-u, 28. juna, 1969. godine, oko jedan izjutra. Osobe koje su dolazile u bar uglavnom su bile drag kings, queens, transeks, afro-američkog i latinskog porekla, od kojih se očekivalo da ćutke podnose poniženja, brutalnosti i psovke. Ali, te sparne letnje noći svi koji su bili u baru uzvratili su policiji tako jako, da su ovi bili prinuđeni da se povuku. Ovi sukobi potrajali su i naredne četiri večeri izrodivši Stonewall pokret.⁴

Od 1969. do danas, tokom jula se dešavaju Parade ponosa kojima se obeležava događaj u Stonewallu. Za mene, Stonewall predstavlja sve ono što jeste aktivizam – dan kada su oni i one, koji/e se nikako nisu uklapali u sistem, pokazali da imaju ponos, ideju i motivaciju da zatalasaju žabokrečinu.

Pokazali/e su da ne treba ćutati.

*

4 **Feinberg, Leslie**, *Transgender Warriors: Making History, From Joan of Arc to Dennis Rodman*, Beacon Press, 1996.

Razmišljanja o aktivizmu

Svetlana Kijevčanin

„The difference between fantasy and reality is action“

Peter McKee, peace trainer and psychoterapist and my supervisor

Belfast, N. Ireland

Lični osvrt

Ovaj tekst je odraz potpuno lične refleksije na sopstveni aktivizam, te u tom smislu ne pretenduje na to da razmatra teorijske ni naučne postavke. Kada sam počela da ga pišem toliko me je okupirao, a shvatila sam i zašto. Aktivizam je, u stvari, moj život; ja živim kroz akciju, delanje, aktivnosti usmerene na stvaranje pozitivnih promena i pokušaje da svet postane mesto bolje za život...

No, ma koliko da teorijski pojmovi nisu bili moj fokus pri pisanju ovog štiva, *aktivizam* kako ga ja opisujem i doživljam ipak se može prepoznati u teorijskom konceptu *praxis – informed, committed action* o kome piše Paulo Freire: „...akciji, koja je smislena i povezana sa određenim vrednostima. *Praxis* nije samo akcija zasnovana na promišljanju. To je akcija prožeta određenim kvalitetima, a to su posvećenost opštoj dobrobiti ljudi i traganju za istinom, kao i poštovanjem drugih. To je akcija slobodnih ljudi, ljudi koji su sposobni da deluju za sebe. Štaviše, *praxis* uvek sadrži rizik, ali i kreativnost, usmeren je na druge i dijaloški u osnovi“.¹

Kada kažem „aktivizam“, ja ovaj pojam prevashodno vezujem za svoj mirovni rad i vezanost za Grupu MOST, *Udruženje za saradnju i posredovanje u sukobima*, koji datira od 1992. godine... Ali danas, dok sa ove vremenske distance, sa ovim iskustvom i godinama sagledavam svoj život shvatam da moj aktivizam počinje još mnogo ranije, kroz ulogu aktivne pionirke koja je davne 1975. bila predsednica Pionirske organizacije u Splitu, 1976. nosila učeničku štafetu drugu

*

1 Taylor, P. (1993) *The Texts of Paulo Freire*, Buckingham: Open University Press. 169 + vi

Titu na splitskoj rivi, bila aktivna pionirska instruktorka tokom osnovnog školovanja i u Splitu i Beogradu, potom 1978. predsednica Omladinske organizacije u Beogradu, zatim 1983. predsednica Studentske organizacije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, članica tima Omladinske radionice 1984. i voditeljka prve (i poslednje) pionirske radne akcije „Rtanj“ 1985, do 1992. godine kada sam sa svojim kolegicama kreirala mnoge akcije, programe, treninge, kampanje... sve do danas, kada moj aktivizam živi kroz moj rad sa studentima na kreiranju nove profesije omladinskih radnika/ca, kroz Savet roditelja kojim predsedavam u gimnaziji mog sina, kroz Kućni savet zgrade u kojoj živim na Dorćolu...

I za mene je to sve isti aktivizam: tačnije, isti je naboj koji me pokreće, vera u ljude i opšte dobro, a modusi za delanje su bili različiti shodno kontekstu i vremenu u kome su se dešavali... Očigledno da za mene vredi popularna modifikovana fraza „ili JESI ili NISI... aktivistkinja“! Ja jesam, i to u velikoj meri određuje moje biće, moj identitet i smisao svega što radim.

I dok svoja razmišljanja o aktivizmu pokušavam da poredam u neki smisleni niz, vidim da, bar hronološki, pravim tu razliku – davna prošlost: pionirski aktivizam, skorija prošlost: mirovni aktivizam u ratna vremena, i ovo danas: aktivizam u mirnodopskoj sadašnjosti...

Nameravam da kažem par reči o svakoj epohi.

Pionirski aktivizam

Ovaj period obično pominjem kada strancima pokušavam da odgovorim na pitanje: kako je to bilo živeti u Titovo vreme? Bilo je normalno, bilo je lepo, jer to je jedino detinjstvo koje ja imam, koje pamtim, i sve moje uspomene vezane za to vreme, uglavnom su lepe. A veoma su obeležene aktivizmom ali i seljenjem moje porodice, lekara zaposlenih u JNA. Novi Sad, Split i Beograd... Mislim da je i to seljenje bilo važno. Upoznavanje ljudi, moj „lalinški“ i „dalmatinski“ dijalekt, život u ravnici, pa na moru, drugačiji mentaliteti, sve me je to verovatno odredilo (osim „bratstva i jedinstva“) da cenim bogatstvo različitosti i volim ljude onakve kakvi jesu, bez obzira odakle su i kako izgledaju, kojim jezikom govore...

Iako mi je bilo potrebno vreme da sa „emotivnom distancom“ sagledam i analiziram svoj pionirski aktivizam i prihvatim da je bio deo jedne političke ideologije, ne mogu da ga se odrekнем jer je deo mene, i jer znam da sam iskreno radila sve što sam radila kao pionirka: nosila crvenu maramu i dičila se njome, nosila čak i štafetu (doduše školsku), pevala u horu u beloj košulji i teget suknji sa crvenom maramom i titovkom i maštala da jednom učestvujem u sletu na Dan mladosti. Moji bi se snovi i ostvarili da nisam u drugom gimnazije slomila nogu, i avaj! gledala celu svečanost sa tribina na Partizanovom stadionu... I bez obzira na činjenice da su se sistem u kome sam odrastala, pa čak i zemlja u kojoj sam rođena srušili, ne mogu da negiram bazične vrednosti uz koje sam odrastala, kao npr: „vredno uči i pomaži drugima, radi i budi skromna, a neko će već primetiti tvoje napore“, koje su me i odredile da danas budem ono što jesam.

Ali, postoje i drugačija mišljenja...

„Neko će možda reći da su i pokreti za vreme Tita činili istu stvar kao rad sa mladima danas – podržavali mlade ljude da postanu aktivni članovi društva u punom smislu te reči. Međutim, pokreti kao što su Titovi pioniri/ke i Titovi omladinci/ke imali su za cilj da uklope mlade ljude u jedno veoma strukturisano i kontrolisano društvo, dok je osnovna namera savremenog koncepta omladinskog rada pružanje podrške mladima da pronađu sopstveno mesto u društvenoj zajednici, pa se stoga ova dva koncepta veoma razlikuju. Prvi podrazumeva socijalnu kontrolu, tj. usmeravanje i kontrolisanje omladine kako bi se što bolje uklopila i što čvršće prihvatila aktuelnu ideologiju i principe. Drugi koncept pruža mladima podršku u njihovom razvoju i mogućnost za samootkrivanje. Koncept socijalne edukacije omogućava mladim ljudima da bolje razumeju sebe i svoje okruženje podržavajući ih da postanu autonomne ličnosti, a ne slepi pobornici jedne ideologije.“²

Po cenu da zvučim defanzivno, moraću da dam odgovor na ovakav stav: Da, možda je sve bilo vođeno „odozgo“ ka nekoj višoj ideji, možda smo mi, pioniri/ke

*

2 N. Padison (2005) *Težnja ka formalnom prepoznavanju omladinskog rada u SCG – Iskustvo FSBP, „NFO u Evropi“, Grupa „Hajde da...“*

bili nesvesni svega toga, možda sam ja sama bila poslušna i dobra učenica, ali je taj pionirski aktivizam davao smisao mom detinjstvu i pojmovi i vrednosti koje sam tada usvojila ostali su za ceo život, ali ne u negativnom smislu.

Možda je nerealno bilo to što se očekivalo da svi budu isti, da svi budu aktivni, da svi budu pioniri, i da se niko ne izdvaja i ne razlikuje! Pa ipak, formirana u tom sistemu, evo me sada i ovde sa svojom istorijom pionirskog aktivizma, sa duhom pionirke i omladinke koji su utkani u moj sadašnji život i vrlo su prisutni u svemu što radim; verovatno na drugačiji način, ali prisutni!

I moja majka je bila učesnica radnih akcija, tamo se i upoznala sa mojim ocem; svekar je bio udarnik čak trideset puta... Možda je tačno da su radne akcije na znoju mladih i njihovom trudu manipulirale masama iskorišćavajući njihov volonterski rad, ali pola Jugoslavije je posle II svetskog rata tako izgrađeno, poletom i znojem akcijaša... Iako već na izdisaju, moj pionirski aktivizam krunisan je Prvom pionirskom akcijom na Rtnju 1985, kada sam zajedno sa još devetoro odraslih (štab akcije) bila odgovorna za trista dece i mladih od sedam do četrnaest godina iz svih krajeva bivše zemlje. Tada sam postala nerazdvojna drugarica sa komandirkom bratske brigade Boljevac–Kavadarci i mesecima nakon akcije dobijala pregršt razglednica iz svih krajeva sa pozdravima malih akcijaša... Moja smena je trajala dvadeset jedan dan, i ne mogu a da ne napravim paralelu sa kampovima za mlade koje sada organizujemo... Ta naša pionirska akcija imala je isto ime kao one ranije omladinske, ali nije bila namenjena za iskorišćavanje dece, već pre za vaspitanje i boravak u kolektivu, odvajanju od roditelja i socijalizaciji, druženju i društvenim večerima koje smo organizovali...

I dalje radim sa mladima i sada se načela ovog savremenog rada mogu iskazati malo drugačijim terminima. Na primer, veoma je važno u radu s mladima ne samo obavljati određene zadatke, već uspostaviti vezu i sa načinom *kako* i svrhom *zašto* se nešto radi i toga biti svestan, što se definiše principom – orijentacija ka procesu; potom, praktičar se posmatra kao sredstvo u obrazovnom procesu i on postaje pokretač i katalizator razvoja aktivnosti u zajednici. Princip socijalne edukacije (pomenuto gore), promoviše neophodnost poštovanja sebe i drugih, kako na nivou stavova, tako i u praktičnoj primeni.

Priroda rada s mladima bazira se na humanističkim principima uvažavanja i poštovanja i uzajamnog uvažavanja drugih, tolerancije na razlike i empatije kao osnovne pokretače ljudskog razvoja. Kontekstualno razumevanje naglašava važnost reflektovanja na realnost i procese koji se dešavaju u određenom društvu, te stoga edukacija mora biti multikulturalna, a učenje usmereno na učesnika/cu uz naglasak na iskustveno učenje. Veoma je važan holistički pristup u obrazovanju, kao i razumevanje i transformacija konflikta i razvoj zajednice. Promovišući u potpunosti pobrojane principe, želim da naglasim da sam i u vreme pionirskog aktivizma (kunem se časnom pionirskom), verovala u individualne sklonosti i za njima tragala negujući lični kreativni izraz, mada smo pevali „Od Vardara pa do Triglava“ i mada je sve imalo obličje kolektivizma... Bilo nam je lepo i nezaboravno, nije nam bilo važno odakle je ko, štaviše, svi smo pomalo učili makedonski, razmenjujući zanimljive nepoznate reči.

Svog „mešovitog porekla“ i ateističkog vaspitanja postala sam svesna tek s raspadom bivše Jugoslavije.

Mirovni aktivizam u ratnim vremenima

Ovo drugo razdoblje u mojoj ličnoj klasifikaciji koje sam označila kao „skoriju prošlost“, poslednjih petnaestak godina ili bar punih deset godina ratova na Balkanu, obično podrazumeva sve ono ružno, mučno i strašno što su/smo proživljavali svi mi koji smo odlučili, ili nam se prosto desilo, da to vreme provedemo na ovom/ovim prostorima. Ali baš tih deset godina teškoća, neki ljudi, među njima i ja, vezuju za borbu i aktivno učešće u nastojanjima da se nešto promeni, da se nađe smisao, da se veruje u ljude...

A kako je počeo moj mirovni aktivizam? Te 1991. bila sam još uvek mlada, već četiri godine nezaposlena psihološkinja sa dvoje male dece. U bivšoj Jugoslaviji, koja je bila moja jedina zemlja, počeo je rat i raspad. Ljudi su odlazili, moj brat među njima, i čini mi se, čitava moja generacija. Tada se desilo nešto neobično: moja drugarica i bivša profesorka Tinde Kovač-Cerović pozvala me je da prisustvujem nekom čudnom seminaru o medijaciji i nenasilnom rešavanju konflikata. Seminar je držala Diana Francis, Engleskinja, koja me je potpuno opčinila svojom plemenitošću i znanjem. (I danas smo u kontaktu, ostala je

moj uzor i moja prijateljica, bila je moj „mirovni guru“. I dalje joj se divim i mnogo je volim). Posle seminara su mi se otvorili neki novi vidici, pogledi na konflikt uopšte, pa je i onaj u našoj zemlji dobio neku drugu dimenziju; shvatila sam da se ne dešava samo nama, iako sam to teško prihvatila. Želeći da ovo jedinstveno iskustvo podelimo sa svojim kolegama/koleginicama i upoznamo ih sa ovim idejama, organizovali smo prvi lokalni trening za zainteresovane „istomišljenike“. I tako je sve počelo, tako je nastala grupa MOST koja je od tada, u narednih (ovih, prošlih) petnaest godina, svojim aktivnostima davala i daje neprocenjiv doprinos u promociji ideja mira i tolerancije među ljudima, kroz razne vidove edukacije. Formiranje grupe MOST i početak mirovnog aktivizma u ratnim vremenima bio je moj svesni izbor za razliku od „nesvesnog“ pionirskog, bio je moj/naš jedini mogući odgovor na postojeću situaciju raspada zemlje i agresiju koja je prevladala razum... Bio je to jedini pravi način, jer svaki drugi ne bi bio u skladu sa mojim vrednosnim kriterijumima i verovanjima...

Tada se oglasila samo manjina koja je imala hrabrosti da digne glas protiv nasilja; to je bila naša reakcija, odgovor na opštu pasivnost većine, i nije bilo lako eksponirati se u svojim stavovima, nenasilnim akcijama koje nisu odgovarale vladajućem političkom establišmentu. Činilo mi se da smo elita, jer nas nije bilo mnogo... jedna moja koleginica volela je da kaže „ima nas koliko i svirača u kamernom orkestru“. Mada smo od većine bili okarakterisani kao elita „stranih plaćenika“ i „ratnih profitera“, nikada me takve kvalifikacije nisu brinule niti odvratile od bavljenja mirovnim aktivizmom, jer sam znala zašto sve ovo radim i da je aktivizam moj jedini autentični odgovor na situaciju u kojoj smo živeli. Bilo mi je samo ponekad žao što zbog „prezrenosti“ od strane vlasti koja je bila sklona da nas smešta ne u NE-vladine, već ANTI-vladine aktiviste/kinje, sve naše korisne akcije, publikacije i produkte zbog etiketa koje su nam pripisivane ne može videti većina populacije, jer su se uvek isti ljudi okupljali na našim promocijama i skupovima... Nije bilo lako, ali je to bio moj izbor i znak mog nepristajanja da ostanem deo „ćutljive većine“... Na nama je bilo da tu „ćutljivu većinu“ pokrenemo i mobilishemo da nam se priključi... I uspeli smo, ali posle mnogo godina...

I mada smo brojčano na Balkanu manjina, kod mene je bio prisutan snažan osećaj pripadanja globalnoj sceni zbog saradnje sa mirovnim aktivistima i aktivistkinjama sa celog područja Balkana i celog sveta. To mi je pomoglo da odagnam osećaj skučenosti zbog sankcija, izolacije, i da se osećam kao stanovnica planete koja zahvaljujući jeziku može da bude u kontaktu sa svetom u kome postoje ljudi koji misle kao ja i koji su spremni da se bore za mir.

Da, za mene aktivizam znači i ljude sa kojima delim ideje, vrednosti, i dalje ih pronosim kroz razne oblike rada drugima. MOST i moj aktivizam u ovom periodu su sve moje kolegice, sve moje drugarice bez kojih ne bih bila to što jesam, niti bi MOST bio to što jeste. Kad mislim na te početke i ono vreme, mislim na sve nas koje smo ne samo radile zajedno, već se i družile, podržavale, delile lepe i teške trenutke... I nekako mi se čini da nas je baš ta vezanost održala sve ove godine. Nekako smo se profesionalno i lično gradile zajedno, odrastale zajedno... Svojom predanošću i srcem radile smo isto: pomagale ljudima da prebrode nedaće, i verovala da je to moguće. Godine 1992. počele smo da smišljamo radionice putem kojih je trebalo da se pomogne deci bez roditelja izbegloj od rata u Hrvatskoj i Bosni da prebrode krizu dolaska u novi grad, u izmenjene uslove života. A kroz pomoć deci u kolektivnom centru za izbeglice i mi smo restrukturisale svoje živote, našavši smisao u aktivizmu.

Nastavile smo rad sa novim idejama, novim projektima, počeli su serijali treninga po celoj bivšoj Jugoslaviji. Proces se odvijao tako da prvo sagledamo kontekst, identifikujemo problem i potrebe na terenu, i zatim kreiramo „interventni“ program koji će na te potrebe odgovoriti. Tako su nastajali svi naši projekti: „Igrom do spoznaje – kognitivno-podsticajni program za rad sa mladim i starijim adolescentima u kolektivnom centru za izbeglice“, „Učionica dobre volje – program za konstruktivno razrešenje sukoba za mlade, starije osnovce i srednjoškolce“, „Multikulturalnost i lokalne inicijative: program o uvažavanju različitosti i suzbijanju predrasuda i diskriminacije“, „Pametniji ne popušta – priručnik: vodič kroz sukobe do sporazuma“, „Praktikovanje demokratije – konstruktivna debata kao model kompetentne političke konfrontacije“, „Dijalog je ključ – osnaživanje omladinskog aktivizma u suburbanim delovima grada“. Kreirale smo programe, neposredno ih realizovale,

ali i obučavale ostale stručnjake/kinje, pomagače/ice i zainteresovane za realizaciju tih programa. Držale smo treninge, ali smo i išle na razne obuke zbog novih saznanja... Meni je mnogo značila mogućnost da odem na seminar negde „na Zapad“ jer se tako održavala nit sa realnim životom koji se odvijao tamo negde, bez ratova, nasuprot našoj sumornoj izolaciji. I ma koliko su mi odlasci značili, znala sam da je moje mesto ovde, ne samo zbog porodice, već zbog potrebe i poslova koje je trebalo obaviti ovde, i uvek sam se vraćala.

Situacija u kojoj sam se prvi put u životu upitala „da li je vredno nastaviti mirnim putem, kad nas realnost u potpunosti *demantuje*“ i koja je za trenutak uzdrmala ne samo tlo, već i moju misiju mirovne aktivistkinje, bilo je NATO bombardovanje. Imala sam utisak da sve što smo radili i radimo ne može da nadjača silu agresije. Ali, upornost i svest o tome da ponekad pravimo „jedan korak unapred i nekoliko unazad“ su prevladali i nasuprot tom trenutku slabosti, verovatno uslovljenom realnom fizičkom opasnošću, učešće u revolucionarnim dešavanjima 5. oktobra nametnuli su da potreba za aktivizmom nadvlada i potrebu za očuvanjem ličnog i porodičnog integriteta. Izlaskom na ulice tog dana bili smo spremni na velike rizike, i bez dileme shvatali da je bilo najvažnije biti tamo.

Danas su mnoge/i od nas izašle/i iz neposrednog mirovnog aktivizma jer on traži mnogo odricanja, mnogo davanja i predanosti drugima, nošenje sa teškoćama... Ali mnoge/i, baš kao i ja, ostali su uporni, jer su rad sa drugim ljudima i ubeđenost da postoje i druga rešenja osim rata pomogli i nama samima da opstanemo u teškim vremenima. I mada je Balkan region u kome je rat okončan, ja sam u duši i dalje mirovna aktivistkinja, sledim istu misiju, povezujem ljude bez obzira na njihovo poreklo, veru, rodnu pripadnost, godine ili status, ostajući ovde, u Beogradu, na mestu važnih zbivanja, okružena ljudima koje volim i koji me vole.

Mirnodopski aktivizam: od intervencije ka prevenciji...

Sećam se jednog sastanka u MOST-u pošto su ratna zbivanja prestala, a mi počeli da se pitamo ima li smisla u mirnodopskim vremenima i dalje se baviti mirovnim aktivizmom, kad nema direktne potrebe za stvaranjem mira i

interventnih programa. Ali, jednoglasno smo se složili da smisla ima, i da je važno široj populaciji, a posebno mladima ukazivati na alternativni put nasilju, na mirna rešenja... i promovisati mirne i konstruktivne načine u pristupu transformaciji konflikta kroz preventivne i edukativne programe.

U tom kontekstu, moj aktivizam nije prestao, samo je prešao u drugačiji oblik i formu. Za mene vredi mišljenje da „nema toga u aktivizmu što ja nisam probala ili radila“. Tako sam se, kao aktivistkinja, u svom edukatorskom segmentu okušala u radu sa grupama različitim po profilu i po uzrastu: od neposrednog rada sa decom izbeglicama, preko treninga sa nastavnicima, psiholozima, mladim političarima, novinarima, studentima/kinjama, omladinskim grupama, ostalim aktivistima i aktivistkinjama... Uvek sam tragala za novim formama, za novim izrazima svog aktivizma i otuda tolika šarolikost i bezbroj nezaboravnih produkata. Držanje treninga je bio jedan dominantan i važan segment. Ali prenošenje drugima znanja i veština kroz iskustveno učenje samo je jedan deo čitave slike aktivizma. Podjednako važan segment je i dokumentovanje tih iskustava, pa je treninge pratilo pisanje priručnika i publikacija, priloga i kompendija. Nešto je ugledalo svetlost dana kroz objavljene publikacije, a dosta toga ostalo je u beleškama, izveštajima... Danas, u periodu posle ratova i petooktobarske „revolucije“, posle 2000, kada sam bogatija za sva prošla iskustva, kada su mi deca odrasla, desile su mi se još neke promene. Odabrao definitivno svoj aktivistički put, pre nego akademski, sumirajući svoje asistentsko univerzitetsko iskustvo kao i svoj aktivizam na lokalnom nivou, odvažila sam se da iz svoje matične lokalne organizacije, grupe MOST, kročim u međunarodne nevladine organizacije: prvo UMCOR, pa CARE, i sada švedska NVO Forum Syd.

Moje pozicije su bile uglavnom menadžerske, ali ih je „bojilo“ moje lokalno aktivističko iskustvo. I mada sam promenila „stranu“, i iz donirane, u jednom trenutku prešla u donatorsku organizaciju koja daje podršku razvoju lokalnih nevladinih organizacija, znala sam da poznajem ljude i „scenu“ i da mi iskustvo antiratne aktivistkinje može samo pomoći. U CARE-u sam vodila mirovne projekte sa mladima različitih etničkih grupa koristeći u edukaciji elemente teatra. Poslednji posao kojim se bavim je menadžerska pozicija u okviru FSBP-a,

na Međunarodnom fakultetu za omladinski rad. Ovaj posao objedinio je sva moja pređašnja iskustva: moj akademski background, moje menadžerske vještine i mojih dugih petnaest godina aktivističkog iskustva u radu sa ljudima, traganju za mirnim rešenjima, neiscrpnim entuzijazam... Sada se osećam potpuno kompetentnom da ta iskustva prenesem u kreiranje programa posvećenog obrazovanju mladih ljudi za aktivizam i rad sa ostalim mladim ljudima, uz potpuno uvažavanje potreba pojedinaca/ki i zajednica u kojima žive, njihove individualnosti i ličnog izraza nastojeći da se kreiraju takvi uslovi u kome će mladi ljudi u potpunosti moći da ostvare svoje potencijale. Moja trenutna misija usmerena je na to da se ustanovi i prepozna ta nova profesija omladinskog radnika/ce.

Iskustvo iz rada u međunarodnim organizacijama nije bilo odlučujuće u smislu „sputavanja“ mog aktivizma. Štaviše, bilo je korisno iskustvo za učenje pravila i procedura koje olakšavaju realizaciju projekta, a nisu razvijeni u lokalnim organizacijama. Dakle, ako si aktivista/kinja, taj duh ostaje bez obzira gde si, i stvar je modusa ili izraza u kome se aktivizam ispoljava, ali je polazna pretpostavka da aktivizam imaš kao lično iskustvo i lični izbor za svoju misiju, tj. ideju vodilju. I tu dolazim do dileme o razlici „rođeni aktivisti/kinje“ ili „kreirani aktivisti/kinje“... tj. da li se samo obrazovanjem ili pak i radom u nekoj međunarodnoj NVO mogu „formirati“ ili „produkovati“ aktivisti/kinje i/ili lokalne održive NVO? Da li je dovoljno samo raditi „pod ugovorom“ (u nekoj međunarodnoj organizaciji) sve dok traju fondovi, i onda kada fondova stranih donatora više ne bude, da li je realno od „zaposlenika/ca“ očekivati da sami preuzmu inicijativu u pribavljanju sredstava za svoj rad i realizaciju svojih ideja, ili drugačije rečeno da iz statusa „zaposlenih“ pređu u status „aktivista/kinja“? Mislim da ova postavka može da funkcioniše samo kod ljudi koji su imali aktivističko iskustvo ili su „aktivisti/kinje“ u duši... Ova druga opcija čini mi se manje verovatna, zato što „sigurnost“ u smislu redovnih mesečnih prihoda treba zameniti neizvesnošću, velikom energijom za pisanje projekata sa neizvesnim ishodom što je sve rizik u aktivizmu... Ovakva situacija može biti svojevrsan test za razlikovanje „pravih aktivista/kinja“ od onih koji to nisu i možda preporuka međunarodnim organizacijama pri planiranju i očekivanju da će

njihovu misiju automatski nastaviti da sprovode „lokalni ljudi“. Posredno, suštinu ove dileme karakteriše i pitanje novca, jer konačno, odluke koje donosimo i izbori koje pravimo vezani su i za pitanje obezbeđivanja egzistencije. U tim izborima neki putevi imaju manje ili više rizika. Definitivno, aktivizam kao izbor, ne samo kao lična misija, već kao način osiguranja sredstava za život jeste „put kojim se ređe ide – teži put“, ali sam ga ja dosledno birala i novac za mene nikada nije bio jedina motivacija.

A šta je sve zapravo bila motivacija, kad se rezultati ponekad ne vide, a uspesi su nekad vrlo mali u poređenju sa preprekama i teškoćama. Zahtevno je i naporno ponekad... Ponekad je to iscrpljujući rad „jedan na jedan“, mnogo upornosti i istrajnosti, mnogo putovanja i umora praćenih snažnim osećajem diskontinuiteta, pogotovo zbog kontrasta sa porodičnim načinom života. Aktivizam i porodica čine se kao spoj nespojivog. Pa ipak, ja imam i živim i jedno i drugo! Doduše, deca me više ne pitaju „kada ponovo ideš, mama?“, već „koliko sada ostaješ?“ što je ponekad teško čuti i izdržati. Ali nisam odustala. Ni kada čujem komentare okoline „Šta ćeš na jugu s tamo nekim Albancima? Zar ti se ne čini da je besmisleno, gledaj svoju decu i porodicu!“. Često mi kažu: „To što radiš, to ništa ne vredi... ne možeš protiv globalnih tokova, političkih uticaja i zbivanja, stvari koje se određuju na mnogo višim nivoima...“. Ali ja idem, i mislim da ima smisla, a i da ne verujem u to što radim ne bih dane provodila „negde tamo“... I, sve dok ijedna mlada osoba, učesnik/ica nekog programa koji vodim kaže da vidi vrednost i smisao u uvažavanju razlika, u druženju sa osobama „s druge strane“, da nalazi zadovoljstvo u traganju za ličnim vrednostima i istraživanju nepoznatog, sve ima smisla, uprkos neminovnosti globalnih zbivanja „koja se dešavaju negde izvan našeg domašaja“ i na širem planu možda definišu neka druga „pravila igre“...

Zbog svega navedenog verovatno da nema mnogo istinskih aktivista/kinja, što je, dakako, moj lični stav, jer su i moji kriterijumi za „biti aktivistom/kinjom“ veoma visoki... To mora postati lično opredeljenje i način života, u suprotnom neće biti autentično ili će trajati kratko; biće samo prolazna avantura u životu pojedinca/ke.

Čak i u sitnim gestovima svakodnevnog aktivizma, učešću u savetu roditelja u školama moje dece, organizovanju akcije čišćenja dvorišta ili sakupljanja novca za zamenu stakala na prozorima u zgradi, postoji sklonost moje okoline da ovo okarakterise kao stanje ludosti ili nedostatak nečeg pametnijeg čime bih se bavila.

Ali, ja se samo ponašam u skladu sa svojim osnovnim načelom, „radi ono što propovedaš“ (act what you preach) i živim svoj aktivizam! Sve drugo bilo bi krajnje licemerno!

I za kraj, nudim vam citat iz knjige svoje učiteljice Diane Francis, *Ljudi, Mir i Moć* posvećene upravo nama aktivistima i aktivistkinjama koji „mogu biti rastući oslonci promena i izvori podrške za sve koji svojom običnom snagom ‘prekrajaju’ i ‘menjaju svet’“.

Izražavajući svoje nepoverenje prema modernističkim konceptima sigurnosti i arogancije koji su doprineli zapadnoj globalističkoj filozofiji i dominaciji, verujem da ono što je potrebno kao mogući odgovor nije odbacivanje svih vrednosti i stremljenja, ili poricanje lične ili kolektivne odgovornosti u odnosu na dobrobit ostalih ljudskih bića i naše planete. Podjednako je važno biti svestan kulturnih pretpostavki i osetljiv na kulturne razlike u svetu koji se čini istovremeno manjim i podeljenijim nego ikad, kao i biti svestan goruće potrebe za filozofskom i praktičnom afirmacijom poštovanja i uvažanja kao univerzalnih vrednosti bez kojih mi potcenjujemo sopstvenu humanost i bilo kakve izgleda za mirovnu koegzistenciju³ (prevod citata, S. Kijevčanin).

*

3 D. Francis, (2002) *People, Peace and Power*, Pluto Press. London & Virginia. Strana 255, poglavlje: Making a difference: Challenge and Change

Nacionalizam podrazumeva diskriminaciju

Ksenija Forca
Majda Puača

Napisati tekst o nacionalizmu u Srbiji za nas predstavlja veliki izazov, s obzirom na to da smo odrastale u vreme „rušenja“ jednog kolektivnog identiteta, i stvaranja, konstruisanja drugog. Jugoslovenstvo je ostalo da postoji samo kao lepo sećanje na detinjstvo, kada je (za Makedonce/ke, Slovence/ke i Albance/ke... nametnuti) jezik kojim se govorilo, imao dijalekte koji su kasnije imenovani kao sasvim odvojeni i različiti jezici. U periodu života u zajedničkoj državi, čini se da su se razlike prihvatale kao bogatstvo naroda. Tito je govorio da „socijalizam manjinu i većinu odbacuje, on traži ravnopravnost između manjine i većine, a onda nema ni većine ni manjine nego ima jedan narod...“¹. Kasnije, ovaj period je viđen kao zaverenički pokušaj da se unište nacije i nacionalni interesi. Za „Srbe“ Tito je bio „ustaški izdajnik“, a za „Hrvate“ je „prodao Hrvatsku četnicima“.

Konstrukcija

„Ideološka matrica aktuelnih srpskih nacionalista počiva na arhaičnom nacionalizmu s kraja 18. veka, anahronom antikomunizmu, kao i možda najopasnijem, probuđenom klerofašizmu koji propagira SPC.“

Zoran Petakov

Period adolescencije generacije kojoj pripadamo tekao je paralelno sa početkom ratova u bivšoj Jugoslaviji. To je bilo vreme zauzimanja strana po sistemu „mi“ i „oni“ i nestajanja bratstva i jedinstva. Insistiranje na podrazumevajućim

*

1 www.titoville.com

novim-starim tradicionalnim društvenim vrednostima, kao što su patriotizam, pravoslavlje, patrijarhat i heteroseksualnost, ali i odbojnost prema „drugima“ i drugačijima tj. svemu što odudara od ovih kriterijuma, u Srbiji je uzimalo sve više maha. Ovi procesi su se prožimali i za većinu tekli gotovo nesvesno. Konstrukcija novog-starog nacionalnog identiteta pokazala se važnim delom stvaranja „srpskog“ sistema vrednosti osamdesetih i devedesetih godina 20. veka, kada je nacionalizam postajao dominantna ideologija protkana idejom o „Velikoj Srbiji“, koja je i dalje dominantna fantazija i cilj radikalnih nacionalista. U Srbiji se i danas pojmovi kao što su nacionalizam i nacionalna osećanja često poistovećuju i ne percipiraju kao negativni.

U teorijama o nacionalizmu pravi se razlika između nacionalizma i nacionalnih osećanja. Nacionalna osećanja su zasnovana na potrebi za osećajem pripadnosti određenom narodu, kulturi, društvu, podneblju. Poput nacionalnih osećanja, nacionalni identitet je sam po sebi konstrukcija – on nije dat biološki, genetski, nije urođen, niti može na bilo koji način da se unese u strukturu ljudskog bića osim ideološki.² Definiše se kao politička ideologija ili pokret koji smatra naciju, odnosno etničku zajednicu, temeljom ljudskog društva, pa se u skladu s time zalaže za stvaranje država isključivo na nacionalnom principu. U 19. veku se nametnuo kao dominantna ideologija u svetu, a često je u skladu sa drugim ideologijama igrao ključnu ulogu u važnim događajima, kao što je izbijanje Prvog i Drugog svetskog rata, odnosno celog niza etničkih sukoba od kojih mnogi traju i do današnjeg dana. U 19. i 20. veku je poslužio kao podloga za rasizam i fašizam, a krajem 20. veka počeo je da se ispoljava i kao verski fundamentalizam i imperijalizam.

Ove odrednice se, kao kod nacionalizma, formiraju u odnosu prema „drugima“, što ih čini podložnim logici „razlikovanja i potcenjivanja“ koja u nacionalizmu „drugo“ posmatra kao neprijateljsko i/ili manje vredno.

Otud i izuzetan nivo netolerancije u Srbiji, na čijem su udaru najčešće bili, i još uvek su „drugi“ – žene, Romi/kinje, pripadnici/e nacionalnih manjina, osobe čija je seksualna orijentacija drugačija od heteroseksualne, i sve i svi koje/i na neki način odstupaju od poželjnih društvenih normi.

*

2 Dušan Kecmanović, *Psihopolitika mržnje*, Prosveta, Beograd, 1999.

Početak ratova i navedeni procesi izazvali su i prve feminističke reakcije i najpre ženske antiratne inicijative, u kojima su učestvovala i žene iz gej/lezbejskog pokreta koji je tada nastajao u Srbiji. Ove inicijative su uglavnom bile realizovane u vidu antiratnih protesta koji su u to vreme učesnice/ke izlagali velikom riziku (s obzirom da je rat bio tabu tema), ali i mirovnih skupova van granica bivše SFRJ, na kojima su se okupljale žene iz bivših jugoslovenskih republika iskazujući solidarnost i odbijajući da se povinuju društvenim diktatima koji su nastojali da ih učine neprijateljicama.

Ekonomska nestabilnost i nesigurnost pružale su plodno tlo za manipulaciju nacionalnim osećanjima i njenu instrumentalizaciju u cilju dolaska na vlast i održavanja pozicija moći.

Kontrola mišljenja i „proizvodnja pristanka“ se, između ostalog, uspostavljala kontrolisanjem medija i odsustvom „pravih“ i raznovrsnih informacija. Činjenica je da nas u školama nisu učili da kritički razmišljamo i postavljamo pitanja, a logično je da se u vreme rata podstiče rodoljublje i ljubav prema otadžbini, i poziv da se ona brani. Veliki deo društva je automatski prihvatao sistem vrednosti koji su vladajuće strukture promovisale, ne znajući za alternative i drugačija mišljenja i ideje koje nisu dobijale medijski prostor. Oni koji to nisu činili bili su izloženi riziku.

U kreiranju srpskog nacionalnog identiteta koji danas postoji, ključnu ulogu su odigrali mitovi vezani za istorijske događaje, poput Kosovskog boja. Ključne elemente ideološkog aparata srpske države/republike, tokom devedesetih, sačinjavalo je trojstvo: Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) – Srpska pravoslavna crkva (SPC) – Udruženje književnika, kao i brojni političari, mediji, škole, navijači sportskih klubova, intelektualci i javne ličnosti koji su promovisali ideju „Velike Srbije“. Ove iste institucije danas podržavaju aktuelnu vlast u veoma sličnoj ideologiji, zbog čega su predmet kritike svih antinacionalističkih organizacija, grupa i kolektiva. Međutim, ove kritike, reakcije i protesti najčešće ne dobijaju željeni medijski prostor, niti odgovore. Jedan deo njih ipak dolazi do određenog broja ljudi, putem nekolicine alternativnih Internet glasila koja postoje u Srbiji, gde svako ima pravo objavljivanja vesti (ukoliko one ne podstiču mržnju i diskriminaciju). Ovaj vid širenja informacija postaje sve više korišćeno sredstvo osvajanja medijskog prostora.

Stereotipi

„Nacionalizam i ne može da se definiše van odnosa prema ‘drugima’, jer i samu zajednicu određuje isključivo kroz suprotstavljane sopstvenih interesa tuđim, a naciju određuje kao organsko jedinstvo sa unutrašnjim osobinama i karakterom, nasuprot drugim, takođe organskim jedinstvima sa njihovim osobinama i karakterom.“

O. Milosavljević

Nacionalni identitet može biti baziran na različitim osnovama: tlo na kome smo rođeni ili/i gde su naši preci sahranjeni: „gde su srpski grobovi, tu su srpske zemlje“, zatim na kulturi, jeziku, društvenim vrednostima, krvnom srodstvu, na ideji: svi ljudi u jednoj zemlji kao jedan organizam, i tako dalje. Obično se konstruiše u odnosu na neki drugi i podrazumeva niz neprijateljskih identiteta koji ugrožavaju „nacionalne interese“. Propaganda se služi korišćenjem starih i stvaranjem novih stereotipa i o „njima“ i o „nama“. U stvaranju ovih stereotipa najveći udeo su imali neposredni politički interesi. Tokom devedesetih godina većina novih-starih vrednosti i „srpske kolektivne identifikacije“ formirane su kao kontrast u odnosu na „neprijatelje“ – „prevrtljive i krvožedne“ Hrvate, „glupe“ Bosance, „prljave i neobrazovane“ „Šiptare“, „Cigane“, Rumune, Bugare. Neretko se može pročitati da je srpski nacionalizam osamdesetih i devedesetih bio „defanzivan“, formiran kao odgovor na „ofanzivni“ i „agresivni“ nacionalizam Hrvata, bosanskih Muslimana, Albanaca, itd. Po uverenjima „Srbskih nacionalista“ „nacionalne interese“ ugrožavaju: feministkinje, lezbejke, gej muškarci, itd. Svi oni su „uvoz sa zapada“ ili „vode poreklo iz drugih, neprijateljskih nacija, npr. iz Hrvatske.“ Ovo se moglo čuti i na prvom Gej prajdu 2001. u Beogradu, kada su pojedine grupacije učesnike nazivale „ustašama“. Nosioci neprijateljskih identiteta menjaju jezik, menjaju tradicionalne vrednosti i šire granice koje su, kao i državne granice, utvrđene mukom i krvoprolićem. Tradicija se navodi kao argumentacija koju nije potrebno dodatno objašnjavati: „nekada je bilo tako i zato je dobro“. Veruje se da nekada (nikada) u zemlji Srbiji nije bilo žena – Srпкиnja koje žele emancipaciju, kao ni istopolno orijentisanih osoba, i legitimiše se nasilje nad njima kako bi se vratile na „pravi put“. „Našoj naciji“ nije prirodno da bude takva jer takva nekada (nikada) nije bila. Isto tako

se veruje da su prave i jedine granice one kada je Srbija imala najveću teritoriju, za vreme Dušanovog carstva.

Već godinama u Srbiji nacionalističke profašističke organizacije, ali i brojne političke partije manipulišu ovakvim društvenim sistemom vrednosti i sakupljaju političke poene populizmom, veličanjem mitske prošlosti i daljim razrađivanjem konspirativnih teorija i vekovnih nepravdi uperenih protiv „srpstva“. Koliko jaku poziciju nacionalizam zauzima u srbijanskoj politici potvrđuje činjenica da nijedna postmiloševićvska vlada nije imala otklon prema nacionalističkoj politici. Stalno podilaženje nacionalno opredeljenom biračkom telu, insistiranje na očuvanju „tradicionalnih“ srpskih (patrijarhalnih) vrednosti i ćirilice, uvođenje veronauke u škole i generalno sve veće mešanje Crkve u politiku (klerikalizacija), koje je za vreme vlade „hristoljubivog legaliste“ Koštunice poprimila sve odlike klerofašizma – ukazuju na zabrinjavajući porast nazadnih tendencija u Srbiji. U toj atmosferi patriotske „svetosavsko-nacionalističke“ organizacije, poput Otačastvenog pokreta *Obraz* koji ne veruje u „pluralizam interesa u srpskom narodu već u njegovu sabornost, u jedinstven sistem vrednosti i u jednu zajedničku sudbinu za sve Srbe“ – dobijaju sve više pristalica. U takvoj atmosferi sasvim je logično da se „prkosni“ haški optuženici i begunci smatraju „srpskim herojima“ i borcima za „srpske nacionalne interese“ kojima prete „judeomasonski antihrišćani“. Naravno, postoji izvestan broj onih koji skreću pažnju na to da „srpski heroji“ zbog nespremnosti da preuzmu odgovornost za sopstvena (ne)dela drže u zastoju političko/kulturno napredovanje cele zemlje.

Srpski nacionalisti, koji svoj nacionalizam zasnivaju na patrijarhalnosti, fundamentalizmu i isključivanju različitosti s pravom veruju da feministkinje i aktivisti LGBTTIQ³ pokreta žele da tu tradiciju promene. Sistem vrednosti koji podrazumeva heteroseksualnost kao normu, brak kao jedinu i osnovnu zajednicu za ostvarivanje potreba u kome je muškarac nadređen u odnosu na ženu i decu, seksualnost samo i isključivo kao razmnožavanje, nije u skladu sa egzistencijom koja podrazumeva slobodu i izbor. Ono što feministkinje, a posebno lezbejke i gej muškarci „prete“ da donesu jeste rasturanje porodice

*

3 LGBTTIQ – Skraćenica za 'lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transseksualne, interseksualne i queer' osobe.

kao prokreativne zajednice iz koje država crpi ekonomsku i radnu snagu. Nacionalisti veruju i šire priču o jevrejsko/masonske/gej zaveri koja planirano, služeći se različitim sredstvima udara na „našu“ naciju u sferu u kojoj je najranjivija, sferu morala i privatnosti. Kao i sve „druge nacije“ označene kao „neprijatelji“ tako i grupacija „feministkinje-lezbejke-pederi“ ima strateški plan za uništenje „srbske“ nacije. Između ostalog: ovi prvi se neprestano množe kako bi nadmašili broj „Srba“ (slične teorije se mogu pročitati u fakultetskim udžbenicima o sociologiji porodice, npr.), a ovi drugi prestaju da se množe kako bi iznutra pomogli ovima spolja. Dok se sa jedne strane promovise zabrana abortusa zbog navodne bele kuge, u Srbiji ne postoji dovoljan broj obdaništa da prime svu decu koja ove godine konkurišu. Čini se da malo ko vidi problem u tome što se ogromna sredstva ulažu za munjevitu izgradnju sve većeg broja pravoslavnih crkava, dok investicije i sredstva za izgradnju škola i obdaništa permanentno nedostaju.

Ulica i javni prostori

Određeni broj grupa i kolektiva u Srbiji svojim politikama i delovanjem nastoje da ukažu na međusobnu povezanost svih izvora diskriminacije i ugnjetavanja gde značajnu ulogu pored nacionalizma igraju i patrijarhat, militarizam, klerikalizam, rasizam. Deo akcija se odnosi na antinacionalizam jer on predstavlja pravo na izbor da se ne identifikujemo ni sa jednim nacionalnim identitetom, ali i pravo da se identifikujemo kako želimo dokle god ne ugrožavamo druge. U društvu u kome živimo čini se da je nužno imati bilo koji identitet. Od rođenja nas čeka mreža identiteta od kojih neki zauzimaju visoko i cenjeno mesto na društvenoj lestvici u odnosu na druge. Najveće privilegije imaju beli, bogati heteroseksualni muškarci. Takođe, zavisno od geografskog područja u kome su rođeni naši preci, i mi, obično, postajemo baš te nacionalnosti, što donosi privilegije u odnosu na pripadnike/ce nacionalnih manjina.

Naravno, antinacionalizam iz nacionalističke perspektive je uvek viđen kao anti – srpski. Ako antinacionalizam insistira na promociji različitosti, on je viđen kao promocija trulog zapada koji preti da uništi „naše“ tradicionalne, patrijarhalne vrednosti.

Antinacionalističkim političkim akcijama se govori o pravu na izbor i (ne)identitetu koji ne traži da se definiše u odnosu na „drugo“, koje je manje vredno u hijerarhiji u odnosu na „naše“ prvo.

Veliki broj antinacionalističkih i antiratnih akcija odigrao se na ulici. Ulica se, kao mesto za promociju vrednosti koje zastupamo, uvek pokazuje kao sjajno polje za istraživanje javnog mnjenja.

Ovde bismo želele da pomenemo neke od akcija i kako je srbijanska javnost na njih reagovala.

Svake godine povodom godišnjice od masakra u Srebrenici Žene u crnom uz podršku antiratnih aktivista i aktivistkinja organizuju miran protest na Trgu Republike, u Beogradu. Ovim „stajanjem“ u tišini i crnini podseća se javnost na zločin koji se desio u „naše ime“. Svake godine se tokom protesta dešavaju različiti incidenti, koji variraju od verbalnih uvreda do bacanja suzavca mladih nacionalista na miran skup. Oni, kao ogledalo društva, šalju poruku da ne samo da se zločin ne priznaje, već je on viđen kao nužan za oslobođenje srpskog nacionalnog identiteta od stega bošnjačkog, u ovom slučaju. Mi smo izdajnice koje „nisu dovoljno pobili“. Slični verbalni napadi se dešavaju svaki put kada se skreće pažnja javnosti da nije raskrstila sa nacionalizmom i klerofašističkim sistemom vrednosti. Pored epiteta „izdajnica“ i „stranih plaćenica“, napadi se protežu na lepezu uvreda i diskreditovanje na osnovu seksualnosti i rodnosti. Mi smo „kurve“, „lezbejke“, „debele“, „ružne“, „nedojebane“ i „sramota za srpsku naciju“. Ono što nas čini najvećim neprijateljem nacije jeste da smo pobunjene žene, koje umesto da „peku kolače“, „rađaju sinove“, „budu pokorne svojim muževima, očevima i bogu“, izlaze u sferu javno-političkog života i promovišu drugačiji sistem vrednosti.

Kolektiv Queer Beograd organizuje kulturno-političke festivale, performanse i akcije, tokom kojih se stvaraju bezbedni prostori koji su otvoreni za sve „druge“, i koji su primer snage samoorganizovanja i otpora diskriminaciji i isključivosti, gde se radi na promenama i osvajanju prava i sloboda. Akcije uključuju i kačenje velikih transparenata sa političkim porukama na nadvoznjake iznad auto-puteva u Beogradu, kako bi ih mogao videti veliki broj ljudi. Ovi baneri najčešće bivaju uklonjeni već nakon nekoliko sati. Pored toga,

u saradnji sa Stani Pani kolektivom, organizovan je čitav niz akcija grafitiranja kada se ispisuju političke parole, najčešće protiv fašizma, nacionalizma i aktuelnih političkih tendencija. Ovi grafiti, među njima i najnoviji koji kritikuju zaprepašujuće oslobađanje sveštenika SPC kojeg su petorica maloletnih dečaka optužila za seksualno zlostavljanje, najčešće bivaju precrtani nakon nekoliko dana, a umesto njih ostaju „potpisi“: Srbija, ili ocila.⁴ Ovaj primer pokazuje da, pored zgražavanja najvećeg dela javnosti, pojedinci radije veruju instituciji crkve nego deci, te napad na crkvu doživljavaju kao napad na naciju. Ovaj slučaj takođe otkriva nedodirljivost ove institucije čiji sveštenici, često pod sumnjivim okolnostima i odugovlačenjem sudskih procesa, bivaju oslobođeni optužbi, a istovremeno zauzimaju sve više mesta u institucijama (škole, radio-difuzna agencija, pregovarački tim za Kosovo...), gde im (u sekularnoj državi) nije mesto. Pored antinacionalističkih grafita, ili imena grupe koja ih je pisala, često se dodaje: „Šiptari“, „pederi“ i slično, što bez sumnje ima za cilj diskreditovanje zasnovano na logici posmatranja „drugih“ i drugačijih kao neprijatelja i manje vrednih. Gradovi u Srbiji su prekriveni grafitima koji oslikavaju ovaj sistem vrednosti: „Šešelji, prkosni srpski junak“, „Srbija Srbima“, „Bolje rat nego nezavisno Kosovo“, „Svaki je Srbin Radovan“, simbolima svastike i ocilima. Zajedničke akcije različitih mirovnih, LGBTTIQ i feminističkih grupa, koje jednom ili, po potrebi više puta godišnje prekrećuju ovakve grafite, veoma su važne, jer pokazuju da u Srbiji postoje i radikalno drugačija mišljenja.

Međutim, dešava se i to da aktivisti/aktivistkinje – radikalne u oblastima kao što su radnička prava, direktne akcije i slično, podležu šablonima nacionalističkog i patrijarhalnog elitizma i mačizma. Ovakva politika se manifestuje u veličanju sopstvenih uspeha, rada i akcija, i negiranju, nipodaštavanju, degradiranju i agresivnom napadanju svake inicijative koja dolazi sa strane. Većina takvih grupa se nikada nije javno ogradila od

*

4 Mnogi veruju da se fraza „Samo sloga Srbina spasava“ nalazi na srpskom krstu, i na nacionalnom grbu u vidu četiri ocila koja izgledaju kao četiri slova S, što ne odgovara istini. Četiri oblika slična slovu S su nasleđena iz vizantijske heraldike, i najverovatnije reprezentuju četiri slova V (grčko slovo vita) iz fraze: VASILEVS VASILEVN VASILEUVN VASILEUOUSI (Car careva caruje nad carevima).

nacionalizma. Saradnja sa njima, koja je važna zbog veoma malog broja aktivista/aktivistkinja – a velikih društvenih problema, veoma je otežana zbog agresivne komunikacije, gde je jedan od najuspešnijih načina promene situacije – insistiranje na principima nenasilne komunikacije.

Ovakve grupe, koje često same sebe nazivaju anarhističkim, svoje akcije koncentrišu na „podizanje revolucije“, čime najčešće isključuju mogućnost podrške antinacionalističkim manifestacijama i akcijama, uvek nalazeći neki način da diskredituju organizatore i uskrate učešće. Njihova „revolucija“ se najviše bavi radničkim pravima, ali zanemaruje činjenicu da su baš među radničkom klasom, a neretko i među njima samima, nacionalizam, mizoginija i homofobija najrasprostranjeniji.

Neophodnost

S obzirom na ulogu koju je odigrao u izbijanju nekih od najkrvavijih događaja u istoriji, nacionalizam se vezuje za etničku netoleranciju, etničko čišćenje, šovinizam i militarizam. S druge strane, često mu se iz ideoloških razlika daje pozitivan predznak kada se manifestuje u obliku oslobodilačkih pokreta protiv velikih imperijalističkih sila, odnosno, kada daje podsticaj za napredak kulture i tehnologije kroz miroljubivo takmičenje nacionalnih država.⁵

Zbog svega navedenog verujemo da je neophodno da se protiv nacionalizma jasno i odlučno izjasne i bore sve političke snage angažovane na društvenim promenama koje podrazumevaju ljudska prava i slobode, a ne samo najugroženije manjinske grupe. Navedena akcija, kao i širok spektar drugih, i pokretanje dijaloga o društvenorazarajućim posledicama nacionalizma moraju se odigravati i na ličnom i političkom planu. Samo istrajnom i posvećenom borbom može se smanjiti nivo nacionalizma, tako da on u bliskoj budućnosti postane zanemarljiv deo političke kulture zemlje. Tek tada će položaj marginalizovanih društvenih grupa početi da dostiže jednakost. Borba se nastavlja...

*

5 www.en.wikipedia.org

Treba koristiti te neočekivane prilike

Intervju sa Vesnom Teršelič

(aktivisticom i voditeljicom Documente-
-centra za suočavanje s prošlošću, Zagreb)

**Možeš li za početak nešto reći o tvojim aktivističkim počecima?
Kako si počela i šta su ti tada bili prioriteti u aktivističkom delovanju?**

V.T. Pa evo, da se osvrnem na svoj aktivistički rad koji je počeo dosta rano, 1985. godine u vrijeme kad sam završavala fakultet. Počelo me je jako mučiti to što se događa oko mene... i svi moji profesori, i u javnosti, i među poznatima – prijateljima, rodbinom – sve se nešto tematizira promjena, bilo kakva promjena, društvena promjena na nekoj konceptualnoj razini a ništa se praktično ne miče. Ja sam i takve studije izabrala – riječ je o filozofiji i književnosti i fizici – da sam zapravo i sama bila u tom konceptualnom i teorijskom kontekstu, a dok sam izučavala sve te stvari u meni se javila neka potreba za praktičnim radom, za nekom promjenom. Željela sam vidjeti neki konkretni primjer stvarne promjene jer to je vrijeme previranja, to je vrijeme poslije Titove smrti kad je već jasno da je ideologija KP ispražnjena i da se traga za novim putovima.

Točno se sjećam svog nemira i potrebe da radim na nekim inicijativama. I tako smo u jednom, manje-više studentskom krugu (tu nije riječ samo o studentima sa Filozofskog fakulteta, već i sa Elektrotehnike, dakle iz prirodnih znanosti, sa nekih tehničkih i nekih društvenih fakulteta) dosta debatirali i prva stvar koju smo zavrtjeli je bila kulturalne prirode – grupa TTB. Napravili smo nekoliko performansa, jedan sa praznim transparentima (zvao se „Prazne demonstracije“), bilo je to još 1985. godine kada smo imali jedan prosvjed sa vrlo jakim govorom tijela; držali smo govore ali bez riječi i dijelili smo prazne papire i imali te prazne transparente, jer sve što smo vidjeli jeste to da je javni prostor ispražnjen od sadržaja, nema nikakvog humanog sadržaja – tu je ta ideologija

koja više nije nikome zanimljiva, koja je na samrti, a nije se pojavilo nešto drugo. Imali smo onda jedan maskenbal, imali smo javno čitanje Ustava u tramvaju. To je bilo jedno zanimljivo iskustvo jer je Ustav SFRJ imao dosta opširan dio o pravima čovjeka i čitali smo taj dio i bile su jako zanimljive reakcije ljudi. Pitali su nas: „Dobro, vi sad nama čitate to o pravima čovjeka, al’ nije valjda da vi u to stvarno vjerujete?! Pa šta vam pada na pamet, to je samo deklarativno, to je tu da bi se kršilo“. Onda bismo mi ulazili u dijalog sa njima, čitali smo to u tramvaju, čitali smo u pothodniku u Zagrebu, i imali smo zanimljive diskusije sa ljudima. U to vrijeme nismo baš nešto ni planirali da recimo prijavimo tu akciju i vrlo brzo nam se pojavio problem kako organizirati takva događanja koja su nam bila važna i zanimljiva, a da nas policija ne tlači. Bilo kakav javni događaj mogla je prijaviti samo neka organizacija ili institucija, stranka, nekakav pravni subjekt. Mi nismo imali nikakvu pravnu osobnost i iz toga se zapravo razvila diskusija o tome da bi možda stvarno bilo važno da mi nekako pravno reguliramo svoj status. Desilo se da smo pri sljedećem koraku 1986. pri SSO-u pronašli jednog kolegu, zapravo našeg prijatelja, koji je pokazao razumijevanje za to i pružio nam mogućnost da se sastajemo u jednom prostoru i da nekako pokušamo artikulirati ko smo to sad mi, i odlučili smo se za radnu grupu SVARUN (radna grupa za ekološke, mirovne, feminističke i duhovne inicijative).

Ono što je neka bitna potka u tom slijedu inicijativa koje su bile manje ili više formalizirane, to je da smo u međuvremenu (godinu i po dana) imali puno situacija u kojima nas je policija i privodila jer mi de facto nismo uspijevali steći nikakav status. Mi smo naprosto bili percipirani, čak i od te organizacije koja nas je kao pripustila a nije nas primila, kao previše subverzivni i nisu nam davali tu mogućnost.

Kad smo imali prosvjede protiv nuklearnih elektrana jer smo organizirali potpisivanje peticija protiv izgradnje takvih elektrana, bili smo u poziciji da nas policija privodi, s time da se čak i osjećala neka vrsta njihove suzdržanosti, a ja bih čak rekla i simpatije prema toj inicijativi. Osjetilo se da oni također nisu za to da se gradi nuklearna elektrana Prevlaka u Hrvatskoj, a to smo vidjeli iz toga da bi nas oni obično pustili jedno sat vremena da napravimo akciju, da se peticija potpiše, a onda bi nas po službenoj dužnosti priveli, ispitali na jedan

civiliziran način, zapravo. I to je stvarno postao nekakav ritual. Međutim, nakon svake akcije naprosto smo morali računati na to da će nekolicina biti privedena u policiju. Kasnije se ispostavilo da se nama bavila i KP, ona omladinska organizacija je bila samo transmisija komunističke partije, da su vijećali o nama i da je ta, ja bih rekla krajnje benigno-konstruktivna aktivnost bila percipirana kao neka ugroza za Savez komunista. Kada smo napokon regulirali naš status još smo radili pod imenom Svarun, sve do 1989. kada je proglašen moratorij na izgradnju nuklearnih elektrana u Jugoslaviji.

Sljedeći korak je bilo osnivanje Zelene akcije. Iz te bazične grupe ljudi u Svarunu je krenula i ženska grupa Trešnjevka 1988, i prvi SoS telefon za žene i djecu žrtve nasilja, i 1990. osnovali smo Zelenu akciju koja i dalje postoji i zapravo je najsnažnija organizacija za zaštitu okoliša u Hrvatskoj. Za razliku od studentske grupe u Svarunu u kojoj su ljudi završavali fakultete, počinjali radit, ovdje se pojavila neka nova lista prioriteta i tu smo pokušali uključiti i stručnjake, znanstvenike/ice. Htjeli smo postaviti malo drugačiju platformu, odlučili smo se samo za jedan od onih ciljeva koje smo imali u Svarunu, i Zelena akcija je prenijela neke ideje i inicijative započete još u Svarunu (kao što je bio npr. zeleni telefon, jer je naše uvjerenje bilo da u Zagrebu mora postojati jedan telefon na koji građani mogu prijavljivati sve što im se čini kao zagađenje okoliša). Iz toga je kasnije izrastao prvo vrlo čvrst Zeleni telefon, zapravo servis za građane, a danas postoji čitava mreža zelenih telefona, dakle postoji nekakav kontinuitet inicijativa koji se može pratiti. Drugi kontinuitet inicijativa koji se može pratiti vezan je uz prigovor savjesti. Svarun je u sebi imao i određenje za mirovne inicijative i taj prvi niz akcija koje smo imali bio je u vezi prigovora savjesti i zahtijevali smo da se osim što se u Jugoslaviji u JNA moglo služiti na vojni način, da se služi i civilno, i da ta druga mogućnost bude odvojena od vojnog služenja. To je vrijeme kad je niz Jehovinih svjedoka u zatvoru zbog toga što su odbili služiti vojsku i 1990. su u tijeku pripreme za rat.

Kako je najava tih novih događanja uticala na tebe kao aktivistkinju?

V.T. To je nešto čega smo mi bili svjesni, ja bih rekla da smo racionalno i te kako znali za tu opasnost. Posebno nam je bila važna jasna prijetnja koja proizlazi iz

JNA i dosta smo o tome diskutirali, prije svega, sa kolegama iz Slovenije. U Sloveniji je distanciranje i kritika JNA zapravo prvi puta artikulirana u javnom prostoru. Imali smo dakle tu vezu sa Slovenijom, a u vezi nuklearnih planova i antinuklearnih inicijativa mi smo u stvari imali i neku vrstu jugoslavenske veze, akcije su se organizirale i u Ljubljani, i u Zagrebu, i u Beogradu; imali smo aktiviste koji su bili angažirani u Bosni i Makedoniji. Dosta smo tu kontakata i veza razvili i to nam je poslije, za vrijeme rata, jako puno značilo. Ušli smo, dakle, u tu 1990. godinu kad je počeo ustanak ili pobuna Srba u Hrvatskoj (i sam naziv tih dešavanja je vrlo važan, jer će ljudi sa različitih strana upotrijebiti različite termine) sa sviješću da JNA više nema političku kontrolu, da je to jedna od najjačih armija u Evropi i da postoji vrlo velika opasnost od zloupotrebe oružja; da armija lako može biti u poziciji da puca na ljude. Ali nikad, barem mogu to odgovorno tvrditi za sebe, osim te racionalne analize koje sam bila vrlo svjesna, nisam to mogla prenijeti na nivo što to zapravo znači. Kad je počeo ustanak/ pobuna Srba u Hrvatskoj, ta prijetnja mogućnošću da se oružje JNA upotrijebi od bilo koje strane u sukobu nije mi postala prezentna na način da bih mogla zamisliti neke vojske koje su tu konfrontirane i nisam mogla zamisliti koliko bi taj rat mogao biti krvav. Postojalo je neko neodređeno osjećanje da bi to mogao biti krvav rat i ja moram reći da smo tek na ljeto 1991. mi odlučili formalizirati inicijativu koju smo nazvali Antiratna kampanja i pripremili povelju ARK u kojoj smo zapravo vrijednosno odredili i sebe i ponudili povelju na potpisivanje. Jer ta povelja kaže da će ljudi na ovim prostorima nastaviti surađivati bez obzira na ishode sukoba i ratova i da mi želimo nastaviti komunikaciju i suradnju, da smo za nenasilje i solidarnost, poštivanje ljudskih prava.

Gde se potpisivala povelja?

V.T. Ta se povelja potpisivala ne samo u Hrvatskoj, nego i od strane svih ljudi koji su bili zainteresirani. Bilo je potpisnika u Sloveniji, Srbiji i Vojvodini, BiH, Italiji, Njemačkoj. Potpisnici su, dakle, bili rastreseni po raznim zemljama. A to je bila jedna jako mala, jako nevidljiva inicijativa. Mi smo prvi put ozbiljnije sjeli u kolovozu te godine, i tad nam je postalo jasno da smo izabrali jedno vrlo nesretno i nespretno ime, jer je zapravo bilo jasno da je u avgustu već bilo

ubijeno toliko ljudi da mi ratno ludilo ne možemo zaustaviti. Ali nekako smo se već vezali za to ime, posebno što je tu bila i ta povelja sa svojim potpisnicima/ama. Na tom višednevnom vijećanju i planiranju što ćemo raditi sudjelovali su i prijatelji/ce iz Slovenije, BiH, Srbije, Vojvodine, manje-više aktivno. Ja ne mogu reći da smo porodili plan koji je pokrивao područje šire od hrvatskog, ali je u svakom slučaju to bilo regionalno kontekstualizirano.

Tada smo se dogovorili za neke osnovne pravce naših aktivnosti i već od tada nam je bilo jasno da ćemo raditi na nenasilnom rješavanju sukoba, da ćemo podržavati prigovarače savjesti i afirmirati prigovor savjesti kao pravo svake osobe; da ćemo inzistirati na poštivanju ljudskih prava; da što god budemo radili bit ćemo suočeni sa prijetnjom da nitko neće objaviti nikakvu informaciju, da za to treba neko glasillo. Već tada smo se dogovorili da će naše glasillo imati ime *Arkzin* i nulti broj je izašao mjesec dana nakon sastanka. U tom prvom broju je izašao jedan članak koji je bio identičan i kod nas i u Centru za antiratne akcije iz Beograda – „Znate li što je ratni zločin?“. On nam se činio posebno važnim za sve koji su tada bili na već oformljenim frontovima, bili oni policajci ili iz neke pričuvne, paravojne jedinice, ili vojnici JNA. Ja ne mogu reći koliko je ljudi pročitao taj tekst, ali činilo nam se jako važnim uputiti tu informaciju i ja moram reći da su sva ta tri pravca plus publikacija nešto što se njegovalo u ARK-u. I za mene osobno ARK je bilo nešto najvažnije u tom trenutku i ja sam naprosto reagirala na rat. Moja motivacija nije bila potreba da u svom životu sve radim nenasilno i da izaberem nenasilje kao svoj životni pristup. Ona je druge vrste i kada gledam na svoje kolege/ice širom svijeta vrlo često vidim da postoje te dvije različite motivacije – da jedna stvarno proizlazi iz odluka koje se obično donose dosta rano u životu i bira se taj put nenasilja zato što netko gleda na svijet na takav način. Ja bih, međutim, da nije bilo rata, radila nešto drugo, moj bi životni put izgledao sasvim drugačije, što je, naravno, nešto što može reći jako puno ljudi na ovim prostorima. Ne bih se bavila mirovnim radom, niti bih tako puno naučila o sukobu i načinima upravljanja sukobom da su naši političari/ke vodili neke pregovore te 1990. kad je za to bilo još vremena i mogućnosti, umjesto što su zapravo potpirivali vatre. Antiratna kampanja će uskoro postati ARK Hrvatske jer su prekinute telefonske i sve ostale veze između Srbije i Hrvatske

i u principu smo mi morali definirati doseg svog rada. Sve vrijeme smo ostali u komunikaciji sa kolegama iz drugih zemalja, koliko se to moglo, i puno energije i sredstava investirali u to da komunikacijski kanali ostanu otvoreni. Posve je jasno postalo da mi ipak djelujemo u Hrvatskoj i morali smo se opredijeliti za to. U principu smo ARK, s jedne strane, vodili kao inicijativu kroz koju se afirmira nenasilje i tolerancija i poštivanje ljudskih prava, sa druge strane je ARK postao inkubator u kom je u tijeku godina stasalo više od dvadeset inicijativa, projekata, organizacija i pretvorio se u jednu mrežu.

Paralelno sa tim postojale su inicijative u Rijeci i drugim gradovima i moj prvi utisak je bio da ću ja u ARK-u provesti godinu dana, onda se to svake godine produžavalo i 1995–1996. poslije jednog dužeg ili kraćeg razgovora sa sobom shvatila sam da je to – to, da ja naravno još uvijek mogu ponešto napraviti što se tiče zaštite okoliša ili ženskih prava, ali da je ono čime se primarno bavim vezano za izgradnju mira (u užem ili širem smislu). Vidjela sam da je to ono što će doista i biti među najpotrebnijim aktivnostima, negdje poslije 2000. sam uvidjela da u izgradnji mira mene ipak uvijek najviše kopka nešto što se tiče uzroka ratnih sukoba i moje staro uvjerenje je bilo da se nakon ratnih sukoba treba utvrditi što se desilo i da se ono što se dogodilo treba baš kompleksno sagledati i prikazati. To jeste neka moja stara želja.

Sebe ne doživljam kao pacifistkinju jer vidim prostor za oružanu intervenciju kada postoji prijetnja genocida ili je genocid u tijeku, ili kada svjedočimo masovnim ili sustavnim povredama ljudskih prava. Sjećam se tih osamdesetih u Jugoslaviji, i načina na koji se reagiralo na sustavne povrede ljudskih prava na Kosovu koji je bio apsolutno neprihvatljiv, i načina na koji su na Kosovu jedinice policije iz svih krajeva tadašnje Jugoslavije sudjelovale u represiji koja je neke ljude vodila u smrt, a druge u dugogodišnji zatvor i mučenje u njemu. Nekom je to samo značilo da je bio u Prištini ili na nekom drugom mjestu gdje je bio na snazi policijski sat i gdje je na ulici poslije osam sati svaka osoba albanske nacionalnosti mogla biti zaustavljena, uhićena, odvedena u zatvor. Policajci su imali „odriješene“ ruke jer policija nad kojom nema nadzora i koja ima zeleno svjetlo za zloupotrebu sile kad-tad će je zloupotrijebiti. Tu je negdje moja svijest da je zapravo to previd koji smo napravili svi skupa,

državljeni i državljanke zemlje koja se kasnije u nizu ratova i raspala. Zapravo, postoji neka odgovornost za previde koji su napravljeni 1980-ih, jer ja vjerujem da smo glasnije reagirali zbog kršenja ljudskih prava na Kosovu da možda ne bi ni bilo svih događaja koji su uslijedili.

Druga bitna stvar, na sasvim osobnoj razini, jeste da sam ja iz Ljubljane, iz Slovenije, i da je kao i u mnogim drugim republikama, sada državama, često razgovor tekao o različitim stranama u Drugom svjetskom ratu, ne toliko u mojoj najužoj obitelji gdje su svi bili bliže antifašizmu, a neki i komunizmu (na tatinoj strani bilo je članova KP, na strani mame nitko nije bio član, ali su bili antifasisti). Moj djed je bio zatvoren u logoru, ali ga je iz njega izvukao njegov direktor tvornice koji je bio folksdojčer i mislim da se tu otvorio jedan sasvim drugi pogled. U familiji sa mamine strane vladala je uvijek vrlo jasna distanca spram komunista; oni nisu bili percipirani kao sigurni igrači i uvijek je postojala sumnja u to što oni mogu, hoće, žele i što ljudima mogu napraviti. Uvijek su bili jako kritični spram partije. Dobro se sjećam vrlo ranih dana u svom djetinjstvu i prvo što čuvam kao uspomenu jeste večer kada je objavljeno da je ubijen predsjednik Kenedi. Dakle, prva uspomena u mom životu koju uopće registriram jeste uspomena na političko nasilje. Druga važna stvar je i to da su susjedi moje bake u II svjetskom ratu podržali belu gardu, dakle saveznike italijanskih fašista u Sloveniji, i oni su za to bili i te kako kažnjeni; o tome se u njihovoj kući razgovaralo. Ja sam tamo često i rado odlazila i tamo sam prvi put čitala i Bibliju, i oni su mi onda govorili još neke druge stvari. Osim toga, naprosto bih čula da se u kući priča što se njima dogodilo, tada to nisam mogla povezati u neke jasne priče do nekih kasnijih godina, ali ono što se dogodilo jeste da su nakon II svjetskog rata i majka i otac te obitelji bili zatvoreni u neku vrstu zatvora/logora i da je majka tamo izgubila jedno oko, a da se otac objesio, i ona je ostala brinuti o troje djece sama, što je bilo veoma teško. Tako je stalno postojala ta svijest da oni zapravo u javnosti nemaju mogućnosti da o tome govore i bilo mi je jasno da se o nekim stvarima može govoriti, o drugim ne, i da su stvari puno kompleksnije nego što na prvi čas možemo reći.

Kao dijete sam, s jedne strane, imala izraziti otpor prema nasilju, a sa druge sam bila agresivno dijete. Dakle, postojale su sve te žive kompleksnosti. Ja sam

se zapravo kroz vraćanje na temu procesuiranja nasilne prošlosti, što sam kasnije konceptualizirala uz pomoć svjetskih trendova kao SsP, vratila na nešto što mi je bila jako važna tema prije nego što sam se zainteresirala za zaštitu okoliša ili izgradnju mira (ne mogu to reći i za ženska prava, jer taj instinkt da ja želim biti ravnopravna isto sam mogla prepoznati jako rano).

Danas, kad smo dogovorom između četiri organizacije u Hrvatskoj uspostavili *Documentu*, koja postoji godinu i pol dana, čak i prije nego što smo je formalno osnovali i regulirali naše regionalno partnerstvo sa FHP iz Beograda i IDC iz Sarajeva, doista doživljavam da radim nešto što definitivno treba napraviti i za razdoblja II svjetskog rata i za razdoblje zločina poslije II svjetskog rata (kako god ih zvali – komunistički ili zločini koje je podržala KP, ili ih zvali nekako drugačije), i za zločine koji su počinjeni devedesetih. To je nešto što je društvima na ovim prostorima i ljudima koji ovdje žive, kao individuama, potrebno i neophodno, kako ne bi više bilo moguće zapaliti i potpaliti situaciju u kojoj bi naši sukobi koji su tu, o kojima ponekad pričamo, češće ne pričamo, kako više ne bi bilo moguće dati dopuštenje da oni ponovo postanu oružani sukobi. Mislim da je to ta važna zadaća.

Šta je tebi važno u suočavanju sa prošlošću?

V.T. U suočavanju sa prošlošću uvijek je na prvom mjestu utvrđivanje činjenica. Prije svega činjenica o ubijenima, a onda i o drugim načinima na koje se ljude zlostavljalo, o povredama Ženevskih konvencija i to je jedan obiman zadatak koji je sada u tijeku. Moram reći da smo te 1990. moji prijatelji i ja nekako očekivali da će znanstvenici i vladine institucije nešto ispregovarati, da će sasvim sigurno nešto napraviti u vezi sukoba, jer je počeo ustanak/pobuna, i što će biti sljedeći korak. Mislili smo da političari i znanstvenici nešto na tome rade, a ispostavilo se da se ne događa ništa, i 1991. kad smo odlučili pokrenuti ARK pokrenuli smo ga baš iz tog očajja, jer je bilo evidentno da nitko ništa ne radi. Mi pojma nismo imali kako se to radi, ništa nismo znali o nenasilnom rješavanju sukoba, ali smo rekli – ako to netko drugi ne želi, onda ćemo mi to početi raditi. Bilo nam je jasno da će nam trebati jako puno vremena da uopće shvatimo kako bi se to eventualno moglo raditi. Tako je, recimo, to vrijeme s

početka 21. stoljeća za nas bilo vrijeme u kojem smo završili razdoblje očekujući da će vlade i znanstvene institucije u našim zemljama utvrditi činjenice i vidjeli smo da oni to naprosto neće. Ne bih rekla da ne znaju, ja mislim da u Hrvatskoj i drugim zemljama postoji puno ljudi koji znaju, ali neće. I opet je to ostalo na nekakvim građanskim inicijativama. Mi smo naprosto u jednoj fazi rekli – okej, oni neće, mi mislimo da to treba, onda ćemo mi to uraditi ako je ikako moguće u suradnji sa vladinim i znanstvenim institucijama. I kad god budemo u prilici zapravo ćemo samo podsjećati da je cijeli niz stvari koje se tiču SsP-a zapravo odgovornost vladinih institucija i da one to trebaju odraditi. Dakle, ne u namjeri da nešto mi uradimo umjesto njih, ako je to već zakonom propisano kao njihova odgovornost – npr. stvari koje se tiču pravosudnog procesuiranja ratnih zločina – to ne može nijedna građanska inicijativa. Izuzetno je važno da se približavamo vladavini prava, da funkcioniraju državna odvjetništva i tužiteljstva, da sudovi idu bliže standardu pravičnog suđenja. Mi naravno radimo na monitoringu suđenja za ratne zločine, ali ne sa namjerom da nešto umjesto pravosuđa činimo, nego da im uputimo podržavajuću kritiku.

Kako sad vidiš, koliko su u ovom trenutku institucije stvarno uključene u taj rad na suočavanju? Koliko si ti zadovoljna nivoom njihove uključenosti?

V.T. Kako gdje. Ja mogu govoriti za Hrvatsku ali ne mogu još dovoljno dobro govoriti o kvantitetu i kvalitetu suradnje zbog toga što još i nismo toliko puno napravili. Mi smo vrlo mlada organizacija. Ali smo recimo u veljači ove godine organizirali okrugli stol o dokumentiranju zbivanja u domovinskom ratu i sačinili smo jednu listu (prije organiziranja okruglog stola) institucija, kako znanstvenih tako i vladinih, i organizacija civilnog društva koje se time bave, bilo kao instituti, odjeli nekog ministarstva, bilo kao udruge obitelji nestalih, ili kao braniteljske i stradalničke udruge. Možda smo nekoga i previdjeli, to se uvijek može desiti. No, sve smo ih pozvali i nekoliko mjeseci smo „češljali“ i pokušavali stvoriti tu sliku tko sve što radi.

Cijeli skup je zamišljen u formi dijaloga, većina onih koje smo pozvali se odazvala i to je doista bio reprezentativan skup svih koji su zapravo

zainteresirani za to da se utvrde činjenice, posebno činjenice o ubijenima i nestalima, sa naglaskom na ubijene. Ono što se dogovorilo na tom skupu jeste da je doista neophodno da se utvrde imena i okolnosti smrti svih ubijenih u ratu u Hrvatskoj, bez obzira na njihovu nacionalnu ili etničku pripadnost i njihovo političko opredjeljenje. Sada imamo generalni pristanak da bismo željeli raditi na tome i kad krenemo sa postavljanjem elektronske baze podataka o povredama Ženevske konvencije u Zagrebu (koja će biti nalik na ovu bazu koju imaju IDC i FHP) želimo suradnju svih tih institucija jer ne želimo ponovno prikupljati podatke koje je već prikupio Hrvatski državni arhiv, ne želimo ponovo prikupljati podatke o nestalima koje je prikupio pukovnik Grujić i koji su sada pohranjeni u Ministarstvu obitelji branitelja i međugeneracijske solidarnosti u Zagrebu. Mi bismo samo željeli suradnju u kojoj se različiti podaci koji su već prikupljeni mogu povezati i nadopuniti tamo gdje možda nisu toliko bogati koliko bi mogli biti. Ja zaista vjerujem da je za svaku osobu koja je ubijena važno da postoji informacija o okolnostima njezine/njegove smrti, ali da isto tako postoji i fotografija groba ukoliko je lokacija poznata; važno je sve to imati kao dio dokumentacije.

No, postoji grupa žrtava, to su prije svega žrtve rata na srpskoj strani u Hrvatskoj, o kojima podaci nisu temeljito prikupljeni. Recimo, za grupu žrtava u tijeku i nakon vojnopolicijske akcije Oluja u kolovozu 1995. i mjesecima kasnije, podatke je prikupio Hrvatski helsinški odbor (oni su jedna od naših organizacija osnivačica) i tu nam predstoji istraživački rad (mi zapravo već to i radimo). U svim segmentima svog rada nastojimo surađivati sa svima i ostati u dijalogu sa svima koji se time bave. Ali to ne mora biti praksa svih regionalnih partnera. Nama je prije svega važno otvarati nove puteve komunikacije i njegovati one koji su već uspostavljeni, što znači da to i jeste jedan veliki segment našeg rada – komunikacija.

Mi smo također htjeli doznati više o stavu javnog mnjenja o suočavanju sa prošlošću, da bi u trenu kad Documenta startuje snimili situaciju, i ono što je prijatno iznenađenje anketa koje su urađene jeste da je zapravo oko dvije trećine anketiranih, na generalnoj razini, spremno na SsP i na to da se svaki zločin treba procesuirati bez obzira na tko ga je počinio, dok trećina anketiranih ima dvojbi i zadržku oko procesuiranja zločina na svojoj strani.

Otkud odluka da se suočavanjem sa prošlošću bavite regionalno?

V.T. Zato što se uopće ne može više rekonstruirati činjenična istina, ne može se utvrditi što se točno dogodilo, ako to ne sagledavamo iz regionalne perspektive. Nacionalna perspektiva nije dovoljna. Samo da ilustriram to sa jednim ili dva primjera: kako rekonstruirati što se dogodilo u Oluji ako se ne uzima u obzir svjedočenje Srba koji su bježali iz Krajine i danas žive u Banja Luci ili Srbiji i Vojvodini? Vrlo je važno imati mogućnost da se stvari sagledaju iz različitih uglova, kako na osobnoj razini, tako i na razini zajednica, društava i vladinih i znanstvenih institucija. Da bismo sagledali što se tačno dogodilo vrlo je važno uzeti u obzir i te druge perspektive, s time da je posao oko utvrđivanja podijeljen tako da u Hrvatskoj utvrđujemo što se desilo sa svima koji su živjeli na području Hrvatske, IDC sa onima koji su živjeli na području BiH, itd.

Meni se čini da je takva regionalna inicijativa veoma važna i na nekakvom simboličkom nivou, da je to odlična poruka onim pojedincima/kama i grupama koji uvek čekaju na „one druge“ da nešto započnu prvi. Šta misliš o tome?

V.T. Naravno, samo je pitanje koliko je to vidljivo. To je sada uvid koji ti imaš iz svoje osobne perspektive i iz CNA. Ja bih rekla da javnost to baš i ne vidi, čak bih rekla da smo još daleko od prepoznavanja, da naprosto ta informacija nije raspoloživa, niti je percipirana, jer je to vrsta informacije koju nije lako apsorbirati. Za sve one koji su se i fizički razveli (mi smo se svi i fizički razveli, a mnogi su se prije toga i mentalno razveli i nisu željeli biti u Jugoslaviji), za sve njih ta ideja povezivanja napora na ovom najosjetljivijem pitanju, koje zanima mnoge ljude nije nimalo laka tema. (Posve različito ljudi reagiraju kada se započne neka rasprava ako su posrijedi ženska prava ili zaštita okoliša, ljudska prava, mirovna inicijativa – ovo je daleko najzanimljivija tema.) Ako za stolom sjedi deset osoba vrlo brzo će se svi uključiti, svi o tome nešto znaju, svima je to emotivno važno, svi imaju snažne stavove, jake emocije vezane uz njih. Naravno da je to tema koja je vrlo uznemiravajuća. Pokazalo se i prilikom istraživanja javnog mnjenja da ljudi na osobnoj razini vide tu temu kao uznemiravajuću, ali da je vide kao jako važnu za izgradnju stabilnog mira, da su ti procesi teški,

ali potrebni. Prepreka koja postoji jeste to da je u procesu izgradnje novih država došlo i do izgradnje odijeljenih identiteta, i da to što sada nadilazi te uspostavljene granice nije baš sasvim dobrodošlo ili je nešto što nije tako lako ni primjetiti. Čak i kada je na raspolaganju informacija da naša regionalna suradnja dobro funkcionira to ne biva zapaženo kao bitno ili kao nešto čemu bi se trebalo dati dodatna validacija bilo kakvim spominjanjem te inicijative. Ja vjerujem da ćemo mi još dugo od strane mnogih u javnosti, kako onih koji i ne participiraju u javnom dijalogu time da se stalno oglašavaju, ali i od onih koji su stalno u javnosti, biti jedna inicijativa koja je češće prešućivana nego što nije. I niti me to razočarava, niti me posebno plaši jer mi je zapravo najvažnije da u nekoj bliskoj budućnosti, za nekoliko godina kad će sva tri centra biti u mogućnosti publicirati rezultate (u najmanju ruku o ljudskim gubicima, a možda i o povredama Ženevskih konvencija u našim različitim državama), da će tada taj skup činjenica naprosto postati nezaobilazan faktor. Dakle, nije važno koliko ćemo mi biti priznati i uvaženi, važno je koliko će te prikupljene i organizirane činjenice postati dio neke zajedničke baštine činjenične istine, koliko će omogućiti da se više ne sporimo, posve kontraproduktivno, oko činjenica, i koliko će to osloboditi prostora za različite interpretacije. Jer, meni se čini silno važno i stvarati prostor za različite interpretacije, ali mi je veoma žao kad se još uvijek vode diskusije na razini prijedora oko činjenica.

Što nas vodi do sledećeg pitanja o vidljivosti mirovnog rada uopšte...

V.T. Većina poduhvata mirovnih organizacija izmiče kroz prste već i stoga što su dijaloškog tipa. Ono što se zbiva jeste da neki ljudi i institucije koji ranije nisu bili u dijalogu sada jesu, i dijalog je uspio kada oni koji ga trenutno vode to vide kao svoj poduhvat, a ne kad to pripisuju nekoj mirovnoj organizaciji. To samim time poništava, i zapravo, mirovnu organizaciju koja je sve to organizirala miče iz slike, i to je, na neki način, najbolje što se može desiti, mada je to za mirovne radnike teško izdržati i čini zapravo upitnom i održivost sustavnog mirovnog rada. Ja vjerujem da je, na prostorima koji su toliko opterećeni nasiljem u različitim razdobljima sustavni rad na izgradnji mira nasušan i neophodan i ne može biti prepušten slučajnosti nasumičnog razvijanja dobrosusjedskih odnosa,

nego ga treba stalno njegovati na razini organizacija civilnog društva i vladinih institucija – u najmanju ruku kroz to da vladine institucije raspisuju natječeaje pa se onda iz proračunskih sredstava namjenski nešto izdvaja i za rad organizacija civilnog društva.

Tu je paradoksalno to da ako je mirovni rad najuspjeliji na svijetu onda će on biti posve prisvojen, posve u vlasništvu onih koji do juče nisu željeli razgovarati sa nekim drugima. Oni će to vidjeti kao svoj uspjeh a mirovna organizacija će tu ostati kao neki podsjetnik na to da su oni nekada posve odbijali komunikaciju. Dakle, ne samo da neće biti vidljivi nego će možda na duge staze postati i onaj nepoželjni svjedok nekih ružnih lica, a svatko od nas ih ima. Možda se netko tko je sada u dijalogu baš ne voli rado sjećati vremena kad mu nije padalo na pamet da u dijalogu bude.

Drugi problem jeste to da je dugotrajan i dugoročno usmjeren mirovni rad medijski relativno neatraktivan. Možemo bolje komunicirati sa novinarima, kreativnije razmišljati o svojim akcijama i činiti ih raskošnijim i zanimljivijim za medijsku prezentaciju, ali nešto što se mora dugo raditi i nema nekih svojih vrhunaca u kojima se postiže nešto prezentabilno – doista je vrlo teško prikazati u medijima. Tu postoji jedno objektivno ograničenje. Drugi dio tog nesretnog odnosa između mirovnih inicijativa i medija je generalno ubrzanje svih zbivanja u svijetu u kojem postaje praktički nemoguće, čak i za vlasnike medija koji se percipiraju kao oni koji imaju najviše moći, a posebno za urednike/ce i novinare/ke, da sustavno prate neko područje. Bilo to tematsko ili geografsko područje, ili i jedno i drugo. A za sustavno praćenje rada mirovnih inicijativa, kao i za mnoga druga područja, naprosto je neophodno stalno pratiti šta se zbiva. Koji novinar će, recimo, stalno pratiti rad CNA? Nema šanse, mislim. Doduše, postoji ta jedna mala šansa da identifikirate jednog ili dva novinara/ke sa kojima se inače prijateljski družite i sa kojima komunicirate o nekim dilemama koje imate. Ne možete pričati samo o tome što vi radite. Ukoliko stalno njegujete problemski način prezentiranja toga što radite, kroz neka pitanja koja su vas zagolicala, možete eventualno zadržati pozornost naklonjenog novinara, ali čak i najnaklonjeniji novinar ima svoje uredničke prioritete. Čak ni u području suočavanja sa prošlošću, gdje postoji relativno visok interes, ne smije se

zaboraviti da je koncentracija i prijateljski nastrojenih novinara na ono što im govorite cirka jedna minuta. Ako se, dakle, u toj minuti nije reklo nešto bitno i nešto *ново* to nije za novinu; ako je nešto zastarjelo onda se to ne prodaje, onda cijela ta mašinerija ne može ići dalje. Ja ne bih tu nikoga optuživala, ja bih samo izrazila svoje žaljenje da danas i nekada vrlo respektirane kuće kao BBC nemaju nikakvog razloga da budu ponosne na svoju nezavisnost, kao što su to bile još tijekom osamdesetih i da je to, nažalost, vrijeme koje smo ostavili iza sebe. No, vrlo je važno upućivati kritiku i podsjećati da zapravo mogu postojati vrlo strogi standardi novinarske nezavisnosti i informiranosti, ali da u brzom svijetu koji postaje sve brži nema više prave mogućnosti za to. Važno je prilagoditi se i naći neki način da povremeno napravimo nešto što je novinarima dovoljno zanimljivo.

Gde ti nalaziš satisfakciju za tvoj aktivizam? Aktivna si veoma dugo, gde vidiš da su mogući izvori satisfakcije za one koji nose ove mirovne procese, pogotovu procese suočavanja sa prošlošću?

V.T. Moja primarna satisfakcija jeste što ja vjerujem da radimo nešto što je nasušno potrebno, što se treba odraditi, i što vidim da se ipak nešto malo pomaklo. Mislim da će činjenični podaci o onima koji su povrijeđeni ili ubijeni u tijeku ratova ipak nešto doprinijeti, poboljšati naše šanse da se okrenemo dijalogu o tome kako je to bilo moguće i što bi mogli napraviti individue, znanstvenici/e, vladine institucije – da se nešto slično ne dogodi. Ne ponavlja se, ništa se ne ponavlja jer svaki novi oružani sukob ima neke svoje uzroke i profil. Meni je zapravo važno nešto što je korisno i potrebno. Osjećala bih se jako beskorisno i kao neko ko živi suvišnu egzistenciju da za to što radim nemam taj jasan svakidašnji osjećaj kako je to važno i potrebno. Mada... ja nemam taj osjećaj svaki dan, ima dana kada sam sklona depresiji i imam dvojbi da li je redoslijed koraka trebao biti takav ili drugačiji. Dvojbe mogu biti jako produktivne, a mogu voditi samo u depresiju. Ima tu različitih puteva. Vrlo mi je drago raditi sa ljudima, bili oni dugogodišnji prijatelji ili suradnici ili dugogodišnji oponenti; jer ja puno radim sa ljudima sa kojima apsolutno ne dijelim nikakve stavove, a posebno se ne mogu vrijednosno složiti sa njima.

Drago mi je kad radim u okruženju gdje ima drugih koji isto tako nastoje poduzimati korisne korake i kojima je važno da se napravi nešto što je dobro za druge ili što je od njih prepoznato kao opće dobro. Jer, lako je meni surađivati sa veteranima sad kad su otvoreni komunikacijski putevi, kad se mi možemo složiti da je i jednima i drugima važna izgradnja mira. Nećemo se složiti o vrijednosnim komponentama mira koji vidimo, niti ćemo se složiti o točnim koracima, ali negdje na razini vizije mi smo si blizu.

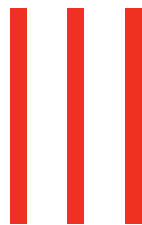
Ono što mi je također lijepo jeste to stalno učenje, stalno upoznavanje novih motivacija i sagledavanje svega onoga što se krije iza našeg izbora. I danas apsolutno stojim iza svojih stavova i odabira, ni danas drugačije ne bih odabrala da je situacija kao 1991; neki su tada uzeli puške u ruke, a drugi su, kao ja, gradili antiratnu kampanju. I branitelji sigurno ne mogu imati o tome ekstatično mišljenje. Normalno da oni stoje iza svog puta, iza svog izbora, ali mi je jako važna ta mogućnost dijaloga i ja negdje naprosto doživljavam svoj rad i način života kao „raditi ono što je potrebno, da društvena promjena ne bi išla u destruktivnom, nego u konstruktivnom smjeru“.

Mislim da sam prije dvadeset godina imala velika očekivanja. Osamdesete su vrijeme kada zapravo već pada komunistička ideologija i tu se otvara prostor za velike mogućnosti. Mi smo u postjugoslavenskim zemljama, sa iznimkom Slovenije, više šansi totalno upropastili nego što smo ih upotrijebili za nešto kreativno. Ali to ne znači da bi sada trebalo obustaviti kreativna traganja, i kad mi je baš koma, kad nešto danima radim sa preživjelima i čujem sve najgore priče o zlostavljanjima, mučenjima, ubijanjima, nereagiraju državnih institucija koje ne samo što ne razmišljaju o suđenju, nego još nisu završile ni predistražne radnje nekog ubojstva koje se desilo prije petnaest godina – ja se sklonim na neko vrijeme kući, na koncert. Umjetnost i prostor kreativnog izražavanja su mi izlaz, tu se mogu malo skloniti... S druge strane, mislim da je baš to da mogu intenzivno raditi šansa da uopće egzistiram u vremenu koje nije baš blagodarno. Dakle, mi ne pričamo sada iz konteksta zemalja koje su neka osobito nesretna priča. Ne. Ovo uopće nije neki osobito nesretan dio svijeta, da se razumijemo, posebno iz hrvatske perspektive. U Bosni i Hercegovini također stvari mogu biti predstavljene kao relativno neobećavajuće. Kad pogledamo način na koji se

procesuiru genocid u Ruandi, ili genocid u Darfuru koji je u tijeku, pa se ništa ozbiljno ne radi da ga se zaustavi, kad vidim koje mogućnosti postoje za nekog u Africi onda mi bude posve jasno da mi i nismo u nekoj tako velikoj frci.

Upravo zbog te brzine i zgusnutosti življenja izgleda da nema onoliko razloga za optimizam koliko ih je bilo prije dvadeset pet godina; a možda je to samo moj proces starenja. Naš prostor izbora je sada malo sužen. Svaka povreda, posebno one najkrvoločnije – ubojstva, silovanja – ostavljaju trajne posljedice i traumatizirane osobe koje su to preživjele; traumatizirani smo kao porodice, kao zajednice i kao društvo u cjelini. I često smo traumatizirani u odnosima *jedni protiv drugih*, u kojima ne pomažemo jedni drugima da se ubrza taj proces oporavka koji za mnoge još nije ni počeo. Niti se ta silna patnja vidi, niti se priznaje, a kamoli da se preuzme odgovornost. Jer ono na šta često nailazimo jeste to da se sad cijelo ratno dešavanje prikazuje kao nekakva elementarna nepogoda, kao da tu nije bilo nikoga tko je sve to pripremio. „Desio nam se rat“ nije kontekst u kome možemo računati na neki ozbiljniji oporavak.

Dakle, ja naprosto stvarno crpim energiju iz toga jer mislim da radim nešto što ima smisla, što je vrlo sporo, što u velikoj mjeri neće biti niti vidljivo niti priznato, ali vjerujem da je to ono što je najkorisnije za neki dugoročni *potencijal* za oporavak. Čini mi se suštinski bitnim doprinostiti tome da se uvaži ljude i da se priznaju njihove patnje i povrede, da se vidi kako se sada možemo podržavati, jer ja ne znam tko nije zakačen. Normalno da tu ima i krivaca, i odgovornih, i vrlo je važno reći – tko je kriv, tko je suodgovoran, tko nosi najveći teret odgovornosti, tko manji – vrlo je važno to i pravosudno utvrditi i reći nešto i o političkoj i etičkoj odgovornosti. Zapravo, svim zajednicama vrlo jasno ukazati na to tko je bio žrtva, a tko se treba postidjeti; postidjivanje je također jak mehanizam. S druge strane, vrlo je važno vidjeti kako stvoriti više prostora za kreativnost u svim oblicima, jer mislim da nam je tu sužen horizont i da ga se treba ponovo otvarati. Na kraju, treba koristiti te neočekivane prilike kojih stalno ima.

mirovno obrazovanje

Edukacija za mir – knjiga ili web stranica?

Iva Zenzerović Šloser

Što bi to mogla biti edukacija za mir?

Ovaj tekst o edukaciji za mir pisan je najviše za one koji i koje žele saznati nešto više o mirovnoj edukaciji, za one koji i koje su se djelomično susretali sa njenim sadržajima i metodama, kao i one koji i koje su do sada bili sudionici i sudionice. Nadam se da će i oni i one s više iskustva pronaći sadržaje koje vrijedi raspraviti, pogledati pod drugačijim svjetlom, mijenjati i unaprijediti.

Složenica *obrazovanje za mir* može zvučati prilično imaginarno – idealistički, apstraktno istovremeno, ali i samorazumljivo. Kao što nam se na prvi pogled svima čini da znamo što znači mir, tako nam i pojam *obrazovanje za mir* može zvučati samorazumljivo, govori nam puno o općenitom značenju, ali ne i o njenom sadržaju. Ajd' mo je onda malo raščlaniti i malo konkretnije smjernice dati kroz analizu konteksta, sadržaja i metoda rada.

Jedno od mogućih shvaćanja pojma edukacija za mir jest da je ona poticanje i osnaživanje građana i građanki za preuzimanje aktivne uloge na smanjenju nasilja i poticanju društvene pravde na svim društvenim razinama, od osobne do institucionalne.

Mir nije samo nedostatak rata i eskalacije nasilja. Kao oni koji žele promjene, mir shvaćamo ne samo kao stanje, već kao zbivanje – put prema izgradnji društva s manje nasilja i više društvene pravde.

Edukacija za mir, dio je rada na širem kontekstu društvene promjene.

U sociološkoj literaturi društvena se promjena sagledava kao „promjena institucija, ponašanja i društvenih odnosa u zajednici“. Ili kao „aktivnosti javnog zagovaranja sa ciljem pozitivnog mijenjanja društva“. (Izvor: wikipedia)

Ako su nenasilje i mir društvena promjena kakvu želimo vidjeti, edukacija za mir pomaže nam u poticanju svjesnosti o potrebi promjena i nudi znanja

i vještine uz pomoć kojih se takva promjena može dogoditi. Promjene prema društvu s manje nasilja i više društvene odgovornosti (pa i pravde) uključuju svjesnost o problemu, vještine za nenasilno reagiranje na nepravde, pa i sankcioniranje diskriminacije i povrede ljudskih prava.

Na našim prostorima društvena promjena može uključiti vrlo širok dijapazon promjena: želju za funkcioniranjem pravnih država, sankcioniranje ratnih zločina i kriminala, poticanje društvene odgovornosti gospodarskih poduzeća i mnoge, mnoge druge. Društvena promjena znači i zadovoljenje potreba pojedinaca, pojedinke i skupina za kvalitetnijim životom i/ili životom s manje diskriminacije; to je i poticanje rodne ravnopravnosti, afirmacija svih vrsta različitosti, poticanje prava svih manjina – od etničkih do seksualnih.

Društvena promjena bila bi i promjena načina donošenja odluka, poticanje javnih rasprava o važnim reformama i promjenama, uključivanje u donošenje odluka onih kojih se te promjene dotiču, poticanje uspostavljanja i provođenja javnih politika, mijenjanje diskriminativnih i loših zakona.

Vratimo se društvenoj promjeni u kontekstu edukacije. U svom radu vjerujemo kako promjena počinje od pojedinaca te su i programi edukacije često osmišljeni tako da počinju s razumijevanjem sebe i osvještavanjem vlastitih pristupa i ponašanja. Preko osvještavanja i analiziranja odnosa s drugim ljudima otvaramo prostor za analizu društvenih odnosa.

Naravno, za vidljivu promjenu važno je potaknuti promjene na više razina, od intrapersonalne (poznavanje i razumijevanje sebe) preko interpersonalne (razumijevanje svog odnosa prema drugima) do institucionalne. Usklađene aktivnosti rada s pojedincima i pojedinkama, ali i suradnja i promjena institucija, politika i loših tradicija važne su za vidljive društvene pomake prema društvu s manje nasilja i više društvene odgovornosti.

Raspon utjecaja obrazovanja za mir kreće se od mogućnosti promjena na osobnoj razini, utjecaja na svoje neposredno okruženje, do utjecanja na institucije i društvo. Utjecaj je vrlo različit s obzirom na konkretnu društvenu situaciju, napetosti i sukobe u društvu, mogućnosti javnog djelovanja i raspravljanja, razrađene mehanizme institucionalnih suradnji, ali i s obzirom na aktivnosti koje prate edukaciju.

Koji je domet promjene ovisi od toga što nam je fokus rada, posvećujemo li se više pojedincima, potičemo li ih više da djeluju u svom okruženju ili da djeluju prema institucijama. Naravno, te procese ne možemo odvojiti jedne od drugih i promjenu na osobnom planu u određenoj mjeri prati i utjecanje na svoju okolinu.

No, možemo li biti zadovoljni sporom, jedva vidljivom promjenom u situacijama kada nam se čini da je krajnje vrijeme da nešto konkretno poduzmemo?

Sama edukacija počinje i završava na individualnoj razini ukoliko ju ne prate aktivnosti. I ta je činjenica vrijedna, no za promjene nije samo važno koliko kao pojedinci znamo, već što s tim znanjem činimo. Bila to edukacija građana i građanki, edukatora i edukatorica, političara i političarki, ona neće utjecati na promjene ukoliko ju ne prate drugi oblici djelovanja: organiziranje, zagovaranje, kampanje, rad na javnim politikama.

S druge strane, ograničen domet ili vrlo spor utjecaj na promjenu sustava kakav poznajemo, programi obrazovanja za mir imaju i zato što su često doživljeni kao subverzivni, jer propituju obrasce koji se smatraju samorazumljivim i općeprihvaćenim, duboko su ukorijenjeni i sporo se mijenjaju, a to su:

- patrijarhalno, tradicijsko uređenje društva – zalažući se za rodnu ravnopravnost muškaraca i žena
- kompetitivni obrasci ponašanja – zalažući se za timski rad i suradnju
- poimanje vojne sile kao garancije sigurnosti pojedine države ili teritorija – zalažući se za demilitarizaciju i pravo na prigovor savjesti na nošenje oružja
- vertikalno hijerarhijsko organiziranje institucija i društva – zalažući se za horizontalnu hijerarhiju odgovornosti
- načini donošenja odluka kao što su glasanje, kompromisi, politička trgovina u kojima prevladavaju interesi moćne većine – zalažući se za konsenzualno donošenje odluka i poštivanje glasa manjina
- reprezentiranje građana od strane odabranih političara u svim sferama – zalažući se za direktnu participaciju i što veći utjecaj građana i javnosti na kreiranje javnih politika, te donošenje odluka od važnosti za sve članove /članice jedne zajednice, i/ili države.

Programi edukacije za mir najčešće imaju za cilj:

- podizanje svijesti o vrstama nasilja, nepravdi, diskriminaciji
- podizanje razine znanja i jačanje kapaciteta sudionika i sudionica za nenasilno djelovanje – rad na razumijevanju nasilja i vještinama nenasilja
- poticanje i osnaživanje sudionika i sudionica za promjenu odnosa i nenasilno djelovanje u svom okruženju
- propitivanje i mijenjanje hijerarhijskih modela organizacije društva (organizacija, institucija, obitelji, država)
- propitivanje vlastitih identiteta
- osvještavanje predrasuda i stereotipa
- osvještavanje vlastitog ophođenja u nasilnim i stresnim situacijama
- osvještavanje o kršenjima i podizanje znanja o zaštiti ljudskih prava.

Kontekst rada – od rata i poraća do danas

Pristup i sadržaji edukacije za mir bitno ovise o kontekstu rada – vremenu u kojem se ona odvija, mjestu u kojem se radi i ljudima s kojima se provodi. Gledajući globalno, vrlo je različito raditi na istim sadržajima i vještinama u Danskoj, u Bosni i Hercegovini ili u Afganistanu. Ili – Skopju, Rijeci, Tuzli ili Novom Sadu. Gledajući prostore bivše Jugoslavije, još je uvijek velika razlika raditi u sredinama direktno pogođenim ratnim sukobima ili u većim urbanim sredinama u kojima nije bilo direktnih sukoba.

Razlika proizlazi iz različite percepcije mira. U sredinama direktno pogođenim ratom mir se još definira kroz osnovnu sigurnost („mir je kada mogu s prijateljima na nogometno igralište“), dok u sredinama koje nisu direktno bile uključene u ratni sukob mir se više povezuje sa pitanjima stupnja demokratičnosti, otvorenosti društva i društvenom pravdom, diskriminacijom manje moćnih, drugih i drugačijih.

Iz te razlike proizlaze i različite percepcije pojmova: nasilje, predrasude, diskriminacija, uvažavanje različitosti, izgradnja povjerenja te nam i rad sa različitim grupama, u različitim sredinama i u različito vrijeme čine različitim, čemu treba posvetiti dužnu pažnju.

Neposredno nakon ratnih operacija u Hrvatskoj i regiji, ciljevi su edukacija bili uspostavljanje komunikacije i izgradnja povjerenja među pripadnicima /pripadnicama različitih naroda. Iako ni danas taj cilj nije u potpunosti ostvaren, postepeno se stvaraju uvjeti i fokus se mijenja i prelazi na izgradnju zajednica, stvaranje uvjeta za rad na zajedničkim (prekograničnim) projektima, otvaranje radnih mjesta, sudjelovanje u vlasti i zajedničko donošenje odluka.

Gdje se to educiramo za mir?

Edukaciju za mir najlakše je provoditi kroz formu radionica i treninga. Sami nam nazivi odmah ukazuju na to da iza njih stoji dinamičan pristup, kreativnost i vježba. Budući da je važno da proces bude interaktivan, programi obrazovanja za mir teško trpe prezentacije, predavanja, seminare – forme u kojima je teško uspostaviti dijalog. Koristeći pasivne modele prenošenja znanja ne osnažujemo sudionike i sudionice da se sami pokrenu, ne potičemo ih na aktivan pristup problemima.

Ne trebamo precijeniti domete i utjecaj samih procesa edukacije. Oni imaju određen utjecaj na pojedince i pojedinke, ali koliki će utjecaj imati na okolinu i društvo ovisi o puno drugih stvari – o tome koliku podršku sudionici i sudionice dobivaju nakon samih treninga, ili koje druge aktivnosti prate edukaciju.

Sadržaji, a još više metode rada edukacije za mir primjenjivi su u širokom spektru aktivnosti i procesa jer je u njihovom temelju otvorena i nenasilna komunikacija i usmjerenost na suradnju i rad u timu.

Znanja i vještine edukacije za mir koriste se u organiziranju i vođenju grupnih sastanaka, strateških, operativnih i akcijskih planiranja, vođenju i organiziranju projekata širokog opsega. Podudarnih sadržaja ima u terapijskom radu i mnogim drugim vrstama grupnog rada.

Sadržaji i metode edukacije za mir ulaze ili su već ušli u institucionalne programe na svim razinama (od predškolskih do visokoškolskih); to je gotovo neupitna činjenica. Otvoreno ostaje pitanje njihova praćenja, evaluacije, prilagođavanja, unapređivanja.

Programi obrazovanja za mir u Hrvatskoj, pa i prostorima bivše Jugoslavije, proizašli su direktno iz rata. Ljudi koji su pružili otpor eskalaciji sukoba, uz

međusobnu podršku i podršku međunarodnih volontera osmislili su prve programe i aktivnosti (npr. MIRamiDA treninzi, Centar za mirovne studije, Zagreb). Iz tog razloga, obrazovanje za mir u Hrvatskoj npr. ima snažan aktivistički pristup i sporo se uključuje u institucionalne i akademske programe. Edukacija za mir nije kao pojam zaživjela u Hrvatskoj, sadržaji i metode koriste se u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava.

U zemljama bivše Jugoslavije postoje tri programa obuhvatnijeg mirovnog obrazovanja – Mirovnih studija, međusobno vrlo različitih, uglavnom u trajanju od jedne radne godine.

U Makedoniji su Mirovni studiji isključivo na akademskoj i teorijskoj razini kao program poslijediplomskog studija pod nazivom Studiji za obranu i mirovni studiji (Defence and peace studies), u Beogradu neformalni program Mirovnih studija – kombinacija aktivističkog i akademskog pristupa i Mirovni studiji u Zagrebu, također neformalni program, kod kojeg nad akademskim prevladava aktivistički pristup u odabiru tema i načina rada.

Mirovni studiji u Zagrebu program su za zainteresirane građane i građanke. Od 1997. svake godine upisuju četrdesetak sudionika i sudionica. Mirovni studiji predstavljaju obostranu priliku za učenje, razmjenu iskustava i propitivanje mirovnih tema među sudionicima/sudionicama i voditeljima/voditeljicama. Oni su mjesto okupljanja i artikuliranja aktualnih akcija, kampanja, javnih politika i teorija izgradnje mira, suočavanja s prošlošću, ljudskih prava, etničkih, rodni i spolnih identiteta, zaštite okoliša, građanskog organiziranja, globalizacije, društvene odgovornosti korporacija i mnogih drugih.

S kim radimo?

Odabir ljudi s kojima radimo (ciljnih grupa) važan je s obzirom na to što nam je cilj, što konkretnim edukacijama želimo postići, na koje promjene želimo utjecati.

Grupama se često obraćamo sami, kao inicijatori obuhvatnijih projekata ili edukacijskih programa, ponekad se već organizirane grupe (timovi, organizacije, inicijative) obraćaju nama da zajedno dizajniramo program i prilagodimo ga specifičnim potrebama i ciljevima.

Grupe treba da budu homogene – sastavljene od ljudi sličnih profila, profesije, pozicije ako radimo na fokusiranom cilju (pokretanje određenih aktivnosti, promjene u određenoj zajednici, organizaciji, teritoriju). Ukoliko nam je cilj širok, npr. povećanje razine znanja i osvještavanje građanstva, što je grupa heterogenija i sastavljena od različitijih pojedinaca/pojedinki, to je proces razmjene iskustava bogatiji, učenje i promjene uspješniji.

Često poticanje rodne ravnopravnosti postavljamo kao važan cilj mirovnog obrazovanja, pa je za grupe važno da rodno budu izbalansirane. Ukoliko je važan cilj uspostavljanje komunikacije među pojedinim skupinama (etničkim, grupama u zajednici, drugim grupama u sukobu) važno je da bude isti broj ljudi s različitih strana. Na taj način dobit ćemo približnu izbalansiranost i preduvjetu za rad na transformaciji sukoba.

Sastavom grupe, ali i tima voditelja, također šaljemo poruke važne za izgradnju mira.

Za rad na društvenoj promjeni važno je podupirati i osnaživati one koji problem žele riješiti, ali i mijenjati one koji imaju moć da probleme rješavaju.

Uvjeti primjereni edukaciji za mir – metodologija i metode rada

Iz teorije obrazovanja dolazi sintagma da treba poučavati „o miru“, „za mir“ i „u miru“. U aktivističkom svijetu često govorimo da „živimo to što radimo“. Bez obzira koji nam je princip bliži, svaki na svoj način govore kako je važno da su metode koje koristimo u skladu sa vrijednostima koje promoviramo i sadržajima o kojima govorimo.

Taj nam princip omogućava cjelovitu edukaciju, često ga ne vidimo direktno, ali osjećamo, on nam, između ostalih momenata, pomaže da u kontekstu lakše razumijemo i usvojimo pojedine sadržaje.

Neprihvatljivo je i neučinkovito poučavati o nenasilju korišćenjem retorike i metode nasilja, o participaciji, ne omogućujući uključivanje svih u rad, o uvažavanju različitosti, ne uvažavajući ljude koji sjede sa nama, o važnosti transformacije sukoba, ignorirajući sukobe pred nama.

Nekoliko stvari koje nam pomažu da „za mir“ radimo „u miru“:

- Kad radimo sjedimo u krug, ne zato što predstavljamo sektu, što nam često govore, već da jedni druge vidimo. Krug nam omogućava otvorenu komunikaciju i ravnopravnost u diskusijama.
- Postavljanje dogovora o radu, neke vrste liste pravila na početku rada. Na listi su stvari koje sudionici/sudionice žele da se događaju, koje će im pomoći da se bolje osjećaju u procesu, kao i stvari koje ne žele da se u procesu rada događaju, od trivijalnih – da ne zvone mobiteli, da se javljamo za riječ, do važnih za izgradnju povjerenja – da povjerljivi sadržaji ostaju u grupi. Dogovor o radu nam omogućuje stvaranje sigurnog prostora za učenje i dijeljenje iskustava. Budući da su u njegovu izradu uključeni svi, pomaže stvaranju sigurnog prostora među sudionicima/sudionicama specifičnog za svaku pojedinu grupu, kao i preuzimanju odgovornosti za proces. Dogovorom o radu, između ostalog, treba omogućiti otvorenu ali fokusiranu komunikaciju, poštivanje ravnopravnosti u grupi, poticanje onih koji se teže uključuju, ali i zaštiti one koji u datom trenutku ne mogu ili ne žele govoriti.¹
- Poticanje otvorene i direktne komunikacije, razgovor o konkretnim primjerima potkrijepljen argumentima, poticanje dijaloga, ne debate. Dijalog i otvorena komunikacija omogućavaju nam da temu o kojoj razgovaramo sagledamo iz više uglova, damo šansu da se čuje više viđenja i različitih mišljenja, otvorimo prostor za promjenu stava sudionika/sudionica. Koristeći debatu, sudionici/sudionice se puno lakše ukopavaju u svoje pozicije ne ostavljajući prostor za promjenu mišljenja, ni pronalazak rješenja. Također, nije uputno koristiti instituciju „krivih navoda“ jer, ako smatramo da je svako mišljenje legitimno tada nema ni netočnih odgovora, tek različitih mišljenja. Svakako, ovo ne treba provoditi do besmislenosti dijaloga i relativiziranja vrijednosti, na umu valja imati cilj radionice i vrijednosti koje zastupamo, no važno je kako bi se poštivala različita mišljenja pa i ona s kojima se ne slažemo.

*

1 Često se koristi pravilo „dalje“ koje izgovaraju oni koji u datom trenutku ne žele ili ne mogu govoriti.

- Kombiniranje metoda rada. Interaktivni i iskustveni pristup omogućuje nam da kombiniramo razne metode rada, ne samo kako bi proces bio dinamičniji, već da nam omogući spektar različitih načina izražavanja kako bi svaki sudionik/sudionica imao priliku pronaći onaj koji mu/joj odgovara i našli način kako da najbolje izraze svoja viđenja, ideje, prijedloge.

Neke od metoda koje koristimo u radu:

- individualan rad
 - rad u manjim skupinama
 - vođena diskusija u velikoj grupi
 - oluja ideja
 - crtanje, modeliranje, gluma
 - igra uloga.
- Evaluacija radionica. Ima dvostruku funkciju. Jedna je: pružiti sudionicima/sudionicama priliku da na kraju radionice/treninga daju svoj osvrt, dodaju nešto ukoliko nisu bili u prilici tokom radionice, iskažu kako su se osjećali, što su naučili, upute kritiku na proces, rad grupe i/ili rad voditelja. S druge strane, evaluacija je voditeljima/voditeljicama procesa dragocjena kako bi dobili povratnu informaciju od sudionika i sudionica i uključili te informacije i kritike u daljnji proces ili pripremu sljedećih radionica.

Nije presudno poštujemo li detaljno ili ne ove odrednice; za rad u grupi važno je da poštujemo i prihvaćamo ljude s kojima radimo, da kao voditeljice budemo otvorene i prilagodljive na potrebe grupe i u datom kontekstu ostvarimo napredak.

Sadržaji koji nas „educiraju“ za mir

Ostvarenju ciljeva obrazovanja za mir pomažu nam teme i sadržaji koji omogućavaju propitivanje zadanih obrazaca ponašanja i organiziranja, koji omogućavaju propitivanje vlastitih identiteta, sopstvenih predrasuda i društvenih stereotipa i koji nam, naposljetku, daju znanja i vještine za nenasilno djelovanje.

Najčešće su to: nenasilna komunikacija, razumijevanje i nenasilna transformacija sukoba, izgradnja povjerenja u grupi, rad na vještinama timskog rada, razmatranje i usvajanje različitih načina donošenja odluka, rad na predrasudama i stereotipima, propitivanje identiteta, propitivanje rodnih stereotipa – položaja muškaraca i žena u društvu, razumijevanje nasilja i nenasilno djelovanje, osvještavanje vlastite moći, analiziranje odnosa moći u društvu, poticanje moći suradnje, osvještavanje za zaštitu ljudskih prava, upoznavanje sa mehanizmima zaštite prava.

Pored navedenih, zavisno od specifičnih potreba i interesa grupe s kojom radimo, i procesa koji potičemo, možemo raditi na širem spektru tema, imajući na umu kontekst u kojem radimo i metodologiju koju koristimo.

U rad tako možemo uključiti rad sa medijima, rad na specifičnim javnim politikama, strateška, operativna i akcijska planiranja i druge teme, imajući na umu važnost interakcije, participativnosti i cjelovitog učenja. Korištenje metodologije obrazovanja za mir za teme koje „nisu tipične“ nudi izazov i traži kreativnost od voditelja i voditeljica.

Mirovno obrazovanje i institucionalna razina

Iz akademske zajednice često dolaze kritike na nemogućnost artikuliranja obrazovanja za mir i njegovog korištenja u institucionalnim programima. Istovremeno, inicijative nailaze na otpor iz institucionalnih okvira i vrijedni programi ostaju uglavnom neformalni, teško ih je certificirati i ostvariti kontinuitet i kvalitetu u provođenju. Da bi se stvar pogurala, potrebna je snažnija i otvorenija komunikacija između aktivističke i akademske zajednice.

Nedostatan je teorijski doprinos i pisani trag o iskustvima i razvoju edukacije za mir u Hrvatskoj; još uvijek je nearhivirana aktivistička građa prikupljena u proteklih petnaestak godina. Moguće je da je to jedna razina bez koje kao aktivisti teško možemo ući u „ravnopravni“ dijalog.

S druge strane, iako napredak postoji, još uvijek se vrlo sporo prepoznaju važnost iskustva i aktivizma u edukaciji.

Govori se o važnosti cjeloživotnog učenja, razvoju škola kao zajednica (iznutra), važnosti otvaranja prema zajednici, projektnoj i problemskoj nastavi,

rodnom osvještavanju, edukaciji za ljudska prava. Diskusija o ovim nasumce odabranim ali i mnogim drugim „novostima u obrazovanju“ ostaje zatvorena na akademskim simpozijima i konferencijama. U vrlo malom broju slučajeva postaju predmetom argumentirane javne diskusije ili se u nju aktivno uključuju svi kojih se ona tiče (i profesori/ce na svim razinama, aktivisti/ce, treneri/ce, djelatnici ministarstava, instituta, zavoda).

Preporuke Platforme za izgradnju mira

Platforma za izgradnju mira u Hrvatskoj pokrenuta je 2005. Potpisnice dokumenta Platforme su pedesetak organizacija civilnog društva, desetak gradova i općina, te pojedinci i pojedinke.

Platforma predstavlja okosnicu djelovanja mirovnih aktivista i aktivistica u Hrvatskoj tijekom sljedećih pet do deset godina, kao i priliku za uključivanje niza aktera iz drugih društvenih sfera, poput akademske zajednice, javnih ustanova, poslovnog sektora, sindikata, političkih stranaka, medija i nositelja javnih politika.² Među ostalim mjerama, Platforma donosi slijedeće kratkoročne i dugoročne mjere i preporuke važne za izgradnju mira i obrazovne politike:

- Za djelotvornost i održivost mirovnog obrazovanja posebno je važno da se principi i sadržaji integriraju u razna postojeća obrazovna područja.
- Osigurati da školski sustavi i proces odlučivanja u obrazovanju uzimaju u obzir raznolike lokalne potrebe korisnika, nastavnog osoblja i ustanova, npr. različitost maternjih jezika; ratom narušeno povjerenje, komunikaciju i suradnju; potrebe osoba s invaliditetom; potrebe za kontinuiranim usavršavanjem nastavnika i kapacitiranjem školskih ustanova za promociju kulture nenasilja i suradnje.
- Povećati financijska sredstva za mirovno obrazovanje i uključiti mirovno obrazovanje u sve nacionalne obrazovne strategije. Trebalo bi postići da se iz budžeta lokalnih zajednica (županija i gradova), ali i na nacionalnoj razini izdvajaju sredstva isključivo za edukaciju u izgradnji mira.

*

2 *Plate-forme*, prema francuskom izvorniku znači program s praktičnim preporukama koji pruža osnovu za suradnju.

- Osigurati pripremu školskih i sveučilišnih nastavnika, odgojitelja i stručnog osoblja za mirovno obrazovanje, što pretpostavlja uključivanje mirovnog obrazovanja u obavezni program stručnog usavršavanja nastavnika i odgojitelja.
- Povećati mogućnosti za verifikaciju neformalnih programa mirovnog obrazovanja na razini države i županija.
- Povećati vidljivost mirovnog obrazovanja u školskom sustavu – npr. uspostavom godišnjih nagrada Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta za promociju nenasilja i ljudskih prava, koja bi se dodjeljivala osnovnoškolskim, srednjoškolskim i visokoškolskim ustanovama.
- Povećati uključivanje roditelja u rad škole te razviti dodatne programe za osvještavanje uloge roditelja u odgojno-obrazovnom procesu. Nužno je ostvariti partnerstvo škole kao institucije, roditelja i učenika u kreiranju i provedbi nastavnog plana i programa.
- Sustavno poticati stvaranje pozitivne slike o pripadnicima nacionalnih manjina te o vrijednosti života u multikulturalnim sredinama.

Kako uskladiti preporuke i mogućnosti?

Kao što je već pomenuto, u Hrvatskoj se dijelovi vrijednosnog sustava metodologije mirovne edukacije nastoje uključiti u procese institucionalnog obrazovanja – u školskim programima – kroz razradu Nacionalnog obrazovnog standarda i raznim pojedinačnim programima edukacije nastavnika i nastavnica, u visokoškolskim programima – kroz primjenu Bolognske deklaracije.

Pored vrijednosti i sadržaja, oba procesa predviđaju manji broj sudionika i sudionica u obrazovnim grupama kako bi se omogućila individualizacija nastave. Već na ovom prvom koraku ulazimo u složenost provedbe zadanih ciljeva jer promjena obrazovnih grupa povlači za sobom reorganizaciju cijelog sustava, ona podrazumijeva, u najmanju ruku: veći broj učionica, veći broj nastavnika i nastavnica, nastavnike i nastavnice osposobljene za rad u manjim skupinama, poznavanje nove metodologije rada i posebno, osvještenost za novi spektar tema, bilo da se one odnose na edukaciju za mir, edukaciju za ljudska prava, odgoj za demokraciju i/ili učenje socijalnih vještina.

Na razini vrijednosti i ciljeva stvar super zvuči, jedna od tendencija je i „poučavanje koje se ne temelji samo na riječima, već takvo poučavanje koje daje i stvara prostore za življenje određenih pozitivnih iskustava. Učenicima već tijekom njihova odgoja i obrazovanja treba omogućiti ona iskustva koja se kasnije traže u životu odraslih: iskustvo odgovornosti, pravednosti, solidarnosti, odlučivanja, dosljednosti i suradnje; sposobnosti prosuđivanja, razmišljanja, promatranja i samostalnoga djelovanja; otkrivanja vlastitih talenata, prihvatanja drugih i drugačijih.“³

Što se, međutim, događa sa razradom ciljeva u zadatke, sadržaje i metode?

Važno je založiti se da se teme i sadržaji mirovne edukacije u institucionalno obrazovanje uključuju kao cjelovite, a ne parcijalno, po dijelovima koji se uklapaju u sustav. Na taj način, ugrađujući dijelove bez konzistentnosti, a često i bez senzibiliteta, pozitivni pomaci se neće događati, u programima će pisati nešto što se u stvarnosti neće događati.

Uzet ću za primjer razradu jednog od odgojnih ciljeva: razvijanje odgovornog ponašanja prema sebi i drugima.

Primjer:

Odgojni cilj: razvijanje odgovornog ponašanja prema sebi i drugima
Njegovi odgojni zadaci: dijeljenje razrednih obveza i dužnosti

Poznavajući proces izgradnje odgovornosti jasno je da se ona ne postiže tako da se učenicima i učenicama dijele zadaci i dužnosti, već stvarajući uvjete da se učenici sami potaknu na preuzimanje pojedinih zadataka, te da za svoje propuste ne odgovaraju samo nastavniku, već grupi koju su svojom eventualnom neodgovornošću zakinuli. U tom smislu zadatak je u kontradikciji sa ciljem, nominalno možemo reći da ga provodimo, ali realni se pomak ne događa. Dok nastavnici i nastavnice samo dijele zadatke, učenici i učenice neće naučiti preuzeti odgovornost za svoje postupke.

Razvijanje odgovornosti prema sebi i drugima također, kao metodu rada predviđa i radionice mirnog rješavanja sukoba, i u tom smislu napredak što se tiče uvođenja dijelova mirovne edukacije postoji. Preuzimanje dijelova,

*

3 Hrvatski nacionalni obrazovni standard; www.mzos.hr

nažalost nije dovoljno, realni se pomaci neće dogoditi ukoliko se ne stvore uvjeti za preuzimanje pristupa cjelovitog učenja (u ovom slučaju mirovnog) koje je konzistentno, utemeljeno na vrijednostima, razrađeno sa senzibilitetom za mirovno/nenasilno djelovanje, u kojem zadaci proizlaze iz ciljeva, a metode rada prate sadržaje.

Umjesto zaključka

Iako je puno truda uloženo u sistematizaciju ovog teksta, uz svaki pomenuti dio u skoro svakom trenutku otvaraju se nova važna područja. Ako se vratimo na jednu od prvih rečenica – razlog tome može biti što je mir (pa onda i obrazovanje za mir) stvarno sveobuhvatan pojam koji se proteže kroz razne razine – od filozofske i teorijske do jako, jako praktične; od naših najindividualnijih potreba, strahova, razmišljanja do javnih i političkih mehanizama. O miru je teško razmišljati u linearnoj formi kakva nam treba za tiskanu knjigu, edukacija za mir je više hipertekst, web stranica, globalno umrežena, sa puno linkova u raznim pravcima.

Ipak se nadam da ovaj tekst daje mali doprinos „sređivanju“ terminologije, vrijednosti, sadržaja mirovne edukacije. Ukoliko nije, onda je barem jasan signal da se tomu trebamo posvetiti kroz javne, stručne i iskustvene – usmene i pismene rasprave.

Mirovno obrazovanje kao pokretač društvenih promena

Ivana Franović

Stanje u regiji bivše Jugoslavije nikako ne bih nazvala mirom. Doduše, i stanje na celokupnoj svetskoj sceni je daleko od trajnog mira, no to ne treba da nas umiri već da nas zabrine, zapita, pokrene. Ono prvo tvrdim zbog svog čvrstog uverenja da mir ne znači odsustvo rata i direktnog nasilja, pri čemu stoje sve meni poznate mirovne aktivistkinje,¹ radnice, promoterke, teoretičarke, istraživačice... Neke teoretičarke i istraživačice mira to sâmo odsustvo rata nazivaju *negativnim mirom*, što bih ja radije nazvala *negativnom definicijom* mira jer govori o tome šta mir nije, ali ne daje informaciju šta mir jeste.

Johan Galtung nudi sledeće dve definicije „Mir je odsustvo/svođenje na minimum nasilja svih vrsta“ i „Mir je nenasilna i kreativna transformacija sukoba“.² David P. Barash smatra da je mir onda kada se sva živa bića osećaju *kao kod kuće*.³ Generalni sekretar UN Kofi Anan, kaže da je mir konstantan rad na stvaranju i da znači mnogo više od odsustva rata, da znači oslobođenje od gladi, znači pravdu, ljudska prava, obrazovanje, zdravlje i dobru vladavinu – „mir znači dati ljudima mogućnost da vode pristojan život“.⁴ Po Betty Reardon feministkinje

*

- 1 U ovom tekstu ću se koristiti ženskim rodom, automatski podrazumevajući i muški, sem ukoliko to nije posebno naglašeno. Korišćenje oba roda u tekstu čini ga teže čitljivim, stoga sam odlučila da koristim samo jedan, a to je ženski, iz jednostavnog razloga dominacije muškog roda i u pisanoj i u govornoj reči.
- 2 Galtung, J. *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization* (London: Sage Publications Ltd, 1996).
- 3 Barash D. P. (ur.), *Approaches to Peace* (New York, Oxford: Oxford University Press, 2000).
- 4 Iz teksta poruke koju je Kofi Anan 2003. godine uputio, između ostalog, Osmom godišnjem festivalu Nobelove nagrade za mir, Petnaestom godišnjem forumu Nobelove nagrade za mir, i drugima. Ceo tekst se može naći na adresi: <http://www.un.org/News/Press/docs/2003/sgsm8608.doc.htm>

vide mir kao „uslov za socijalnu pravdu i jednakost; jednakost između muškaraca i žena kao osnovu za jednakost među ljudima... kao kraj i rasizmu i seksizmu“.⁵

Ne postoji univerzalna definicija šta mir *jeste*. Čini mi se da je jedan od razloga svakako taj što je mir i *proces* i *ishod*, on se u društvu *gradi*, na njemu se *radi*, njega svako društvo/zajednica treba da definiše, a usled dinamičnosti društvenopolitičkih procesa ta definicija uvek treba da se preispituje, redefiniše i nadograđuje. Nadam se da drugi razlog ne leži u potrebi da se bude pragmatična, „realna“, da se ne bude optužena za idealizam i utopijski pristup. Nekada su mnoga dostignuća čovečanstva zvučala neostvarivo, čak utopijski, ali su neke o njima maštale, na njima radile – i ostvarile ih. Ja definitivno verujem da mir može da se stvara i ostvaruje (inače ne bih bila mirovna aktivistkinja) i ne želim sebe i druge koje još imaju entuzijazma zaustavljati tim *optužbama o utopiji*. Iako je razloga za optimizam jako malo.

Galtung često povlači paralelu između nasilja i oboljenja/bolesti, odnosno mira i zdravlja. Najbolju sliku toga koliko je neko društvo „zdravo“ (u ovom Galtungovom smislu) daće nam manjinske ili marginalizovane grupe tog društva – pitajmo ih koliko se osećaju sigurno, koliko su prihvaćene, imaju li jednaka prava kao i većina, imaju li uopšte osnovna prava. Koje društvo će položiti ovaj test? Sa sigurnošću tvrdim da neće nijedno u regiji bivše Jugoslavije, a volela bih da otkrijem koje drugo bi moglo da se podiči prolaznom ocenom.

Jedan od „lekova“, ili kako bi Galtung rekao *terapija*, svakako jeste *mirovno obrazovanje*. Mirovnim obrazovanjem smatram ono obrazovanje koje je nedvosmisleno pristrasno – ono koje izučava, obučava, podržava, ohrabruje, iznalazi, podučava, radi – za mir, a protiv nasilja. I ono ne bi smelo da bude samo „informativno“, već *iskustveno* i *vrednosno* opredeljeno (nikako neutralno) – da podstiče promene u društvu i promene kod nas samih kao dela tog društva i da nas pokrene da na tim promenama radimo; da kritikuje, preispituje i kao ključno pitanje ima: gde smo mi sami u svemu tome, koja je naša odgovornost i šta možemo da uradimo.

*

5 Reardon, B. „Feminists Concepts of Peace and Security“, u: P. Smoker et al. (ur.), *A Reader in Peace Studies* (Oxford: Pergamon Pres, 1990).

Mirovno obrazovanje je na našim prostorima uglavnom neformalnog karaktera; na njemu radi nekolicina domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija u obliku *treninga*, *radionica* ili kraćih kurseva. U ponudi su takođe i mirovne studije (Zagreb, Skoplje, Beograd). U redovnom obrazovanju (osnovnom i srednjem) ono ne postoji, mada je bilo pokušaja uvesti ga kroz „građansko vaspitanje“.

U ovom tekstu ću pokušati da se bavim mirovnim obrazovanjem kroz prizmu iskustava sakupljenih u toku višegodišnjeg rada sa Centrom za nenasilnu akciju (vidi tekst u ramu), tematizujući neke segmente koje smatram da bi ono moralo da pokrije i trudeći se da dam odgovor na pitanje zašto nam je ono potrebno.

CNA trening iz izgradnje mira

Programi mirovnog obrazovanja Centra za nenasilnu akciju streme da potaknu motivaciju i predanost nenasilnoj društvenoj promeni, ali i osveštavanju potrebe za njom. Osnovni program traje desetak dana i okuplja ljude s prostora bivše Jugoslavije: Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Srbije, Kosova, Makedonije. Grupu učesnica čini najviše dvadeset osoba, različitih godina, etničkih pripadnosti, profesija (novinarke, aktivistkinje političkih stranaka ili nevladinih organizacija, prosvetne i socijalne radnice, itd.). Reč je o *neformalnom* mirovnom obrazovanju, koje najčešće zovemo *treningom*, a koje je *aktivnog* i *participativnog* karaktera gde učesnice nisu u ulozi pasivnih primateljki znanja, već aktivno uče kroz iskustva i uče jedna od druge, kroz različite diskusije i simulacije realnih situacija. *Teme* koje se obrađuju na treningu su: nasilje, razumevanje sukoba, suočavanje sa prošlošću, izgradnja mira, nenasilna akcija, kreativna razrada konflikta, rodne uloge/ponašanja, identitet i nacionalni identitet, različitosti, diskriminacija. Program je otvoren i fleksibilan, koncipiran tako da prati potrebe, mogućnosti i motivacije grupe učesnica, ali je i intenzivan i energetski zahtevan, upravo zbog aktivne uloge koja se očekuje od svih. Na internet stranici CNA www.nenasilje.org može se naći više informacija o programu.

Neophodni segmenti mirovnog obrazovanja

Svako mirovno obrazovanje čiji cilj jeste podsticaj društvene promene, a ne samo prenos odgovarajućih veština, mora da pokrije više segmenata važnih za izgradnju mira. Ovde ću opisati nekoliko segmenata koje smatram prioritetima za rad na izgradnji mira na *ovim našim prostorima* i ujedno najvećim potencijalom za taj rad.

Senzibilizacija za nasilje

Da bismo radile za mir, a protiv nasilja, jako je važno da znamo šta *jeste* nasilje. Često se pod nasiljem podrazumeva samo direktno i fizičko nasilje (ono najočiglednije), i neretko postoji očekivanje od ljudi da će ih trening obučiti kako da se nose sa tim situacijama. Međutim, ono na šta se fokusiramo jesu one *prikrivenije*, manje očigledne vrste nasilja: *strukturno* (ono koje je ugrađeno u same sisteme upravljanja) i *kulturno*⁶ (oni aspekti kulture koji čine nasilje mogućim i prihvatljivim), koji stvaraju plodno tlo za raširenost direktnog nasilja ili ga manje ili više otvoreno podstiču. Da nema strukturnog i/ili kulturnog nasilja ne bi bilo ni rata kao najekstremnijeg oblika direktnog nasilja, jer rasprostranjeno strukturno i kulturno nasilje (ugnjjetavanje, diskriminacija, kršenje osnovnih ljudskih prava, eksploatacija, siromaštvo, tiranija) jeste plodno tlo za eskalaciju sukoba do nasilja širokih razmera. Ako želimo da radimo protiv tih vrsta nasilja, prvi korak svakako jeste njihovo prepoznavanje, mapiranje gde ono postoji u našim društvima. Uglavnom jesmo svesne nasilja koje smo same preživele, ili koje su preživele nama bliske osobe, ali dešava se da nismo svesne onog nasilja čije direktno ili indirektno iskustvo nemamo, da ne osećamo njegovu težinu, ili ga jednostavno ne smatramo nasiljem. Smatram jako važnim tematizovati šta doživljavamo kao nasilje u vrlo šarolikoj grupi, koja bi bila blizu preseka društva, sa što više različitosti i što je najvažnije – sa predstavnicama manjinskih ili marginalizovanih grupa. Od jedne takve šarolike grupe možemo

*

6 *Termine direktno, strukturno i kulturno nasilje je uveo Johan Galtung. Vidi npr. J. Galtung, Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization (London: Sage Publications Ltd, 1996) ili J. Galtung, C.G. Jacobsen, K. F. Brand-Jacobsen, Searching for Peace. The Road to TRANSCEND (London – Sterling, VA: Pluto Press, 2002).*

puno naučiti o nasilju: da li je nasilje Albanke nazivati „Šiptarkama“, Hrvatice „ustašicama“, Srпкиnje „četnikušama“ ili „škijama“, Bošnjakinje „balijkama“; da li je nasilje tvrditi da je pranje veša ženski posao; da li je nasilje definisati Srbiju kao državu Srba; da li je nasilje to što se ne čuje ezan s jedine džamije u većinski hrišćanskom gradu, dok se zvona crkvi čuju; da li je nasilje ako Haški tribunal vrši pritisak na državu da isporuči optužene za ratne zločine; da li je nasilje to što muškarci moraju da služe vojsku; da li je nasilje vojna intervencija koja ima cilj da spreči humanitarnu katastrofu; da li je nasilje ako policija odbije da izvrši sudski nalog za deložaciju; da li je nasilje optužiti nemački narod za Drugi svetski rat; da li je nasilje kada policija vodenim šmrkovima rasteruje demonstrante; da li je nasilje zloupotrebljavati ulogu žrtve; da li je nasilje skrenuti pogled, okrenuti leđa i praviti se da nismo ništa videle? Interakcija s drugim ljudima i razmena iskustava nam šire vidike, mogu čak da proizvedu osećaj solidarnosti ili empatije, i otvaraju nam prostor da nasilje nazovemo njegovim pravim imenom, ne koristeći eufemizme.

Sukob kao šansa za promenu

Sukob se često doživljava kao neprijatnost, kao nešto što bi trebalo izbeći, čega se treba kloniti, ili se čak izjednačava s nasiljem. Izbegavajući sukob problem nećemo rešiti, možemo samo stvar učiniti još gorom gomilajući nezadovoljstvo ili frustraciju nečim, dok mi ili druga strana ne eksplodiramo – uglavnom, tek tada postoji opasnost od nasilja. Mirovno obrazovanje treba da nas osnaži da *otvaramo* postojeće sukobe, da se nosimo s njima i tražimo načine kreativne transformacije, da ne bežimo. Sukob je odličan pokazatelj da nešto u odnosima/strukturi/kontekstu ne valja i daje nam signal da to nešto moramo da menjamo, ali i šansu da to promenimo na vreme.

Odgovornost – model aktivnih odgovornih građanki u demokratiji

Kao jedan od najvažnijih ciljeva mirovnog obrazovanja vidim *buđenje* odgovornosti svake pojedinke za društvo u kom živi. Često smo sklone da za nezadovoljstvo društvom u kom živimo i ogorčenje koje osećamo prebacimo

svu odgovornost na „političare“,⁷ odnosno, na one na pozicijama moći i samim tim *operemo ruke* od onog što se u društvu dešava. Ne želim da branim političke elite, one to uglavnom uopšte ne zaslužuju, ali treba da budemo svesne da smo ih mi izabrale. Možda nismo glasale za njih, ali oni jesu pobedili na demokratskim izborima i samim tim dobili legitimitet da budu predstavnici društva. No, kako su dobili taj legitimitet tako im on može biti i oduzet ukoliko smo nezadovoljne njihovim postupcima. Demokracija i građanska odgovornost nisu puki izlazak na izbore i zaokruživanje favorita (ili retkih favoritkinja). Howard Zinn lepo opisuje: „Ma koliko demokratski bili izbori, oni predstavljaju samo povremene i vremenski prilično udaljene trenutke učešća naroda. A tokom dugog perioda između izbora, ljudi bivaju pasivni i začarani.“⁸ Dodala bih: i zaboravljaju da imaju moć da nešto promene, i ne samo moć već i odgovornost. Jer sležući ramenima ili sklanjajući pogled bivamo direktne saučesnice u strukturnom nasilju koje vrše poluge vlasti nad nama samima ili nad marginalizovanom grupom, našim susedkama.

Svakako, moramo biti svesne da odgovorni ljudi koji preuzmu odgovorne funkcije nose veliki teret, i da koliko god se trudili da deluju odgovorno i da ne zloupotrebljavaju moć koju imaju, oni nisu *nadljudi* koji čarobnim štapićem mogu sve probleme da reše. Njima je i te kako potrebna pomoć i podrška ostalih građanki. Kad bi svako učinio jedan mali korak ka poboljšanju životne atmosfere, onoliko koliko može, tada bismo živeli u mnogo srećnijem svetu. To je za mene demokracija. Mirovno obrazovanje može veoma mnogo doprineti u pravljenju tih malih koraka.

I još nešto, ako se mi ponašamo neodgovorno, ne možemo očekivati od „naših“ političara da postupaju drugačije. Mir se gradi *odozdo*, u ovakvom hijerarhijskom uređenju sveta, od ljudi – ka vlasti (kakvu izaberemo, toliko ćemo mira imati).

*

7 U ovom slučaju ne mogu da sledim pravilo korišćenja ženskog roda podrazumevajući oba, jer bi to stvorilo lažnu sliku ravnopravnosti koja ne postoji – iz jednostavnog razloga što je domen politike pretežno u „muškim rukama“.

8 Zinn, H. *Istorijski eseji o američkoj demokraciji* (Novi Sad: Svetovi, 2004), prevod: Andrej Grubačić.

Mirovni aktivizam

Često se rad na izgradnji mira i društvenoj promeni, ako i postoji svest o njemu, posmatra kao posao „nevladinog sektora“ (ne daj bože da je tako!). Ne moramo biti deo neke od organizacija da bismo bile mirovne aktivistkinje – to treba da budemo u svojoj svakodnevnici, kad god možemo i koliko god možemo. Jedan od efekata mirovnog obrazovanja jeste širenje vidika šta sve izgradnja mira jeste, i šta možemo da učinimo u okviru svog radnog mesta (i kao profesorke, i kao novinarke, i kao političarke, i kao službenice...), ili u okviru svoje porodice, ili, jednostavno – kao građanke.

Moć ljudi – moć sa i moć za

Moć se najčešće doživljava kao nešto „negativno“ i prve asocijacije na moć jesu: vlast, država, autoritet, novac, sila, birokratija, imajući u vidu jedino oblik moći *nad* i zloupotrebu moći. Kao zadatak mirovnog obrazovanja vidim izučavanje, osnaživanje, oživljavanje i podsećanje na druge vrste moći ili druge pristupe moći: moć *sa* ili moć saradnje i moć *za* – moć za promenu, za akciju, za stvaranje, za izgradnju. Ljudi se često osećaju bespomoćnim pred vladajućim strukturama, korporacijama, vojnom mašinerijom i drugim *zloupotrebljivačima* moći koju imaju, a zaboravljamo koliko su sve te strukture osetljive i ranjive na različite oblike udruživanja i saradnje ljudi – na pritisak, bojkot, štrajk, jasno i masovno izražavanje nezadovoljstva. O, da, ako hoće, ljudi bi mogli mnogo toga da promene, jer oni su zapravo ti koji imaju moć – pod uslovom da se udruže.

Često pomišljam na to kako bi izgledala naša skorašnja istorija, a time i naša sadašnjost, da je ogromna većina ljudi *odbila* da bude mobilisana, da uzme pušku u ruke. Pretpostavljam da bi tada politički vrhovi bili prisiljeni da nađu rešenje (rat nikad nije rešenje!). A to nije tako nemoguće – ne mogu da pohapse sve prigovarače savesti i „dezertere“, jednostavno, nemaju strukturu koja bi mogla da se nosi s masovnim odbijanjem, nemaju dovoljno zatvora. Drugo je pitanje to koji su uslovi da do masovnog odbijanja dođe i da li su „obični ljudi“ hteli te ratove.⁹ Ja odgovor nalazim u neophodnosti mirovnog obrazovanja – u

*

9 Prečesto čujem stav „da se narod pitao rata ne bi bilo“, u šta sumnjam.

dekonstrukciji *slika neprijatelja*, u izgradnji međusobnog poverenja, u *saradnji* ljudi iz različitih društvenih grupa, u *reakciji* na društvenopolitička zbivanja. I ponavljam: mir se gradi odozdo!

Dekonstrukcija slika neprijatelja

U našoj svakodnevnoj stvarnosti postoji hiperprodukcija slika neprijatelja. Zastrašivanje je najdelotvornija poluga vlasti i kontrole. Što smo *zastrašeni*, *zgrčeni*, to je lakše političkim, ekonomskim i drugim elitama da rade ono što ide samo u njihovu korist (naravno, tvrdeći da je korist opštedruštvena). Prihvatajući tu igru, mahom nesvesno, dozvoljavajući da budemo zaplašene *drugim* i *drugačijim*, direktno doprinosimo širenju strukturnog i kulturnog nasilja. Najrasprostranjeniji oblici tog *prihvatanja igre* jesu apatija, nereagovanje, ćutnja, sklanjanje, poricanje.

Dozvolile smo da su skoro po definiciji neprijatelji Hrvatice i Srpkinje, Albanke i Makedonke, Srpkinje i Albanke, Bošnjakinje i Hrvatice, i tako dalje; *one* ugrožavaju naše interese, zbog *njih* živimo teško i borimo se za opstanak. Preterujem? U vreme priprema za ratove i u toku samih ratova ova *dehumanizacija drugog* jeste mnogo izraženija nego u ovo „mironodopsko“ vreme. A, rekla bih, sad je samo perfidnija. Molim lepo, ni Bošnjakinje, ni Mađarice, ni Albanke, ni Srpkinje, niti Jugoslovenke, Romkinje, ili bilo koje osobe koje imaju izražen nacionalni identitet – nisu moji neprijatelji. One su mi mnogo bliže nego oni koji pokušavaju da od njih stvore neprijatelje i da me njima zastraše.

Neretko na treninzima zamolimo ljude da ispišu sve one predrasude i opise koje su ikada čuli o *drugima*, mahom se fokusirajući upravo na etničke i nacionalne grupe. Skoro ništa novo tu ne može da se čuje jer uglavnom dobro znamo te slike, naš etar je ispunjen njima: Srbi su četnici, hoće Veliku Srbiju, ratnici, arogantni, bahati, zločinci, „tuđe hoćemo, svoje ne damo“, kriminalci (nađe se i veseljaci, gurmani, gostoprимljivi); Bošnjaci su balije, fundamentalisti, mudžahedini, manipulišu ulogom žrtve, glupi, primitivni, konzervativni (i meraklije, emotivni, opušteni); Albanci su Šiptari, prljavi, zatucani, osvetoljubivi, „kote se ko zečevi“, hoće Veliku Albaniju (i dobri su poslastičari, od reči su, poslovni su, domaćini); Hrvati su ustaše, tuđmanovci, veći katolici

od pape, vratari, podmukli, ne razumeju srpski (i kulturni, usamljeni, gospoda); i tako dalje.¹⁰ Veliki korak jeste da *priznamo* jedni drugima da su naša društva *obolela* od ovog sindroma. Drugi i tako znaju da te slike postoje, i ne poričići ih, ne stvarajući lažnu sliku o *multikulturalnosti* i *toleranciji* i našoj otvorenosti za različitosti,¹¹ zapravo stvaramo prostor za poverenje i gradimo ga. To je jedan od najefektnijih koraka za dekonstrukciju tih slika. Sledeći korak svakako jeste međusobno osnaživanje da te slike *svakodnevno* dekonstruišemo, da reagujemo kada neko od nama bliskih ljudi nazove Albance „Šiptarima“, ili Srbe „škijama“, da ih upozorimo da nešto što su rekli/uradili nekoga vređa ili ponižava, da prekrećimo grafit na našoj ili susednoj zgradi koji sadrži govor mržnje, da pišemo uredništvu novina koje su objavile članak pun govora mržnje i da se žalimo, pozivamo na odgovornost... i još mnogo toga možemo da uradimo, samo da ne žmurimo i da ne čutimo. Jednako je važno i da više ne dozvolimo projekciju tih slika na nas same.

Suočavanje s prošlošću

Od mirovnog obrazovanja na prostorima bivše Jugoslavije (naravno, i drugde, ali sam sada fokusirana na ovaj prostor) i te kako očekujem da *tematizuje* protekle ratove i međuetničke odnose u skorašnjoj istoriji, a samim tim i našu sadašnjost koja još uvek živi u prošlosti. Ako je cilj mirovnog obrazovanja da otvara puteve za izgradnju mira i podržava taj proces, ono *mora* da se bavi stvarnošću, a ne samo hipotetičkom, a time i utopijskom predstavom o svetu bez nasilja i rata. Da bismo takav svet *stvarali* moramo se uhvatiti u koštac sa zaostavštinama iz prošlosti, jer u izgradnji takvog sveta ne polazimo od nule, već od debelog

*

10 Vidi neku od mnogobrojnih dokumentacija sa CNA treninga.

11 Iskustvo mi govori da smo i te kako sklone da verujemo u tu lažnu sliku o *multikulturalnosti* i *otvorenosti* naših društava. Jedan od argumenata koji služi kao dokaz da je ta slika stvarna često jeste „pa idemo jedni kod drugih za verske praznike“. Time poričemo, na primer, da na susedovoj zgradi stoji grafit „Madari napolje“ ili „Srbe na vrbe“ ili koji god drugi koji vrši funkciju održavanja slika neprijatelja i da se jedan deo ljudi u našem društvu ne oseća sigurno, ili se čak oseća ugroženo. A posledica poricanja je mnogo više zatvorenih vrata za izgradnju poverenja. Jedna od slika koju smatram posebno opasnom jeste ona širom rasprostranjena: ovakvi su, onakvi su, „ali ima i dobrih“ (među njima). Još ispadosmo tolerantni!

minusa u kom nas je prošlost ostavila, a to ne može niti da se preskoči, niti da se zaboravi.

„Suočavanje s prošlošću“ jeste vrlo široko polje i jasno je da mirovno obrazovanje ne može da pokrije sve njegove aspekte, ali može i te kako da doprinese tom procesu. Prostor za ovaj tekst nije dovoljan za detaljnu diskusiju o ulozi mirovnog obrazovanja u tom procesu, niti ima tu ambiciju, zato ću se fokusirati na ono što vidim kao jedan od prioriteta.

Uloga mirovnog obrazovanja može biti „informativna“: da informiše o tome šta taj termin znači, koji mehanizmi postoje ili bi mogli da postoje, kakva iskustva postoje u drugim delovima sveta, da diskutuje koliko su ona primenjiva na „naš slučaj“, i tako dalje. Meni je u ovom procesu mnogo važnija ona „praktična“ uloga: da saznamo jedne od drugih šta se dešavalo i što je još važnije – da čujemo kako smo mi to doživele, da kažemo kako nam je s tim što znamo; da ne ostavljamo prostor za poricanja ili manipulaciju „istinama“; da se zapitamo šta smatramo da je potrebno nama samima, a potom i društvu, da se pomaknemo s mrtve tačke neprijateljstava; da pokušamo da razumemo jedne druge i probamo da „uđemo u cipele drugog“; da kažemo gde vidimo odgovornost, ali i kako vidimo svoju odgovornost za prošlost...

Jedna od ključnih tačaka svakako jeste sagledavanje odgovornosti „sopstvene strane“. Dovoljno je da pogledamo vodeće medije sa ovih prostora i shvatimo da su sve „strane“ ukopane u ulogu žrtve, pa samim tim ne sagledavaju svoju odgovornost, jer „žrtva ne može biti odgovorna“, i onda se sva odgovornost prebacuje na drugog. Ili ako se i prihvata deo odgovornosti za neki od zločina ili nepravdi, peru se ruke komentarem da su „i drugi to radili“. Sagledavajući odgovornost sopstvene strane, zapravo gradimo uništeno poverenje s onim ljudima koji žele mir koliko i mi sami i to je jedan od najsnažnijih koraka ka dekonstrukciji slika neprijatelja, a time i izgradnji mira.

Ovo su samo neki od segmenata za koje smatram da bi *vrednosno opredeljeno* mirovno obrazovanje moralo da ih pokrije. Takođe važnim smatram i sledeće segmente koje u ovom tekstu neću detaljnije obraditi: uloga polova/rodova u društvu (položaj žena i seksualnih manjina i te kako govori koliko je društvo ogrezlo u strukturnom i kulturnom nasilju); militarizam (uz osveštavanje

koliko je naša svakodnevica militarizovana); uloga multinacionalnih kompanija (ili posledice globalizacije); različitosti (koliko samo deklarativno tvrdimo da prihvatamo različitosti, kako se nositi i živeti s onim različitostima koje deluju suprotstavljeno); pa i pomirenje, istina, oprost, pravda, tolerancija... I sve one lepe reči koje su izgubile na vrednosti bivajući zloupotrebljene. Pitajmo se šta nam znače i koliko ih živimo pre nego što ih upotrebimo.

Ograničenja

Glavni nedostatak mirovnog obrazovanja o kome govorim jeste njegova „nemasovnost“, odnosno činjenica da relativno mali broj ljudi prolazi kroz njega. Mirovne studije koje su u ponudi po svojoj prirodi su izborne, uglavnom imaju oblik postdiplomskih studija, i ne pokrivaju celu populaciju. Programi nevladinih organizacija takođe ne mogu da pokriju celu regiju, nema ih dovoljno.

Usled činjenice da društvo ne uviđa svoju korist od mirovnog obrazovanja, ono nije prepoznato kao neophodno. A jedan od ciljeva mirovnog obrazovanja jeste buditi interesovanje za njega, uviđati njegovu neophodnost, što prepoznaju one retke osobe koje su kroz njega prošle i na šta ukazuju evaluacije ovakvih programa.¹² Kao primer dajem izjavu jedne od učesnica: „Pitam se kako sam mogla da radim kao novinarka pre ovoga.“

Deo odgovornosti za ovo društveno neprepoznavanje neophodnosti snose i grupe i institucije angažovane na mirovnom obrazovanju. Za razliku od korporacija koje uspešno rade na tome da nas ubede da nam je njihov proizvod neophodan, ove grupe, institucije i pojedinke uglavnom nemaju pristup društvu kao tržištu, i mnoge se čak gade tog pristupa (evo, na primer, ja). Naravno, niti moramo, a nadam se i da nećemo da prihvatimo da mirovno obrazovanje reklamiramo kao prašak za veš. Ali, svakako bismo morale da nađemo način da dopremo do šire javnosti i pokušamo da (zamalo rekoh povratimo) uspostavimo shvatanje mira kao najvažnije društvene vrednosti.

*

12 Eksterne evaluacije CNA programa mirovnog obrazovanja su dostupne na Internet stranici: www.nenasilje.org.

Veliki broj ljudi koji bi bili zainteresovani i vrlo motivisani da na jednom ovakvom programu učestvuju često nemaju mogućnost da za njega saznaju ukoliko ne koriste internet, jer većina obaveštenja ide putem interneta, kao najjeftinijim načinom, za razliku od oglasa u novinama ili da ne pominjem TV.

Dalje, mirovno obrazovanje, kao i svako drugo – košta, i to jeste jedno od velikih ograničenja. Troškove skoro svih ovakvih programa pokrivaju strane donacije, ali to sigurno neće večno da traje. Jedno od rešenja jeste uvesti mirovno obrazovanje u redovno školovanje, ali da bi se do toga došlo i te kako treba poraditi na društvenoj promeni. Koja bi vlada u našem regionu donela odluku da se u školstvo uvede onaj program koji bi ljude obučio kako da joj rade o glavi kada se zanese i više se bavi svojim nego opštedruštvenim interesima, ili kada zloupotrebljava moć koju ima?

Međutim, ne predlažem potpuni prenos neformalnog mirovnog obrazovanja u formalni, jer bi to sa sobom nosilo nekoliko posledica. Najvažnija od njih jeste nedostatak *regionalnog pristupa*, koji smatram fundamentalnim za sve segmente koje sam prethodno navela, a teško mogu da zamislim da će ikada u naše školstvo biti uvedeni programi koji bi taj regionalni pristup imali. Jer rad na izgradnji mira pored lokalne, mora da ima i prekograničnu dimenziju.

„Budućnost nije izvesna, ali je moguća“¹³

Mirovno obrazovanje ne može da reši društvene probleme koji postoje. Ono može da nam dâ uvide u korene problema, da nas zapita i pokrene i time dâ šansu društvenoj promeni. Ono jeste neophodan *pokretač* i to treba da mu je glavni cilj.

Jasno mi je da vlada ogromna apatija i da velika većina ljudi ne veruje da je ikakva promena moguća. I sama, iako desetak godina vrlo „aktivna“, slabo vidim pomake na makroplanu, i tu ne mogu da nađem dovoljno razloga za optimizam. Međutim, vidim veoma mnogo velikih koraka na mikroplanu, hrabre ljude koji rade fantastične stvari u svojim zajednicama ili šire, i sve ih je više. I to mi daje mnogo nade da jeste moguće izgraditi neki bolji svet.

*

13 Zinn, H. *Istorijski eseji o američkoj demokratiji* (Novi Sad: Svetovi, 2004), prevod: Andrej Grubačić

Za kraj, ne mogu da nađem reči koje bi više odgovarale od onih koje je napisao Howard Zinn:

...reč „optimizam“, koja je ovde upotrebljena, čini da se osećam malo nelagodno jer unosi jedan veseo, gotovo prijatan ton u sivilo našeg vremena. Ali ipak je koristim, i to ne zato što sam sasvim uveren da će svet postati bolji, već zato što sam siguran da *samo* takva vrsta uverenja može sprečiti ljude da predaju partiju pre nego što odigraju sve moguće kombinacije. Ova metafora je namerna; to jeste kocka. Neučestvovanje u igri povlači za sobom nemogućnost bilo kakvog dobitka.¹⁴

*

14 *Ibid.*

IV

suočavanje s prošlošću

Ide li suočavanje s prošlošću sporo i teško u našim krajevima?

Goran Božičević

Na pitanje *Što je to suočavanje s prošlošću* dobit ćemo mnoštvo odgovora. Uglavnom komplementarnih, ponekad kontradiktornih. Cijela je lepeza aktivnosti povezanih sa suočavanjem s prošlošću (SsP). Oko nekih se možemo sporiti, no konsenzus se lako postiže oko tvrdnje da je cilj suočavanja s prošlošću otkrivanje istine.

Opremljen i sam tom posvećenošću, iznenadilo me čuti Brandona Hambera¹ na konferenciji Viktimološkog društva Srbije² u listopadu/oktobru 2004: „Cilj suočavanja s prošlošću NIJE toliko doći do istine. Do mnogih istina nikada nećemo doći. Cilj je – suziti prostor laži i manipulacija. I tu mnogo možemo učiniti.“

Odustajanje od ideje otkrivanja Istine, jedne jedine, one prave, apsolutne, čini mi se izuzetno važnim u procesu sagledavanja uspješnosti rada na SsP-u u ratom pogođenim postjugoslavenskim zemljama. Odustajanje od „sve“ kako bi se iz „skoro pa ništa“ shvatilo da se nakupilo dosta velikih „nešto“, važan je preduvjet zdravog odnosa prema SsP-u kod nas.

Pojam SsP često se podudara s pojmom tranzicijske pravde, jer se radi o vrlo preklapajućim, no ne i potpuno identičnim konceptima. Svjetski uticajni *International Center for Transitional Justice*³ govori o „nizu pristupa koja društva poduzimaju u suočavanju s naslijeđem raširenih, sistematskih kršenja ljudskih prava, dok prelaze iz perioda nasilnog sukoba ili ugnjetavanja prema miru, demokraciji, vladavini prava i poštivanja pojedinačnih i kolektivnih prava.“

*

1 www.brandonhamber.com

2 www.vds.org.yu

3 www.ictj.org

Dodao bih da kod SsP-a govorimo, osim spomenutog društvenog nivoa, i o razini pojedinke, pa tako govorimo npr. „da se on/ona mora/nije spremna/odbija suočiti s prošlošću“.

Izraz „Suočavanje s prošlošću“ pojavljuje se na prostorima postjugoslavenskih država krajem devedesetih, a tijekom 2003. mirovni aktivisti/ce u regiji priznaju da se još ne bave SsP-om.⁴ Iako je pojam SsP ušao u javni diskurs, većini aktera civilnih društava u regiji, a pogotovo ostatku stanovništva, nije poznat ili im nije jasno „o čemu se tu točno radi“.

SsP podrazumijeva cijeli spektar djelovanja, no u prvi plan dolazi otkrivanje nepoznatih činjenica koje su suprotstavljene državno proglašenim „istinama“ i njihovo uvođenje u javni prostor. Otvaranje prostora glasu marginaliziranih, vijestima o zločinima koje su činili naši.

Govoreći, što SsP sve jest ili što može biti, treba spomenuti:

- reforme državnih institucija, pogotovo pravosuđa
- lustraciju
- kažnjavanje počinitelja zločina, odgovornih, a pogotovo naredbodavaca (poznate diskusije o *zapovjednoj/komandnoj odgovornosti*)
- saznavanje priča žrtava na nivou zajednice i društva
- važnost neovisnog istraživačkog novinarstva
- reparacije/odštete žrtvama
- dokumentiranje događaja
- pomirenje/povjerenje među podijeljenim zajednicama.

Nekako se implicitno podrazumijeva, no ipak ostaje neizrečeno da je u postjugoslavenskim zemljama SsP izrastao iz suočavanja sa sadašnjošću – radom na zaštiti ljudskih prava, evidentiranjem kršenja istih, aktivnom suprotstavljanju represiji državnih ili paradržavnih struktura (deložacije iz stanova JNA u Hrvatskoj npr., obavješćavanje javnosti o prikri vanim zločinima, protjerivanju stanovništva, granatiranju Dubrovnika, opsadi Sarajeva, zločinu u Sjeverinu itd.).

*

4 Regionalno istraživanje Quaker Peace & Social Witness, 2003., www.kucaprijatelj.org

U jednom trenutku se naprosto svakodnevni rad stotina aktivistica (bilo je i nas muških, ali u manjini) na suočavanju sa preokrutnom sadašnjošću⁵ od koje su mase bježale⁶ počeo preljevati u rad na SsP-u jer su srećom ratovi prestali, režimi se demokratizirali, mir dobio šansu.

Početkom 2000-ih, glavnina poznatog rada na SsP-u na civilnim scenama grupirana je u Srbiji, točnije Beogradu (B92 sa TV produkcijom i Samizdat bibliotekom, Žene u crnom, Fond za humanitarno pravo, Dokumentacijski centar Ratovi 1991–1999 itd.). U to vrijeme u Hrvatskoj je svakako vidljiva posvećenost Vesne Teršelič, no još vidljiviji je izostanak organiziranog rada na SsP-u u Hrvatskoj.

Zanimljivo je primjetiti da se od 2003/2004. situacija u Hrvatskoj ubrzano mijenja nabolje. Na opće iznenađenje novi premijer vuče ohrabrujuće poteze za SsP,⁷ inicijativa uključivanja ratnih veterana/branitelja u izgradnju mira dobiva

*

- 5 Svjedočio sam gotovo ostrašćenom oduševljenju beogradske kolegice i aktivistice povodom prikazivanja serijala „Jedinica“ na TV B92 o tzv. JSO/ Jedinici za specijalne operacije. „Neka ljudi vide protiv čega smo se mi borili sve te godine i što i kako je Miloševićev režim sve radio.“
- 6 Procvat TV PINK u Srbiji i turbodizel folka, npr. Pamtim priču Verana Matića s beogradskog B92 o reakcijama gledatelja nakon prvog prikazivanja dokumentarca o zločinu u Srebrenici. 'Jedan od gnjevnih gledalaca koji je nazvao, zvučao je prilično suvislo i pričali smo gotovo pola sata. Tada sam ga upitao: Zašto vi uporno odbijate da prihvatite da se to stvarno desilo?' Odgovorio mi je: 'A kako ja da živim s tim, ako to prihvatim?'.
- 7 Iako netočna, ilustrativna je koliko i provokativna teza da se u nepunu godinu dana od povratka HDZ-a na vlast (kraj 2003) više na tome napravilo nego u svih prošlih deset godina:
 - Isplaćene su novčane odštete preživjelim članovima obitelji Zec (čime je posredno priznata odgovornost države za ubojstva).
 - Isplaćene su odštete udovici i sinu Milana Levara, zaštićenog svjedoka Haškog tribunala.
 - Isti dan su uklonjeni spomenik Juri Francetiću (što nije godinama uspjelo nizu nevladinih organizacija i pojedinaca) i spomen-ploča Mili Budaku.
 - Brzo i ekspeditivno je Haagu izručeno šest visokih dužnosnika i generala vezanih uz ustupavu tzv. Hrvatske Republike Herceg Bosne, te još dvojica generala za operaciju „Oluja“. Na ispraćaju nisu bile „tisuće“ kako je večer prije predviđao jedan od šestorice, Slobodan Praljak, već „deseci“.
 - Na nedavno održanoj konferenciji Fonda za humanitarno pravo na temu Suočavanja s prošlošću, zajedno sjede i o sličnim problemima govore kolege kolege državni tužitelji SCG i Hrvatske.
 - Ivo Sanader je prvi hrvatski premijer u posjeti SCG: „Suradnja nema alternative“ (iz mog izlaganja na konferenciji VDS, 2004).

Naravno, važno je ne zaboraviti da su svi ovi potezi značajno pomogli Hrvatskoj na putu prema pregovorima o članstvu u EU.

zamaš sastankom u Mrkopaljskoj Školi mira,⁸ organizacije obitelji nestalih intenziviraju prekogranične suradnje.

Nažalost, u Srbiji ne samo da stagnira već se i unazađuje nakon udara na procese demokratizacije ubojstvom premijera Đinđića u ožujku/martu 2003. Prebrz i prenapredan za spregu memorandumske duboko inficirane vlasti i organiziranog kriminala, Đinđić je prerano otišao u povijest.

Pozitivnu podudarnost nalazimo u procesima približavanja u regionalnom „trokutu“ Beograd–Sarajevo–Zagreb (točnije Fond za humanitarno pravo,⁹ Istraživačko-dokumentacijski centar,¹⁰ Documenta – Centar za suočavanje s prošlosti),¹¹ te u samom činu formiranja Documente, kroz presedan udruženog napora vjerovatno četiri najznačajnije mirovne organizacije u Hrvatskoj.¹²

U to vrijeme, u razgovorima oko pripreme preuzimanja obimne dokumentacije Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine na teritoriju bivše Jugoslavije, ICTY, ilustrativno je primjetiti tri izrazito različita pristupa koji oslikavaju i različitost društvenih realnosti u tri zemlje.

U odgovoru na pitanje „Tko treba brinuti o dokumentaciji vezanoj za ratove u devedesetima“ glas iz Srbije je oštar, upozoravajući i odlučan: „Nikako država! Isključivo nevladin sektor“. Jaz između ljudskopravaških organizacija u Srbiji i postđinđićevske Srbije je ogroman, povjerenje u državne institucije (nepromjenjene nakon Miloševićeve vladavine) nikakvo.

Bosanskohercegovački odgovor je zapravo Sarajevski odgovor i oslikava proces osamostaljivanja ključnih SsP procesa od vezanosti za državne institucije. On bi se mogao izreći kao „Ne više država. Nezavisni dokumentacijski centri (izrasli iz državnih institucija)“. Hrvatski zahtjev je glasan i oslikava rast povjerenja u funkcionirajuću pravnu i demokratsku državu. „Samo država

*

8 Inicijativa tijekom 2005. dobiva ime IZMIR – Inicijativa izgradnje mira i suradnje, a registrira se na nacionalnom nivou u ljeto 2006.

9 www.hlc.org.yu

10 www.idc.org.ba

11 www.documenta.hr

12 Hrvatski helsinški odbor, Centar za mirovne studije, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Građanski odbor za ljudska prava.

ima resurse koji mogu osigurati dostupnost te dokumentacije zainteresiranim građanima i organizacijama. To je naprosto preskupo za svaki financijski izvor koji nije državni proračun.“

Odnos nevladinog sektora i države umnogome i jest paradigma stanja „naših nacija“.

U Srbiji, lustracija, iako najavljivana, nikad nije zaživjela, a isto tako niti najobičniji Zakon o nevladinim organizacijama. Bosnu i Hercegovinu su osporavali, i to još čine, toliko da je za niz nevladinih organizacija veza s državnim institucijama zapravo bio važan vrijednosni iskaz. U Hrvatskoj se već par godina, iz proračuna/budžeta, za civilne inicijative izdvaja više od milijun eura godišnje.

Završimo trenutno pregled procesa SsP-a u regiji.

Iznenadujuće, on upravo počinje tamo gdje smo svi krivo mislili da nema ni potrebe za njim – u Sloveniji. Jedan od grijehova nevladinog sektora u postjugoslavenskim zemljama i jest – zaborav na Sloveniju, s kojom su suradnje minimalne i simbolične. Trebalo je desetak godina da slučaj „Izbrisani“, sudbina 30.000 ljudi koji su u veljači/februaru 1992. izgubili pravo na prebivalište u Sloveniji i time niz drugih prava, izađe na vidjelo. Uz njih, ove godine Helsinški odbor Slovenije izaziva kritike uspavane javnosti iznošenjem slučajeva problematičnih ubojstava JNA regruta 1991.

U Hrvatskoj je pređen dug put od „u obrambenom ratu nema ratnih zločina“, preko „bilo je pojedinačnih ekscesa“ do „ratne zločine su počinili pojedinci i za njih trebaju odgovarati“. Hrvatska je upravo sazrela da čita u najuticajnijem dnevniku kako je u Sisku 1991. ubijeno bar preko sto civila, mahom srpske nacionalnosti. Hrvatska javnost i pravosuđe upravo ulaze u fazu procesuiranja (s kojom se ipak neće žuriti) tih zločina. Hoćemo li doživjeti da se ipak razotkrije paradržavna razmjera planiranog etničkog „humanog preseljenja“ i koga će od preživjelih aktera procesuiranje tog *udruženog zločinačkog poduhvata* zahvatiti?

U BiH se mnogo i kvalitetno radi na samim temeljima rada na SsP. Istraživačko-dokumentacijski centar¹³ ima dokumentaciju od preko 350.000 žrtava od kojih preko 96.000 ubijenih i nestalih s imenom i prezimenom.

*

13 www.idc.org.ba

Njihov software i kompjuterska databaza su među vodećima u Svijetu, a osobna predanost dokumentiranju zarazna. Niz nevladinih organizacija, ali i državnih institucija, prevalili su dug put od obnavljanja međuetničke komunikacije – preko povratka – izgradnje institucija – do sudaranja s ekonomskom realnošću koja već malo veze ima s ratom a mnogo s lokalnim lopovlukom i globaliziranim kapitalom. Centar za nenasilnu akciju odavno okuplja ratne veterane svih vojski koje su ratovale na ovim prostorima i mobilizira ih u izgradnji mira.¹⁴ Prava energija je ipak među umjetnicima, a bosansko-hercegovački ratni filmovi su ne samo nagrađivani već i gledljivi i provokativni.

No sama tzv. „postdejtonska“ struktura državopolitičkog sustava je najveća prepreka¹⁵ uspješnom SsP-u koji će, uvjeren sam, kao bujica krenuti prvom značajnijom revizijom Dejtona, mnogima trenutno nemogućom i za zamisliti.

Srbija je područje gdje se – u usporedbi sa potrebama – najmanje radi na SsP-u. Nije stvar u tome da nema volje, niti vrijednih organizacija u civilnom sektoru. Radi se o tome da su potrebe drastično porasle i stalno rastu.

Kako to?

Srpsko društvo trpi jake udarce vlastitom retrogradnom biću koje je umnogome generiralo krvave sukobe u devedesetima.

Važan pomak desio se konačnim odustajanjem poricanja postojanja Jugoslavije i prihvaćanjem imena Srbija i Crna Gora koje nije dugo trajalo. Slaba je utjeha srpskom nacionalnom noju što u Vojvodini radikali bilježe porast podrške i uticaja. Crna Gora je SAMA odlučila da „ode“, a o Kosovu i najekstremniji govore u paraleli sa podjelom Njemačke 1945. Okretanje „jačanju paralelnih veza s RS“ nije samo politički marketing niti puko traženje kompenzacije.

Normalan je to kontinuum nacionalnih pregrupisavanja, podsjetnik da ratovi nisu gotovi (same borbe možda i jesu, no uniforma se još nosi u mentalnom sklopu naroda).

*

14 Centar za nenasilnu akciju je okupio pripadnike Jugoslovenske narodne armije, Vojske Republike Srpske, Armije BiH, Hrvatskog vijeća obrane i Hrvatske vojske (prim. ur.).

15 Kantonizirana je polovica zemlje, a druga polovica u samom svom nazivu ima nacionalno određenje.

Makedonija jedina ostaje relativno dvonacionalna država tj. sa značajnom albanskom nacionalnom manjinom i od ratnog sukoba ju, paradoksalno, možda spašava baš to što je okružena „ne baš prijateljima“, tj. zemljama od kojih svaka, eksplicitno ili implicitno, negira makedonsku državnost i svojata bar neke njezine dijelove.

Tako, na samom jugu eksjugoslavije imamo međunarodni virtualni protektorat, koji u današnjem svijetu svega virtualnog označava realnu moć. Rata tamo biti neće, a hoće li biti prosperiteta nije prioritet protektorima.

Ukratko, proces SsP-a je stigao u 'naše krajeve'. Svijet je povezaniiji nego pred pola stoljeća, mi se suočavati s vlastitom crnom prošlošću ipak počinjemo prije nego su naši djedovi – da su htjeli i da im je bilo dozvoljeno – mogli.

Suočavanje s prošlošću je stiglo izvana jer je trend u Svijetu, ne zato jer Svijet zanima ishod tog procesa u nas. Čak se i oko svrhovitosti samog procesa još vode rasprave, pa je tako OSCE otvoreno protiv njega. Suočavanje s prošlošću uznemiruje, otvara stare rane, talasa u zajednicama u kojima se konačno desio značajniji povratak prognanih. To mnoge smeta, moćne najviše. I dok je niz aktivista spreman negirati uznemiravanje zajednica, zagrebački profesor Žrako Puhovski čak naglašava taj aspekt rada NVO-a u SsP-u pogotovo. Radi se ipak o uznemiravanju lažnog mira, primirja točnije. Kuća je stabilna jer ju nitko ne drma, ne zato jer su joj temelji jaki.

Ishod SsP procesa, iskreno govoreći, zanima nevelik broj ljudi u postjugoslavenskim državama.

No, sve veći broj ljudi shvaća da bez SsP-a neće pasti sjekira u med, pa se sve više počinje gledati koga se može žrtvovati i na koje načine se pitanje osobne odgovornosti i krivice može odugovlačiti.

Suočavanje s prošlošću će trajati dugo, godinama i desetljećima. Važno je da se zakotrljalo, da se akteri školuju, međunarodne suradnje uspostavljaju i jačaju, sam proces približava žrtvama ili njihovim obiteljima, u proces uključuju veterani. Zaključivši to, pogledajmo začas prepreke uspješnosti samoga procesa. Shvatimo li zašto točno je taj proces težak i spor, biti će nam lakše ne samo prilagoditi očekivanja, već i usmjeriti naše napore (pretpostavka je da ovaj tekst čitaju zainteresirani za SsP).

Razlog prvi: Ratovi nisu završeni

Status Kosova, Republike Srpske, optuženih od Haškog tribunala, a još slobodnih, ratnih profitera, ratnih silovatelja, političara koji su još na vlasti iako su bili ratnohuškači u devedesetima, granica koje su nekima porozne a nekima neprelazne, brojanje žrtava samo „naše“ nacionalnosti, tisuće još nestalih, samo su neki od repova koji se ne samo neugodno već i opasno povlače iz devedesetih.

Razlog drugi: Civilno društvo je ako ne (pot)kupljeno, a ono disciplinirano. Ako je točno da je glavnina pozitivne, transformativne društvene energije u nevladinom sektoru (srećom, nije točno), pogledajmo što stvarno ZNA taj sektor? Pisati projekte, izvještavati o njima, uklapati se u dane prioritete, namicati novac, pokazati da je naučio biti industrija, poduzetništvo, a ne kritičar i korektor moćnih, ispravljač loših politika, ma čije god bile.

Razlog treći: Odgovori su bolni, ali bi mogli biti i iznenađujući. Suočavanjem s prošlošću se, iako umnogome nenormalni, bave obični ljudi, ne mazohisti. Sam proces je bolan, mračan, prepun susretanja sa mračnom stranom ljudskog bića. Kako kopati po prošlosti, a ostati zdrav? Motivacija i rezultati su najbolje prevencije jer svaki pogled obitelji žrtava očitava jesu li ili nisu zadovoljni učinjenim, bilo pravdom, priznanjem ili rjeđe odštetom. No, satisfakcija je ipak premalo za svako zdravo ljudsko biće, pa nije čudo da je trećina intervjuiranih u QPSW istraživanju u Srbiji 2003. navelo da je kronično bolesno.

Razlog četvrti: Kultura nasilja i ratovanja ostaje dominantna. Razloga za zadovoljstvo ima jer se obaveze služenja vojnog roka pomalo ukidaju ili je civilna služba u neviđenom porastu. Kako god, potrajat će generacije dok se djeca ne prestanu igrati puškama, patrijarhalni modeli ozbiljno ne napuste, po svadbama ne prestane slaviti pucanjem, a u kafanskim pijankama ne prestanu spominjati oni 'drugi' kojima ćemo kad-tad vratiti.

Razlog peti: U same ratove je mnogo uloženo i još se uživa u njihovim plodovima

Etiketa „etničkih sukoba“ opasno je zamaglila pogled na prave uzroke i pokretače rata i ratova. Želja za preraspodjelom moći, vladanjem, dogovori i

sporazumi, partnerstva između javno neprijatelja a tajno saučesnika, nikakve veze sa etničkim nema.

Trebalo je mase pokrenuti, upregnuti, protjerati, razmjeniti, naseliti, a etnički identiteti su se pokazali i dokazali najprimjerenijima za masovne manipulacije. Koliko je KOS-ovaca prošetalo po srpskim selima u Hrvatskoj prije nego su se počela buniti, kojim je sve kanalima oružje slano, gdje sve nije a gdje jeste stiglo, kako je HVO kupovao artiljerijske plotune po „muslimanskim“ položajima od ljutih protivnika vojske Republike Srpske, odgovori na ta pitanja iznenadiće mnoge.

Razlog šesti: Opasni zamah apsurdnog tzv. Antiterorističkog rata, daleko zasjenjuje naše probleme iz devedesetih

Koliko se smisla ima baviti našim regionalnim smećem ako smo možda već u Trećem svjetskom ratu? Kako opravdati potrebu odlaska u Haag, dok se istovremeno traži izuzeće američkih državljana od Međunarodnog kaznenog suda, a da i ne spominjem Guantanamo?

Da zaključim: SsP u postjugoslavenskim zemljama NE IDE ništa teže ni lakše nego što je to realno za očekivati. Na dosta područja ono je čak i brže i uspješnije nego nakon drugih sličnih nasilnih sukoba. Kako god, uspješnost samoga procesa umnogome ima zahvaliti neumornoj, kontinuiranoj i nezaustavljivoj predanosti stotina pojedinki/aca koji na tom procesu rade još od kasnih osamdesetih (tzv ‘predratno’ vrijeme) ili (većina) od ranih devedesetih. Proces sam neće ići bez njihovog, točnije, našeg angažmana.

U riječima Roberte Bačić, s dvadesetogodišnjim iskustvom rada u Čileu: „Nije točna izreka ‘Vrijeme liječi rane’. Sâmo vrijeme ne liječi ništa. PROCESI u vremenu liječe rane. I samo ako nešto radimo, možemo očekivati željenu promjenu. Inače ništa“.

Bez suočavanja s prošlošću sve je u nekakvom apstraktu

Intervju sa Refikom Hodžićem

(glasnogovornikom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju)

Koje je tvoje shvatanje suočavanja sa prošlošću? Sa čim se zapravo suočavamo u tom procesu?

R.H. Mislim da je očigledno da je suočavanje sa prošlošću u stvari proces u kojem mi treba da stvorimo prostor za sebe u okviru kojeg možemo da se razračunamo sa onim što je, nažalost, nedavna strašno krvava prošlost. Da malo to produbim. Da je to nekakva, da tako kažem, „ružičasta“ prošlost, onda možemo da zamislimo da to suočavanje (ukoliko bi bilo ikakve potrebe da se suočavamo) ne bi bilo traumatično. Nažalost, mi treba da se suočimo sa tim da smo u jednom trenutku jednostavno otišli u neželjenom pravcu kada se radi o našim životima, o istoriji ove zemlje, o budućnosti nas i naše djece. Jednostavno smo skrenuli sa, uslovno rečeno, normalnog puta i otišli u nekakav mrak. E sad, naravno da je strašno gledati taj mrak jer mi znamo da je tamo puno krvi, puno straha, puno zla, puno nepravde, ali da bismo mogli da se vratimo na ovaj put koji vodi, da sad ne koristim nekakve floskule, ali koji vodi nekakvom normalnijem životu i u kojem su prioriteti lična sreća i sloboda svakog od nas i dobrobit nas i naše djece i nekakav ekonomski i kulturni prosperitet – mi moramo, nažalost, da se vratimo u taj mrak i da vidimo šta se *tačno* dogodilo, da utvrdimo sve činjenice kako ne bi bilo nikakvih nedoumica oko toga šta se desilo i ko je za to što nam se desilo kriv. Prvo da se svi složimo oko toga da je to što se desilo *uistinu* strašno, i da unutar svega toga na neki način egzistira istina o nebrojeno puno zločina, o jednom sistemu zla koji je bio upregnut u rješavanje onoga što je raspad jedne države. Tako da bi, kada bismo se tamo vratili i uspjeli da se

pozabavimo svim tim elementima – utvrđivanjem istine o tome što se dogodilo, potom, na neki način, označavanjem krivaca koji su odgovorni za silna zla i silne zločine, jednostavno bismo fokusirali sve to negativno osjećanje koje je u svakome od nas kada se o našoj nedavnoj prošlosti radi. Tada bismo mogli da svemu tome damo neke stvarne parametre. Ono što je najgore jeste to što je bez suočavanja sa prošlošću sve u nekakvom apstraktu, i pojam krivice, i pojam odgovornosti, i pojam istine. Sve je to u nekakvom relativitetu što otvara veliki prostor za manipulaciju svima onima koji u toj prošlosti i dalje vide nekakvu odskočnu dasku za ono čime se bave, pa bila to politika, kriminal ili nešto treće što šteti svima nama, pa i društvu. Zato, da sumiram, suočavanje sa prošlošću jeste proces u kojem se svemu što se dogodilo daju stvarni parametri sa kojima se društvo može pozabaviti kako bi ih prevazišlo i da prošlost zaista stavi u kontekst prošlosti, a ne nečega što, u stvari, i danas određuje način na koji funkcionišemo i način na koji nam se društvo razvija. I da bi se iz te apstraktnosti izvukli, i pretvorili je u stvarne parametre – ko?, kada?, kako?, zašto? – potreban je veliki napor društva da se vrati u taj mrak prošlosti, jer ponavljam, tamo je puno straha, puno stida, puno boli, puno traume i zla, a za svako ljudsko biće prirodno je da ne voli da osjeća sve to što sam upravo nabrojao. U tome leži odgovor na pitanje zašto je taj proces tako težak.

Šta su po tebi prioriteti u procesu suočavanja sa prošlošću u regionu bivše Jugoslavije?

R.H. Sav taj proces treba gledati kao jedan slojeviti proces, što on i jeste. Suočavanje sa prošlošću sadrži tri glavna elementa. Prije svega, *utvrđivanje istine o onome što se dogodilo*, jedne detaljne istine koja će biti zasnovana na dokazima i činjenicama koje su, da iskoristim sudski riječnik, van razumne sumnje, kako ne bi bilo dvoumljenja oko onoga što se dogodilo. Tako da, recimo, kada govorimo o Srebrenici ili bilo kojem drugom toponimu koji je danas, nažalost, sinonim za zločine, nemamo tu vrstu problema u kojem se suočavamo sa nekoliko različitih istina, sa manipulacijama koje i dalje izazivaju kod ljudi reakcije koje ne samo da sprečavaju utvrđivanje istine o onome što se dogodilo, nego i bilo kakvu interakciju po bilo kojem pitanju. Utvrđivanje istine na jedan objektivan način prioritet je svih prioriteta. Tako bismo stvorili vrlo zdrav temelj za razumijevanje

rada Tribunala u Hagu koji je do sada svojim djelovanjem doprinio da imamo neprocjenjivu količinu dokaza o onome što se dogodilo, kako činjenica utvrđenih kroz sudske postupke, tako i dokaza koji u obliku dokumenata, izjava, različitih materijala govore o našoj bližoj prošlosti. Mi to moramo da iskoristimo: naši historičari, naši naučnici, zainteresovani ljudi, civilno društvo u potrazi za tom istinom i u naporu da do istine dođemo. Mislim da moramo da iskoristimo tu tekovinu Tribunala jer bi bilo tragično kada je ne bismo iskoristili.

Druga dva prioriteta koja proizilaze iz utvrđivanja onoga što se dogodilo su kažnjavanje počinilaca i reforma institucija. Jedno bez drugog ne ide, a samim tim ova dva mehanizma imaju bliske veze sa utvrđivanjem istine zato što proizilaze iz nje. Osnovni preduslov za vladavinu prava na prostoru bivše Jugoslavije, ali *istinsku* vladavinu prava, jeste da se iz institucija odstrane ljudi koji su na neki način učestvovali u svemu što se događalo (tu prvenstveno mislim na kampanje za zločine, na raspirivanje mržnje koje je omogućilo takvu raširenu brutalnost). Isto tako mislim da je reforma institucija iznutra *preduslov* svih preduslova za ovo treće, a to je kažnjavanje ratnih zločinaca. Mi danas imamo priliku da vidimo kako domaće institucije na području bivše Jugoslavije počinju time da se bave, ali očigledno je da sve dotle dok institucije, ne samo institucije pravosuđa koje direktno implementiraju taj zadatak, već i druge institucije država na području bivše Jugoslavije od čije podrške zavisi efikasnost samog pravosuđa, iz svojih redova ne uklone ljude čiji su prsti upleteni u zločine na direktan ili indirektan način, dotle će i procesuiranje ratnih zločina na domaćim sudovima ostati djelomično, nepotpuno i, u nekom smislu, tek maska da se nešto radi, ali da stvarni rezultati nisu mogući.

Istakao si zašto misliš da su suđenja za ratne zločine važna, i tu se radi o nekoj individualnoj odgovornosti. U odnosu na to, šta misliš o kolektivnoj odgovornosti? Zašto se taj pojam doživljava kao kontroverzan?

R.H. Ja mislim da je to u suštini pitanje nerazumijevanja onoga šta je u stvari krivična, a šta moralna ili politička odgovornost. Da se ne vraćam, kao svako ko se bavi ovim pitanjem, citiranju Karla Jaspersa i njegove podjele odgovornosti

kada se o ovom pitanju radi, ali mislim da je individualna odgovornost iznad kolektivne odgovornosti i tog koncepta „svi su krivi za ratne zločine ukoliko je počinilac tih zločina iz te grupe“. To su, u stvari, koristili sami počinioци i koriste to i dan-danas što je vrsta manipulacije koja njima omogućuje taj štit za čopor u kojem se kriju i u kojem se osjećaju prilično sigurno, jer kolektivna odgovornost znači da nema individualne, ergo – ja sam siguran sve dotle dok nema individualne, jer znam da sam ja u stvari taj koji je kriv. Zbog toga mislim da će proteći neko vrijeme u kojem ćemo mi morati da insistiramo na prioritetnom fokusiranju na individualnu odgovornost u smislu krivične odgovornosti. A kada smognemo dovoljno snage da se zaista istinski pozabavimo utvrđivanjem istine o onome što se dogodilo tada ćemo moći govoriti i o različitim stepenima moralne i političke odgovornosti, a biće neizbježno i otvaranje rasprave o kolektivnoj odgovornosti.

U vezi sa tim, odakle po tebi potiče evidentna, i često prisutna solidarnost sa počinioциma i inicijatorima zločina? Kako se nositi sa tim i kakvo je tvoje iskustvo?

R.H. Mislim da je odgovor na to pitanje prilično kompleksan i čini mi se da bi bila potrebna ozbiljnija analiza kako bi se došlo do tačnog i detaljnog odgovora. Očigledno da je, prije svega, vrlo jak uticaj propagande koja je bila okrenuta protiv Tribunala od strane i vladinih institucija, i medija, i nevladinih organizacija koje su bile pod kontrolom ljudi optuženih pred Tribunalom ili potencijalno optuženih, kao i političkih lidera sa područja bivše Jugoslavije, kako na najvišem, tako i na lokalnom nivou. Oni su uspjeli ubijediti ljude da postoji znak jednakosti između rata i ratnih zločina, da sve ono što se događalo u ratu može da bude označeno kao ratni zločin ako pripadate određenom narodu. (Ovdje mislim na tu vrstu histerije o antisrpsstvu Tribunala u Hagu ili njegovoj misiji da potkopa hrvatsku državnost, itd.) Vjerujem da je to bila podloga za izazvani strah kod ljudi, a potom manipulaciju njima fokusiranjem na optužene kao na heroje proizašle iz tog rata koji se sada potpuno poistovjećuje sa ratnim zločinom i, bože moj, pošto su se oni borili u tom ratu i bili „istaknuti borci“ evo, sada se njima sudi za ratne zločine. Fokusiranje na

te ljude kao na nacionalne heroje koji sada za „našu stvar“ ponovo polažu glavu na panj pred okrutnom međunarodnom zajednicom stvorilo je pogodan teren za manipulaciju. Tako se uspjelo, uz propagandističko praćenje čitave situacije od strane najjačih medija koji su u to vrijeme bili pod kontrolom režima, stvoriti atmosferu u kojoj su ljudi mogli biti ubijeđeni da će oni „najbolji među nama“ u stvari da plate pred strašnim i mrskim Haškim tribunalom. Mislim da su mediji uveliko odgovorni za takvu percepciju i zaista abnormalnu situaciju u kojoj se časn i poštenu ljudi identifikuju sa višestrukim ubicama, silovateljima, ljudima najnižih moralnih vrijednosti koji su bili u stanju ubijati djecu, ne promišljajući o tome ko su ti ljudi i zašto se njima sudi, i koja su to djela koja čine optužnicu protiv njih, nego se oni apriori smatraju herojima samim tim što su optuženi. Ta manipulacija od strane režima i političara koji su imali vrlo jasne interese da time manipulišu pošto su htjeli da zaštite sebe, a s druge strane mediji koji su ili bili u funkciji istih tih režima, ili su zdušno podržali čitavu tu priču iz nekakvog lažnog patriotizma, ili su možda i sami bili žrtve te manipulacije, kreirali su situaciju u kojoj je, po meni, bilo moguće vidjeti da se ljudi identifikuju sa počiniocima najgorih ratnih zločina.

Imaš li neke ideje kako se mi, kao društvo, možemo nositi sa tim?

R.H. Dosta ljudi govori o tome kako je možda već prekasno za to. Ja uopšte ne mislim tako. Ja mislim da je strašno bitno da se mi, u razmatranju ovog pitanja, vratimo osnovnim vrijednostima, a to su: šta je pravedno, šta je nepravedno, šta je prihvatljivo, šta nije prihvatljivo, šta je dobro, a šta zlo. Treba da krenemo od tih bazičnih vrijednosti i strašno je važno da oslobodimo prostor ljudima koji su najviše propatili da nam kao društvu otvore oči, i da mi shvatimo i prihvatimo sa čim mi, u stvari, imamo posla. Da shvatimo da ratni zločini niti njihova zaostavština, nisu nikakva apstraktna tema koja živi negdje daleko od nas, da su to bili vrlo konkretni događaji, sa vrlo konkretnim žrtvama, sa vrlo konkretnim posljedicama kako po njih, tako i po društvo, dakle po nas. Tu leži odgovor na to kako se nositi; ključ čitave priče jeste u tome da mi kao građani, odnosno civilno društvo kao poželjan katalizator tog procesa, shvatimo i prihvatimo o čemu se tu u stvari radi. Da to nije pitanje ograničeno na jednu grupu ljudi koju

mi ovako lijepo pokušavamo da stavimo u jedan folder tako što ćemo ih nazvati „žrtve“, pa su žrtve onda jedna bezlična masa koja, eto, nešto non-stop galami, non-stop se nešto buni, non-stop nešto traži, dok bi mi, da nije njih, bili na putu za sretnu budućnost. Ono što nama treba da bude jasno jeste da su posljedice zločina stvarne, da ih mi danas živimo, da sve što se nama danas događa na planu sporosti prilikom transformacije društva u demokratsko društvo, u društvo koje će zaista imati u svoje temelje ugrađene vrijednosti poput, recimo, ljudskih prava, vladavine zakona, kulture kao motora razvoja društva... da je sve to na *stand by*-u, da sve stoji u mjestu zbog činjenice da se mi nismo pozabavili onim što je tumor koji razara ovo društvo, koji nas naizgled potmulo i tiho jede iznutra. Ono što ne smijemo da zaboravimo jeste da taj tumor može da se razgoropadi u bilo kojem trenutku, i da ako se mi njime ne pozabavimo i ne isijecemo ga, ne operišemo, sve ovo što mi mislimo da napreduje koliko god sporo jeste u stvari privid koji se može urušiti, kao što smo mogli vidjeti, za mjesec dana.

Koliko je prisutna manipulacija žrtvama rata?

R.H. To je jedan od osnovnih problema kada se radi o čitavom procesu suočavanja sa prošlošću, i nažalost nemogućnost nas kao društva da žrtvama obezbjedimo adekvatno obeštećenje za ono što se dogodilo, i da time adresiramo jedan od elemenata čitavog procesa suočavanja sa prošlošću. Mislim da, prije svega, nije artikulisan glas žrtava kroz udruženja žrtava. To je moje mišljenje. Mislim da mi u BiH barem, ali i u regionu, imamo grupu ljudi koji su okupljeni oko udruženja žrtava i koji su kreirali „scenu“ na kojoj neki od njih čine fantastične stvari za žrtve, ali dosta ih radi u svoju ličnu korist, i čitava ta masa ljudi ispred koje oni tvrde da stoje u stvari ne dobija priliku da kaže, da se izjasni o raznim pitanjima. Političari maestralno koriste da žrtve isture u prvi plan, u trenutku kada im to odgovara, kako bi za sitne pare kupili te glasne samoproglashene predstavnike žrtava, i u takvom kontekstu ponovo imamo situaciju u kojoj su žrtve ratnih zločina i dalje viktimizirane, na marginama društva, da žrtve ratnih zločina nemaju isti tretman u društvu – da ne govorimo o nedostatku bilo kakvog stvarnog obeštećenja ili o pomoći društva da

te traume budu adekvatno prevaziđene. Jedan od najvećih problema u čitavom procesu suočavanja sa prošlošću jeste manipulacija žrtvama. Za žrtve nažalost nema prostora, izuzev časnih izuzetaka kada određene organizacije i udruženja daju prostor svom članstvu da se demokratski izjašnjava i oglašava po pitanjima koja su im od interesa. Veliki broj njih u stvari je u službi politike.

Ti se već dugo vremena baviš pitanjima suočavanja s prošlošću i to na različite načine. Kako vidiš trenutnu situaciju u regionu u kontekstu suočavanja sa prošlošću? Koji je tvoj doživljaj – koliko su se stvari promijenile, ima li pomaka? Gdje smo uopšte trenutno u tom procesu?

R.H. Očigledno je da je bilo nekog napretka. Međutim, mislim da se situacija ne može gledati van konteksta različitih inicijativa koje za cilj imaju integraciju u različite asocijacije poput Evropske unije. Sa druge strane, treba uzeti u obzir i realnu situaciju ovog regiona, odnosno mogućnost da se prevaziđe ono što se ovdje dogodilo.

Ako gledamo površno, i današnje vrijeme poredimo sa 1996, 1997, 1998. sigurno je da ćemo reći da je određen napredak učinjen, da danas imamo različite mehanizme pravde u tranziciji koji funkcionišu, neki bolje, neki lošije, ali su tu – od suđenja za ratne zločine do različitih inicijativa civilnog društva, *truthtellinga* itd. Ali, ponovo moramo da sagledamo kako se sve to odvija bez ikakve podrške ili angažmana institucija vlasti. Ako ćemo gledati globalno i porediti uspješne primjere, primjere gdje su različiti mehanizmi tranzicione pravde uspijevali, vidjećemo da je tu bila ključna uloga institucija vlasti koje su ne samo uzele učešća nego aktivno podržale i otvorile prostor za takav proces. Kod nas, nažalost, niti u jednoj od država nastalih raspadom bivše Jugoslavije nema iskrenog napora institucija vlasti da se uključe u ovaj proces. Zbog toga mislim da je napredak koji je postignut, koliko god on bio stvaran, u stvari na vrlo klimavim nogama kada se radi o njegovom dugoročnom uspjehu, kojeg ne može da bude bez uključenja institucija vlasti. Mislim da ovo ne treba posebno da elaboriram. Ako sagledamo srž ovog pitanja vidjećemo da još uvijek postoje duboke podjele u društvu, različita viđenja nekih činjenica, čak i visoka doza

straha i nepovjerenja među ljudima što je direktan rezultat djelovanja naših lidera, direktan rezultat djelovanja institucija vlasti.

U kakvom su odnosu suočavanje s prošlošću i izgradnja mira u regiji?

R.H. Iskren da budem, vjerujem da se ta dva procesa ne mogu gledati odvojeno, da su oni do te mjere isprepleteni da je nemoguće razmišljati o nekakvom stalnom miru i izgradnji stalnog mira ako prije toga ili barem paralelno sa tim ne budemo imali i iskren proces suočavanja sa prošlošću. Mislim da sada ne treba da navodim primjere kako je nedostatak jednog takvog procesa nakon Drugog svjetskog rata na području bivše Jugoslavije tokom devedesetih rezultirao u neviđenu brutalnost, u neopisivi pakao brutalnosti koji se, koliko god to bilo nenormalno i nemoguće, pokušao opravdati onim što se dogodilo u Drugom svjetskom ratu. Bez procesa suočavanja sa prošlošću i, ponavljam, iskrenog i učinkovitog procesa, kada će zaostavštinom tog zla ova društva da odluče da to više ne budu činjenice i parametri koji će određivati našu sadašnjost i budućnost. Bez toga, jednostavno, nema stabilnog, stalnog mira. Mislim da ćemo zauvijek na neki način strahovati da se sukob može rasplamsati iz naoko bezazlenih i stupidnih situacija, ali sve dotle dokle mi budemo djelovali kroz autentičan i nama svojstven metod usmene istorije i prenosili djeci priče o tome što se dogodilo, a ta ista djeca ne budu imala ništa od objektivne istine da priče koje čuju kod kuće uporede sa dostupnim činjenicama, dotle ćemo stvarati plodno tlo za eventualne sukobe, nerazumijevanja, razmirice koje će uvijek imati vrlo, vrlo direktne veze sa prošlošću.

Moj je utisak, ne znam šta ti misliš, da postoji jedna vrsta overdose-a pričama o ratu, da nam je, posebno u BiH, javni prostor pun prošlosti i priča o ratu, da ljudi više ne nalaze način da to prihvate...

R.H. Mislim da ljudi ne vide svrhu, jer mi evidentno imamo jedan *overload* informacija o ratu. Međutim, kontekst u kome se one plasiraju nije kontekst koji bi ljudima dao za pravo da misle da se oni bave nečim konstruktivnim ako razmišljaju o onome što se dogodilo, i da će to što moraju da slušaju i razmišljaju o tome imati bilo kakav pozitivan rezultat. Kao i bilo šta u čemu ne vidite

smisao, bez obzira koliko vas to pogađalo i lično vas se ticalo, vremenom će vam dosaditi i od toga ćete se umoriti. Ono što određuje ovaj diskurs priče o prošlosti jeste to da se prošlost još uvijek koristi u svrhu mržnje, u svrhu podgrijavanja straha, u svrhu produbljivanja podjela, i ljudima je dosta toga u svakom smislu. Posljedica toga je da se sada ne prihvataju čak ni inicijative koje imaju za cilj nešto drugo, koje imaju za cilj da se pruži prilika da se neka pitanja adresiraju na adekvatan način i da se tako apsolviraju i smjeste u prošlost, radije nego u kontekst sadašnjosti. To se dešava zbog činjenice da ljudi to ne razumiju, da im to nije objašnjeno, a istovremeno imaju sasvim druge poruke od političara koji ih zbunjuju i ne daju povoda da vjeruju da je takvo što moguće. Sve to rezultira tom premorenošću tipa „nemoj mi samo više rata, nemoj mi više ratnih zločina“. A siguran sam da bi, kada bi te informacije bile prezentirane u kontekstu u kojem će ljudi zaista moći da vjeruju da je to konstruktivan proces u kojem ćemo svi profitirati, to bilo sasvim drugačije.

Za kraj, koje su tvoje lične dileme i strahovi vezani za sve ovo?

R.H. Ja stvarno mislim da bez istinskog angažmana institucija vlasti ovaj proces koji u ovom trenutku 'gura' civilno društvo neće polučiti rezultate koji bi dugoročno doprinijeli da se mi zaista suočimo sa prošlošću na način na koji je to neophodno kako bismo preinačili temeljni diskurs i vrijednosti koje u ovom trenutku postoje u zajednici i usmjerili ih u pravcu istinskog poštovanja ljudskih prava i istinskog postojanja vladavine zakona što nam je, čini mi se, svima u interesu. Mislim da ćemo bez toga konstantno imati tu polarizaciju, tu šizofreniju, u kojoj civilno društvo forsira tu priču i zaista čini sve što može, ali da zbog svoje prirode koja je u osnovi prilično heterogena to nema nekakav oblik društvenog, da tako kažem. Nema dinamiku u koju je uključeno čitavo društvo, svi mi, i nema spremnosti da se razmišlja o tome na nivou – e, ovo se događa i ovo nam je potrebno, nego su to inicijative koje su onako razbacane, svuda ih ima, nisu povezane jedna sa drugom i obično su i ograničenog uticaja. Istovremeno, imamo zvanični establišment koji protura totalno drugu priču, drugu liniju u kojoj još uvijek dominira ratni diskurs u smislu odnosa između etničkih grupa; nema apsolutno nikakvog konsenzusa oko prošlosti i to se vrlo,

vrlo agresivno emituje u zajednicu, u društvo. Tako da ja, iskreno to mislim, da, s obzirom na to kako se razvijaju političke prilike u BiH i regionu, nisam optimista. Iako mi možemo da smatramo kako smo učinili više nego mnoga druga postkonfliktna društva u svijetu, kada je riječ o ovom procesu, ipak na kraju ovako nećemo završiti posao. I imaćemo generacije koje će, u najbolju ruku, biti sretni da ne razgovaraju otvoreno o tome, a da u nekakvom privatnom kontekstu uzgajaju „istine“ koje će biti dijametralno suprotne od „istina“ drugih što vodi samo jednom – sukobu mišljenja i svakom drugom sukobu.

Ne može se jedna nepravda ispravljati činjenjem nove

.....
Nenad Vukosavljević

Ko to uopšte treba da se suočava sa prošlošću i zašto? Šta bi to podrazumevalo?

Većina bi verovatno odmah pomislila na to da se „neprijatelji“ nisu suočili sa zločinima koje su činili. Treba kazniti one sa „druge strane“ koji su planirali, naređivali i sprovodili zločine. Pa bi se otišlo i korak dalje od toga da „oni treba da se suoče i sa kolektivnom odgovornošću za podržavanje zločinačkih poduhvata i da prestanu da se kolektivno predstavljaju kao žrtve.“ „Treba da se oprostite od mitova o bezgrešnosti svog naroda i distanciraju od nacionalizma i revanšizma“. „Treba da se izvine nama, kako bismo uopšte mogli da razmišljamo o pomirenju.“

Sve je to tačno, nemojmo se međusobno zamajavati da ne znamo o čemu se radi. Sve je jasno i sve se zna. Sve se da precizno nabrojati šta treba da se dogodi, kako bismo obradili, prevazišli, i iz prošlosti naučili lekcije za budućnost. Začkoljica je jedino u tome što je malo volje da se sve to primeni u sopstvenom društvu, u etničkoj grupi kojoj se pripada. Nije čak toliko reč o tome „da nećemo mi prvi, treba oni“ što se često da čuti, već pre svega o tome da za primenu navedenog u svom dvorištu (tamo gde se jedino i može direktno primeniti, jer se za to ima moć) treba hrabrosti, poštenja, odvažnosti, valja preuzeti rizik i spremati se za neugodnosti i pritiske, treba menjati sebe i društvo oko sebe. „Ma hajde, pusti to“, lakše je pokazivati prstom na one „zle“ sa druge strane koji to isto čine. Prstom na prst! Dokle?

Imali smo priliku da mnoge lekcije naučimo iz Drugog svetskog rata pa to nismo uradili. Kaže se „desio nam se novi rat“! Pa nije nam se desio zato što su se položaji Sunca i Meseca tako poklopili, već zato što nam je društvo

bilo nespremno da prepozna zlo koje je nabujalo; zato što nismo ništa naučili iz prethodnog rata, osim da pamtimo zločine nad „našim narodom“ i gajimo želju za osvetom, kao što to i sada činimo. Seme zla je palo na plodne tle, ne na Marsu, već u našoj/vašoj/njihovoj zemlji. A gde je sada?

Ratni zločini

Termin „suočavanje sa prošlošću“ je vrlo često korišćen u javnosti Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Njegovo značenje se najčešće svodi samo na prihvatanje ustanovljenih činjenica o počinjenim ratnim zločinima i shodno tome na potrebu za odgovornim ponašanjem javnosti. Kažnjavanje ratnih zločina bi trebalo da postigne ciljeve otkrivanja istine o tim događajima, ostvarenje pravde, barem delimičnog zadovoljenja prava žrtava i njihovih bližnjih, i stvaranje preduslova za proces pomirenja.

Za ratne zločine je odgovornost individualna te je suđenje usmereno na kažnjavanje pojedinaca koji su u njih direktno bili umešani. Odgovornost svih onih koji su na svoj način i u različitoj meri doprineli stvaranju društvene klime u kojoj je bilo (i jeste) „opravdano“ činiti zločin protiv „neprijateljskog naroda“, ostaje neosvetljena.

Proces kažnjavanja neposredno odgovornih se odvija uglavnom van regije u kojoj su zločini počinjeni, optuženima se u najvećem broju slučajeva sudi u Tribunalu za ratne zločine u Hagu, daleko od očiju lokalne javnosti, i uprkos brojnim medijskim izveštajima sa suđenja. Tribunal u Hagu je sebi za cilj postavio kažnjavanje najodgovornijih, uzimajući sebi pravo da proceni koji procesi imaju prioritet, a koji bi trebalo da budu u nadležnosti sudova u zemljama bivše Jugoslavije.

Postoje zamerke koje se opravdano mogu uputiti na rad Tribunala, i one se uglavnom odnose na to da je u prvih nekoliko godina rada Tribunal skoro u potpunosti zanemario potrebu komunikacije i prisutnost u javnosti zemalja bivše Jugoslavije. Posledica toga je bilo i nerazumevanje važnosti posla kojim se bavi i otvaranje prostora za stvaranje slike o tome kako je to politički pristrasan

sud. Slika o pristrasnosti MKSJ¹ postoji u svim delovima bivše SFRJ, redovno takva da je baš na „našu“ štetu. Nisam još čuo da se nekome učinilo da je taj sud pristrasan u „korist“ naroda kojem ta osoba pripada. Zamislite samo koliko bi to bilo od koristi kada bi sud sve „naše“ zločince oslobađao, a „njihove“ strogo kažnjavao; baš bi se „ofajdili“ od toga!? Ili kad već nema toga, onda bi zgodno bilo da bude u korist svih, pa da uopšte nema suđenja za zločine! Da, to bi baš bilo u korist, ali naše štete!

U idealnim uslovima bi svakako bilo bolje da se za zločine sudi tamo gde su se dogodili, ali nažalost situacija je bila takva (i delom je još uvek takva) da lokalni sudski sistemi nisu bili sposobni da samostalno rešavaju tako ozbiljne procese. Sve u svemu, čini se da je od Haškog tribunala ipak neuporedivo veća korist nego šteta, jer ono što mi se čini najvažnijim jeste činjenica da je njegov rad doveo do uklanjanja sa političkih scena postjugoslovenskih zemalja brojnih političara, koji ne samo da su nosili odgovornost za zločine, već su i nakon ratova godinama bili vrlo aktivni u destrukciji i opstruisali su izgradnju koliko-toliko demokratskog i građanskog društva.

Suđenja za ratne zločine, njihov značaj i uspešnost se mogu i moraju procenjivati u odnosu na ciljeve koje sam Tribunal navodi u okviru definisanja sopstvene misije:

U skladu sa rezolucijom kojom je MKSJ osnovan, njegova misija je četverostruka:

- *dovesti pred lice pravde osobe odgovorne za kršenja međunarodnog humanitarnog prava*
- *obezbijediti pravdu žrtvama*
- *obeshrabriti dalje činjenje zločina*
- *spriječiti revizionizam, doprinijeti ponovnom uspostavljanju mira i poticati pomirenje na području bivše Jugoslavije.*

Uz činjeničnu verodostojnost koja nepobitno postoji i doprinosi ustanovljavanju istine o tim događajima, akt kažnjavanja za zločine je srušio brojne pokušaje vladajućih, i za rat odgovornih političkih elita, da u posleratno vreme sebe nametnu kao neizostavne garante mira i tako ustanove sistem nekažnjivosti.

*

1 Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju.

Često pominjana rečenica „bilo je što je bilo, prepustimo to prošlosti i okrenimo se budućnosti“ motivisana je krajnje prizemnim pobudama spasavanja sopstvene kože onih koji su tu tezu lansirali i nije ništa drugo do poziv na kolektivnu amneziju. Ono što je u brojnim slučajevima vlastodršcima i ubicama latinoameričkih diktatura najčešće uspevalo, da obezbede amnestiju za svoja nedela i omalovaže i potcene sve svoje žrtve, ovdašnjim vladacima nije uspelo što je, od velike važnosti za naša društva, jer šalje poruku za budućnost da zločini ne mogu proći nekažnjeno. Tek poneki od najodgovornijih su utekli od pravde tako što su pre ili tokom istrage, odnosno suđenja umrli. Nažalost, postoje još stotine i hiljade ljudi koji za svoje zločine do danas nisu odgovarali.

Zadovoljenje pravde u odnosu na žrtve je nešto o čemu jedino one i njihovi bližnji mogu doneti sud. Brojne zamerke na visine izrečenih kazni upućuju na barem delimično postojanje nezadovoljstva presudama.

Šta je sa zacrtanim ciljem MKSJ-a za „uspostavljanjem mira i poticajem na pomirenje na području bivše Jugoslavije“? Ako je pretpostavka osnivača bila da će se samim postojanjem i radom MKSJ-a doći do mira i pomirenja, onda se može reći da je pretpostavka bila pogrešna.

U poslednje dve-tri godine sa radom su počeli posebni sudovi za ratne zločine u BiH i u Srbiji. Oni preuzimaju dokazni materijal iz Haškog tribunala koji je u završnoj fazi i nemaju pravo da otvaraju nove istrage, već samo da dovrše postojeće procese. Prvi fer procesi su već okončani; suđenje za masovno ubistvo zarobljenika u Ovčari kraj Vukovara sprovedeno je u Sudu za ratne zločine u Beogradu.

Rad domaćih sudova na ratnim zločinima do pre par godina skoro da nije postojao, ako se izuzme nekoliko farsičnih suđenja u Srbiji i Hrvatskoj. Lokalna tužilaštva u BiH npr. koja deluju u mestima u kojima su se tokom rata dešavali zločini su najčešće bila u situaciji da pokrenu istrage protiv (i danas) lokalnih moćnika. Oni koji su naređivali progone i ubistva tokom rata, u posleratnom periodu su kao ratni heroji postajali gradonačelnici, šefovi policijskih stanica ili „uspešni privrednici“. Po logici diktiranoj etničkom mržnjom pod zločinima se podrazumevalo uvek ono što je „našem narodu“ učinjeno, a ne ono što su njihovi „heroji“ počinili. Pa tako oni koji nisu obuhvaćeni haškim optužnicama, iako

su npr. bili komandanti logora i dalje slobodno šetaju i susreću svoje nekadašnje žrtve na ulici.

Vrlo ohrabrujući signali da će se ratni zločini jednako tretirati bez obzira na ime počinitelja predstavljaju započete saradnje tužiteljstava za ratne zločine iz BiH, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, koja počinju da razmenjuju podatke i dokazne materijale.

Rat nije zločin

Pored široke teme istine, zločina i kazne, ostaje jedno pitanje koje zahteva odgovor a koje retko da i biva postavljeno: Ko je odgovoran za rat, nesreću miliona ljudi?

Ako ostavimo sudu pitanja zločina, genocida i agresije koje međunarodno humanitarno pravo obuhvata i njima se bavi, znači li to da bi u ratu bez zločina nad civilima i zarobljenicima sve bilo u redu. Rat sam po sebi nije zločin? Ubijanje vojnika nije zločin? Napadanje „legitimnih vojnih ciljeva“ nije zločin? Poticanje na rat i mržnju? Ko je kriv za to? Ko je odgovoran za to? Kako preduprediti da se ne ponovi? Kako se suočiti sa tom krivicom i sa tom odgovornošću?

Na ovakva pitanja često se čuju komentari o „relativiziranju krivice“, o opasnoj tezi kojom se ratni zločini pokušavaju sakriti iza kolektivne, umesto individualne odgovornosti. Zašto bi krivica za rat bila kolektivna? Oni koji to tvrde, svrstavaju sebe same u grupu krivaca. Kao što ni za ratni zločin krivica ne može biti kolektivna, ona ne može biti kolektivna ni za rat.

Nasuprot tome, odgovornost jeste kategorija koja se može odnositi na društvo i kolektiv. Svojim bivstvovanjem i delovanjem pripadamo zajednici u kojoj živimo, te shodno tome nosimo i deo odgovornosti za smer razvoja društva i njegovu (ne)usklađenost sa etičkim principima koje smo na ličnom nivou usvojili, i za (ne)usklađenost društvenih tokova sa javno proklamovanim osnovnim društvenim vrednostima oko kojih postoji konsenzus ili većinska podrška. I baš zato što su društvene vrednosti i njihovo uspostavljanje u živom procesu kretanja naša odgovornost postoji, jer svako na taj živi tok može uticati, počevši

od najbanalnijeg akta glasanja na izborima do preuzimanja odgovornosti i rizika društvenog angažmana.

Iako pretpostavka društvene odgovornosti sigurno ne isključuje globalnu odgovornost, ja bih se za sada zadržao na društvenoj i upitao se: „U kakvom mi to društvu živimo, ako u njemu rat sam po sebi nije zločin?“.

Shodno tome, gde i kada počinje suočavanje sa prošlošću? Nije mi dovoljno da se zaustavim na osudi zločina, uprkos tome što veliki deo društva u kojem u Srbiji živim ni dan-danas nije spreman na taj korak, već teži izjednačavanju i „prepucavanju“ oko počinjenih zločina, kao da zločin nad „nama“ može opravdati ili umanjiti one počinjene u „naše ime“.

Cilj suočavanja sa prošlošću, po meni, mora biti izvlačenje pouke za budućnost i prevencija nasilja, a put ka tome vodi preko prihvatanja lične i kolektivne odgovornosti, razumevanja i eliminisanja ideoloških i inih izvora zala koji su doveli do izopačenja naših društvenih vrednosti. Suočavanje sa ratnim zločinima je tek prvi korak, a sam po sebi ne može biti kraj ako će posle njega ostati slike neprijatelja u našim društvima, osećaji mržnje, nerazumevanja i nepravde, pa čak i podeljenost samog društva na one besprizorne koji odbijaju odgovornost za zlo (popularno „patriote“) i one koji se zauzimaju za suočavanje (od milja, „izdajnici“). Istini za volju a radi borbe protiv zamena teza, treba reći da delovanje po savesti ne može biti izdaja, već je to stvarni patriotizam.

Heroji i zločinci u dobrom ratu

Suočavanje sa prošlošću mora da bude društveni proces, a ne samo sudski postupak. Ono mora biti delotvorno u smislu izgradnje mira, novih poštenih društvenih vrednosti, izgradnji narušenih komunikacija i poverenja među različitim etničkim zajednicama, uspostavljanju brane političkoj destrukciji, ksenofobiji, nacizmu, fašizmu i šovinizmu.

Čest način doživljavanja pojma „suočavanja sa prošlošću“, u javnosti upućuje na zaključak da ono pre razgrađuje mir nego što ga gradi. Govoreći o Srbiji, može se primetiti da je, jedanaest godina posle rata u BiH i sedam od onog na Kosovu, u javnosti prisutno nekoliko karakterističnih grupa i načina ophođenja prema prošlosti.

- Mlađa generacija mahom tu priču doživljava kao opterećenje i zaostavštinu prošlosti sa kojom ne vidi dodirne tačke. Zapravo, nema svest o tome da to ima ikakve veze sa njenim životnim perspektivama ili sadašnjim problemima društva.
- Oni koji tvrde da treba zaboraviti prošlost ili je potisnuti u drugi plan. Mnogima je uistinu mučno uvideti lične zablude koje ih čine odgovornim (ne automatski i krivim) za zlo iz prošlosti, te se odlučuju za beg kojim čine novu nepravdu žrtvama i ne uviđajući to. Nezanemarljiv je pri tom i društveni obrazac da uviđanje sopstvene greške predstavlja neoprostivu slabost.
- Oni koji zadojeni mržnjom ili opravdavaju, ili bestidno poriču i počinjene zločine i ikakvu odgovornost pojedinaca ili kolektiva.
- Oni koji razumeju i krivicu i odgovornost ali čute kako bi izbegli lične neprijatnosti i napade, ili zato što veruju da bi uspostavljanje istine donelo štetu našoj zemlji i društvu.
- Oni koji se javno suprotstavljaju bestidnom poricanju odgovornosti, verujući da čine dobro za društvo u kojem žive.
- Oni koji preuzimanje odgovornosti razumeju kao nekritičko usvajanje interpretacije prošlosti one „druge“ strane i padaju u zamku usvajanja modela generalizovane krivice, ali sa drugim predznakom.²

Ovakvo raslojavanje društva koje nije karakteristično samo za Srbiju ima za posledicu da se iznova šalje preteća poruka susednim zemljama sa kojima se ratovalo. Mehanizam stvaranja slike o susedima se nije puno promenio i on još uvek funkcioniše po principu najglasnijeg i najagresivnijeg; ono što jedni o drugima čujemo jesu glasovi onih najbestidnijih i najagresivnijih među

*

- 2 Nedavno je jedan liberalni političar u Srbiji ovako prokomentarisao snimke ubijanja krajiških Srba tokom vojne akcije Oluja: „Da li su sve žrtve iz kolone prognanika nevine žrtve i imaju li neke od njih i vlastitu odgovornost za ono što se desilo? Da li je uspostavljanje tzv. srpskih država na tlu Hrvatske bilo praćeno etničkim čišćenjem tamošnjih Hrvata? Da li je njihova imovina opljačkana i da li je bilo zločina i prema njima? Jedino istinit odgovor na ta pitanja vodi stvarnom razumevanju Oluje i njenih posledica“. I da su ubijeni ljudi koji su lično bili odgovorni za neki zločin, i onda bi njihovo ubijanje bilo zločin! Kakve veze ima ubistvo sa pitanjem kolektivne odgovornosti, da ga možda ne opravdava? Logikom osvete za ubistva srpskih civila u selima oko Srebrenice navodno se vodio i general Mladić kada je naredio ubistvo 8.000 ljudi.

nama. Na taj način se održava doživljaj suprotstavljenosti i neprijateljstva, što umnogome otežava i proces izgradnje mira i procesa koji bi se mogao nazvati pomirenjem.

Uprkos suđenjima za ratne zločine, koja su na valjan način odnedavno počela u manjoj meri da se odvijaju i u domaćim sudovima, nama preti realna opasnost, posebno u odnosu na haške osuđenike, da se neki od najodgovornijih nakon izdržavanja kazne vrate u svoju zemlju i budu dočekani kao heroji.

Dilema jednog dela mirovnih aktivista/kinja u Hrvatskoj je postojala oko pristupa slučaju Gotovina, u širokoj javnosti doživljavanog kao heroja obrambenog rata protiv srpskog agresora. Naime, Gotovina je optužen od Haškog tribunala za ratne zločine što je dobrom delu hrvatske javnosti bilo neprihvatljivo, jer je on „heroj, a ne zločinac“. Jedna od ideja javnog oglašavanja mirovnih aktivista/kinja u Hrvatskoj je bila da se nastupi sa porukom „i heroj i zločinac“. Upravo taj primer potcrtava neophodnost postavljanja pitanja o suodgovornosti za rat i negovanje mita o „pravednom ratu“.

Zamisao da do izgradnje održivog mira u regionu i procesa pomirenja može doći, uprkos postojanju „pravednog rata“ kao opšteprihvaćene društvene vrednosti u bilo kojem od ovdašnjih društava, čini se apsurdnim. Sâmo prihvatanje takve nakaradne teze o „pravednom ratu“ sadrži u sebi klicu sledećeg rata, a ta teza postoji u svim zemljama koje su ratovale na Balkanu, i manje ili više je prihvaćena, odnosno primenjena na poslednje ratove. Dok Srbija ima tu sreću u nesreći da su posledice vođenih ratova „za pravedan cilj odbrane srpskog naroda“ toliko katastrofalne, i da je očigledno da je onima koje se navodno htelo zaštititi taj rat doneo veliku nesreću, poruka na Kosovu i u Hrvatskoj posle ratova kojima je postignut zacrtani politički cilj jeste da su se nasilje i rat isplatili, da je rat bio dobar!

Izvedene lekcije novije istorije potcrtavaju tu tezu i pozive na prepoznavanje vlastite odgovornosti dovode u ravan nedobronamernog blebetanja narodnih neprijatelja. Osuda ratnih zločina sopstvene strane se čini vrhuncem mirovnog aktivizma, a principijelan stav protiv rata ostaje vrednost kojoj će morati da se posvete neke buduće generacije. Možda npr. članstvo Hrvatske u NATO-u u bližoj budućnosti pruži uslove za razvoj svesti o ratu kao samom po sebi autentičnom zločinu.

Viktimizacija

Zašto uopšte toliko teško prolazi suočavanje sa prošlošću, barem u segmentu suočavanja sa zločinima počinjenim u sopstveno ime? Veliki broj ljudi, bez obzira na regiju, reaguje kontrapitanjem, kada će „oni“ priznati i izviniti se za zločine nad „nama“. I kad to objektivno jesu, i kada nisu već to izvlače iz svoje etničke pripadnosti, ljudi se osećaju kao žrtve, osećaju nepravdu spram svog naroda i u pravilu imaju čitav niz dobrih i smislenih razloga da utemelje takvu tvrdnju. Problem nastaje kada se doživljaj nepravde i objektivna okolnost u kojoj su bili žrtve (ili se tako osećaju) doživljava kao deo identiteta. Teži se razbijanju određene okolnosti i generalizovanju projekcijom na ceo narod. Time jedni postaju žrtve i pravednici a oni drugi su shodno tome, zli i agresori. Ovom generalizacijom i pojednostavljivanjem se žele postići, svesno ili ne, dva cilja: prvi je da se optuživanjem drugih i dodelom identifikacione etikete zlih ili agresora skine odgovornost sa sebe i svoje strane; i drugi, zauzima se moćna pozicija žrtve koja zaslužuje bezrezervnu podršku; pozicija moralno čistih koje su bile, jesu i biće takve.

Ono što najčešće ostaje neprimećeno, jeste to da prave žrtve u ovom procesu postaju monete za potkusurivanje; drugim rečima „što je više naših žrtava, to bolje, jer time imamo više argumenata“. ³ Na stranu to, što se i mnogi/e koji jesu žrtve ili pripadaju porodicama žrtava, aktivno uključuju u izgradnju tih generalizovanih i „genetizovanih“ slika žrtava i zločinaca (celih naroda), čime nesvesno potkopavaju i relativizuju svoju istinsku poziciju žrtve koja s razlogom traži pravednu kaznu za odgovorne.

*

- 3 Primer gorenavedenog je odnos prema Istraživačko-dokumentacionom centru iz Sarajeva. Direktor Centra koji je ranije bio predstavnik Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BiH, osnovane 1992. godine u Sarajevu, odnedavno je izložen napadima i omalovažavanjima, pošto je obelodanio sistematski sakupljene i proveravane podatke o broju žrtava rata u BiH. Umesto često pominjanih 300.000, trenutni registrovani broj (stanje juli 2006) je 97.163 poginula i nestala. Paradoksalno zvuči da budu napadnuti zato što je broj manji „nego što treba biti“. Ne, nije bolje da je žrtava manje, bolje je da ih je više, pre svega na „našoj strani“. E, to je logika kojom se i danas vodi većina, ili su možda ipak manje građani/ke, a više pojedinci/ke u ostrašćenim nacionalnim torovima?

Takav proces podstiču pre svega nacionalističke vladajuće elite koje imaju ogroman uticaj na izgradnju javnog mnjenja. Nažalost, većina prosto ponavlja i nekritički usvaja ono što joj se servira putem medija. Što su stavovi heterogeniji unutar jednog etničkog korpusa to bolje, jer se time barem delimično muka i odgovornost za stvaranje sopstvenog suda prebacuju na pojedinke i pojedince. Opet će mnogi ponavljati ono što im govore političke stranke kojima povlađuju, ali bar neće postojati jedan potpuno dominantan stav.

Time se delom obesmišljavaju i sudski procesi za zločine, jer će se kao potvrda doživljavati ono što ide u prilog težnji da smo „mi“ dobri, a oni koji narušavaju tu sliku se odbijaju kao politički motivisani i zlonamerni prema „našem narodu“!?

Istovremeno, takva „identitetska“ postavka pojmova *žrtva* i *nasilje*, isključuje mogućnost da su možda isti ljudi ili grupa njih u jednoj situaciji bili žrtve, a u drugoj počinioi nepravde i nasilja. Pominjanjem toga, poskočiće mnogi i zavikati kako je to izjednačavanje agresora i žrtve.

Kako bi uopšte bilo moguće izjednačiti agresora i žrtvu!? Prenebregava li se to da je situacija i ono što čovek (ili grupa) čine u njoj, ono što određuje ulogu žrtve i ulogu agresora. Onaj koji je počinio zlo i nepravdu je agresor, ali taj isti, ili ti isti, su u nekoj drugoj situaciji možda bili žrtve. Jedno ne isključuje drugo, te dve kategorije se ne poništavaju međusobno, i one nisu ni genetski određene, niti su identitetske odrednice kakvim ih se često nastoji predstaviti. Zar nisu agresija i nasilje kada danas neki koji su u prošlosti nepobitno i objektivno bili žrtve pozivaju na kolektivnu i neselektivnu osvetu i kažnjavanje onih drugih, kada opravdavaju diskriminaciju. Teško je suprotstaviti se tome kada se zna da su ti isti prošli strašnu patnju i bol, ali se nepravdi i pozivu na nasilje mora suprotstaviti, ma koliko to nezgodno bilo. Jer, ne može se jedna nepravda ispravljati činjenjem nove. Pri tom se ne sme zanemariti činjenica da upravo pojedine žrtve nepravde i zločina značajno doprinose stvaranju identifikacione odrednice celog naroda kao žrtve. Ako dužno poštovanje prema žrtvama pretočimo u mit o bezgrešnosti naše strane i dodatno omalovažimo druge žrtve jer su „one zaslužene pošto su na suprotnoj strani“, onda možemo biti sigurni da smo stvoriti odlične preduslove za novi rat.

Nije ovaj mehanizam nov, niti se prvi put pojavljuje nakon poslednjih ratova. Konkretno, srpska strana je gajenjem mitova o pravednim ratovima za slobodu stvorila o sebi sliku bezgrešnog, pravednog i slobodarskog naroda, koju su mnogi nekritički usvojili, najviše obrazovanjem a i medijskom propagandom poslednjih petnaestak godina, te im sada utoliko teže pada da prihvate zločine činjene od strane srpske vojske/i u proteklim ratovima. Dakle, sa srpske strane, postoji određeni istorijski proces i iskustvo koji je doveo do mogućnosti spoznaje da stvari ne mogu biti postavljene crno-belo. Ne može određenje žrtve biti projektovano na ceo narod. Mada, uprkos mogućnosti ove spoznaje, ona još nije doprla do svesti mnogih.

Splet okolnosti u Srbiji i okruženju nije isti, pa se ni taj proces viktimizacije (identifikacionog određenja kao žrtve), ne nalazi na istom stepenu razvoja. Usled činjenice da je najveće breme nedavne prošlosti upravo na Srbima i Srbiji, jer je njeno rukovodstvo imalo presudnu ulogu u započinjanju ratova u susedstvu, načinu njihovog vođenja, te sakrivanju odgovornih za zločine, stiče se utisak da bi javnost u Srbiji bila zadovoljna kada bi se ili prestalo govoriti o prošlosti ili kada bi se svi posuli pepelom i ostavili određivanje krivice i odgovornosti za neka „bolja“ vremena. Ipak, takvo što je nemoguće i to je i šansa koju Srbija ima da se konačno i zauvek razbije besmisleni mitovi o karakteru srpskog naroda i slične besmislice.

Kako se dobar deo suđenja za ratne zločine odvija van zemlje pod nadzorom Ujedinjenih nacija, a u Srbiji se neretko predstavlja kao „Sud Zapada“, a pritisci za rasčišćavanje sa ratnom prošlošću takođe dolaze sa Zapada koji je otelotvoren u NATO-u koji je vodio rat protiv SR Jugoslavije 1999. godine, logično je da postoji veliki otpor tom procesu jer se doživljava kao nametnut i posebno nedobronameran prema Srbima.

Politički koraci u tom pravcu su bukvalno iznuđeni pritiscima jer ne postoji svest o tome da je suočavanje sa prošlošću potrebno pre svega radi nas i našeg društva, zatim radi poštovanja žrtava i izgradnje dobrosusedskih odnosa i bolje budućnosti, a ne zbog toga da bi se udovoljilo zahtevima SAD-a, čija vlada svojom politikom dokazuje da sebe vidi iznad međunarodnog prava, i ponaša

se kao da je ceo svet njena prćija te da ima ekskluzivno pravo da deli pravdu po svom nahodañju, tj. sopstvenim ekonomskim interesima.

Uostalom, izjave kao što je odgovor bivšeg portparola NATO-a na pitanje da li oćekuje da se u Haškom tribunalu pokrenu istrage vezane za tvrdnje o ratnim zloćinima protiv civilnog stanovništva u SRJ, koji je rekao „Pa mi njih (Tribunal) finansiramo“, sigurno ne predstavljaju poticaj za pošteno suoćavanje sa prošlošću u Srbiji, ili izlazak iz uloge ųrtve. Uostalom, ćovek je bio iskren, što moųda i nije loše, ali jeste loše demonstrirati moć i delovati po principu vladavine jaćeg. Ako je to tako na Zapadu, zašto bi „mi“ bili krivi što smo pokušali to isto? Ja na to kaųem, nisu mi oni uzor, niti mislim da ikome treba da budu, odgovornost za izgradnju mira u ovom regionu je na nama koji ovde ųvivimo i to ne ćinimo ni za koga drugoga no zbog nas samih. Hajde da raćistimo naše dvorište, pa moųda i da susedi jedni drugima u tome pomaųu, pa kad to sredimo da vidimo dalje.

Suoćavanje s prošlošću kao doprinos izgradnji mira

Glavni izazov predstavlja utemeljenje suoćavanja sa prošlošću kao opšteprihvaćeni društveni proces u kojem je prepoznat interes graćana/ki da kroz taj proces prođu i time preobrazu svoje društvo u pravednije, solidarnije, slobodnije i poštenije. Jednom tako postavljen, on bi zasigurno doprinosio izgradnji mira, a ne razgradnji kako danas ćesto zna da bude.

Da bi taj proces bio opšteprihvaćen neophodno je graditi široka savezništva sa razlićitim društvenim grupama, ne ćineći pri tom kompromise u smislu vrednosti za koje se zalaųemo već upravo traųeći zajednićki interes i gradeći poverenje i saradnju. Ne moųe izgradnju mira ili suoćavanje sa prošlošću da sprovede saćica graćanskih inicijativa i grupa za mir i ljudska prava, oni mogu da daju primer, da stvore inicijativu, ali taj proces mora biti puno širi. U nedostatku javne podrške, ćini mi se da mnogi koji su posvećeni poticanju procesa suoćavanja padaju u zamku izgradnje slika neprijatelja i neretko sami ulaze u ulogu ųrtve i usamljenih pravednika u društvu u kojem preovlaćuje nemoral. Kada se to dešava, onda se to ne bi moglo nazvati produktivnim za sam cilj rada kojim se bave.

Ma koliko ponekad izgledalo besmisleno boriti se protiv vetrenjača, kada se osuđuje „patriotizam“ koji opravdava zločin i veliča jedan narod a omalovažava drugi, potencijal za izgradnju širokog društvenog saveza u izgradnji mira i suočavanju sa prošlošću je ogroman iz jednog jednostavnog razloga. Naime, ljudi ne žele da vide sebe kao nepravedne i nemoralne, i kada zastupaju ideje koje ugrožavaju druge grupe oni toga nisu svesni ili to pokušavaju da opravdaju jednakim tretmanom („i oni nama tako“). Optuživanjem i obezvređivanjem onih koji ne misle kao mi ne postiže se izgradnja širokog saveza podrške, ona se postiže komunikacijom i saradnjom, a da se pri tom sve razlike u stavovima transparentno iznose i budu objektom te komunikacije, da se ne beži od konflikata, nego da se na njima konstruktivno radi.

Radeći sa veteranima ratova iz BiH, Hrvatske i SCG, jasno sam mogao prepoznati da su motivi ogromne većine njih (osim par nečasnih izuzetaka) bili borba za nešto što su oni svojevremeno doživljavali kao pravedno. Ako nam je lako razumeti motiv osobe čija je kuća i porodica bila direktno ugrožena da se aktivno uključi u ratovanje, to se čini težim kod onih drugih. Ipak, njihovi motivi su bili „da branim svoj narod“, svoju zemlju, svoju širu porodicu, ideal slobode. Nisam ni od jedne osobe direktno čuo ili naslutio, da je u rat otišla da čini zločine, da osvaja teritoriju i proteruje ljude, iako su posle rata mnogi shvatili da su bili u službi mašinerije koja je upravo to radila.

Kada osuđujemo delovanje te mašinerije ili tih mašinerija, onda ne možemo trpati u isti koš i sve ljude koji su se u tome našli, a pre svega ne smemo o njima danas suditi kao takvima. Oni koji imaju objektivnu krivičnu odgovornost, treba i moraju za to da budu privedeni pred lice pravde, a ljudima ostavimo prostor da se menjaju. Oni sa sobom nose breme odgovornosti koje im pripada i valjalo bi pružiti podršku onima koji su spremni da tu odgovornost prihvate i da u skladu sa tim danas drugačije deluju.

Uticaj bivših vojnika, kroz njihov legitimitet, na raznim stranama je vrlo veliki, i oni imaju sem tog potencijala i veliku odgovornost da danas deluju na način da spreče da se takvo zlo ne ponovi. Ljudima treba pružiti šansu, i kako sam kroz rad sa veteranima video, mnogi tu šansu ne žele da ispuste.

Nastup sa pozicije moralnih koji su na vreme prepoznali zlo koje se sprema i protiv njega javno ustali, nije danas od velike pomoći, a kada sebe iz tih razloga uzdižete na pijedestal a druge omalovažavate „jer su bili naivni i glupi“, onda je to vrlo sebično a iz perspektive izgradnje mira i glupo, tj. kontraproduktivno. Moram da naglasim kako ovim ne zastupam poziciju da je svaki stav u redu i da ga treba poštovati, već pravim razliku između sukoba mišljenja i davanja prava sebi da o drugima sudim i karakterišem ih, pogotovu kada to projektujem na čitave grupe. Naprotiv, ja stojim na polazištu da je reagovanje i akcija protiv šovinističkih ideja neophodna i da upravo građanska spremnost da budno i odlučno ustanu protiv takvih ideja odražava stepen „mentalnog zdravlja“ samog društva.

rad sa učesnicima rata

Veterani u izgradnji mira¹

Vladan Beare
Predrag Miljanović

Uvod

U toku raspada SFRJ i ratova na prostorima ove zemlje, a naročito nakon okončanja bombardovanja SR Jugoslavije od snaga NATO-a, u junu 1999. godine, suočili smo se s postojanjem velikog broja traumatizovanih ljudi koji su se obraćali nama, psihijatrima i psiholozima, i tražili psihološku pomoć. Čekaonice su bile prepune izgubljenih, anksioznih ljudi koji su očekivali ne samo da ih neko sasluša i razume nego i da im pomogne da ublaže strepnju koja ih je preplavljivala. Rat je završen, vojska se povlačila s Kosova, vojnici NATO-a su ulazili na Kosovo a srpski vojnici su slavili „pobedu nad agresorom“, kako su to tumačili kontrolisani mediji. Zapravo, slavili su činjenicu da su, u jednom komadu, doživeli kraj rata i povratak kućama. Za mnoge srpske vojnike rezultat je bio više nego poražavajući: tokom deset godina neki od njih su učestvovali

*

- 1 Tekst koji je pred vama sastavljen je od delova knjige *Gde si to bio, sine moj?*, autora Vladana Beare i Predraga Miljanovića, koja se bavi problemom ratne traume kod bivših učesnika ratova, te mogućnostima za njihov doprinos izgradnji mira. Ljubaznošću autora pomenute knjige ovde prenosimo neke njene delove za koje mislimo da mogu značajno doprineti boljem razumevanju problema sa kojima su suočeni ratni veterani, te važnosti njihovog uključivanja u procese izgradnje mira i suočavanja sa prošlošću na prostorima bivše Jugoslavije. Aktivnosti Centra za ratnu traumu (Društva za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991–1999. godine) iz Novog Sada svakako spadaju u grupu pionirskih inicijativa u pružanju psiho-socijalne podrške veteranima iz Srbije i Kosova, obolelim od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). U situaciji kada u čitavom regionu bivše Jugoslavije gotovo da ne postoji nikakva spremnost državnih institucija da se bave ovim problemom, ovakve inicijative još više dobijaju na značaju i predstavljaju veoma važnu podršku mirovnim aktivnostima koje takođe nastoje da afirmišu i podstaknu aktivnije uključivanje populacije veterana u mirovne procese. Upravo zbog toga što smatramo da rad na izlečenju traume jeste istovremeno i mirovni rad, veoma nam je drago što imamo priliku da vam prenesemo barem delić njihovog bogatog iskustva. (prim. ur.)

u nekim od pet izgubljenih ratova: Slovenija 1991, Hrvatska 1991–1995, Bosna 1992–1995, Kosovo 1998–1999, NATO 1999.

Nakon završetka bombardovanja, u junu 1999. godine, grupa psihologa i psihijatar iz Novog Sada osnovala je „Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991–1999“. Društvo je osnovano s ciljem pružanja besplatne psihološke pomoći ratnim veteranima, izbeglicama i svim civilnim žrtvama ratova na prostoru SFR Jugoslavije. Uočili smo da postoji veliki broj ratom traumatizovanih ljudi koji nemaju mesto gde mogu da dobiju odgovarajuću psihološko-savetodavnu pomoć. Klasična medikamentozna psihijatrija nije bila obučena niti motivisana za pružanje ove vrste pomoći. Psihijatar u medicinskim ustanovama ima na raspolaganju maksimalno petnaest minuta za jednog pacijenta, i njih pre svega koristi u dijagnostičke svrhe kako bi korigovao doze lekova. S druge strane, mnogi psihijatri i psiholozi su se, živeći u Srbiji tokom proteklih deset godina, našli pod dejstvom sindroma izgaranja – „Burn out syndrome“, te nisu u mogućnosti da pruže odgovarajuću savetodavnu pomoć ratom traumatizovanim ljudima. Humanitarne organizacije pružaju pomoć pre svega izbeglicama, kao i ženama i deci koji su traumatizovani, dok izbegavaju bilo kakve kontakte s ratom traumatizovanim muškarcima, tj. ratnim veteranima. Ratni veterani su populacija koju mnogi same po sebi identifikuju kao ratne zločince, te se svaki vid pomoći ovim ljudima shvata kao opasnost za kredibilitet organizacije koja im pokušava pomoći. Učesnici rata, muškarci, bivaju prepušteni samima sebi i svojim porodicama. Oni pokušavaju da se adaptiraju na mirnodopske uslove, a teškoće i frustracije na tom putu po pravilu amortizuju njihove porodice, koje pate zajedno sa njima. Ovi ljudi, ukoliko dožive veći neuspeh u adaptaciji na mirnodopsku sredinu, okreću se alkoholu, drogi, kriminalnim aktivnostima i, najzad, mogu se okrenuti terorističkim aktivnostima, bilo u grupi, bilo pojedinačno.

U Srbiji i Crnoj Gori (po slobodnoj proceni) postoji više od 400.000 muškaraca, učesnika rata, kao i stanovništvo u bombardovanim gradovima i selima, od kojih 10–15 odsto pokazuje znake traumatizovanosti (što bi bio najmanji mogući procenat), pri čemu su mnogi od njih nezaposleni, ratni vojni invalidi, bez porodice ili sa znatno narušenom porodičnom sredinom.

Emocije traumatizovanog veterana – kada se vrati iz rata

Trauma uvek i na svim meridijanima ima kao prateće elemente sledeće emocije: krivicu, depresivnost sa samosažaljenjem, anksioznost, mržnju, bes, stid. Ovde ću izložiti neke delove iskustva iz rada s veteranima.

Krivica je pre svega vezana za nešto nemoralno što je veteran učinio ili za nešto moralno ispravno što je veteran propustio da uradi. Krivica se kod veterana često sreće ukoliko su preživeli neke situacije, borbe, na primer, u kojima su njihovi drugovi izginuli. Tada se često optužuju da je trebalo da urade ovo ili ono, da su to uradili, situacija bi izgledala drugačije... Nekada je krivica vezana za situacije u kojima su nekoga ubili. Jedan veteran je u Vukovaru, kao devetnaestogodišnji mladić, vojnik na odsluženju vojnog roka, ubio hrvatskog vojnika u bliskoj borbi i od tada se, već dvanaest godina, ne trezni. Neki veterani osećaju krivicu zato što su učestvovali u nemoralnim aktivnostima, kao što je mučenje zarobljenika, njihovo silovanje ili skrnavljenje leševa. Jedan veteran je osećao stravičnu krivicu zato što je učestvovao u fudbalskom dodavanju „lopte“, gde se kao lopta koristila odsečena glava. Neki veterani osećaju krivicu zato što su bili svedoci nečega, zato što su nešto dopustili, zato što nisu reagovali drugačije. Mnogi veterani, žrtve, imaju osećanje krivice zato što su dopustili da im se nešto dogodi.

Osećanje krivice veterani u Srbiji često pokazuju u momentu kada ispolje agresivnost prema detetu, supruzi, prijatelju, u situacijama kada smatraju da to ovi nisu zaslužili. Jedan veteran je osećao krivicu kada je, nakon psihoterapijske seanse, posle više godina počeo da se smeje. Nakon toga je usledilo snažno osećanje krivice koje je bilo praćeno sledećim razmišljanjem: „Oni ljudi su tamo poginuli, a ti se ovde smeješ...“. Neki veterani se počnu osećati krivima kada dožive poboljšanje u seansi, jer: „...Kako mogu posle svega da ne osećam krivicu!? Tek sada sam gad“.

Traumatizovani veterani su često hipersenzitivni, imaju „skraćeni fitilj“ pa reaguju impulsivnom agresivnošću prema supruzi ili detetu i zbog beznačajnih povoda. Jedan veteran je došao na terapiju kada je sopstveno dete koje je neprekidno plakalo podigao uvis i bacio na krevet. Osećanje krivice se sreće

kod gotovo svih traumatizovanih veterana u Srbiji, osim kod nekih formi poremećaja ličnosti.

Jedna koleginica iz Izraela pitala je da li postoji krivica kod veterana u Srbiji za patnje i stradanja nevinih. Mislimo da velik broj ratnih veterana u Srbiji smatra da su za rat odgovorni oni koji su pokušali „na silu da izvrše secesiju i istrebe srpski narod na svojoj teritoriji“, a krivicu osećaju na individualnom planu za ono što su oni lično uradili ili nisu uradili. Osećanje „kolektivne“ krivice u Srbiji se sreće kod onih ljudi koji misle da je srpska strana odgovorna za ratove i da to nipošto nije smela da uradi.

Depresivnost je doživljaj nepravde sveta i emocija koja ide uz to – depresivnost je, rekli bismo, dominantna emocija kod traumatizovanih veterana. Najčešće se sreće doživljaj nepravde vezan za to da „svi su činili zločine u ratu, a samo nas Srbe optužuju“, ili „...mi nismo ubijali žene i decu, a oni jesu, a sada mi idemo u Hag, a oni ne“, ..ili „Hrvatima su pomogli da etnički očiste Hrvatsku od Srba, Albancima da etnički očiste Kosovo, a nama sude u Hagu zbog etničkog čišćenja“... Traumatizovani ljudi očekuju da krivci budu kažnjeni za svoje zločine, ali imaju utisak da su se druge strane izmakle kazni, a da se jedino njihovi kažnjavaju. Interesantno je da isti doživljaj imaju i mnogi hrvatski veterani koji smatraju da se Srbima gleda kroz prste, a da se samo njima, Hrvatima, sudi u Hagu. Depresivnost se ovde javlja kao posledica nepodnošenja nepravde sveta i obezvređivanje života u takvom svetu. Često je to „jadan ja, pošto je svet tako nepravedan prema meni“.

Doživljaj nepravde se često vezuje za nerazumevanje i necenjenje njihovih ratnih zasluga. Po povratku s ratišta, mnogi veterani očekuju da će njihove patnje biti nagrađene, ili bar „adekvatno tretirane, s poštovanjem“. Umesto toga, susreću se s tim da se njihove patnje doživljavaju kao njihova lična stvar, a da društvu nije mnogo stalo do njih. Ne samo da im se ne odaje priznanje, nego često ne mogu da ostvare ni ono što bi im po zakonu pripadalo. Ponekad se sude s institucijama za stepen invaliditeta, što doživljavaju kao veliku nepravdu. Neki veterani su izgubili posao. Jedan mobilisani rezervista, pekar, bio je ranjen na ratištu u desnu ruku. Ostao je invalid. Kada se oporavio, saznao je da je dobio otkaz u pekari, jer „kome treba pekar koji ne može da mesi hleb“. Veteran,

mladić od dvadeset tri godine, koji je ranjenik kaže: „Šta ja imam od života – ne mogu da se zaposlim kao invalid, ne mogu da nađem devojkicu kao invalid, šta ja mogu da očekujem...?“

Neki veterani su ostali invalidi, i još uvek su u centru za rehabilitaciju u Starom Slankamenu jer nemaju gde da se vrate, a prošlo je dvanaest godina.

Depresivnost se javlja i kao posledica samoobezvređivanja, samoomalovažavanja i samounižavanja sebe zbog onoga što mu se dešava. Ranjeni veterani su često skloni da sebe vide kao manje vredne zbog nečega, ili čak da sebe odbacuju kao ljudsko biće. Dešava se da kažu: „Šta sam sada ja, nakaza...“ i slično. Čovek koji o sebi misli da je nakaza oseća se depresivno. Obezvređivanje sebe dolazi zbog raznih neuspeha, naročito u vezi sa situacijama koje je ranije mogao s lakoćom da reši a sada mu ne polazi za rukom, zbog nemogućnosti da se smiri, kontroliše i slično. Obezvređivanje sebe se često dešava i nakon odbacivanja od porodice, bližnjih, prijatelja, ili čak i potpuno nepoznatih osoba.

Mržnja je obično vezana za neprijatelje koji su u ratu činili svakakve zločine, ali može biti iskazana i prema pripadnicima svoje strane ako su se poneli „nepravедno, nemoralno, nekorektno...“ Mržnja se oseća prema ljudima koje više ne vidite kao ljude već kao zveri koje zasluđu da budu uništene i istrebljene. Veterani ih nekada mrze zato što su im ubili nekoga, zato što su ih mučili u zarobljeništvu ili zato što su nailazili na njihova zverstva. Jedan veteran, s dubokom mržnjom prema svim Hrvatima, posle izvesnog vremena se „otvara“ u grupi i priča slučaj iz jednog spaljenog i opljačkanog srpskog sela u Hrvatskoj, gde su našli dete prikucano ekserima za vrata. Drugi veteran, pripadnik srpskih specijalnih jedinica s Kosova, duboko mrzi Albance. Kaže kako su u jednom albanskom selu u podrumu našli sprave za mučenje zarobljenika. Veteran kaže: „Od tada ja nisam nijednog Albanca zarobio“. Drugi srpski veteran, pun mržnje prema Albancima govori: „Desilo nam se dva puta da ostave dete u kolevci i pobegnu od nas. Mi pridemo, uzmemo dete, a kolevka minirana. Izginu svi u sobi. Od tada ih mrzim i sve bih ih pobio kada mogu takve stvari da rade, da žrtvuju svoju decu samo da bi nas pobedili“.

Mržnja se oseća prema nekome ko se više ne vidi kao ljudsko biće, ko se posmatra kao zver, zlikovac, zbog onoga što radi, misli ili govori i zato što

je takav, mi imamo pravo i dužnost da ga uništimo. Neki veterani su osećali mržnju prema ubijenom srpskom premijeru Zoranu Đinđiću i republičkoj Vladi, jer su u njima videli izdajničku vladu koja sarađuje sa sudom u Hagu i sprema se da ih sve isporuči. Nažalost, mnogi traumatizovani veterani su se radovali, a neki čak i slavili kada je premijer ubijen.

Povređenost je osećanje prema ljudima za koje se smatra da su nas svojim postupcima obezvređili, ponizili, namagarčili, napravili budalama. Ratni veterani povređenost često osećaju prema političarima, za koje veruju da su ih uvukli u sukob, a sada peru ruke od njih i isporučuju ih u Hag; pokrenuli su rat, a onda za pregovaračkim stolom potpisali „kapitulaciju“. Povređenost neki veterani osećaju prema svojim sunarodnicima koji su izbegli mobilizaciju i učešće u ratu. Ovi veterani razmišljaju: „Dok smo mi ratovali za njih, oni su pravili biznis, obogatili se. Sada imaju sve i smeju nam se, nama koji smo rastureni...“.

Anksioznost i napetost koju traumatizovani veteran oseća je obično vezana za strah od gubitka kontrole ukoliko se napetost pojača. Tada, veteran smatra, može doći do toga da izgubi kontrolu i da tim nekontrolisanim ponašanjem može povrediti nekoga. Takođe se često sreće strah da će poludeti jer napetost u sebi prepoznaje kao znake nadolazećeg ludila. Naše iskustvo, a i iskustvo kolega s Vojnomedicinske akademije u Beogradu, govori da se dominantna problematika traumatizovanih osoba ispoljava kao anksiozni poremećaj s napadima panike. Nakon završetka bombardovanja NATO-a, drastično je porastao broj osoba koje su potražile pomoć radi simptoma napada panike. Napad panike dolazi u trenucima kada osoba veruje da je u ozbiljnoj opasnosti, da mora odmah de se smiri inače će se desiti nekakav užas – poludeće, umreće, doživeće šlog, osramotiće se i biti odbačena od svih. Zato u panici pokušava da se smiri i potraži pomoć.

Neki veterani strepe da će, ukoliko se napetost poveća, izgubiti kontrolu nad svojim ponašanjem i početi da ubijaju ljude oko sebe, da će napasti nekog od svojih ukućana ili da će sebi nešto uraditi. Neki veterani jednostavno strepe iščekujući kada će doći kraj njihovim mogućnostima da podnose napetost i kada će kao bolesnici završiti u ludnici, zaboravljeni ili odbačeni.

Ratni veteran kao stub mira

„Ko nije bio gladan, ne zna pravi ukus hleba“.

Čarls Bukovski

Ko nije bio u ratu, ne zna pravi ukus mira, mogli bismo reći. Iako se misli da su ratni veterani u svojoj suštini ratoborni, mi smatramo da to nije tako jednostavno. Traumatizovan veteran je osoba koja visoko vrednuje mir ali ima mnogo teškoća da u njemu normalno živi nakon iskustava iz rata. Ratno iskustvo često pokreće čoveka na to da razmišlja o nečemu što ga okružuje a da to i ne primećuje u mirnodopskom životu. „...Pre rata nisam ni razmišljao o miru...“, kaže jedan veteran, i nastavlja: „...Posle rata je već drugačije. Mir ti više znači. Kad vidiš šta se sve desilo. Bolje i najgori mir nego rat“. „O miru malo razmišljamo jer se on podrazumeva. Tek kada je narušen, počnemo da razmišljamo koliko nam mir znači i kako ne možemo bez njega. Kada je narušen, nastaje patnja i muka i tada vidimo njegov značaj“... „Koliko ti treba vremena da se uznemiriš, sekunda, a sati da se smiriš. Most srušiš za petnaest sekundi, a gradiš ga godinama. Koliko ti treba vremena da vratiš mir. Pre rata nismo ni razmišljali o tome. Da je ta tema odranije pokrenuta, ne bi ni došlo do rata. Mi samo razmišljamo kad dođu posledice. Kad si već upoznat s tim.“

- Nema pravog mira posle rata... Da li je to duševni mir... Ostaju posledice.
- Već kad se nađemo u ratu, neminovno se menja naša slika o životu. Saznajemo šta sve može da nam se dogodi, šta sve možemo da izdržimo, suočimo se s prolaznošću života, masovnom smrću; u jednom danu se gase mnogi životi, okreneš se i nema čoveka pored tebe, ne znaš da li ćeš ručati sa onim sa kojim si doručkovao. Nekad ni doručak ne završiš. Shvatiš da nemaš kontrolu nad nečim na čemu si mislio da je imaš. Kad uspeš da izađeš živ iz rata, shvatiš koliko вреди mir. Bilo bi dobro ovo ne učiti na vlastitoj koži.

Treba da se više čuje glas neposrednih učesnika rata, jer oni znaju šta je rat, videli su stradanja ljudi, svojih drugova, ostali bez delova tela. Ni u jednoj zemlji se ne daje reč učesnicima rata. Kada bi se to dogodilo, rata ne bi ni bilo.

- Veterani su s pravom ogorčeni, jer ih niko ništa ne pita. Svako od njih treba da kaže da hoće da bude pitan kako bi shvatio da nije „niko i ništa“. Čini mi se da se ljudi plaše da slušaju priče ratnih veterana, da čuju koliko je to zlo. Ljudi su toliko istraumatizovani da ih je strah da slušaju takva iskustva. Samo onaj čovek koji je probao ljutu papriku to može da objasni.

Zločin i kazna

Složenost naših ratova kao fenomena. Ko kreira pravu sliku? Ko zna kompletnu istinu?

„Ljudi, hajde da kaznimo zločin samo zato što je zločin a ne samo zbog toga što je to uslov za ulazak u Evropu“ – rekao je jedan čovek.

Ratovi koji su vođeni na području zapadnog Balkana, od 1991. do 1999. teško mogu biti sagledani u svoj svojoj celini i tako pravilno evaluirani. Ljudi su obično skloni da prosuđuju o ratu na osnovu onih informacija koje poseduju. Obično tada olako donose svoj sud, sud koji je uvek i nužno ograničen, a tek posle tragaju ne za činjenicama koje će taj sud proveravati, ispitati ga, već za onima koje će ga potvrditi kao tačnog. Tada informacije iz rata primaju selektivno i žestoko brane svoje stanovište od svakog kritičkog preispitivanja. Nekada su spremni da poubijaju sve one koji ne misle isto – one koji „kleveću i lažu“. Tako možete videti da su mnogi ljudi koji su na početku rata i pod dejstvom nacionalističke propagande zaključili da su Srbi u potpunosti ispravni, da se samo brane i nikome ne čine zlo (good guys), dugo tokom rata i nakon njega, prosto zanemarivali masu činjenica koje govore protiv. Nisu uzimali u obzir ni brojne zarobljeničke logore, ni Srebrenicu, Ovčaru i druge masakre; spaljena sela, uništene gradove, opljačkane i poubijane... Isto su tako, oni koji su srpsku stranu videli kao „glavnog i odgovornog urednika“ za ovaj rat, drugim rečima „bad guys“, takođe selektivno usvajali sve informacije koje su potkrepljivale njihovu tezu o Srbima kao lošim momcima, a jednostavno previđali informacije o nacionalističkim stremljenjima kod ostalih naroda, pokoljima koji su počinjeni nad Srbima, o stotinama hiljada izbeglica, o mučenim zarobljenicima iz Lore, o pobijenim civilima iz Gospića, Bilogore, Knina, Kupresa, Kravica i drugih sela oko Srebrenice... Svi su se oni grčevito

držali svojih zaključaka i nastojali da održe svoj sud – kao da bi odustajanje od njega značilo odustajanje od samog sebe.

Ljudi koji pokušavaju da o ratu govore iz što šireg referentnog okvira pre ili kasnije se suočavaju s tim da ih jedni doživljavaju kao radikalne nacionaliste, a drugi kao nacionalne izdajnike. Ovo nije svojstvo samo neobrazovanih već i nekih visokoobrazovanih sagovornika. Mnogi ljudi su skloni da olako odbace svakog ko kaže drugačije, da ga smeste u kategoriju koja ga diskredituje kao sagovornika i prekidaju kontakt s njim pre nego što njegov stav upoznaju potpunije.

Radeći psihoterapiju s učesnicima rata, čujete različite doživljaje koji vam šire referentni okvir i pomažu vam da realitet spoznate i šire i potpunije. Problem je u tome što vas taj proces često boli i nije dobar za vaš san. Ali zato naučite da je sve ono što ste saznali o ratu skromno i nedovoljno da biste mogli da tvrdite da poznajete fenomen rata.

Prepreke pomirenju

U ratovima na prostoru zapadnog Balkana bilo je nebrojeno mnogo zločina. Za većinu se nikada neće ni saznati. Neki masovni zločini su otkriveni, nekim krivcima će biti suđeno, a mnogi „sitniji“ će se verovatno provući. Mnogi zločini su počinjeni s velikom svirepošću i sadističkom mržnjom; mržnjom koja se transgeneracijski prenosi s kolena na koleno, vekovima. Na ovim prostorima su deca odrastala s uverenjem da „ako mi nećemo njih, oni će poubijati nas baš kao što su onda u ratu...“ To su ta neka uverenja koja ona ponesu iz svog detinjstva, a nasledila su ih od svojih baba i deda, najčešće i samih traumatizovanih svedoka pokolja, ili čak učesnika.

Mnogi od zločina nikada nisu kažnjeni, i zbog toga se nije stvorila zdrava osnova za pomirenje već se pod okriljem komunističke ideologije bratstva i jedinstva na silu pokušavalo potisnuti sećanje na traumatsku prošlost. Kazna za pokolje koju su komunisti sprovodili često nije bila pravno utemeljena i pravedno odmerena kazna već je to bio pokolj nad političkim neistomišljenicima i klasnim neprijateljima. Mnogi su kažnjeni nepravedno, kako bi se lakše nacionalizovala njihova imovina.

Zločini su činjeni najčešće iz mržnje i osvete, često iz straha, često pod dejstvom alkohola ili droge. Neki ljudi su prosto imali priliku da ispolje svoje psihopatološke sklonosti i to su iskoristili.

Pomirenje je dugotrajan i težak proces. Na ovom putu se pojavljuju mnoge prepreke; navešću neke koje smatram veoma značajnim, a njihovo prevazilaženje suštinskim.

1. Pitanje istine o ratu – Gotovo svi učesnici rata, i mnogi koji o ratu misle i govore, zapravo se bore da njihovo viđenje rata bude afirmisano kao jedino i neprikosnoveno. Da taj njihov sud i iskustvo budu prihvaćeni i od „naše“ i od „njihove“ strane. Tako je logična posledica toga da o ratu razgovaraju ljudi koji se ne čuju. Da stvar bude teža za razrešenje, čini se da su dve osnovne epistemologije kod mnogih ljudi – narcistička i autoritarna. Narcistička epistemologija se svodi na: „Nešto je istinito zato što sam ja to doživeo ili zaključio“; prema njoj, sve ono što nije deo mog iskustva ne smatram važnim. Autoritarna epistemologija se svodi na: „Nešto je istina ako nekakav autoritet kaže da jeste“, pa prema tome, sve što nije rekao vođa, profesor ili nekakav iks-ipsilon, nije relevantno. Ljudi najčešće donesu sud o ratu, a zatim selektivno obraćaju pažnju na činjenice koje će potvrditi njihov sud, a ne na činjenice koje će ga testirati. Preduslov za pomirenje je, prema tome, prihvatanje stanovišta da postoji mnogo različitih ličnih „istina“ o ratu, i da je teško izdvojiti jednu i reći: „Ova je prava, a ostale su pogrešne“. Prihvatanje različitih iskustava i gledišta o onome što se dogodilo je preduslov za tolerantni dijalog.

2. Pitanje humaniteta – Psihološka priprema neke populacije za rat podrazumeva propagandno delovanje. Kroz propagandu se odvija dehumanizacija protivnika. Ona ima za cilj motivaciju sopstvene populacije za ubijanje. Čoveka ne smeš ubiti, ali „ustašu, četnika, komunjaru, baliju, zveri....“ smeš. Pripadnicima druge strane se oduzima status ljudskih bića i predstavljaju se kao neljudi, zveri, zlikovci. Zapravo, ne samo da je dopušteno takve ubijati, ne samo da je dobro, već postoji dužnost da se tako postupi. Pomirenje pretpostavlja vraćanje humaniteta onima s kojima treba da se pomirimo. Oproštenje „greha“ podrazumeva

restauraciju slike o drugom kao o ljudskom biću, uprkos tome šta je činio. Neki ljudi jesu činili zločine, ali su oni i dalje samo ljudi koji su nešto činili. Njihov čin ih kandiduje za kaznu ili za lečenje, ali im ne oduzima ljudskost. U krajnjoj liniji, zar nas hiljadama godina ne uče da je mogućnost za zločin imanentna čoveku.

3. Individualizacija odgovornosti i kažnjavanje – Stanovište da neki ljudi jesu činili iks-ipsilon a neki nisu, i pravedno kažnjavanje prvih, omogućava da se ostvari doživljaj da je posao završen, da je pravda zadovoljena. Da je zatvoren geštalt – zatvorena celina.

4. Emocionalni problemi – krivica – Krivica kao emocija ometa zdrav proces prevazilaženja traume i prihvatanja odgovornosti za ono što je učinjeno. To je osećanje kada osoba veruje da nešto nipošto nije smela sebi dopustiti, a pošto jeste, ona je loša i zla, prokletnik koji zaslužuje kaznu. Osoba koja se samookrivljuje obično:

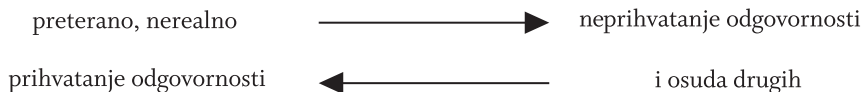
- ima tendenciju da sebe kažnjava, iznova i iznova, kako bi se oslobodila bolnog osećanja
- izbegava kontakte sa žrtvom, te tako propušta šansu da popravi oštećeno
- traži kontakt sa žrtvom, ali u cilju iskupljenja; dakle, ne da popravi štetu, već da od nje izmami, dobije oproštaj, kako bi se oslobodila bolnog osećanja griže savesti
- prekomerno pije, uzima drogu i razne medikamente kako bi ublažila bolno osećanje
- zaključi da je loša, da se nikada neće promeniti i nastavlja da se ponaša po starom
- napada žrtvu ponovo, okreće krivicu u mržnju po principu: „Nisam ja loš, već si ti loš što mi **stalno** namećeš osećanje krivice“.

Ovo su neki od razloga zbog kojih osećanje krivice smatram lošom osnovom za prevazilaženje traumatskog iskustva i uspostavljanje dobrosusedskih odnosa. Osećanje krivice vodi ili u autodestruktivne ili u destruktivne aktivnosti. Nasuprot tome, osećanje kajanja je konstruktivno i ono može voditi u zdravo pomirenje. Kod osećanja kajanja osoba zna da je loš njen postupak, a ne ona kao čovek, te je spremnija da radi na sebi kako se to više ne bi ponovilo. Osećanje

kajanja omogućava da osoba prihvati odgovornost za ono što je učinila. Osećanje kajanja i prihvatanje odgovornosti se može opisati rečima: „Da, ja sam to učinio, žao mi je zbog toga, ali to ne znači da sam nečovek. Želim da popravim štetu i da nastojim da to više ne ponovim.“ Kajanje omogućava da se realističnije vidi svoja odgovornost i odgovornost drugih aktera situacije.

Tako može da se namiri šteta, pomogne oštećenom, umesto da se iskupljuje. Kajanje omogućuje osobi da se izvini, zatraži oprostaj, umesto da preklinje, kuka i daje nerealna obećanja samo s ciljem da sebe oslobodi teškog i bolnog stanja.

Kajanje je konstruktivno jer, umesto da sebe kažnjava ispaštajućim kaznama, osoba više vodi računa o namirivanju štete i promeni svog ponašanja u budućnosti. Krivica osciluje između naizmeničnog:

Svakako da postoji još ometajućih faktora, ali pokušaj da se svi oni razmotre zahteva ozbiljniju studiju od ovog teksta.

VI

ka pomirenju

Trauma i pomirenje

Amela Puljek-Shank

Uvod

Ne mogu da spavam. Sve vrijeme pred očima vidim slike – borbu, krv, lica ljudi. Bojim se. Taj strah mi se zadržava u glavi i umu i ne mogu da ga se otresem. Rat se završio prije jedanaest godina, ali sam ja u osnovi i dalje u ratu.

Izgubio sam jedanaest članova porodice u ratu i ne mogu da podnesem ljude s neprijateljske strane ili da razgovaram s njima – istinski ih i potpuno mrzim. Ne znam da li ću se ikad ponovo osjećati sretnim.

Morao sam da naučim kako da preživim i da vrlo pažljivo osluškujem gdje će koja granata pasti. Morao sam da se borim za vodu i hranu povrh toga što sam nastojao da ostanem živ. Ovo stanje totalne napetosti trajalo je četiri duge godine, a život u strahu i gnjevu je istovremeno uništio moju dušu i moje srce. Zbilja sam postao kao životinja. Sva moja razmišljanja i reakcije su bili svedeni na prostu naredbu – opstati. Konačno, kad se rat završio, osjećao sam se tako prazno, tako šuplje, da sam želio da umrem. Dvanaest godina nakon rata i dalje pokušavam da nađem smisao života. Bolje je nego prvih godina poslije rata, ali jako mnogo radim na tome da ostanem normalan i zdravog razuma.

Ovo su neka od iskustava koja sam imala privilegiju da čujem dok sam vodila seminare Prepoznavanje traume i pomirenja. Svi učesnici i učesnice dolazili su iz zemalja gdje je nasilje bjesnjelo decenijama, a za mnoge od njih ovo učenje je ponudilo novo saznanje da su citirane misli i reakcije normalni odgovori na abnormalnu situaciju (STAR priručnik, 2002. i Trauma Awareness and Transformation Manual, 2004). Svi oni su bili duboko traumatizovani i bilo im je potrebno bezbjedno okruženje da izliječe svoje traume. Prvi put su mnogi

od njih prepoznali da se radi o traumatskim iskustvima koja su ih zauvijek izmijenila i navela ih da se u tom trenutku osjete kao da ne mogu da žive s neprijateljem, ne mogu da razgovaraju s neprijateljem i da jedino mogu da misle o tome da se neprijatelju osvete. Pomisao na bilo kakvu vrstu kontakta ili čak moguće pomirenje nije bila moguća. Postojala je potpuna destrukcija ljudskog odnosa i duboko nepovjerenje koje nije bilo moguće premostiti.

Bilo je potrebno da se nešto dogodi da bi nastupilo iscjeljenje i ponovno uspostavljanje odnosa – da se dogodi iscjeljenje ljudskog srca, uma i duše pojedinaca/pojedinki i grupa koje su preživjele nasilni sukob. Iscjeljenje trauma je višestruko iskustvo za cijeli život, to je posvećenost i stvar ličnog izbora – kako za pojedinke/pojedince tako i za grupe. Odluka za iscjeljenje ne dolazi spontano i potreban je svrsishodni rad tokom mnogo godina i sa mnogo generacija koje će doći. Nije prirodno, pošto je prirodna reakcija na bol i povrijeđenost – uzvratiti ili pobjeći. U oba slučaja, traumatično iskustvo nas uči da ne možemo da vjerujemo onima koji su nas povrijedili i stoga smo na oprezu i spremni da uzvratimo udarac.

Na seminarima treninga i obuke, postavljala su se pitanja: „U kakvom društvu mi želimo da živimo?; Gdje i kako ja želim da moja djeca odrastu; Da li želim da se osvetim i da povrijedim drugog, čak i da ubijem drugog samo da bih mogao/mogla da živim u miru?; Hoće li to donijeti mir za kojim žudim, kao i bezbjednost i sigurnost?“. Ova pitanja su ocrtala obrise procesa zalječenja – da bi se prekinuo ciklus nasilja, treba preuzeti rizik i poći putem izlječenja i mogućeg pomirenja. Ovakvo putovanje nije bez prepreka, teško je, bolno i tegobno na mnogo načina; na njega se rjeđe ide i jedno je od najtežih u životu na koje se može poći. Napisala sam ‘mogućnost pomirenja’, pošto se mnoge žrtve ne opredijele da se pomire, već izaberu proces zalječenja jer žele da im bude bolje. Kasnije, na putovanju ka iscjeljenju, može da se javi ideja o pomirenju i ona ih vodi na druga nova i neočekivana putovanja što je takođe stvar ličnog izbora i takođe je proces koji može da potraje cijeli život. Dakle, oba putovanja, putovanje izlječenja traume i putovanje pomirenja su odvojena, ali takođe i povezana; ona su stvar ličnog izbora i ona su procesi. Mogu da se

odvijaju odvojeno i da se nikad ne dotaknu ali onda, usuđujem se da kažem, nikad ne bivamo u potpunosti izliječeni i pomireni. Oba putovanja se prožimaju.

Vulkan, destrukcija i ponovno rođenje

Metafora koja mi pada na um kad mislim o traumi je slika erupcije vulkana. Prije erupcije, aktivnost se odvija unutar vulkana – vatra je aktivna, lava je vrela i neprekidno ključa. Uvijek postoji neka vrsta vulkanske aktivnosti (a ovdje govorimo o aktivnim vulkanima) koja povećava unutrašnji pritisak. Poslije nekog vremena, ovaj pritisak ispunjava cijeli prostor unutar vulkana i puca od potrebe da pritisak ‘potroši’. Poslije nekog vremena, ovaj konstantni nivo energije sakupljen unutar vulkana i unutar zatvorenog prostora počinje da raste do tačke kad nastaje erupcija. Erupcija vulkana je veoma opasna i destruktivna – spaljuje sve sa lica zemlje i sve je sivo, mračno i spaljeno, život nestaje. Mjesto na kome ima lave je vrelo, a u vazduh se emituje mnogo otrovnih gasova, mjesto postaje otrovno, a smrt i destrukcija odnose prevagu.

Kad pogledamo ovu sliku, prva asocijacija nam je da na ovom mjestu više neće biti života – da preovladavaju destrukcija i smrt. Međutim, poslije izvjesnog vremena, ohlađena lava i pepeo pretvaraju se u plodno zemljište koje zajedno s kišom hrani tlo i pomaže da se život ponovo stvori. Sjeme vegetacije koje je (nekim čudom) opstalo počinje ponovo da pušta izdanke i da u život vraća još bogatija i zelenija polja nego ranije. Mjesto smrti i destrukcije postaje mjesto ponovnog rođenja i života.

Približimo ovu sliku sebi samima i svojim životnim iskustvima. Mnogi od nas su imali veoma negativna i bolna životna iskustva, i mnogi od nas su našli načina da ih prežive, da opstanu, i da u životu nađu novi smisao; poslije njih postajemo drugačije osobe – zauvijek smo promijenjene/promijenjeni. Vidjeli smo život i nas same u drugačijem svjetlu. Kao na primjeru vulkana, destrukcija je bila snažna – povrede i patnja nanijele su neizdrživ bol. Osjećali smo da nikad nećemo moći da ponovo živimo i da nema razloga da se nadamo i da volimo. Međutim, negdje duboko u nama sjeme života nije bilo uništeno i uprkos našim željama počelo je da nas nagoni da nanovo učimo da živimo – da se nadamo i volimo. Ovo sjeme nam je pomoglo da se izliječimo i da nađemo novi

smisao življenja kao i novo osjećanje svrhe. Uzdigli smo se iz pepela vulkanske aktivnosti (iz otrovnih gasova i destrukcije) i nekako je, ni sami ne znamo kako, nada i ljubav prolila kišu života na nas i mi smo ustali iz mrtvih – počeli smo da učimo kako da ponovo živimo.

Riječ trauma (ili traumatsko iskustvo) vrlo je negativna u svakodnevnom govoru jer postoje mnogobrojne pretpostavke o ovoj riječi – osoba nije normalna, luda je, nije u stanju da se izbori sa teškoćama ili da ih prevaziđe. Ovakva percepcija stvara stigmatu i predrasude prema onima koji se s traumom bore, što za uzvrat pomaže onima kojima je teško da svoje probleme percipiraju kao nešto abnormalno i kao svoju ličnu slabost. Međutim, traumatska iskustva su bila stoljećima prisutna u životima ljudi i nisu ništa novo niti nepoznato. Uobičajeni načini izlaženja na kraj s traumatskim iskustvom jesu: ne govoriti o njemu, poricati ga i potiskivati ili nastojati da se ono zaboravi. Traumatska iskustva su ona koja su pojedinci/pojedinke ili grupe preživjeli i nastala su kao rezultat nasilnog sukoba, silovanja, fizičkog nasilja, seksualnog nasilja, izbjegličkog života, zlostavljanja u djetinjstvu, prirodnih katastrofa i drugih životnih iskustava. Jedno traumatsko iskustvo stvara traumatski stres prodornog intenziteta koji je izvan opsega uobičajenog ljudskog iskustva i koji bi skoro svakoga uplašio (Bartsch, 1996).

No, vratimo se našoj metafori s vulkanom. Da bismo se izborili a potom i izliječili svoju traumu, potrebno je da proradimo svoje traumatsko iskustvo. Postoje dva načina na koja se kroz traumu prolazi. Prvi je stalno se iznova prisjećati i ponavljati priču o traumatskom iskustvu u kome su bol i patnja zaključani i nemaju načina da napuste tijelo, um i dušu neke osobe ili grupe zarobljene u ovom ciklusu koji može da traje dugo, a nekad čak i zauvijek. U ovom slučaju trauma stvara negativnu energiju koja se reciklira unutar osobe ili grupe na način na koji vulkan stvara erupciju koja je nasilna i destruktivna. Svi znamo ljude i grupe koji se nisu oporavili od traumatskih iskustava i nikad nisu uspjeli da izađu iz tog začaranog kruga jer su se zaglavili u svom bolu i nije bilo izlaza. Nasilna erupcija se završila konfliktom ili ratom koji su sa svoje strane nasilje pothranjivali i ono ponovo prerasta u erupciju nasilja. Tako se nastavlja ciklus u kome se retraumatizujemo i tako se nastavlja nasilje.

Drugi način rada na traumatskom iskustvu zahtijeva liječenje traume na vrlo holistički način – traži liječenje našeg uma, tijela i duše. Takođe zahtijeva ozbiljan rad i posvećenost od strane individue ili grupe i postaje lični izbor na individualnom ili grupnom nivou da se trauma izliječi umesto da se ponavlja kroz generacije. Ova lična odluka ne pada s neba nego dolazi kroz proces u kome je nekome ‘dosta’ nasilja i destrukcije. Dolazi kroz želju da se ponovo bude ljudsko biće koje može da živi u harmoniji sa samim sobom i sa drugima. Kada se izbor napravi, postaje jasno da će to biti dug proces koji može da potraje godinama i koji traži posvećenost, predanost, povjerenje i iskrenost. Prije svega, zahtijeva iskrenost sa samim sobom, a onda i sa drugima. Ovaj proces takođe zahtijeva vježbu, što znači da nastavljamo da primjenjujemo proces izlječenja tokom čitavog života bez obzira na to šta život donese.

Grafikon broj jedan koji je napravila Olga Botcharova prikazuje ciklus opraštanja i pomirenja. Ovaj model je od velike pomoći pošto nam sugerise neophodne korake za početak procesa pomirenja, ali nije uklesan u kamenu, nije nepromjenjiv. On može da se proširi – u skladu sa našim ličnim ili grupnim iskustvom, u skladu s našim kulturnim i istorijskim karakteristikama. Ono što je kod ovog modela veoma korisno jeste da sadrži dva ciklusa – prvi ciklus se zove Sedam koraka do osвете, a drugi Sedam koraka do opraštanja. Važno je naglasiti da je izlječenje traume istovremeno i odluka i proces; da izlječenje traume nije jednosmjerno i da je ključno to što imamo izbor – što znači da smo mi ti koji odlučujemo da li želimo da izlječimo svoju traumu i da pođemo putem opraštanja i pomirenja (Good Sider, 2001).

U prvom ciklusu, Botcharova je dala konture sedam koraka u situacijama u kojima se svako od nas nađe kad je povrijeđen ili kad je nad nama učinjeno nasilje.

Ovaj unutrašnji ciklus daje obrise naše ljudske prirode – konture načina na koji mi prirodno reagujemo kad se osjetimo ugroženim i kad je naš i život nama dragih u pitanju. Naša prirodna reakcija na akt agresije jeste da se ponašamo defanzivno da bismo se zaštitili. Što je situacija opasnija, to smo zarobljeniji u načinu defanzivnog ponašanja. Logično mišljenje ne funkcioniše a ono što vodi defanzivni način ponašanja jesu naši instinkti – osjećamo da smo u opasnosti i stoga moramo da se zaštitimo. Takođe, što je dublja povreda, dublji je i bol i

Grafikon 1: Sedam koraka do osvete – Izvor: Botcharova (2001)

tako mi snažno želimo da se osvetimo i da uzvratimo nanošenjem bola na isti način na koji su ga i nama nanijeli. Da bismo mogli druge da povrijedimo mi se dehumanizujemo kako bismo stvorili objašnjenje i priču o tome da to mi imamo pravo da učinimo agresiju drugome, koji je do tog trenutka već postao naš neprijatelj. Tako se ovaj ciklus zatvara jer smo mi bili povrijeđeni te, da bismo se zaštitili, uzvraćamo nanošenjem bola neprijatelju koji, da bi sebe zaštitio, nanosi bol nama i ciklus se generacijama nastavlja.

Ono što je na ovom mjestu važno razumjeti jeste da je za sve nas koji smo bili povrijeđeni i doživjeli ogromne gubitke i traume prirodno da osjećamo povrede i bol; prirodno je da potiskujemo svoje gubitke i strahove kako bismo mogli da opstanemo usred opasne situacije; takođe je prirodno osjećati žudnju za pravdom i osvetom; i prirodno je opravdavati tu osvetu pred samim sobom. Kad kažem prirodno, hoću da kažem da nam je baš taj defanzivni način razmišljanja pomogao da opstanemo i da možemo da nastavimo da živimo. Prirodno je osjetiti sve pomenuto i sanjati o osveti, jer žrtve mnogo puta treba da prođu kroz taj ciklus iz početka da bi razumjele šta im se dogodilo i zašto. Svima nam treba da svoje priče mnogo puta pričamo samima sebi i drugima – na taj način mi pokušavamo da razumijemo šta je to što smo preživjeli, šta smo izgubili. Pokušavamo da shvatimo svoj bol i pokušavamo da ga smjestimo na pravo mjesto u našim srcima i glavama.

Opasnost od ovog zatvorenog kruga jeste to da čovjek u njemu može da se zaglavi. Žrtva vrlo lako može da postane agresor i da nastavi ciklus agresije kroz naredne generacije bez mogućnosti da se on ikad prekine. Postajemo zaključani u svom sopstvenom bolu i patnji i nismo u stanju da izađemo iz njih jer ne možemo da vidimo ništa drugo osim povrede i gubitka. Zaglavljani smo u 'egoizmu viktimizacije' (Mack, 1990). Ono što nas održava u ovom krugu jeste naše uvjerenje da, pošto smo mi bili povrijeđeni, imamo pravo da povrijedimo druge i tako stvaramo narative koji bi nam pomogli da opravdamo povrijeđivanje drugih. Da bismo bili u stanju da povrijedimo ili čak ubijemo drugog, moramo da stvorimo dobar, validan razlog da to uradimo. Zato stvaramo 'ispravne narative o konfliktu' da bismo olakšali savjest. Nismo u stanju da vidimo izvan svoga bola, ne preuzimamo odgovornost za to što smo povrijedili druge i osjećamo malo krivice za to što smo nad drugim počinili nasilje (STAR priručnik, 2001).

Ovo je trenutak kad gubimo svoju humanost i kad naša trauma, bol i patnja preuzimaju kontrolu nad nama; kad gubimo osjećaj pripadnosti, samopoštovanja i dostojanstva. Ovo je trenutak kad potpuno prestajemo da prepoznavamo svetinju svog sopstvenog života – trenutak kad postajemo zvijer i neprijatelj našem neprijatelju koji je sa svoje strane takođe dehumanizovan. Rafael Moses je ovo stanje opisao slijedećim riječima: „Tako je dehumanizacija stanje u kome jedno ljudsko biće ili grupa toliko brutalizuje druge da žrtva izgubi samopoštovanje i ljudsko dostojanstvo. Ja postuliram da je dehumanizator morao također izgubiti kvalitet humanosti – pa stoga i samopoštovanje i ljudsko dostojanstvo. On drugačije ne bi mogao da poćini dehumanizujuća djela... Ja vjerujem da u individui mora da postoji interpsihićka spremnost da bude dehumanizovana da bi dehumanizovala drugog; ovo međutim ne može da se dogodi ukoliko izvjestan proces u velikoj grupi (ćesto je to nacija) ne utre put za to“ (Moses, 1990). Tako je ovaj ciklus zatvoren i tako se stvara ciklus nasilja.

Izlaz

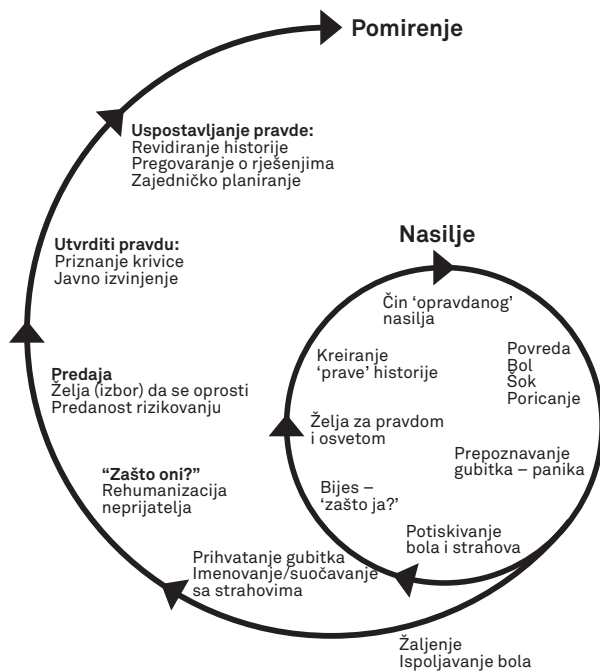
Međutim, ja vjerujem da ljudi nisu bez razloga stvoreni s moždanim aktivnostima. Mi smo sposobni za 'više' mišljenje – što znaći da nismo samo vezani za to da nas vode naši instinkti, naši strahovi i bol. Dat nam je dar

razuma i razmišljanja koji ima snagu da nas izdigne iznad bola i patnje kako bismo bili u stanju da uvidimo da nanošenje povreda i bola drugima takođe nije rješenje. Ovaj moćan dar nam pomaže da naučimo da povređivanjem i ubijanjem drugog uništavamo i sami sebe i javlja se trenutak kad se upitamo: kakav život ja stvaram za sebe i za budućnost koja dolazi poslije mene? Mnogi od nas nauče da povređivanjem drugih naši bol i patnja ne nestaju – nastavljaju da postoje, i čak se i produbljuju. U našim umovima i srcima mi čuvamo sjećanja na povređivanje drugog a te uspomene nisu zabavne. Kad savjest počne da nas muči, i kad nas srce pozove da reevaluiramo nedjela koja smo učinili, nastupa trenutak kad počinjemo da mislimo kako da izađemo iz ciklusa nasilja, kako da razbijemo ovaj zatvoren krug.

Botcharova nam nudi izlaz – sljedeći korak je korak ka žaljenju i ispoljavanju bola. U tom trenutku mi samima sebi obznanjujemo, možda prvi put, kako smo bili teško povrijeđeni i koliko smo samo patili. Trenutak kad uspijemo da imenujemo svoje gubitke, i duboko žalimo i patimo za ljudima, izgubljenim životima, trenucima i sjećanjima, spada u vrlo težak korak pošto nas poziva da se okrenemo samima sebi i da izliječimo svoja slomljena srca i duše. Fokus više nije na neprijatelju, fokus je na nama i našem bolu. U ovom trenutku preuzimamo kontrolu nad našim životima, jer trauma i bol više ne vladaju nad njima. Tokom ovog vremena potrebna nam je podrška, ljubav i razumijevanje onih koji su nam najbliži. Potrebni su nam ljudi da nas podrže u ovom procesu. Krenuti putem izlječenja je veoma teško i zahtijeva hrabrost i snagu da se proces izdrži do kraja.

Jedan od onih sa kojima sam radila rekao mi je da je izabrao ulogu izlječenja najprije zato jer je prepoznao da u svom gnjevu i mržnji gubi samog sebe. Njegova želja za osvetom je bila tako jaka da ga je skoro uništila – to je bilo jedino o čemu je mislio. U jednom trenutku razumnosti vidio je da je bio na ivici gušenja i gubitka razuma – i toga da se totalno izgubi u tome što će postati zvijer koja će samo željeti da uništava što više neprijatelja. U ovom trenutku zdravog razuma pred sobom je imao sliku kako će njegov život izgledati, a ono što je vidio bila je totalna destrukcija njegove duše i srca, potpuna samoća i separacija od svega što je životvorno i radosno. U tom trenutku on (čak ni on

sam ne umije da opiše šta je to što mu je dalo snagu) se okrenuo i otišao od ponora samouništenja i odlučio se da oplakuje ono što je izgubio. Iskoračio je iz ciklusa nasilja. Njegovo objašnjenje je bilo da nije htio da uništi samog sebe – rekao je da je mržnja kiselina koja mu je razjedala dušu komadić po komadić sve do trenutka kad je shvatio da može da postane čovjek bez duše.

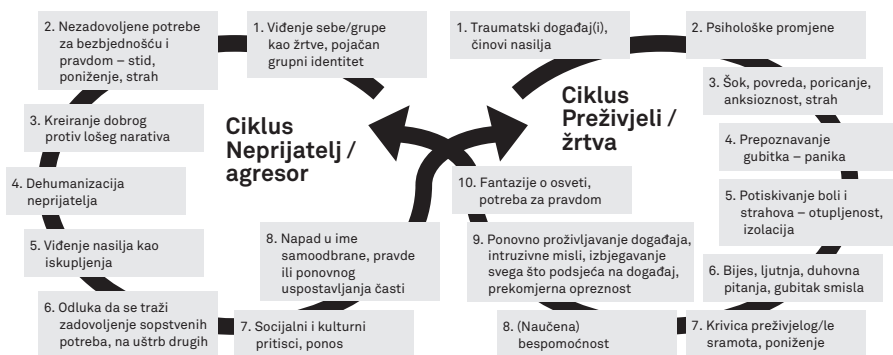

Grafikon 2: Sedam koraka do oproštaja (Botcharova, 2001)

Kad preduzmemo ovaj korak često ne razmišljamo o tome kako u nekom momentu u budućnosti želimo da se pomirimo s neprijateljem. Jedino o čemu mislimo jeste da želimo da spasimo same sebe, kao u ovom primjeru. Ovo putovanje je na mnoge načine duhovno putovanje – trenutak kad oporavljamo

svoju dušu, svoju sopstvenu čovječnost. Tokom ovog vremena, mi učimo o samima sebi na jedan potpuno nov način. Učimo ko smo postali u najgorim trenucima svojih života. Ovo je trenutak kad se sa svojom patnjom i boli susretnemo u potpunosti, a sa svojom traumom po prvi put. Suočavanje sa sobom nije zabavno; da budemo prisutni sami sa sobom zahtijeva mnogo hrabrosti. To je trenutak kad naučimo kako da sebi oprostimo i kako da pomognemo samima sebi da se izliječimo. Ovo je takođe trenutak kad naučimo kako da saosjećamo i kad počinjemo da razvijamo disciplinu opraštanja i pomirenja sa samim sobom.

Ciklus žrtve i počinitelja zločina

Grafikon 3: Ciklusi Neprijatelj/agresor i Preživjeli(a)/žrtva (Yoder, 2005)

Grafikon broj tri vrlo jasno označava kako obje strane – i žrtva i počinitelj zločina mogu da se zaglave u svojim ciklusima i kako svaka od njih takođe može da postane žrtva ili počinitelj. Grafikon mi je pomogao da razumijem kako su ljudi u stanju da počine takve užase i da i dalje mogu da vjeruju da je ono što su uradili u suštini bilo za dobro njih samih kao individue ili grupe. Takođe mi je pomogo da bolje razumijem kako neko može da postane počinilac i kako u svakome od nas postoji potencijal da to postane. Opasno je kad nismo svjesni ovog potencijala i dozvolimo da životne okolnosti donose odluke umjesto nas. Ciklus žrtve i počinitelja je ovdje pojednostavljen iako je sam po sebi u grafikonu

kompleksan. Postoje brojni drugi faktori koji doprinose tome da se zaglavimo u jednom ciklusu ili u oba (krećući se od jednog do drugog kroz različite periode u životu). Neki od faktora se nalaze u našem porodičnom odgoju (kakve su priče pričane o drugom – o neprijatelju), našem socijalnom kontekstu u kome smo se grupisali, našim sistemima vjerovanja, našoj emotivnoj i duhovnoj samosvijesti, razvoju i zrelosti.

Prihvatanje traumatskog iskustva

Prihvatanje traumatskog iskustva ne znači da smo ga zaboravili. To je uvažavanje njegovog postojanja i užasnost koju ne možemo da zaboravimo – i ne bi trebalo da zaboravimo, ali u ovom procesu biramo kako ćemo da ga se sjećamo i šta ćemo da radimo sa ovim životnim iskustvima. Mnogi ljudi misle da ako prihvate i pomire se sa traumatskim iskustvom znači da su odlučili da zaborave. Mi možemo da zaboravimo svoju traumu samo ako dobijemo amneziju – što se nekad i događa nekim žrtvama pošto je traumatsko iskustvo bilo toliko užasno da se mozak, da bi preživio, potpuno zatvori i žrtva se uopšte ne sjeća svoje traume i nije u stanju da o njoj govori. Potrebno je mnogo rada i vremena da se žrtve sjete svog iskustva a da pri tom ne polude. Međutim, mnogi od nas se sjećaju šta im se dogodilo, a to sjećanje neće nestati, ali će naše razmišljanje i razumijevanje toga da se promijeni.

Odluka o tome šta želimo da uradimo sa svojim traumatskim iskustvom je važna odluka – mi odlučujemo da ga smjestimo na pravo mjesto u našem srcu i mozgu i da ga prihvatamo kao i druga životna iskustva. Kad to jednom uradimo, moramo da odlučimo šta da činimo sa znanjem koje smo tako stekli – iskustvo i nevjerovatna otpornost srca, uma i duše. Ja duboko vjerujem da imamo odgovornost da ovo znanje podijelimo s drugima – da im pomognemo u njihovom procesu izlječenja. Drugi razlog zašto ovo znanje moramo da dijelimo s drugima jeste to što smo uspjeli da izađemo iz ciklusa žrtve, preživjeli smo traumu i sad cvjetamo. Postali smo ranjeni iscjelitelji – ranjeni iscjelitelji drugih. Ranjeni iscjelitelji su oni ljudi koji nalaze ‘novo’ značenje u svom životu, svrhu i vjeru u ili kroz traumatska iskustva. Staraju se o sebi i dozvoljavaju da se drugi staraju o njima. Kao ranjeni iscjelitelji, mi nosimo svoje rane u sebi, ali ih

ne nanosimo drugima. Radije ih koristimo da bismo drugima pomogli da nose svoje breme i omogućili da se i sami izliječe (Bartsch, 1996).

Svaki put kad drugima pomognemo u njihovom procesu izlječenja pomažemo i samima sebi – još više i još dublje liječimo svoju traumu. Pitanje koje se prirodno nameće jeste: „Da li se mi liječimo od svojih trauma?“. Ja verujem da da. Izliječeni, jednom za svagda, bivamo u trenutku kad zaista postanemo svjesni patnje koju nanosimo drugima do tačke u kojoj osjećamo da moramo da pomognemo. Ovo je trenutak kad možemo da postignemo da se izdignemo iznad bola i patnje i da budemo tu za druge; trenutak kad u potpunosti shvatimo i osjetimo patnju drugih je sveti trenutak u životu čovjeka. Ovaj trenutak je sveti baš zbog toga što može da nas nauči kako da postanemo saosjećajniji, da drugima pružamo više ljubavi i brige. Krećemo se duhovno u vrlo duboke nivoe sopstvene duše i učimo kako je život svet i kako svaka (ali zaista svaka) osoba ima pravo da ovaj život živi u miru. Ovo je duboka duhovna promjena koja od nas čini bolje ljude – neki od nas prvi put nauče šta znači zaista voljeti i brinuti se za drugog čak i ako tog drugog ne poznajemo.

Pomenuto iscjeljenje nije se dogodilo samo na psihološkom, nego takođe i na biološkom i duhovnom nivou; ne znači samo da liječimo svoje srce i um, nego da treba da izliječimo i svoje duše. Da bi osoba bila izliječena, sva ova tri područja treba da krenu putem izlječenja, jer nije moguće izliječiti jednu oblast bez druge dvije i postići potpuno izlječenje. Zato je put iscjeljenja veoma težak i nekad je potrebno da posvećenost i proces potraju čitav život. Tokom ovog procesa podrška porodice i prijatelja je esencijalna, kao i vjera ljudi u boga, ili za one koji u boga ne veruju, vjera u ljubav, ili bolje sutra, u nešto bolje što daje nadu i smisao. Svi mi vjerujemo u nešto i svi mi duboko u sebi vjerujemo da zaslužujemo da živimo u miru. Traumatsko iskustvo u početku je kletva, ali poslije iscjeljenja ono postaje dar koji nas uči kako da živimo svoj život, kako da volimo i brinemo o drugima – čak i o neprijatelju. Kad u svom procesu iscjeljenja stignemo do ovog stadijuma, opisali smo pun krug. Bili smo žrtve, i pošto smo ispričali svoje priče, pomjerili smo se ka tome da budemo oni koji su preživjeli i koji integrišu traumu u svoj život. Uz stečeno znanje prelazimo na stadijum ranjenog iscjelitelja (Bartsch, 1996). Ovo je trenutak kad smo se

osnažili i preuzeli kontrolu nad svojim životom i svojim traumatskim iskustvom. Pobijedili smo počinitelja onog časa kad smo odlučili da izliječimo svoju traumu bez obzira na prisustvo ili odsustvo njegovog izvinjenja. Ovo je trenutak kad smo izašli iz ciklusa žrtve i kad smo spremni da se upitamo „Šta dalje?“.

Pomirenje – jeste li ljudi?

Ako hoćemo da ostvarimo zaista potpuno i iskreno pomirenje s drugima, treba da se posvetimo radu na traumi i pomirenju, odvojeno i zajedno u isto vrijeme. Važno je naglasiti da je pomirenje samo po sebi paradoksalno, i ono se može objasniti i opravdati samo do izvjesne mjere. Može da se opravda ako krenemo od motiva da ako želimo da živimo u mirnom društvu, moramo da se bavimo radom na svojim traumama i pokrenemo se u pravcu pomirenja. Ovo je lakše reći nego učiniti jer većina ljudi pretpostavlja da rad na traumi i pomirenju znači umotavati bol i patnju u oblande, zaobilaziti istinu, biti fin prema drugome i pretvarati se da se ništa nije dogodilo. U ovoj fazi obje strane su vrlo pristojne i prijatne jedna sa drugom i nastavljaju da žive jedna pored druge, ali ne jedna sa drugom – ne zajedno. Mi, u stvari, završavamo u uglu imajući na umu šta je druga strana uradila nama ili našoj grupi tokom stoljeća, i da nikad nećemo zaboraviti, i da ćemo se čim osjetimo moguću opasnost svi dići na oružje (verbalno i bukvalno) braneći sebe i sve što nam je drago.

Iz navedene perspektive, paradoks traume i pomirenja ne može da se opravda jer je mogućnost gubitka i patnje ogromna, i naprosto je normalno braniti se. Mislim da je nadbiskup Tutu to dobro rekao: „Kod pomirenja se ne radi o tome da nam bude udobno; ne radi se o tome da su stvari drugačije nego što jesu. Pomirenje zasnovano na lažima, na okretanju glave od istine nije istinsko pomirenje i neće potrajati“ (Chapman, 2001). Pomirenje je vrlo pregnantna riječ. Mnogi ljudi će takođe reći da pomirenje nije moguće baš zato što nije autentično, istinsko i iskreno. Ima na svijetu mnogo primjera među nacijama i narodima koji su radili na pomirenju i završili u još dubljem sukobu. Međutim, bez obzira na to koliko su sukobi duboki, intimno u sebi svako bi želio da doživi dan u kome će biti svjedok savršenog pomirenja – savršeni trenutak oprosta i istine, savršeni trenutak iscjeljenja. Svi mi u duši osjećamo

žudnju za tim trenutkom i zamišljamo da je ovo savršeno pomirenje moguće i stvarno. Nastavljamo da vjerujemo u njega uprkos realnosti koja nas okružuje. Postoji nešto u nama što nas prisiljava da vjerujemo da je moguće živjeti život u savršenom miru, gdje jagnje i vuk leže jedno pored drugoga.

Da bismo postigli savršeno pomirenje koje bi donijelo savršeni mir, moramo da vježbamo. Vremenom sam shvatila da ono neće nastati samo od sebe; ne može se stvoriti ni iz čega. Da bi pomirenje postojalo i da bi ono postalo istinski prisutno, sila koja mijenja poredak svemira, mora da se primjeni u praksi, to jest, mora da postane stvarnost. Kad kažem da treba vježbati, mislim da moramo da naučimo kako da ostvarimo pomirenje. To znači da moramo stalno da uvježbavamo način kako da se pomirimo sa samima sobom i drugima da bismo pomirenje sproveli do samog kraja. Da bismo postali 'majstori' pomirenja moramo da naučimo da budemo disciplinovani u ovoj vještini; ja sam naučila (i učim i dalje) da ona mora stalno da se vježba. Isprva je čudno i nevjerovatno, a i zastrašujuće. Traži od nas da čujemo druge, da čujemo njihov bol i patnju, da prepoznamo ljudsko biće u drugome. To nas navodi na to da počnemo da vidimo stvari u drugom svjetlu, da počnemo da sagledavamo situaciju iz perspektive drugog i tako razvijamo novi odnos, postajemo povezani s drugim – našim neprijateljem. Ovo je trenutak kad humanizujemo svog neprijatelja i same sebe.

Prepoznavši u našem neprijatelju ljudsko biće koje duboko pati i osjeća bol i povredu isto kao i mi, kroz ovaj proces mi ponovo zadobijamo svoju humanost – prepoznavamo ljudsko biće u nama samima. Onog trenutka kad se ovo prepoznavanje dogodi i mi sami a i naš neprijatelj ponovo postajemo ljudska bića, stičemo samopoštovanje i dostojanstvo koje smo oboje izgubili, vraćamo se u porodicu ljudi i otvorili smo se na vrlo paradoksalan način za novi nivo izlječenja. Postoji rizik od toga da mnogi od nas vjeruju kako samo naši neprijatelji postaju zvijeri – a mi ne. Međutim, u svakom nasilnom sukobu od trenutka kad smo primorani da mislimo na to kako ćemo povrijediti ili ubiti drugog, ovo je tačno taj trenutak kad gubimo svoju ljudskost i dehumanizujemo se. Dakle, imati snage da se prvi put neprijatelju pogleda u oči mnoge od nas navodi na to da pogledamo sami sebe – svoju odgovornost, svoje akcije, predrasude i nedjela.

Što dublje idemo, sve je prljavije

Počinje proces u kome preuzimamo odgovornost za ono što smo učinili drugom, a drugi preuzima odgovornost za zla učinjena nama, na kraju priznajemo nedjela, imenujemo ih i izvinjavamo se. Ovo je trenutak kad obje strane počinju da razvijaju povjerenje jedna u drugu – vjeru da nam isti taj bol i patnja neće ponovo biti nanijeti, da se istorija neće ponoviti. Ovo je takođe trenutak u kome prepoznajemo da nećemo nanijeti zlo drugome i počinjemo da mislimo na budućnost zajedno s neprijateljem koji je tokom ovog procesa prestao da bude neprijatelj. Osoba ili grupa je prestala da bude neprijatelj, ali to ne znači da nam je postala prijatelj. To ne mora da se dogodi, ali ono što treba da se dogodi jeste poštovanje za drugog (nekadašnjeg neprijatelja) koje dolazi iz dubine, iznutra. Uz dužno poštovanje mi priznajemo da drugi ima pravo na to da živi život, i kad u potpunosti prepoznamo svetinju života u drugom, istovremeno to isto prepoznajemo u samima sebi i otvaramo mogućnost za sklapanje mira s drugim.

U nekom momentu, na ovom putovanju ka izlječenju, kad smo se dovoljno iscijelili i kad smo u stanju da pogledamo izvan samih sebe i svoga bola, počinjemo da primjećujemo svog neprijatelja; možda prvi put u životu primjećujemo da i on pati i da je povrijeđen. U stanju smo da ovo vidimo u svom neprijatelju zato što smo u stanju da vidimo svoj sopstveni bol i povrijeđenost i tek tada možemo da osjetimo saosjećanje s drugim. U tom trenutku naš neprijatelj ponovo postaje ljudsko biće – to više nije zvijer.

Svi ovi procesi su vrlo spori i postepeni. Ništa se ne događa odjednom i nekad je potrebno mnogo godina i decenija da se u nama a i u drugima ponovo izgradi ljudsko biće. Bukvalno se uzdižemo iz pepela, ali vremenom nalazimo snage da čujemo priču svog neprijatelja. To je trenutak kad krećemo putem opraštanja i možda shvatamo da bismo voljeli da se pomirimo s neprijateljom. Oproštaj u ovom trenutku predstavlja momenat kad trauma nema kontrolu nad životima žrtve i počinioaca, rijetko je jednokratni događaj, i potrebne su godine da se on u potpunosti izvrši. I žrtva i počinitelj prolaze kroz opraštanje i ponovo mu se vraćaju na različite načine u različitim trenucima svog života. Ovaj proces je vrlo dinamičan i uvijek se mijenja (Schmidt, 1995).

Postoje mitovi o praštanju; mnogim ljudima oproštaj znači zaborav; oprostiti znači prihvatiti uvredu; oproštaj je automatski; oproštaj je neki brzi događaj koji se odjednom desi, a zaboraviti, to znači da je u odnosu došlo do pomirenja (Miller, 2000). Oproštaj se ne dešava na silu ili uz požurivanje, on nastaje duboko u nama kad smo mi spremni da oprostimo. Kad opraštamo, mi uvažavamo činjenicu da je sjećanje esencijalno za praštanje; mi uvažavamo da gnjev, mržnja i gorčina prirodno slijede iz zloupotrebe moći, mi uvažavamo da je praštanje proces i uvažavamo razliku između praštanja i pomirenja (Miller, 2000).

Razlika između opraštanja i pomirenja jeste u tome da oproštaj nije uslovljen, da dolazi svojim tempom. To znači da opraštamo kad želimo da oprostimo, ne kad nam neko kaže da to uradimo. Spremnost da oprostimo nastupa kad smo dovoljno izliječeni unutar samih sebe da nam bol i patnja ne blokiraju mogućnost da vidimo život oko sebe u novom svjetlu. U tom trenutku naše srce je uhvatilo korak s našom glavom – to znači da srce i razum sad hodaju istim tempom i da nisu suprotstavljeni jedno drugom. Razum može da razumije srce i srce može da razumije razum – možda po prvi put u svom procesu iscjeljenja postajemo potpuna osoba. Trauma ima mogućnost da iscijepa osobu nadvoje. Jedan dio nas želi da vodi normalan život i da zaboravi da se ikad desio bilo kakav traumatski događaj, a drugi dio naprosto ne može da prevaziđe ono što nam se dogodilo. Ako ne radimo s namjerom da izliječimo sopstvene traume, ova dva stanja će unutar nas uvijek biti zaraćena i neće nam donijeti mir za kojim naša duša toliko žudi. Izborom da svoje traume izliječimo, u ovom procesu stižemo do stadijuma u kojem su razum i srce u stanju da se susretnu i da prihvate jedno drugo kao promijenjene, zahvaljujući iskustvu koje smo stekli. Postali smo nova osoba i možemo da prihvatimo same sebe, izmijenjene.

Bilo bi vrlo korisno pročitati šta je Ron Kraybill napisao na ovu temu u svom članku „Od uma do srca: Ciklus pomirenja“.

Ljudi u konfliktu se obično nalaze u unutrašnjem razdoru uma i srca. Pod „umom“ podrazumijevam vrijednosti koje ljudi zastupaju te svijest koju imaju; pod „srcem“ mislim na osjećanja. Ljudi misle da treba da se pomire sa drugima, ali njihova srca nisu spremna na taj korak. Oni koji nisu

umiješani u konflikt često zanemaruju ovaj unutrašnji sukob ili čine stvari koje taj sukob samo pogoršavaju. Situacije u kojima religija igra bitnu ulogu, posebno su rizične. Dobronamjerni prijatelji, sveštenici, ili posrednici, djeluju na način koji pojačava racionalne poruke, obraćajući se „umu“, ali zanemaruju poruke koje potiču od srca, osjećanja... Svijest o tome da je pomirenje iz srca proces sa sopstvenom dinamikom i ritmom, je ključ za njegovo oslobađanje. Na pitanje „uma“, šta treba biti, srce odgovara sa onim što jeste. Um funkcioniše kao svjetlo u prostoriji, dotakneš prekidač i ono radi. Srce funkcioniše kao grijanje sobe – potrebno je vrijeme da se zagrije. Umom se postavlja smjer kretanja srca, ali ono na cilj stiže sopstvenim tempom... Pravo iscjeljenje obuhvata jedinstvo srca i uma (Kraybill, 1988).

Da li je proces izlječenja završen onog trenutka kad oprostimo onima koji su nas povrijedili ili kad su obje strane priznale svoja nedjela jedna prema drugoj? Ne, proces nije završen i nastavlja se. Druga velika riječ sa kojom obje strane treba da izađu na kraj jeste pitanje pravde. Koja vrsta pravde treba da se dogodi da zadovolji moju potrebu za pravednom kaznom? Je li to zatvor za one koji su me povrijedili, je li to smrt za one koji su me povrijedili? Vrlo često, dok nakon užasne traume koju smo preživjeli razmišljamo o pravdi, mislimo o svim mogućim načinima na koje bismo mogli da kaznimo drugog. Pravda kakvu mi zamišljamo je teška kazna (nekad bi samo smrtna kazna bila ispravna) kroz koju bismo ispraznili sav svoj bol, mržnju, gnjev i duboku povrijeđenost. Istočili bismo sav otrov koji smo akumulirali tokom godina patnje. Ova pravedna kazna bi nas oslobodila sve povrijeđenosti i bili bismo očišćeni od otrova. Popravili bismo se i mogli bismo normalno da nastavimo svoje živote.

Ali, mogla bih da kažem da se ne bismo popravili sasvim, jer ne bi došlo do iscjeljenja, ostale bi rane koje bi se često otvarale i nanosile nam bol. Zašto? Zato što nismo oprostili, nismo se oslobodili traume i nismo je integrisali u svoje životno iskustvo. I dalje smo u fazi oplakivanja svojih gubitaka i u fazi tugovanja. Trenutak kad odlučimo da oprostimo jeste trenutak kad počinjemo da tražimo drugu vrstu pravde – ne osvetničku nego restorativnu. Pravda koju tražimo znači zahtijevati od počinitelja da preuzme punu odgovornost za nedjela i da postane vrlo aktivan u ispravljanju tih nedjela – zajedno sa žrtvama.

Ova pravda zahtjeva potpuno sagledavanje prošlosti i onoga što se dogodilo. Zahtjeva u punoj mjeri suočavanje sa realnom prošlošću i ovdje nema mjesta za pregovaranje i za minimizovanje nedjela. Ovaj proces traži potpunu otvorenost i osjetljivost u priznavanju nedjela i mijenjanju sadašnjosti i budućnosti.

Ispravljanje nedjela

Traumatski događaj koji smo preživjeli natjerao nas je da uvidimo šta je u životu važno, da sagledamo kako bi mogle da izgledaju prošlost i budućnost i šta bi trebalo da se dogodi kako bismo mogli mirno da živimo s drugim. U trenutku kad prepoznamo koliko smo mi (kao individue ili grupa) generacijama plaćali visoku cijenu i koliko nas to košta, shvatamo da će budućnost ovako izgledati i za one koji dolaze poslije nas – za našu djecu. Da bismo promijenili sadašnjost i budućnost, odlučujemo se da tražimo istinsko preispitivanje prošlosti i spremni smo da se suočimo ne samo sa odgovornošću počinitelja, nego takođe i našom, jer smo dozvolili da se nasilje ili sukob prenose s generacije na generaciju.

Ovo je trenutak kad smo izabrali da se pravda ne zasniva na nasilju i odmazdi nego da bude zasnovana na oprostaju i popravljaju (Ellis, 2001). Restorativna pravda koju tražimo brine se i o žrtvi i o počinitelju; bavi se cijelom zajednicom, onim što je nekom učinjeno i uzrocima koji su u korijenu toga; bavi se potrebama žrtve i počiniteljevom odgovornošću da popravi ono što je nekome našao učinio; promoviše iscjeljenje i izlječuje zajednicu (Hart, 2004 i Mike i Zehr, 2000). Restorativna pravda liječi naše duše – kako duše žrtava tako i počinitelja, i oboje doživljavamo iscjeljenje na različite ili slične načine.

Restoracija se dešava kad, korak po korak, prodemo kroz istoriju nasilja ili konflikta koji povezuju obje strane. U ovom procesu drugačije gledamo na priče koje su nam pričali – možda po prvi put. Prepoznajemo ono što su nam govorili naši roditelji i njihovi roditelji i koliko nam je odgoj nametao strah, nepovjerenje i animozitet prema drugima. Ovog trenutka priče na kojima smo odgajani sagledavamo u drugačijem svjetlu i počinje proces kada shvatamo da ta priča nije toliko jednostavna. Da ne postoji crno-bijela slika. Umjesto toga, postoje mnoge nijanse sivog – obje su strane doprinijele nasilju i pomogle da se ono nastavlja.

‘Integrisani okvir za izgradnju mira’, grafikon broj četiri od Lise Schirch bio mi je od velike pomoći da razumijem svoju potrebu da se, u procesu izgradnje mira, pozabavim prošlošću, sadašnjošću i budućnošću. Kako sam ja to razumjela, rad na izgradnji mira zahtjeva rad na traumi i pomirenju, a grafikon mi je pomogao da mapiram vremenski okvir za proces izlječenja traume i za pomirenje.

Grafikon broj četiri objašnjava koliko duboko moramo da idemo kad radimo na pomirenju. Takođe nam govori kako moramo svojski da se potrudimo da bismo stigli do ozbiljne faze rada na svim nivoima – rada na individualnom, organizacionom, komunalnom i nacionalnom nivou. Govori nam da između strana u sukobu rad na jednom nivou, bez posvećivanja drugim nivoima na koje je sukob uticao, neće donijeti istinito ispitivanje prošlosti i sadašnjosti i da budućnost koja se tako stvara neće donijeti dugotrajni mir. Važna pitanja koja zahtijevaju odgovor su: Koji su uzroci sukoba?; Da li su zadovoljene potrebe ljudi na nacionalnom nivou, nivou zajednice i individualnom nivou u sljedećim oblastima: potreba za ekonomskim resursima, potreba za bezbjednošću, poštovanjem i učešćem, i potreba za identitetom, kulturom i religijskim vrijednostima? (Schirch, 2002).

Možda se radi o istorijskom periodu od pet do deset godina ili je možda riječ o periodu od dvadeset ili čak sto i više godina. Ovaj grafikon me je nečemu naučio – dvije osobe ili grupe u sukobu na prošlost, sadašnjost i budućnost možda gledaju iz različitih uglova ili iz različitih vremenskih perioda. Ono što bih ja mogla da vidim kao početak istorije moje patnje, za druge je možda samo sredina njihove priče, ili istorija patnje i bola, ili to možda u njihovoj priči i ne postoji. Ovo je veoma važno imenovati, jer ilustruje naše različite referentne tačke od kojih polazimo kad govorimo o istoriji, o tome ko je šta uradio, ko je počinio koja zvjerstva, i tako dalje. Ja ovo zovem ,realnošću potreba’. Svaka individua i grupa nosi svoje rane, bol i patnju iz različitih vremena i ima potrebu da počinitelj toj boli i patnji posveti pažnju i da za njih preuzme odgovornost (Puljek-Shank, 2003). Grafikon nas uči i da se vrlo obazrivo i ozbiljno treba kretati kroz proces pomirenja.

Integrirani okvir za izgradnju mira

Analiza sukoba

1. Koji su korjeniti izvori sukoba
2. Da li su potrebe ljudi zadovoljene na nacionalnom nivou, nivou zajednice i individualnom nivou u sljedećim oblastima?
 - Potreba za ekonomskim resursima
 - Potreba za bezbjednošću, poslovanjem, učešćem
 - Potreba za identitetom, kulturnim i religijskim vrijednostima

Plan izgradnje mira

1. Kako da bez nasilja iznesemo korijene sukoba na površinu?
2. Kako upravljamo neposrednom krizom i kako preventirati nasilje?
3. Kako da imenujemo korijene sukoba kroz procese koji grade odnose i pronalaze rješenja za probleme?
4. Kako da spriječimo da se kriza ponovi i da izgradimo kapacitet za održivi pravedni mir?

Grafikon 4: Integrirani okvir za izgradnju mira (Schirch, 2002)

Hod kroz istoriju zahtjeva preispitivanje bitaka koje slavimo dobijenih na račun drugih (izabrana slava), trauma koje oplakujemo iz generacije u generaciju i kojima ne dozvoljavamo da nas napuste (izabrane traume) (STAR Priručnik, 2001). U ovom procesu, obje strane uče da su pobjede izvojevane na račun drugih i da je ono što jedna grupa slavi za drugu grupu tragedija. Takođe učimo da naše priče potiču iz davnina (neke od njih su stare mnogo vijekova) i da smo upravo zbog nemogućnosti da oplakujemo svoje gubitke i da tugujemo, mi spriječili iscjeljenje. Prolazak kroz istoriju je veoma bolan proces koji nas vodi u nepoznatom pravcu, i ovim procesom mi utvrđujemo istinitost priča (radeći zajedno s drugima). Ove istinite priče reflektuju realnost i razumijevanje onoga što se odigralo na objema stranama.

Pomirenje podrazumijeva:

iskreno uvažavanje nedjela/povreda koje je svaka strana nanijela drugoj, iskreno kajanje i pokajanje za nanijete povrede, spremnost za izvinjenje za svoju ulogu u nanošenju povrede; spremnost sukobljenih strana da 'puste' gnjev i gorčinu koju je prouzrokovao sukob i povreda, predanost počinitelja tome da ne ponovi nanošenje povrede, iskreni napor da se ponovo bavimo prošlim patnjama koje su prouzrokovale sukob i da se nadoknadi nanijeta šteta u onoj mjeri u kojoj je to moguće; ulazak u novi, međusobno obogaćujući odnos; osjećaj pravde mijenja se tokom vremena, a takva promjena je neophodna da bi se uključilo u proces pomirenja; pomirenja kao postepenog, sporog i kompleksnog procesa (Aseefa i Abu Nimer, Abdul Aziz Said i Lakashitha S. Prelis).

Pomirenje zahtjeva posvećenost: nema vraćanja kad je ta posvećenost učinjena. Put ka njemu nije ravan – vrlo je neravan i ponekad opasan. Nema lakog izlaza i ponovo se posvjećujemo tom procesu tokom čitavog života. Čak i ako smo se otvorili za izlječenje traume i ako bismo mogli da se izliječimo, i dalje nastavljamo da živimo život koji sam po sebi nije statičan. Vrlo je dinamičan, stalno se mijenja i pun je pozitivnih i negativnih iznenađenja. U životu ćemo vjerovatno ponovo naići na vrijeme kad će nam biti potrebno da se izliječimo i radimo na oprostaju i pomirenju. Međutim, to neće biti prvi put. Biće drugi, treći, četvrti, peti... Što više vježbamo, postajemo bolji u tome što primjenjujemo. Doći će vrijeme kada ćemo ponovo biti povrijeđeni i kad ćemo se ponovo naći u centru kruga osвете. Prirodno je da se ovdje ponovo nadamo. Na kraju, ljudski je osjećati bol i povredu. Takođe je ljudski žudjeti za zaštitom i za osvetom za nanijeti bol, ali je razlika u tome da smo u našim srcima i glavama mi posvećeni procesu opraštanja i pomirenja. Ovo znači da ćemo, pošto smo proveli neko vrijeme u centru tog kruga, moći iz njega da izađemo brže nego prvog ili drugog puta, i moći ćemo da imenujemo svoje gubitke i da žalimo za njima. Moći ćemo da prepoznamo kako se osjećamo i zašto. Takođe ćemo ponovo znati zašto želimo da se izliječimo. Obećali smo samima sebi da je život svet, da ne želimo da završimo u mržnji i bolu, da želimo da živimo i da negujemo taj isti život, i da želimo da volimo i da se nadamo. Kad ovu

posvećenost uvažimo, znači da smo izabrali da trajno primjenjujemo jednu važnu vještinu – vještinu pomirenja.

Ovo poglavlje je kratak rezime procesa iscjeljenja traume i pomirenja. Obje ove teme imaju mnogo podtema i zahtijevaju više prostora da se detaljnije objasne. Obje teme su vrlo kompleksne i teške da se na njima radi, i ja se nadam da će čitanje ovog poglavlja pružiti saznanja koja će biti od pomoći, kao i pitanja čitaocu. Završila bih citatom koji me je mnogo puta u vlastitom procesu iscjeljenja i pomirenja osnažio: „Ako ne možemo da kažemo zbogom, ne možemo ni ponovo da kažemo zdravo.“

Literatura:

- Abu-Nimer, Mohammed, Abdul Aziz Said i Prelis, S. Lakshitha. 2001. „Conclusion: The Long Road to Reconciliation.“ U: *Reconciliation, Justice, and Coexistence*. Muhammed Abu-Nimer, ur. Lanham: Lexington Books.
- Assefa, Hizkias, *The Meaning of Reconciliation*, http://www.gppac.net/documents/pbp/part1/2_reconc.htm
- Bartsch, Evelyn and Karl. 1996. *Stress and Trauma Healing: A Manual for Caregivers*. Durban: Mennonite Central Committee, Vuleak Trust, and Diakonia Council of Churches.
- Botcharova, Olga. 2001. „Implementation of track Two Diplomacy: Developing a Model for Forgiveness.“ U: *Forgiveness and reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*. Raymond G. Helmick, S.J., i Rodney L. Peterson, ur. Philadelphia: Temple Foundation Press.
- Chapman, R. Audrey. 2001. „Truth Commissions as Instruments of Forgiveness and Reconciliation.“ U: *Forgiveness and reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*. Raymond G. Helmick, S.J., i Rodney L. Peterson, ur. Philadelphia: Temple Foundation Press.
- Ellis, George, F.R. 2001. „Exploring the Unique Role of Forgiveness.“ U: *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*. Raymond G. Helmick, S.J., i Rodney L. Peterson, ur. Philadelphia: Temple Foundation Press.
- Good Sider, Nancy. 2001. „At the Fork in the Road: Trauma Healing.“ *Conciliation Quarterly*, 20:2.
- Hart, Barry. 2004. „Trauma Healing and Restorative Justice.“ Harrisonburg, VA: Conflict Transformation Program.
- Kraybill, Ron. 1998. „From Head to Heart: The Cycle of Reconciliation.“ *Conciliation Quarterly* 7:4.
- Mack, E. John. 1990. „The Enemy System.“ U: *The Psychodynamics of International Relationships: Concepts and Theories*, Tom I. Vamik D. Volkan, Demetrios A. Julius, i Joseph, V. Montville ur. Lexington: Lexington Books.

Miller, Melissa. 2000. „Forgiveness and Reconciliation.“ U: *Mediation and Facilitation Training Manual* (4. izdanje). Akron, PA: Mennonite Conciliation Services.

Moses, Rafael. 1990. „On Dehumanizing the Enemy.“ U: *The Psychodynamics of International Relationships: Concepts and Theories*, tom 1. Vamik D. Volkan, Demetrios A. Julius, i Joseph, V. Montville ur. Lexington: Lexington Books.

Puljek-Shank, Amela. 2003. „Bosnian Muslims.“ Rad za kurs iz Komparativnih pristupa izgradnji mira. Eastern Mennonite University.

Puljek-Shank, Amela i Puljek-Shank, Randy. 2003. „Journey of Healing.“ U: *Positive Approaches to Peacebuilding: A Resource for Innovators*. Cynthia Sampson i dr. Washington, DC: Pact Publications.

Schirch, Lisa. 2002. „Integrated Framework for Peacebuilding.“ Priručnik sa Seminara o svesnosti o traumi i oporavku (STAR). Harrisonburg, VA: Eastern Mennonite University.

Schmidt, P. Janet. 1995. „Mediation and Healing Journey Toward Forgiveness.“ *Conciliation Quarterly*, 14:3.

Priručnik sa Seminara o svesnosti o traumi i oporavku (Seminars on Trauma Awareness and Recovery [STAR] manual.) 2002. Harrisonburg, VA: Eastern Mennonite University.

Priručnik za Svest o traumi i transformaciju 2004. Harrisonburg, VA: Eastern Mennonite University.

Yoder, Carolyn. 2005. „The Little Book of Trauma Healing.“ Intercourse, PA: Good Books.

Zehr, Howard. 2000. „Restorative Justice Signposts.“ U: *Mediation and Facilitation Training Manual* (4. izdanje). Akron, PA: Mennonite Conciliation Services.

Radili smo to iz duše

Intervju sa Brankom Rajner

(direktoricom Biroa za ljudska prava, Tuzla)

Kako ste počeli da se bavite aktivizmom i izgradnjom mira? Koja vam je tada bila motivacija i kada je to krenulo?

B.R. Mirovnim radom sam se počela baviti još 1995. godine, dok je rat trajao, onoga trenutka kad sam osjetila da nešto i ja treba da uradim u tom ratu. Bilo mi ga je navrh glave i bilo mi ga je dosta i htjela sam uraditi nešto korisno. Na sreću, tada sam srela jednog Švajcarca mirovnjaka Ulija Kerna, koji mi je pružio podršku i dao prijedlog da osnujem organizaciju. Onda smo se okupili u mojoj kući, napisali statut, osnovali organizaciju i odlučili da krenemo u ovo u čemu smo već više od deset godina. Svi ti ljudi sa kojima sam počela bili su moji prijatelji iz Tuzle koji su razmišljali slično kao i ja i htjeli su biti u čitavoj priči. I eto, do dan-danas smo organizacija. Imali smo isti način razmišljanja, željeli smo nešto promijeniti, okončati, koliko je to bilo moguće tada u ratu – ne znam, ali mislim da je to bio pravi momenat da počnemo. Tada smo se opredijelili za polje zaštite ljudskih prava, i ne samo zaštite, već i rada na tome da se ljudi sa tim upoznaju. Drugi fokus je bio rad na pomirenju – da se čuju sve strane i da sagledamo šta se desilo. Ja sam cijelo vrijeme tokom rata slušala sve vijesti – od CNN-a, preko Bijeljine do Srpskog Sarajeva i slušajući shvatala da ljudi moraju spoznati i jednu i drugu stranu i da ne mogu bez toga i bez neke normalne komunikacije ni doći do nekog zajedničkog rješenja.

Mogu da kažem i to da smo mi u Tuzli imali sreću da su na izborima prije rata pobijedili reformisti, što znači da nismo imali nacionalne stranke i samim tim je vlast bila otvorenija. Iz Tuzle se nisu protjerivali ljudi namjerno, ili sa puškom; nije se radilo o nekakvom etničkom čišćenju i to je stvorilo mogućnost za mnoge međunarodne organizacije da vrlo rano dođu u Tuzlu, tako da je to nama otvorilo puteve i za saradnju i za saznavanje informacija, olakšalo, naravno, naš rad, jer nismo bili viđeni kao „neprijatelji“.

Moram da naglasim i koliko mi je bilo važno poznanstvo i rad sa CMS-om, odnosno sa Goranom Božičevićem i Vesnom Teršelič, kao i svi ti programi i Miramide koje su oni radili, jer je za mene početak rada sa njima bio i početak regionalne saradnje. Mislim da je to potpuno usmjerilo moj život, da je to bilo neko utemeljenje onoga za šta sam se već ranije opredijelila. Oni su prvi ljudi koje sam upoznala kad je u pitanju regionalna saradnja i mogu reći da su mi puno pomogli da shvatim da nisam sama i da ima još ljudi koji se time bave i misle kao ja. Uz njih je tada krenula ta regionalna saradnja, oni su sarađivali i sa ljudima iz Srbije, pa sam na taj način i ja uspostavila kontakte sa ljudima odande.

Kako je izgledao vaš rad na pomirenju, od rata naovamo? Na kakve reakcije i izazove ste nailazili?

B.R. Kad sam već počela raditi i shvatila da hoću organizaciju koja se bavi ljudskim pravima, na samom početku sam znala da moram obići i Republiku Srpsku. Da moram preći te granice entiteta i vidjeti šta ti ljudi misle. Da li tamo ima nekog mojih ubjeđenja ko bi radio sa mnom? Da li postoji neko ko to želi? Kakve su njihove priče. Na kraju, željela sam da saslušam i tu drugu stranu. Moram priznati da sam već u martu 1996. godine bila među prvima, zajedno sa nekoliko ljudi (Jasnom Malkoč iz OSCE-a i Julijem iz Švajcarske), koja je ušla u Srebrenicu. Htjela sam da vidim Srebrenicu kakva je, koje ću osjećaje imati kad dođem tamo, i da li uopšte ima mogućnosti da se radi i sarađuje ili da se bilo šta pokrene u jednom takvom gradu u kome su se desila tolika zla.

I kakav je bio osećaj, koja je to bila prva impresija?

B.R. To je za mene nešto što sigurno neću nikada zaboraviti; od tog teškog puta, *checkpointa*, maltretiranja i svega... A kad smo stigli ja nisam smjela reći da sam to što jesam, da vodim organizaciju ili da sam mirovni aktivista, nego sam se predstavila kao prevodilac. Ušli smo u opštinu, u škole, razgovarali... Moram priznati da su nas ljudi prilično hladno dočekali, očekivali su neku humanitarnu pomoć od nas, i nisu htjeli govoriti o onome što se u Srebrenici dogodilo. Sav taj, da kažem stisnuti osjećaj, ne znam kako se može opisati, ali jeste bilo vrlo teško. I sada imam grč u želucu od toga. Ljudi su nekako izgledali „očiju upola glave“,

nisu nas gledali u oči, saginjali su s nepovjerenjem glave. To se naravno ne može porediti sa ovim današnjim vremenom, ali tada ste imali osjećaj da ste u zoni sumraka, da tako kažem. Kao da ste ušli u neku mračnu sredinu o kojoj ste danima nakon izlaska razmišljali s velikom nelagodom. Ali, to je bio tek početak i jedna vrsta izazova. Nakon toga smo nastavili da odlazimo i tražimo ljude koji su spremni da na bilo koji način sarađuju.

Pomenuli ste u jednom razgovoru koliko je za vas bilo važno to iskustvo rada sa ženama, povratnicama iz Srebrenice...

B.R. Da, ono što se tada pokazalo kao važno bilo je prvo pronaći Srkinje spremne da sarađuju. Kad smo upoznali nekoliko žena koje su pokazale tu spremnost i bile dovoljno racionalne i pametne, shvatili smo da je u tom trenutku i jedino moguće raditi sa ženama. One su nekako gledale dalje u budućnost, shvatale su da to što se dogodilo dogodilo se, ali da se mora ići naprijed, i zarad djece i zarad sebe. Valjda je taj instinkt kod žena bio jači nego kod muškaraca koji su još uvijek bili nekako ukopani u ono svoje političko i ratno opredjeljenje. Žene su se više otvarale, i kad smo našli nekoliko žena koje su bile spremne da razgovaraju sa nama i sa Bošnjakinjama iz Federacije onda smo počeli da stvaramo timove i grupe žena sa kojima smo kasnije radili skoro dvije godine.

Koji su bili okviri tog rada, o čemu ste sa njima razgovarali?

B.R. Nama je osnovni cilj bio da otvorimo komunikaciju između tih žena. Da se sagleda kako su žene žrtve i sa jedne i sa druge strane; da ih navedemo da one progovore o svojim problemima jedna drugoj. I tada smo, radeći sa njima (ne samo sa ženama iz Srebrenice – radili smo i u Bijeljini, Brčkom, Bratuncu, Zvorniku, Doboju) okupili Bošnjakinje iz tih gradova, Srkinje koje su u te gradove otišle iz Federacije i sastavljali ih u grupe sa kojima smo radili. Radili smo radionički, komunikaciju, i pripremali smo ih da lakše donesu odluku da li će se vratiti ili neće u mjesta u kojima su ranije živjele. Ukazivali smo im na ono što ih čeka ukoliko odluče da se vrate, kako nije dovoljno samo donijeti odluku nego i suočiti se s tim da to više nije njihov grad koji su ostavile, da je to sada nešto sasvim drugačije, da će njihova djeca pjevati Bože pravde, ili ovdje neku drugu himnu, da

su zakoni drugačiji i da treba da se upoznaju sa tim novim zakonodavstvom, i tako smo ih upoznawali sa tim kakva je to sada sredina. To im je na određeni način pomagalo da se opredijele da li će se vratiti ili neće. Nikada nismo nikoga prisiljavali, niti smo smatrali da je povratak neminovan, nego da imaju varijantu da ostanu da žive gdje one žele; na kraju to je njihovo ljudsko pravo.

Biro je sigurno jedna od prvih organizacija koja je na tome počela konkretno da radi, ne samo deklarativno nego i direktno sa ljudima. Šta se promenilo od tada i kako vam se danas čini budućnost tog procesa?

B.R. Promijenile su se zvanične državne, entitetske politike na našim prostorima, jezik mržnje se smanjio, opstrukcije nema u velikoj mjeri, a nismo više ni „državni neprijatelji“.

Jeste li vi lično doživljavali da budete percipirani kao „državni neprijatelj“?

B.R. Jesam, ne mogu da kažem prečesto, ali mi se dešavalo. Posebno, kada sam kao član neke delegacije učestvovala u razgovorima sa parlamentarcima koji su me gledali kao nekakvog „međunarodnog plaćenika“ koji tamo nešto radi protiv države, protiv sadašnje vlasti, ili kao da smo organizacije koje za projekte uzimaju novac koji u stvari pripada državi. S tim sam se uglavnom susretala na tim višim nivoima vlasti.

Prije desetak godina, kada sam prelazila sve te nove granice, imala sam raznih neprijatnih situacija. Optuživali su me da sam prodana duša, da šta ja to hoću, šta ja to tražim od njih, da sam Alijin vojnik... Da vas zaustavlja policija dok još tablice nisu promijenjene i da vam kaže: „Šta ti tražiš ovdje, ti si neki izdajnik kad radiš za Aliju“, da vas maltretiraju policajci, a da ljudi hoće da vas ispljuju, neke su stvari koje se danas više ne dešavaju, to je prošlost. Zato mislim da se jesmo pomjerali, i to puno, pogotovo kad se sjetim odlazaka u Foču sa Vesnom Teršelič, pa se tamo susretnemo sa studentima a dekan nas ispljuje, zalupi vratima i kaže: „Ja vas neću ni slušati, ni gledati“. Ipak, kada poslije dva sata popijete kavu sa njim i on se izvini, onda shvatite da su to velike stvari i da je to motiv da se ide dalje.

Istovremeno, ja ne vjerujem da nema nade i da su te etničke podjele zacementirane. Intimno mislim da ima nade, da među onima koji su se vratili ima i ljudi koji se tu dobro osjećaju (i ja sam takve susretala u svom radu). Ono što smatram da smo propustili jeste zbog toga što ili nismo imali novca, ili to još društvo ne podržava, ili ne znamo pravi način – ali te pozitivne primjere povratka promovisemo. Oni se nikada nisu promovisali a postoji čitav niz primjera gdje su izbjeglice, recimo Bošnjaci koji su se vratili u RS, fantastično dočekani, ostvarili su kontakte sa svojim komšijama, ugodno žive ali nisu spremni o tome da govore. Boje se da se nešto ne pokvari, jer zvanična vlast, političari ili javnost u cjelini još uvijek zna biti zadržana po tom pitanju, ne dozvoljava da iz tih pozitivnih primjera ljudi uče kako se treba lijepo ponašati. Uvijek se više priča o problemima i incidentima, a dokle god nema problema o tome se ne priča. Kad ja predložim nekome da o tome priča javno dobijem odgovor: „Neka, nemojte sada dirati jer je ovo dobro“. Boje se da Srbe ne dovedu u nezgodan položaj, a ovdje se Srbi takođe boje da Bošnjacima nešto ne učine zbog čega bi ih njihove komšije, koje nisu istog mišljenja, osudile. Smatram da je to nešto što nam je ostalo nedovršeno i da na tome treba raditi.

Koliko je po vama mirovni rad vidljiv, odnosno koliko on ima efekta na ovim prostorima?

B.R. Smatram da je mirovni rad nedovoljno vidljiv jer ga sami nismo dovoljno promovisali ni u medijima niti bilo gdje u javnosti; a ni javnost nije za to zainteresirana. Mnoštvo pozitivnih, pogotovo pojedinačnih iskustava, govori nam da ovaj rad ima efekta i ne znam da li tu treba nešto mijenjati ali sam sigurna da ga ne treba prekidati. Samo dugotrajan rad sa konkretnim ljudima daje trajne efekte.

Šta podrazumevate pod time da ni mi nismo dovoljno promovisali mirovni rad? Gde smo to zakazali po vašem mišljenju?

B.R. Ne mislim ja da smo mi zakazali. Prvo, mi nismo krenuli u mirovni rad da bismo postali zvijezde ili poznate ličnosti. Radili smo to iz svoje duše, svim srcem svog opredjeljenja i ja sama nikad nisam smatrala da sa tim treba da idem u javnost, da je to nešto zbog čega treba da budem poznata, dobro plaćena ili

bilo kako privilegovana. To je nešto što sam ja odabrala i što radim na način na koji radim. Ali retrospektivno gledajući shvatam da je trebalo više govoriti, više to promovisati u javnosti, skretati pažnju na pozitivne primjere i dobre ljude. Jer malo je knjiga i malo razgovora o tome.

**Šta je za vas svih ovih godina značila saradnja sa institucijama?
Koliko vidite da je to važno za izgradnju mira?**

B.R. To je nama bilo veoma važno jer smo smatrali da bez toga ne možemo biti potpuno uspješni. Čitav rad Biroa se od 1995. godine svodio na saradnju oba entiteta – rad sa sudijama, rad sa nastavnicima, rad sa djecom. Uvijek smo za taj rad morali imati saglasnost institucija, jer nastavnici nisu mogli ići na seminare, Miramide ili bilo kud, ako nisu imali saglasnost ili ministarstva ili svojih direktora. Takođe ni djeca koja su išla u kampove, ni sudije koje su zaista imali potrebu da komuniciraju sa sudijama iz RS nisu imali priliku da sazovu jedan takav seminar ili sastanak. Tako smo mi bili odlična veza između njih i oni su svoju komunikaciju ostvarivali preko nas.

Na sastanke sa ljudima iz institucija uvijek sam išla lično i najjednostavnijim jezikom objašnjavala šta ja to želim, šta ja to radim, i šta oni mogu iz toga dobiti. Pokušavala sam da im objasnim da je to korisno za sve i moram priznati da me nisu odbijali. Tek kasnije su uslijedili zvanični faksovi i slično, ali kada im je trebalo prvi put pristupiti onda sam lično razgovarala sa ljudima. Imam osjećaj da su mi ljudi vjerovali, možda zato što ja cijelo vrijeme vjerujem u ono što radim, i u ovaj rad je važno uvjeriti i one koji su nekad sumnjičavi prema našem poslu.

**Koliko se mirovni rad na ovim prostorima zasniva na ‘projektima’
a koliko na ‘istinskoj’ komunikaciji? Smatrate li da se i sam rad
organizacija promenio?**

B.R. Po meni je mirovni rad trajno opredjeljenje i ne može biti projekat. Projekti nam pomažu da neke ideje i aktivnosti lakše sprovedemo u djelo. Smatram da ljudi koji se bave mirovnim radom to rade svuda i na svakom mjestu, i da su tome istinski predani. Nažalost, ponekad to znaju biti samo ‘projekti’ ali je to kratkog daha i sa malo uspjeha.

A svakako se promijenilo mnogo stvari. S jedne strane, postoje promjene kod donatora koji su se i sami znatno birokratizirali, sa druge, da bi opravdali uloženi novac postali su zahtjevniji.

Meni se dogodilo da iz svog aktivističkog poriva punog entuzijazma dođem do toga da budem izvršni direktor i da pišem izvještaje, i to vrlo teško, moram priznati, prihvaćam. Sve sam manje na terenu sa ljudima, sve više sa papirima. Organizacija se u međuvremenu proširila, imamo druge ljude koji rade taj posao, i ja se osjećam kao da sam na neki način izašla iz tog kolosjeka. Ostajem to što jesam, zalažem se za ono što mi je važno, projekti su takvi kakvi jesu – još uvijek u skladu sa misijom i onim što želimo postići, ali ja lično nemam više dovoljno vremena.

Šta vam daje motivaciju da toliko dugo radite ovaj posao?

B.R. Najviše me motivišu ti mali uspjesi. Kada vidite da su ljudi sretni, kada vam neko priđe da vas zagrlji i zahvali se jer ste mu pomogli – to je za mene ogroman motiv da idem dalje. Kada ljudi progovore, kada se dogodi da ljudi iz dvije mjesne zajednice, jedne domicilne, jedne povratničke, koji su se gledali preko nišana sjednu u isto auto i dođu u Biro jer smo nekoliko godina radili sa njima, pa se okupe oko zajedničkog problema koji ih tišti, a u međuvremenu se ne gledaju poprijeko, e to je ono što vam daje dodatnu snagu da idete dalje. Mnogi kažu da smo im pomogli, a ja ponekad pomislim da sam lično najviše dobila: od zadovoljstva što sam bila korisna, do mnoštva susreta sa prekrasnim, humanim, pametnim, nesebičnim, kreativnim ljudima. Naučila sam da ne treba odustajati ni onda kada nam se učini da nema koristi, jer se na kraju pokaže da rad nije bio uzaludan.

VII

civilno društvo –
razmišljanja, pitanja, dileme

Civilno društvo ili U b l e h a ?

Paul Stubbs

Razmišljanja o fleksibilnim konceptima, metanevladinim organizacijama i novoj socijalnoj energiji u postjugoslovenskom prostoru

Govoriti u ime drugih znači najpre ućutkati one u čije ime govorimo¹

Čarobna panacea ili carevo novo odelo?

Danas izgleda da, na postjugoslovenskom prostoru, možda konačno možemo da razgovaramo o konceptu 'civilnog društva' na kritičniji način, posle više od decenije nekritične upotrebe tog termina tokom koje je on postao sinoniman sa svime što je puno vrlina, progresivno, demokratsko i pravedno. Za to postoje neki specifični, provincijalni razlozi, naročito mogućnosti koje su se otvorile kroz poratnu diskurzivnu problematiku u kojoj su tvrdnje o 'magičnim' svojstvima civilnog društva kao panaceje izgubile kako svoju stratešku važnost, tako i ideološku aktuelnost. U globalnom kontekstu, uspon onoga što ću, za potrebe sažetosti, nazvati 'kritičkim globalizacijskim pokretom' ponekad je, u nekim inkarnacijama, polagao pravo na bivanje prekursorom smislenog 'globalnog civilnog društva', iako se češće događalo da se taj koncept odbacuje kao nedovoljno radikalan. Nadalje, taj pokret je bio otvoreno skeptičan prema simboličnim konsultacijama sa takozvanim 'zainteresovanim stranama civilnog društva' koje su moćne nadnacionalne agencije, kakva je Svetska banka, sve više prigrljivale, a koje su, u najboljem slučaju, delovale kao ne sasvim zdušni odgovor na dugoročnu legitimacijsku krizu s kojom su se suočavale.

*

1 Callon, M. (1986) „Some Elements of a Sociology of Translation“ u: Law, J. (ur.) *Power, Action and Belief: a new sociology of knowledge*. London: Routledge, str. 216.

Za mene je koncept 'civilnog društva' uvek delovao najinteresantnije, iako i najproblematičnije, na tački susretanja ili 'kontakt zoni'² između specifičnog, u ovom slučaju postjugoslovenskog, prostora i globalnog. Ova kontakt zona je veoma visokog naboja upravo zbog toga što posredi nije bio jednostavan slučaj uvoženja nekog koncepta sa svemoćnog Zapada u neki prazan prostor, iako je, povremeno, možda tako izgledalo. Pamtiću radionice iz kasnih devedesetih na kojima su neki članovi i članice NVO otkrivali da se prvi put susreću s tim konceptom u jezicima i praksama ove ili one internacionalne agencije za pomoć. To je pre klasični slučaj skupa prevodilačkih praksi u kojima se termin kreće, često na kompleksne, neočekivane načine, preko raznih mesta, prostora, veličina i nivoa.³ U ovom procesu, agenti i agencije su od vitalne važnosti za transformisanje 'sirovog' ili 'bezličnog' koncepta u skup smislenih i manje-više moćnih uputstava za politike, projektne nacрте i tehnologije implementacije. Možda još važnije od toga, javlja se jedna nova grupa posrednika i posrednica, mešetara i mešetarki ili, u ne samo doslovnom značenju termina, prevodilaca i prevoditeljki, zadobijajući moć i uticaj kroz svoju sposobnost da rade preko i između jezika, konteksta, mesta, nivoa i agencija.

Ovde bih želeo da se pozabavam jednim delom kompleksnosti korišćenja termina 'civilno društvo' na postjugoslovenskom prostoru. Naročito želim da istražim nešto od ironije koja postoji u transnacionalnom kretanju koncepta u, i iz tog prostora, tokom vremena. Takođe, hoću i da se dotaknem i da pokušam da doprem izvan tog dosad već dobro poznatog problema svođenja civilnog društva na nevladine organizacije, i to kroz istraživanje uloga koje nose neke od metanevladinih organizacija koje su se javile u postjugoslovenskom kontekstu. Na

*

- 2 Kontakt zone uključuju „prostorno i vremensko koprಿಸustvo subjekata koji su prethodno bili razdvojeni geografskim i istorijskim disjunkcijama i čije se putanje sada susreću“, Pratt, M. L. (1992) *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge, strana 6.
- 3 Ovde koristim concept 'prevoda' zasnovan na radu Noemi Lendvai, v. Lendvai, N. Lendvai, N. (2005) „Remaking European Governance: transition, accession and integration.“ U: Newman, J. (ur.) (2005) *Remaking Governance: Peoples, politics and the public sphere*. Bristol, The Policy Press, i onako kako ga je razvio John Clarke, v. Clarke, J. (2005) „What's culture got to do with it?“, rad predstavljen na seminaru „Anthropological approaches to studying welfare“, Aarhus, Denmark, November.

kraju, želim da skiciram neke od preduslova za ponovno ožvjljenu javnu sferu u smislu novih oblika socijalne energije.

Zašto, kada i gde civilno društvo?

Jedan od glavnih zagovornika važnosti termina civilno društvo je zadugo bio britanski politički filozof John Keane. On je nedavno sugerisao⁴ da je, počev od kasnih osamdesetih, ponovno javljanje koncepta civilnog društva među intelektualcima i javnim ličnostima poteklo od nekoliko istovremenih zabrinutosti, događaja ili procesa: upotreba termina od strane disidenata u istočnoevropskim komunističkim društvima u periodu nakon gušenja Praškog proleća; podignut nivo svesti i upotreba kompjuterski posredovanih komunikacija unutar pokreta i organizacija koji su funkcionisali po principu mreže; sve veća zabrinutost ekološkim posledicama nespuntanog rasta; pad Berlinskog zida i nova nada u progresivni postkomunistički politički poredak; uspon neoliberalne ekonomije i zabrinutost nad problemima nespuntanog tržišnog kapitalizma; razočaranje u postkolonijalni napredak; pojava srušenih država i novi necivilni ratovi koji nisu vođeni isključivo između vojski i za osvajanje teritorije, nego su uključivali civile koji su bili na meti zbog svoje pogrešne 'etničnosti'.

Protivnici ovog stanovišta bi se, mislim, manje fokusirali na kompleksnost međusobnog odnosa između ovih sedam niti, a više na fleksibilnost koju ovaj koncept dopušta onima koji žude da se održe na vlasti. U jednom uticajnom eseju, Aziz Choudry to oslikava skretanjem pažnje na to da, u kontekstu miliona reči koje su o ovom konceptu izrekli različiti teoretičari:

...osim generalnog sporazuma da obuhvata sve oblike organizacije između domaćinstva i države, taj pojam izgleda svim ljudima znači sve moguće stvari. Ja ne vidim kako nekritičko usvajanje i korišćenje ovog termina unapređuje borbe raznih naroda za osnovna prava, za samoopredeljenje, oslobođenje i dekolonizaciju, te protiv imperijalizma i neoliberalne agende u njihovim raznim vidovima.⁵

*

4 Keane, J. (2003) *Global Civil Society?* Cambridge: University Press.

5 Choudry, A. (2002) „All this ‘Civil Society’ talk takes us nowhere“. ZNet Daily Commentaries, 9. januar web: <http://www.zmag.org/Sustainers/content/2002-01/09choudry.cfm> (pristupljeno 5. maja 2006).

Fleksibilnost ovog termina je, možda, najinteresantniji deo priče. Termin prilično lako pluta između različitih nivoa i veličina i, što je možda još važnije, između ideoloških i političkih pozicija. Jedan neomarksistički okvir pod jakim uticajem Gramscija ima, naravno, malo toga zajedničkog sa neoliberalnim okvirom pod uticajem De Tocquevillea, Adama Smitha ili Hayeka. A ipak, oba ova okvira bi pripisala važnu ulogu konceptu 'civilnog društva'. Možda je još važnije to što nijanse bilo koje od ove dve pozicije nemaju istinskog uticaja na upotrebu tog termina u 'govoru pomoći' koji 'gradi na kombinaciji normativne teorije i pozitivizma... i prema kome su tehnička rešenja identifikovanih problema dostupna ili će morati da se izumeju, ako ih nema...'.⁶

Na drugom mestu sam ušao u trag upotrebi ovog koncepta na bivšem jugoslovenskom prostoru i, naročito, u jeziku i retorici socijalnih pokreta u Sloveniji osamdesetih.⁷ U tom tekstu mi je bila namera da razmotrim mišljenje da se taj termin nije sretao u drugim bivšejugoslovenskim republikama i da je, zapravo, igrao ponešto umanjenu ulogu u kontekstu novog nacionalizma čak i u samoj Sloveniji. Gledajući unazad, to je dalo premali značaj širenju tog koncepta unutar jugoslovenskog prostora, u najmanju ruku među mladim urbanim elitama koje su se tek javljale u Zagrebu, Beogradu, i, kasnije, u Sarajevu, tokom kasnih osamdesetih i samog, predratnog, početka devedesetih.⁸ Otud se 'novi talas' grupacija i pokreta koji su se, koliko god neformalno i spontano, organizovali oko pitanja kao što su ženska prava, ekologija, mir i antimilitarizam; kao i studentskih pokreta i supkulturnih umetničkih formi susreo sa konceptom

*

6 Secher Marcussen, H. and Bergendorff, S. (2004) „Catchwords, Empty Phrases and Tautological Reasoning: Democracy and Civil Society in Danish Aid“, u: Gould, J. i Secher Marcussen, H. (eds.) *Ethnographies of Aid – exploring development texts and encounters*. Roskilde International Development Studies, Occasional Paper 24; str. 95–96.

7 Stubbs, P. (1996) „Nationalisms, Globalization and Civil Society in Croatia and Slovenia“, u: *Research in Social Movements, Conflicts and Change* 19; 1–26. Web: <http://www.gaspp.org/people/pstubbs/paper%205.doc> (pristupljeno 8. maja 2006).

8 Stubbs, P. (2001) „Politička ekonomija civilnog društva“ u: Meštrović, M. (ur.) *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut; 95–110. Revidirana verzija je štampana na engleskom kao: Stubbs, P. (2001) „New Times?: towards a political economy of 'civil society' in contemporary Croatia“, u: *Narodna umjetnost (Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research)*, 38 (1); 89–103.

civilnog društva te ga, iako neravnomerno, prigrlilo kao ključni koncept u delovima bivšejugoslovenskog prostora *pre* ratova koji su otpočeli 1991. i 1992. i pre nego što su ga iz zapadne Evrope i Sjedinjenih Država uvezli predstavnici novog humanitarnog poretka.

Kompleksnosti prevoda se možda najbolje mogu ilustrovati distinkcijom koja u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku postoji između termina ‘civilno društvo’ (koji je po meni najbliži engleskom pojmu ‘civil society’) i sve češće korišćenog koncepta ‘građansko društvo’ (u bukvalnom prevodu, ‘citizens’ society’, društvo građana/građanki). Kompleksnosti neodstupanja od jednog ili drugog termina, te stepen njihove radikalne diferencijacije koje autori i autorke u bivšem jugoslovenskom i postjugoslovenskom prostoru primenjuju, izvan su opsega ovog teksta, iako nijedan od argumenata za ili protiv njih, odnosno za njihovo zadržavanje kao međusobno vrlo različitih ili suštinski istih nema smisla izvan kompleksne istorijske kontekstualizacije i eksplicitnih prevoda sa, najmanje, engleskog ili nemačkog jezika.⁹ Interesantno je da za Johna Keanea taj termin obuhvata obe dimenzije, istovremeno se odnoseći na ‘pluralizaciju moći’ (i otud najpotpuniji mogući izraz bivanja građankom ili građaninom) i na promociju mirnih strategija ili u najmanju ruku problematizaciju nasilja (otud, u suprotnosti sa ‘necivilnim ratovima’ koji su, makar ponekad, ‘građanski ratovi’ pošto aktivno uključuju građansku populaciju).¹⁰

Naravno, u ‘kontakt zoni’ susreti se retko tiču, ili retko tiču *samo* reči i njihovih značenja, ali se skoro uvek, manje ili više eksplicitno, tiču polaganja prava, prilika, strateških izbora i ciljeva, interesa i maksimizacije resursa. U ‘kontakt zonama’ se, na višestrukim scenama, a takođe i iza scene, odvijaju svakojake kompleksne interakcije o kojima se pregovara, u kojima su zapravo višestruke pripadnosti i fleksibilni identiteti sami po sebi ekstremno korisne alatke. Filozofsko pitanje o tome da li je činilac/činiteljka ili aktivista/aktivistkinja

*

9 Zahvalan sam Aidi Bagić što mi je skrenula pažnju na ovo kao i na ključne tekstove. Neka od literature na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku koja je relevantna u ovom smislu uključuje: Pokrovac, Z. (ur.) *Građansko društvo i država: povijest razlike i nove rasprave*, Zagreb: Naprijed; Pavlović, V. (2004) *Civilno društvo i demokratija* Belgrade: Politeia, v. str. 15; i Maldini, P. (2002) „Građansko društvo i demokratija u tranzicijskim društvima“ u: *Politička misao* 29 (4); 129–145.

10 Op. cit., str. 8.

u civilnom društvu koji je postao/postala vešt/vešta u prezentovanju različitih lica različitoj publici nekako manje *autentičan/autentična* ili *pošten/poštena* od onog aktiviste/aktivistkinje koji/koja ostaje dosledan/dosledna jednoj ideji ili idealu jeste po mom mišljenju sociološki manje važno od toga da se obe ove strategije ukorene u svom socijalnom kontekstu. Marxova tvrdnja da ljudi stvaraju istoriju ali ne uvek u kontekstima koje sami izaberu je, možda, najbolja izjava o problemu aktivizma civilnog društva u kontekstu ratova i poratnog perioda u postjugoslovenskom prostoru. Ovo ne poriče 'postkolonijalni' karakter ili dimenziju moći 'kontakt zona' nego pre, da još jednom citiramo Mary Louise Pratt koja je prva uvela taj koncept, postavlja u prvi plan 'interaktivne, improvizacione dimenzije kolonijalnih susreta tako lako ignorisane ili potisnute od strane difuzionističkih navoda o osvajanju i dominaciji'.¹¹

NVO-izacija i uspon metanevladinih organizacija

Kada postoji skliznuće iz 'civilnog društva' u 'NVO' (nevladina organizacija), proces koji je opisan korišćenjem koncepta *NVO-izacije*, priroda susreta se dramatično menja, na načine koji izgleda da svakako ograničavaju mogućnosti smislenih izazova dominantnim odnosima moći. Koncept NVO-izacije je verovatno prvi put upotrebila Sabine Lang u svom radu o ženskom organizovanju u Zapadnoj Evropi,¹² iako su ga takođe već izvestan broj godina koristile/koristili aktivistkinje/aktivisti i istraživačice/istraživači u Hrvatskoj, uključujući Aidu Bagić, Vesnu Janković i mene samog. Aida Bagić, možda najbliža originalnoj upotrebi Langove, ovaj koncept koristi da opiše pomeranje od 'socijalnih pokreta' do 'organizacija' kao dominantni oblik kolektivne akcije, ukazujući na sve veću važnost 'modernih' NVO koje podvlače 'intervencije specifikovane samim problemom i pragmatične strategije sa snažnim fokusom na zapošljavanju, pre nego na ustanovljavanju nove demokratske kontrakture'.¹³

*

11 Op. cit., str. 6–7.

12 Lang, S. (1997) „The NGOization of Feminism“. U: Kaplan, C. i Wallach, J. (ur.) *Transitions, Environments, Translations: feminisms in international politics*. London: Routledge; 101–120.

13 Bagić, A. (2004) „Talking About Donors“. U: Gould, J. i Secher Marcussen, H. (ur.) *Ethnographies of Aid – exploring development texts and encounters*. Roskilde University Occasional Paper u *International Development Studies*, 24; str. 222.

Širok dijapazon akademskog i aktivističkog pisanja mapirao je negativne efekte NVO-izacije u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Kosovu, i na drugim mestima.¹⁴ Neki aspekti ovoga su naširoko obrađivani i teško da ovde mogu da se ponove, uključujući: uticaj planova donatora na pokrivene teme i na preferirane tipove organizacione strukture; uspon kratkoročnih 'projektnih kultura' ili *projektizacija*; naglašavanje profesionalizacije i tehničkih veština na štetu širih socijalnih ciljeva; osnaživanje mlade, urbane, visokoobrazovane elite s poznavanjem engleskog jezika; potreba da se fokusira na 'uspeh' projekta u vrlo uskom smislu; sve veće distanciranje elite NVO-a od aktivizma u lokalnim zajednicama. Pri tom, naravno, u kontekstu rata i komplikovanih hitnih situacija, javila se nova podela između mnogo ocrnjivanog (pukog) 'pružanja usluga' u NVO sektoru i navodno superiornih NVO-a orijentisanih ka 'savesti i zagovaranju', koje se fokusiraju na ljudska prava, ženska prava i tako dalje. Sposobnost, volja i podsticaji potonjima da se umrežavaju sa svojim pandanima u čitavoj regiji, pa i u celom svetu, takođe su umanjeni spram novih domaćih saveza ili razvoja duboke participatorne demokratije.

Uticaji visokog nivoa spoljnje pomoći na unutrašnju ekonomiju, u smislu veštačkog rasta bruto nacionalnog dohotka u urbanim centrima, velikog jaza između plata internacionalnih i lokalnih zaposlenih u internacionalnim nevladinim organizacijama, te između ovih lokalnih zaposlenih, lokalnih NVO aktivistkinja i aktivista, i zaposlenih u javnom sektoru, kao i fizički uticaj znakova na putu koji oglašavaju donatore, kancelarije velikih međunarodnih NVO-a i sveprisutni beli džip – o tome se ređe raspravlja osim u šalama van radnog mesta. Marginalizacija granskih sindikata i drugih vrsta interesnih grupa, ili njihovo kanalisanje u pojam NVO-a, takođe je ređe tretirana.

*

14 Pored ostalih, v. Sali-Terzić, S. (2001) „Civil Society“ u: Papić, Ž. (ur.) *International Support Policies to South-Eastern Europe: lessons (not) learnt in Bosnia-Herzegovina*. Sarajevo: Muller; 175–194. Gordy, E. (bez datuma) „CRDA and Civil Society in Serbia“. Rad za Muabet Project, Brown University. Web: http://www.watsoninsitute.org/muabet/new_site/gordyWatsonreport1.pdf (pristupljeno 8. maja 2006). Dević, A. (2004) *Faces, Phases and Places of Humanitarian Aid: Kosovo four years after*. U GFC Quarterly 11. Stubbs, P. (1997) „Croatia: NGO Development, Globalism and Conflict“, u: Bennett, J. (ur.) *NGOs i Governments*, str. 77–87. INTRAC/ICVA.

Postojeća literatura nije, uvek, bila naročito iznijansirana, niti u pogledu razlika u razvoju NVO sektora u svakoj od zemalja u različitim vremenima, niti, što je još važnije, u pogledu nekih pozitivnijih aspekata spoljne podrške u okviru NVO razvoja. Bez želje za stavljanjem prekomernog akcenta na ovaj slučaj, bilo je dokaza o sofisticiranijem odnosu između ključnih NVO-a, novih koalicionih grupacija, opozicionih političara i nekih spoljnih donatora, kako u vreme poraza vladajuće HDZ na izborima u Hrvatskoj u januaru 2000, tako i u svrgavanju Miloševićevog režima u Srbiji u oktobru 2000, bez obzira na potonje putanje ključnih grupacija, to jest studentske organizacije *Otpor* i neoliberalnog istraživačkog tima G-17.¹⁵ Zaista, ne može se poreći da se, naročito u Srbiji, ali do izvesne mere i na drugim mestima, otvorio prostor za intelektualce koji ne bi mogli da opstanu u zemlji bez spoljne podrške kanalisane kroz NVO.

Gledano više sociološki, negativna slika je u opasnosti da lokalne faktore tretira kao puke 'marionete' ili 'kulturne glupake' pod dominacijom svemogućih eksternih međunarodnih činilaca. U stvarnosti, naravno, iako je manevarski prostor bio ograničen, a neki neizbežni kompromisi pravljeni, putanje raznovrsnih aktivista i aktivistkinja u NVO-u ne mogu da budu svedene na pojam *prodanih duša* ili na to da su bili *nedelotvorni*. Štaviše, obrasci, procesi i veštine naučeni ili razvijeni u NVO-ima i te kako mogu da imaju dugoročniju relevantnost, kako u smislu pojedinačnih karijera, tako i u smislu ukupnog društvenog razvoja.

Ključna stvar je da, kao ni Rim, 'civilno društvo' ne može da se izgradi za jedan dan. Naravno, veliki deo mog rada u poslednjih dvanaest godina bio je kritičan prema ideji da 'postkomunističke zemlje u tranziciji' (već i sama ta fraza, naravno, miriše na neokolonijalistički govor s visine) nemaju 'civilno društvo' i da im je, stoga, potrebna 'izgradnja kapaciteta', i to, sva je prilika, od strane zapadnih zemalja koje takvog jednog civilnog društva imaju u izobilju. Iako svakako postoje stvari koje jedno društvo može da nauči od nekog drugog, prečice do jedne demokratske kulture i grube transplantacije s nekog drugog

*

15 Solioz, C. (2006) „Strengths and Weaknesses of Civil Society in the Balkans“. Rad predstavljen Skupštini svetskog pokreta za demokratiju, aprila. Web: http://www.ceis-eu.org/Events/Istanbul_5_Apr_06/doc/Istanbul_2006_Apr.pdf (pristupljeno 8. maja 2006).

mesta retko su delotvorne na nameravani način, i često imaju nenameravane negativne posledice. Poenta Stevena Sampsona da se mogu preneti organizacione forme, ali ne vrednosti, ovde je stvarno dobro primenjiva.¹⁶ To je svakako slučaj kad izgradnja NVO-a, često elitnih, i nekad sastavljenih od jedne ili dve osobe (kao kad neki vodeći akademik izjavi 'Naravno, ja takođe imam i svoj NVO') postaje lažiranje duboke demokratske kulture za čiju je izgradnju potrebno pola stoleća ili više ili, tokom perioda posle 'survivalizma' raznih oblika autoritarnih režima ili rata, svakako nekoliko decenija. I dalje se može izneti argument da je jugoslovenski eksepacionalizam bio promoter jedne vrste civilnog društva, i da jeste imao mnogo čemu da nauči druge (zaista, zaboravljene istorije pokreta nesvrstanih, kao alternativnog internacionalnog razvojnog aparata, treba se pod hitno setiti i kritički je proceniti),¹⁷ ne odlazeći toliko daleko da se tvrdi kako je to bila poslednja reč duboke demokratije. Vremena su se promenila i, dok je pamćenje politički od visoke važnosti, sve osim najironičnije nostalgije retko je takvo.¹⁸

U savremenom postjugoslovenskom prostoru, jedini entiteti gori od novokomponovanih NVO-a su, može biti, novi meta-NVO. Termin meta-NVO preuzimam od Jonathona Bacha i Davida Starka koji ga koriste za 'organizacije (čija je) primarna svrha da obezbede informacije i pomoć drugim NVO-ima'.¹⁹ Moja upotreba tog termina je nešto šira od njihove, iako u sličnom kontekstu,

*

- 16 Sampson, S. (2005) „Some things cannot be handed over: Western democracy in Bosnia-Herzegovina“, Rad za tribinu 'Beyond Lessons Learned' na konferenciji za Bosnu i Hercegovinu, Association Bosnia 2005, Geneva. Web: <http://www.bosnia2005.org/conference/doc/beyondlessons.pdf>
- 17 Vidi: Gupta, A. (1992) „The Song of the Nonaligned World: transnational identities and the reinscription of space in late capitalism“ u: *Cultural Anthropology* 7 (1); 63–79. Web: http://www.stanford.edu/dept/anthroCASA/pdf/Gupta/gupta_song_nonaligned.pdf
- 18 Vidi: Boym, S. (1994) *Common Places: mythologies of everyday life in Russia*. Cambridge: Harvard University Press, gde ona pravi razliku između ironične nostalgije koja je neubedljiva i fragmentarna i češće utopijske nostalgije koja je 'rekonstruktivna i totalizirajuća'. U: Boym, S. (2001) *The Future of Nostalgia* New York: Basic Books ona ih je donekle preformulisala kao 'refleksivnu' i 'restorativnu' nostalgiju.
- 19 Bach, J. i Stark, D. (2003) „Technology and Transformation: facilitating knowledge networks in Eastern Europe“, UNRISD Technology, Business and Society Programme Paper 10, web: [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/httpNetITFramePDF?ReadForm&parentunid=35352D4B078518C0C1256BDF0049556C&parentdoctype=paper&netitpath=80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/35352D4B078518C0C1256BDF0049556C/>file/bach.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/httpNetITFramePDF?ReadForm&parentunid=35352D4B078518C0C1256BDF0049556C&parentdoctype=paper&netitpath=80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/35352D4B078518C0C1256BDF0049556C/>file/bach.pdf)

pošto oni lociraju rast obično samo po jednog NVO-a u svakoj postkomunističkoj zemlji (njihovi primeri potiču iz Mađarske, Češke Republike i Slovačke) čija je uloga i legitimitet resursa izveden prvenstveno, ako ne i isključivo, iz njihovog trajnog tutorstva nad drugim NVO-ima. Dok njih dvojica mapiraju neke od dilema i tenzija koje ovo proizvodi, ja bih voleo da tu raspravu odvedem mnogo dalje. To činim na osnovu razumevanja kompleksnosti savremenih modusa upravljanja i postojanja metaupravljanja, ili 'upravljanja upravljanjem', u kojima nove forme političke vlasti nastoje da se kreću kroz nova partnerstva koja 'daju osnovna pravila za upravljanje' i koja 'delaju kao 'apelacioni sud' za rasprave koje nastaju unutar i oko upravljanja'.²⁰ Pomalo neočekivano i ironično, vodeće uloge u metaupravljanju u nekim od postjugoslovenskih zemalja igraju meta-NVO koje polažu pravo na autoritet, a nekad im je on i dat, nad ne samo drugim NVO-ima nego i nad disciplinarnim veštinama upravljanja i samim upravljanjem.

Pogledajte koliko je brzo i efikasno, saznajući da nisu bili uspešni u dobijanju neke od grantova za 'institucionalnu podršku' davanim od strane hrvatske kvazivladine agencije Nacionalna fondacija za razvoj civilnog društva, mali broj 'vodećih hrvatskih NVO-a' (koncept je, naravno, i besmislen i prepun značenja) monopolizovao javnu sferu da protestuje zbog svog isključenja. U udarnim terminima na televiziji, žalili su se kako su ih prevideli 'u korist grupa u udaljenim delovima Hrvatske za koje nikad nismo ni čuli'. Nijedan/jedna od njihovih harizmatičnih, čitaj demagoških, lidera i liderki nije zastao/zastala dovoljno dugo da razmotri ironiju svoje janusovske pozicije u odnosu na državu ('vi ste autoritarni i protiv nas, ali je trebalo da nam date sredstva'), a još manje da uvaži mogućnost – izgleda i previše stvarnu – da su, pošto su toliko dugo bili primaoci podrške internacionalnih donatora, sve manje vezanih za bilo kakve smislene uslove, izgubili sposobnost, volju ili skromnost da osete potrebu da napišu bilo kakav iole pristojan predlog programa.²¹

*

20 Jessop, B. (1997) „Capitalism and its Future: remarks on regulation, government and governance“ u: *Review of International Political Economy* 4; 561–581; str. 575.

21 Kašić, B. (2005) „Čokolade s logom i okus moći“, u: Zamirzine 27. januara, web: http://www.zamirzine.net/article.php?id_article=1702 je odličan primer meta-NVO mišljenja. Moja, dosta nesrećna, intervencija o tom pitanju takođe može da se nađe u Zamirzin arhivi!

Naravno, ovakva vrsta metaupravljanja traži kompleksnije strateško pozicioniranje nego što je to puko iznošenje žalbi na televiziji. Traži jednu vrstu *prenaglašavanja*, *preuveličavanja* ili amplifikacije stvarnih problema državne moći u društvu; jedno *sporazumevanje* oko problema običnih građanki/građana (ovakve organizacije su odavno zatvorile svoje linije za pravnu pomoć i učinile svoje kancelarije nevidljivim, ako ne i neprobojnim, za običnu prolaznicu/prolaznika); jedno *omalovažavanje* sa pozicije snishodljive superiornosti u odnosu na sve osim na jezgro insajderskih članova/članica, prijatelja/prijateljica i onih koji ih podržavaju; te novu hijerarhiju ili lanac karika do posrednika i lokalnih organizacija i pojedinki/pojedinaca koji postoje u klasičnoj ulozi kao periferne/periferni u odnosu na nov centar moći.

Zaključak: U potrazi za društvenom energijom i ublehem

U nedavnom tekstu koji mapira istoriju *Zamira* od transnacionalnog socijalnog pokreta i sistema oglasne table do NVO s nacionalnim sedištem i internet sub-provajdera,²² nastojao sam da napravim kontrast između tri generacije aktivistkinja i aktivista u i oko ovog naizgled 'virtuelnog civilnog društva': tehno-hipi, tehno-tehnokrat i nova haktivistička generacija. Tekst se zasnivao na intervjuima sa prve dve kategorije i bio je, po mom mišljenju, prilično tačna idealna tipizacija. Međutim, bilo je jasno da je moje nedovoljno poznavanje treće grupe, uokvireno mojim ograničenim poznavanjem kritičkog globalizacijskog pokreta, značilo da političke implikacije haktivizma nisu bile obrađene. I dalje treba mnogo toga da naučim, ili sam možda naprosto prestar i previše respektabilan. Međutim, možda je vredno pomena da su radikalizam i revolucionarni militantizam još jednom roba koja se prodaje, makar u Hrvatskoj, kad deo književne elite kupuje prevode Hardtove i Negrijeve *Imperije*,²³ žudno

*

22 Stubbs, P. (2005) „The *ZaMir* (for peace) Network: from transnational social movement to Croatian NGO“, u: Brooksbank Jones, A. i Cross, M. (ur.) *Internet Identities in Europe*, Sheffield: ESCUS, radovi s konferencije. Web: <http://www.shef.ac.uk/escus/papers/conferences/internetids.html>

23 Engleski tekst je Hardt, M. and Negri, A. (2000) *Empire* Cambridge: Harvard University press. Hrvatski prevod je Hardt, M. i Negri, A. (2003) *Imperij* Zagreb: Multimedijalni institut, Arkzin.

konzumira 'Hacker's Manifesto' McKenzieja Warka, bilo na engleskom²⁴ ili hrvatskom, i strpljivo stoji u redu pred net klubom MaMa (iliti multimedijalnim institutom koji finansira Soros) da bi ušla na najnoviji event, ili konsultuje njihove web stranice koje kombinuju Open Source izgradnju veština sa tekstovima teoretičarskih superstarova kakvi su Slavoj Žižek, Judith Butler, Hardt i Negri, Terry Eagleton, Noam Chomsky i, naravno, George Soros. Ovim pokretom se zbilja treba pozabaviti i ja treba još mnogo toga da naučim, ali ovaj diletantski pseudoradikalni konzumerizam životnog stila (nasuprot, pretpostavljam, reakcionarnom konzumerističkom životnom stilu) ne uliva mi mnogo nade. Počinje da izgleda kao bastard potekao iz spoja 'civilnog društva' i šezdesetosmaškog avangardnog intelektualnog militantizma.

Ne želim da završim u ciničnom ili negativnom tonu. Ja zbilja mislim da postoje drugi koncepti i teoretizacije koje nas vode dalje od ponešto ukaljanog koncepta civilnog društva. Jedna takva mogućnost je ideja Alfreda Hirschmana o 'socijalnoj energiji',²⁵ koju on koristi da mu pomogne da objasni kako, kad i zašto se grupe u materijalno lošem položaju kolektivno organizuju i 'završavaju stvari'. On predlaže tri ključne komponente socijalne energije 'prijateljstvo', 'ideali' i 'ideje'. Po mom mišljenju, ovaj koncept pomaže da se razume pomeranje u socijalnoj energiji u postjugoslovenskom prostoru od 'narodskih nacionalista' i manjih grupa 'elitističkih antinacionalista' ka obnovljenom razvoju zajednice koji potiče od samih njenih članica/članova i mobilizaciji koja međusobno približava manje neformalne grupe, neke starije reprezentacione/identitetske organizacije, i neformalne liderke/lidere zajednica. Ključno, oni elitisti/elitistkinje koji polažu pravo na 'autentično' civilno društvo, iako više nisu izvor pozitivne socijalne energije, i dalje odnose prevagu u javnoj sferi.

Na drugom mestu, jedna grupa akcionih istraživača/istraživačica, uključujući i mene samog, pokušala je da uđe u trag nečemu što je ličilo na pomeranje u smislu koncepta razvoja zajednice i mobilizacije, čija konceptualizacija

*

24 McKenzie Wark (bez datuma) A Hacker Manifesto version 4.0, web: http://subsol.c3.hu/subsol_2/contributors0/warktext.html

25 Hirschmann, A. (1984) *Getting Ahead Collectively: grassroots experiences in Latin America* New York: Pergamon Press

pozajmljuje nešto od Saula Alinskijja i, čak i više, od inspirativnih tekstova i rada Paulo Freirea.²⁶ Ponešto racionalistička nit aktuelnog ponovnog naglašavanja razvoja zajednice oslanja se na misao Jurgena Habermasa o važnosti autentične participatorne 'javne sfere',²⁷ naročito u konceptualizaciji i mapiranju 'osnaženog participatornog upravljanja'.²⁸ Archona Funga i Erika Olin Wrighta, čija su tri centralna principa: 1) fokus na specifične, opipljive probleme; 2) uključenost običnih ljudi koje ovi problemi pogađaju, kao i ljudi njima bliskih; 3) razvoj rešenja ovih problema kroz diskusiju.

Na kraju, u svemu ovome, da ne bismo završili idealističkim racionalizmom, postoji potreba za ironijom i mimikrijom.²⁹ Cela ta stvar sa 'civilnim društvom' treba da bude dekonstruisana pomalo komičnim tonom. To, po mom mišljenju, nigde nije urađeno bolje nego u tekstu 'Ubleha za idiote',³⁰ koga njegovi autori opisuju kao 'apsolutno nepotrebnii vodič za izgradnju civilnog društva i vođenje projekata za lokalno stanovništvo i internacionalce u BiH i šire'. Evo ultimativne ironične definicije 'civilnog društva':

*

- 26 Stubbs, P. (2006) 'Conceptualising Community Development and Mobilisation', u: MAP (ur.) *Community Development and Mobilisation in Croatia*, u pripremi. Ranija verzija ovog teksta, na engleskom i hrvatskom, može se pronaći na webu: www.map.hr. Klasični tekst Paulo Freire *Pedagogy of the Oppressed* preveden je na hrvatski, Freire, P. (2002) *Pedagogija obespravljenih*, Zagreb: Odraz.
- 27 Za Habermasa, javna sfera je 'sačinjena od privatnih lica koja su okupljena kao javnost i koja kod države artikuliraju potrebe društva' Habermas, J. (1989, prvo nemačko izdanje 1962) *The Structural transformation of the Public Sphere* Cambridge: Polity press.
- 28 Vidi: Fung A. i Olin Wright, E. (ur.) (2003) *Deepening Democracy: institutional innovations in empowered participatory governance* London: Verso.
- 29 Pojam 'mimikrije' je ovde izveden iz Homi Bhabhine postkolonijalne teorije, pa je otud 'kolonijalna mimikrija želja za reformisanim prepoznatljivim Drugim, kao različitim subjektom koji je skoro isti, ali ne sasvim. Što će reći, diskurs mimikrije je konstruisan oko ambivalencije; da bi bila delotvorna, mimikrija stalno mora da proizvodi svoje skliznuće, svoju prekomernost, svoju razliku. ... Mimikrija je tako znak dvostruke artikulacije; jedna kompleksna strategija reforme, regulacije i discipline koja 'aproprijira' Drugog dok vizualizuje moć. Mimikrija je takođe i znak neaproprijiranih, međutim, razlika ili neposlušnost koja koherentnom čini dominantnu stratešku funkciju kolonijalne moći, intenzivira prismostru i predstavlja imanentnu pretnju i 'normalizovanim' znanjima i disciplinarnim moćima.' Bhabha, H. (1994) *The Location of Culture* London: Routledge. Zahvalan sam Marielli Pandolfi što mi je nedavno skrenula pažnju na ovaj koncept.
- 30 Šavija-Valha, N. i Milanović-Blank R. (nema datuma) *Ubleha za idiote* u: Album web: http://www.album.co.ba/autori/zajednicki/nsv_i_rmb.htm. Zahvalan sam Elissi Helms što mi je poslala tekst.

Civilno društvo nije samo suprotno vojnom društvu, mada to mnogi misle. Nije, dakle, ni politika, ni socijala, ni ekonomija, a nije ni samo urbano; šta je – niko ne zna ali dobro zvuči; također jedna od RVR (v.). **RVR** riječ višeg registra. Kraj i početak za svaku RVR jest sama Ubleha (v.). **Ubleha**, autoreferencijalna, najviša kategorija civilnog društva (v.) i suvremene političke filozofije... Ubleha nije glupost, ona je ne-misao, ne-misliva.³¹

*

31 Koncept Ublehe, sasvim prikladno, nije prevodiv.

tzv. „civilnog društva“. Lako mi je na ovom mestu zamisliti opravdane prigovore tipa „Pa u čemu je tu problem?“, ili „Logično je da tako bude s obzirom da niko drugi ne želi da se bavi nekim ‘vrućim’ pitanjima!“. I upravo u toj tački leži najveći izazov za mene kao mirovnu aktivistkinju, članicu jedne NVO i autorke ovog teksta (tim redosledom) – na koji način promišljati i kritikovati takvo stanje a ne postati deo priče po kojoj su nevladine organizacije kao najistureniji i najpromovisaniji deo „civilnog društva“ uvek laka i zgodna meta za „napade“ sa svih strana i sa svih ideoloških pozicija (od nacional-šovinista/kinja do anarhista/kinja i nazad, celom širinom društvenog spektra) i sačuvati se od pogubne samozaljubljenosti i verovanja da prostor za kritiku ne postoji i da je **jer**es kritikovati način rada i pristupe nevladinih organizacija čiji aktivisti/kinje neretko sebe percipiraju kao neku vrstu „kulturnih heroja/heroina“ koji/e donose svetlo tamo gde je pre njih vladao mrak.

Moj izbor u takvoj situaciji je kritika (imam osećaj da nam upravo ona u velikoj meri manjka), i to ona vrsta kritike koja ne dolazi sa pozicija „teorije“ već svoj zamah dobija kroz svakodnevno, neposredno iskustvo *prakse* mirovnog rada i rada u jednoj nevladinoj organizaciji. Važno mi je naglasiti da i sopstveni rad i rad organizacije u kojoj sam aktivna smatram delom cele ove priče, nikako moralno superiornim izuzetkom.

Situacija u kojoj sve birokratizovanije¹ NVO u javnosti o(p)staju kao nositeljice mirovnih procesa a da pri tom nisu baš rade da se pozabave samorefleksijom i otvorenim društvenim dijalogom sa „ostatkom sveta“ ne čini mi se kao obećavajuća za izgradnju mira u našoj regiji; o bolnom nedostatku vizija, ili barem o upadljivoj *nevidljivosti* istih, da i ne govorimo. Osim ako se pod vizijom ne računaju fraze tipa „demokratizacija, natoizacija i evropeizacija (tj. ulazak u EU)“. U tekstu ću nastojati da obrazložim tri osnovne teze:

- neophodnost mirovnog rada kao osnovnog prioriteta naših društava (ili o potrebi da bude tretiran kao takav)

*

1 Birokratizovane NVO u tekstu koristim da opišem situaciju u kojoj se nalazi veliki broj organizacija koje su zatrpene administrativnim poslovima, pisanjima izveštaja i predloga projekata, prepiskom sa nadležnim ministarstvima, bankama i ostalim institucijama i na te poslove odlazi veliki deo kapaciteta i potencijala.

- pogubnost shvatanja da su NVO ekskluzivni nosioci tih procesa (ili o pogrešnom uverenju da će zamišljenim prestankom rada NVO-a prestati izgradnja mira)
- potreba za novim paradigmama mirovnog rada koje će vidljivim učiniti sam taj rad, odnosno njegove rezultate, umesto njegovih najisturenijih /najmoćnijih aktera/ki i isfraziranog „novogovora“ i mnoštva „efikasnih modela“.

„Čime se bavite? Izgradnjom mira, da prostite...“

„Izgradnju mira shvaćam kao široki spektar društvenih aktivnosti kojima se stvaraju i osnažuju vertikalne i horizontalne društvene veze, pospješuje zadovoljenje ljudskih potreba, stvara prostor za konstruktivnu, nenasilnu transformaciju sukoba i utječe na veći senzibilitet društvenih institucija za društvenu pravdu te općenito djeluje na stvaranje kulture mira i dijaloga. Izgradnja mira je trajan proces preoblikovanja društvenih odnosa koji omogućuje drugačiju upotrebu i pravedniju raspodjelu moći na razini pojedinaca, institucija, zajednica te cijelog društva i kulture.“

Marina Škrabalo

Jedan od najvećih (ili barem najspecifičnijih) izazova sa kojim sam se susretala tokom svog mirovnog rada jeste kako objasniti raznim ljudima čime se ja to zapravo bavim. Izazov je vrebao na najrazličitijim mestima – od brojnih prelazaka granica u našoj izdelfenoj regiji i komunikacije sa carinicima/ama, policijom i ostalim „uniformama“ do ćaskanja sa sopstvenim radoznalim roditeljima i rodbinom koji se baš nikada nisu zadovoljavali/e definicijama raznoraznih teoretičara/ki, ma kako one „pametne“ i precizne bile. Svesrdno sam pokušavala da objasnim (posebno bliskim ljudima) da raditi na izgradnji mira meni ne znači raditi u NVO-u već živeti na način koji podrazumeva stalno iznalaženje sitnih, svakodnevnih strategija za kritiku postojećeg stanja, bunt, subverziju određenih odnosa moći, nepristajanje na neke matrice (makar one bile od ne znam koliko mudrih glava promovisane).

Zanimljivija od mojih pokušaja da objasnim šta radim činila su mi se njihova vrlo različita, pa često i međusobno oštro suprotstavljena viđenja mirovnog rada kao: a) nečega što je „lepo i dobro“, ali čime se, brate mili, ipak ne bavi

niko ko zna bilo šta konkretno u životu da radi;² b) nečega što ide u paketu sa „tranzicijom, demokratizacijom, evropeizacijom i natoizacijom“, pa je, je l' te neophodno ma šta to, u stvari bilo; c) nečega o čemu misle da pojma nemaju, ali zato postoje oni/one koji **to** znaju („oni iz nevladinih organizacija“) i **to** (zlobnici bi rekli prodavanje magle) rade za lepe pare koje su nedostižne prosečnom građaninu/ki (kojeg brojni ekonomski eksperti/kinje sve češće prilično nadmeno nazivaju „tranzicijskim gubitnikom“).

I koliko god u takvim razgovorima pokušavala da fokus održim na mirovnom radu, a ne na nevladinim organizacijama, razgovor bi često otišao baš u tom pravcu, što je za mene bila jasna poruka da je mirovni rad (kao uostalom i neki pojmovi tipa – aktivizam, civilno/građansko društvo, itd.) „osuđen“ da bude posmatran kroz ulogu i doprinos NVO-a, i u velikoj meri sagledavan kroz njihov vrlo loš imidž. To mi je, takođe, bio vrlo jasan i snažan podstrek da preispitam još jednu matricu, onu kojoj i sama donekle pripadam, a to je matrica delovanja kroz mirovnu (ali još uvek i nevladinu) organizaciju.

Umesto da se bavim „neobaveštenošću, neznanjem, nesenzibiliziranošću“ mojih sagovornika/ca i umesto da lamentiram nad „niskim nivoom političke (i šire) kulture našeg građanstva“, radije ću se kritički osvrnuti na nespretnost ili nesuvislost objašnjenja i (samo)refleksije koju su mirovni radnici/e spremni da od sebe daju i podele sa društvom u kome žive, rade, i sa kojim svakodnevno opšte, kao i na skučenost javnog prostora (oblikovanog neoliberalističkom logikom „vreme je novac“) koji im se nudi za ta objašnjenja. Posezanje za visokoparnim jezikom „nevladinih organizacija, civilnog sektora, projekt menadžmenta, grasrut i midl level pibildinga“ u objašnjavanju jedne relativno jednostavne stvari kakav bi trebalo da bude odgovor na pitanje „zašto se bavim(o) mirovnim radom i na koji način?“ vrlo malo doprinosi priznavanju,

*

- 2 Moram naglasiti da sam se ovakvom percepcijom sretala uglavnom kod ljudi iz Srbije čija je predstava o ratovima vođenim na području bivše Jugoslavije i dalje prilično maglovita i neumitno obeležena neprestanim balansiranjem između „stanja poricanja“ i „stanja opravdavanja“. Nepostojanje šire svesti o užasnim posledicama ratova i hiljadama žrtava, razorenim gradovima i selima, uništenim životima za posledicu ima i nepostojanje svesti o potrebi za postojanjem nečega što se zove izgradnja mira. „Pa zar ne živimo u miru?“ jedno je od najčešćih pitanja na koje se često odgovor i ne očekuje.

prihvatanju, te većoj vidljivosti i prepoznatljivosti ove vrste rada bez koje, iskreno verujem, ne može biti nikakvog stvarnog napretka našeg društva i koja bi trebalo da bude shvaćena kao prioritet svih prioriteta.

Da bismo postigli/e to široko prihvatanje mirovnog rada potrebno je da mislimo i konceptualizujemo odgovore na nekoliko pitanja: Šta želimo da postignemo? Na koji način to želimo da ostvarimo? I poslednje, mada ne i najmanje važno, zbog čega želimo da baš to radimo? Ma koliko ovo možda izgledalo banalno mislim da nije zgoreg podsetiti na ova pitanja, zahtevati odgovore drugih na njih i ponuditi svetu svoje sopstvene odgovore i razmišljanja.

Postojeći diskurs izgradnje mira zasićen je odgovorima tipa: „želimo da se borimo protiv diskriminacije po etničkom, verskom, rasnom, polnom osnovu i to putem organizovanja edukacija i javnih kampanja, zato što su to vrste diskriminacija koje pogađaju veliki broj ljudi i naše društvo čine nedemokratskim, u dobroj meri nasilnim, itd.“. U takvim „tipskim“ odgovorima nekako se zagube razmišljanja na sledeće teme – kakvo mi to ukupno društvo *zaista* želimo, šta podrazumevamo pod vrednostima mira,³ koliko smo spremni/e da razgovaramo sa onima koji misle drugačije od nas, na koji način i koliko razmišljamo o jeziku koji koristimo, koliko smo spremni/e da svoje neuspehe, propuste i previde, kao deo sopstvenog iskustva podelimo sa drugima, koja je naša vrlo lična motivacija da radimo na izgradnji mira (ako apstrahujemo čuvenu „filantropiju i brigu za druge“ – gde smo mi u svemu tome?)...

Mislim da jedan od mogućih puteva za priznavanje i zadobijanje široke horizontalne i vertikalne društvene podrške za izgradnju mira jeste upravo učiniti vidljivim i otvorenim za diskusiju i ove, često skrivene aspekte rada na izgradnji mira, koji obično ostaju po strani jer ih ili ne smatramo dovoljno atraktivnim za naše prezentacije donatorima ili u medijima, ili ih doživljavamo kao nerelevantne u kontekstu stalnog nastojanja da obezbedimo donacije za

*

- 3 Koliko smo svesni/e da iste reči mogu imati potpuno različita značenja – na primer „solidarnost“ i „društvena pravda“ mogu različitim pojedincima/kama i grupama podrazumevati potpuno različite pojmove sa dijametralno suprotnim konkretnim manifestacijama. Koliko smo spremni/e da idemo dalje od nategnute tvrdnje da „delimo iste vrednosti“, te da pokušamo da protresemo sopstvene vrednosne postavke?

naš rad, ili pak smatramo da „prljav veš“ sastavljen od naših neuspeha, grešaka, dilema i strahova ne treba iznositi jer time odajemo svoje slabosti.

Promovisati ideju o neophodnosti izgradnje mira meni znači biti u dijalogu sa svetom oko sebe, umeti objasniti šta, kako i zbog čega, neprestano promišljati osnovne postavke sopstvenog pristupa i biti spreman na promenu „u sebi“ barem u onolikoj meri u kojoj očekuješ promenu „oko sebe“.

NVO – počasti ili pošasti?

„Civilno društvo nije magičan koncept koji u svakom vremenu, kontekstu ili u svakom društvu znači isto; ono nije magični lijek, morate ga staviti u kontekst.“

Paul Stubbs

Civilno društvo u svom suženom obliku koji obično obuhvata nevladine organizacije i „ostale oblike udruživanja i povezivanja građana/ki“ poslednjih je godina u sve većoj meri predmet kritičkih razmatranja teoretičara/ki koji deluju na prostorima bivše Jugoslavije.⁴ Iako se rađanje i razvoj civilnog društva na našim prostorima uglavnom vezuju za period početka ratova, dok se kao period potpunog buma civilnog društva označava druga polovina devedesetih (posebno u BiH),⁵ valjalo bi podsetiti na činjenicu da su i u tzv. socijalističkom periodu na prostorima SFRJ postojali različiti, manje ili više razvijeni oblici građanskog udruživanja, inicijativa i delovanja. Čini mi se važnim prihvatiti postavku da civilna društva na ovim prostorima ipak nisu samo plod modela uvezenih sa „Zapada“ u trenutku kada počinju krvavi ratovi, jer se time otvara perspektiva za šire i mnogo više kontekstualno sagledavanje samog pojma „civilno društvo“ u kome se primat nužno ne daje menadžerski ustrojenim nevladinim organizacijama (kao što je to danas).

Osnovni problem sa postavkom u kojoj su NVO-i i nvo-izirana koncepcija civilnog društva tretirani kao „ekvivalenti društvene promene“ vidim u

*

4 Naročito ističem radove Paula Stubbsa i Vlaste Jalušić koji su meni bili vrlo inspirativni i osvežavajući.

5 Dobar i sažet pregled osnovnih pojmova i problema vezanih za angažman civilnog društva u BiH na polju transformacije konflikta i izgradnje mira daje članak Martine Fischer „Civil Society in Conflict Transformation – Ambivalence, Potentials and Challenges“, u: *Berghof Handbook for Conflict Transformation*, www.berghof-handbook.net

problematičnoj tendenciji da se paralelno sa gorepomenutim „izjednačavanjem“ mirovnog rada sa delovanjem (mirovnih) nevladinih organizacija odvija i (takođe nepoželjno) transponovanje i „utkivanje“ u samu potku mirovnog rada nekih problematičnih principa po kojima NVO-i deluju. Drugim rečima, teško mi je da poverujem u učinkovit „vrednosno orijentisan mirovni rad“ zasnovan na principima solidarnog društva, društvene pravde i ravnopravnosti, koji bi bio sproveden od strane takmičarski i tržišno orijentisanih, visokohijerarhizovanih i profesionalizovanih NVO-a.

Tako je, verovatno i bez jasne svesti i namere o tome, mirovni rad u određenoj meri postao polje nadmetanja; polje na kome nije ustanovljena kultura dijaloga i razmene pristupa; kultura davanja i primanja feedbacka; polje o čijim je dometima i rezultatima teško govoriti zbog navike da se ne dokumentuje ništa iz mirovne prakse osim izveštaja donatorima; polje na kome se informacije ne razmenjuju i na kome se nedovoljno pažnje posvećuje strateškom, dugoročnom pristupu i izgradnji čvrstih saveza sa ostalim, aktuelnim ili potencijalnim, akterima/kama mirovnih procesa.

Pošteno je i neophodno nevladinim organizacijama odati zasluženo priznanje za uložene ogromne napore i postignute značajne rezultate na nekim poljima,⁶ kao i uvažiti i na prihvatljiv način vrednovati veliku energiju i trud koju stotine aktivista/kinja ulažu već godinama u rad na izgradnji mira. Isto tako je, rekla bih, važno i kritički sagledati dosadašnje prakse i kršiti nepisano pravilo po kome najkonkretnije kritike rada NVO-a nikada ne dolaze od tzv. „insajdera“, ljudi aktivnih u samim NVO-ima, jer se to smatra nelojalnošću i nekolegijalnošću, pa i povlađivanjem ostrašćenim „neprijateljima pravde i slobode“.

Uzevši u obzir trenutnu nezavidnu poziciju u kojoj se nalazi veliki broj organizacija, a koja podrazumeva potpunu finansijsku zavisnost od stranih fondova, sužene mogućnosti da se koncipiraju odgovarajuće aktivnosti bez upliva „spoljnih“ uticaja, nepostojanje odgovarajuće zakonske regulative

*

6 Posebno mi se čini važnim pomenuti organizacije koje rade na polju suočavanja sa prošlošću i zaštite ljudskih prava.

kojom se definiše legalni status ovih organizacija, sve veću profesionalizaciju i birokratizaciju zaposlenih koju prati manjak „aktivističkog žara“, nije teško zaključiti da je perspektiva za njihov dalji i rad i postojanje prilično sumorna. No, iz toga ne bi trebalo izvući zaključak da to neminovno znači i sumornu perspektivu za izgradnju mira.

Protiv takve vrste neminovnosti možemo delovati na više načina, od kojih izdvajam samo neke:

- jačanje i ohrabrivanje aktivizma i aktivista/kinja umesto isključive produkcije i edukacije menadžera/ki i koordinatora/ki
- osnaživanje javnog dijaloga čiji bi osnovni motiv bio promovisanje uključujućeg pristupa mirovnom radu, a ne ekskluzivnosti bilo koje organizacije/udruga
- potraga za vizijama umesto stalnog nadograđivanja veština i tehnika.

I na kraju – vidljivost (ili u čemu je problem?)

Očekivano je i uobičajeno da, kada govorimo o vidljivosti mirovnog rada, u najvećem broju slučajeva govorimo o kvalitativnom i kvantitativnom prisustvu mirovnog rada u medijima, ili šire shvaćeno, u javnom prostoru (od ulica, trgova, parkova do, nažalost retkih, javnih rasprava, teorijskih i aktivističkih promišljanja i diskusija). Vrlo uprošćeno rečeno, vidljivim se najčešće naziva ili ono što je prisutno u medijima (naročito na televiziji, kao, za ogromnu većinu ljudi, neprikosnovenom arbitru koji odvaja „važno“ od „nevažnog“, „potrebno“ od „nepotrebnog“) ili ono što se dešava na ulicama kojima svakodnevno prolazimo. Naša percepcija, odnosno stepen vidljivosti tih događaja, zavisice od čitavog niza faktora – broja okupljenih, naše prethodne upoznatosti i zainteresovanosti za problem na koji se skreće pažnja, našeg političkog opredeljenja, stepena empatije i simpatije za nositeljke/nosioce akcije, reakcije našeg okruženja i drugih ljudi na isti događaj, i tako dalje...

Dobar deo moje motivacije za pisanje ovog teksta nalazi se u potrebi da ovakvo shvatanje vidljivosti pokušam da proširim još nekim aspektima, odnosno da ga pokušam sagledati iz još nekih uglova.

Vidljivosti u medijima, odnosno u širem javnom prostoru, može se označiti kao vid *prisustva* mirovnog rada u javnoj sferi, odnosno *način ka postizanju veće vidljivosti* i uticaja. To bi značilo da stalno i dobro smišljeno prisustvo mirovnih inicijativa u medijima jeste dobar način da se doprinese kreiranju javnog mnjenja s ciljem što većeg prihvatanja i priznavanja vrednosti i potrebe za mirovnim radom, ali i da će *stvarni rezultati* i *uticaj* mirovnih aktivnosti (te time i njihova *potpuna vidljivost*) zavisiti i od mnogih drugih faktora koji će biti razmotreni u narednim pasusima.

Najvidljiviji mirovni rad biće sigurno onaj koji postiže najviše rezultate, koji ima najveću učinkovitost i koji svojim pristupom i odabranim metodama najviše doprinosi delovanju na identifikovane probleme koji mogu biti i jesu vrlo raznorodni, na primer: uspostavljanje dijaloga između različitih društvenih grupa, transformacija konflikta, restorativna i tranzicijska pravda, zaštita okoliša, ljudska prava, suočavanje sa prošlošću, ekonomski, društveni i politički napredak, obrazovanje, istraživački rad, izlečenje traume, samo su neki od njih. Ukoliko ono što radimo ispunjava svoju svrhu, dopire do željenih društvenih sfera i ima konkretan učinak na društvo u kome se deluje, možemo reći da je onda realno pretpostaviti da će takav mirovni rad biti vidljiv i prepoznatljiv. Problem, očekivano, nastaje kada pokušamo da definišemo kriterijume na osnovu kojih možemo tvrditi da su ciljevi ispunjeni, a naš mirovni rad odgovarajući i učinkovit, što je pitanje koje je često bilo problematizovano i na „aktivističkom“ i na teorijskom nivou, ali koje i dalje ostaje bez zadovoljavajućih i sveobuhvatnih odgovora. Teško je izmeriti, i kvantitativno i kvalitativno, koliki je učinak mirovnog rada *u celini*, a još je teže izmeriti učinak *pojedinačnih* aktivnosti i inicijativa. A situaciju ne čine lakšom ni kruti okviri postavljeni od donatora, prihvaćeni zdravo za gotovo od strane domaćih aktera/ki, koji zahtevaju da se postignuti rezultati izraze matematički preciznim pokazateljima, što je, kada se ima u vidu priroda izgradnje mira kao izrazito procesno i dugoročno orijentisane aktivnosti, u najmanju ruku nerealno.

Postoji li mogućnost da mirovni rad i njegovu uspešnost i neuspešnost sagledavamo malo šire, kao jednu celinu sastavljenu iz različitih aktivnosti, inicijativa, ideja, izgaranja, kojoj mi (naša organizacija, grupa, pokret,

kolektiv) doprinosi na važan, specifičan, ali ne i ekskluzivni, jedino ispravan i samodovoljan način? Bismo li bili/e spremni/e da, na primer, umesto što pokušavamo da izbrojimo koliko učesnika *naših* programa za ratne veterane nastavlja da se bavi mirovnim radom, i te brojke pretvorimo u koliko-toliko upotrebljive parametre (poželjno u postocima), posegnemo za pokušajem sagledavanja koliko se veterana (na nekoj globalnoj razini našeg regiona) i na koji način pojavljuje u ulozi aktera izgradnje mira i kako društvo na to gleda, na kakav odjek ta nastojanja nailaze, šta možemo naučiti iz tih zbirnih iskustava? Ako je 2001. bilo nula mirovnih inicijativa koje su uključivale veterane rata, a danas ih već ima šest-sedam u različitim delovima regiona, možemo izvući zaključak da se neke stvari pomeraju nabolje, da postaju učinkovitije, a time i vidljivije. Ako se pak zaustavimo samo na tom zaključku i nastavimo da u njemu uporno tražimo „naš udeo i naš procenat“, bez želje da kritički sagledavamo čitav taj proces i imamo dijalog sa ostalim akterima istog procesa, onda smo, bojim se, na slepom koloseku i tapkamo u mestu izgubljeni u pogrešnom uverenju da puko povećanje broja veteranskih mirovnih inicijativa znači i poboljšani kvalitet delovanja.

Zbog toga bi bilo jako korisno uložiti koordinisani i kontinuirani napor usmeren ka uspostavljanju jednog seta kriterijuma učinkovitosti mirovnog rada, koji bi bio javno diskutovan i posmatran kroz prizmu specifičnih društvenih konteksta. Ukoliko, dakle, posmatramo kategoriju vidljivosti u smislu delotvornosti i prilagođenosti mirovnog rada konkretnoj situaciji, a pri tom posedujemo dobro definisane kriterijume uspešnosti tog istog rada, dobar i istovremeno nevidljiv mirovni rad bio bi nemoguć. No, to još uvek ne bi značilo da ćemo i mi, nosioci/nositeljice mirovnih procesa, postati vidljivi/e i imati važnijeg uticaja na kreiranje javnog mnjenja.

Taj drugi aspekt vredi ojačati dodatnim aktivnostima, ali tek pošto smo sigurni/e da smo dali/e svoj maksimum na sledećim poljima:⁷

- koordinacija i deljenje informacija među mirovnim radnicama/ima
- izgradnja lokalne, nacionalne i regionalne (globalne) mirovne zajednice

*

7 Po navodima Tamare Mihalić u konceptu njenog neobjavljenog rada.

- izlazak iz uskih krugova suradnje sa istomišljenicima i onima koji/e dijele „naše“ vrijednosti
- artikuliranje ciljeva i promjena za koje se zalažemo
- dijalog sa vladajućim strukturama uključujući i one koji su „protiv“ nas.

Tek nakon, ili paralelno sa gorenavedenim aktivnostima, veća prisutnost u medijima bi se mogla dopuniti sadržajima koje ni najbolje koncipirani i najsenzitivniji medijski pristupi sami po sebi ne mogu obezbediti našem mirovnom radu.

Zaključujem ovaj tekst prisećanjem na jedno dosta rašireno pitanje/vajkanje koje sam od dosta mirovnih aktivista/kinja čula mnogo puta: „Kako učiniti vidljivim ovaj rad, kad mirovne aktivnosti skoro nikada nisu *vest*?“.⁸ Čini mi se važnim da, pre nego što (olako) prihvatimo logiku da se „ono čega nema u medijima, nije ni dogodilo“, pokušamo da ozbiljno poradimo na kvalitetu i zaokruženosti naših pristupa mirovnom radu. Onog trenutka kada postanemo sigurni/e da smo sve uradili/e da naše aktivnosti budu koncipirane na način koji u najvećoj mogućoj meri odgovara na potrebe društvenog konteksta i da u velikoj meri korespondiraju sa ostalim prošlim i trenutnim iskustvima prikupljenim na tom polju; da vrednosna baza našeg rada bude jasna i stvarna (a ne samo deklarativna) i da smo spremni/e o tome voditi dijalog; da smo dobro porazmislili/e o jeziku koji koristimo, možemo biti uvereni da će naš rad postati *vest*. A *vesti* se, kao što je poznato, prenose raznim kanalima, od kojih su elektronski i štampani mediji samo jedan, možda najuticajniji i najglasniji, ali svakako ne jedini mogući kanal. Ovim se ne želim založiti za nesaradnju sa medijima ili relativizovati značaj medijskog prisustva mirovnog rada. Ono što želim podržati tom tezom jeste nepristajanje na postavljena pravila koja od aktera/ki mirovnih procesa stvaraju aktivističke *celebrities* i pokušaj stvaranja jednog drugačijeg vida medijskih prezentacija koje bi bile smeštene izvan visokoparnog diskursa tzv. „elite trećeg sektora“ i diskursa koji podržava filozofiju *advertajzinga* (reklamiranja) na polju mirovnog rada.

*

8 Što znači da nisu dovoljno šokantne, skandalozne, senzacionalne, ili, blaže, nisu dovoljno „televizične“ i dinamične.

Etika i mirovni rad – nepodnošljiva lakoća delovanja

Ana Bitoljanu

*„Ethics may seem like an intellectual abstraction,
but we are all, in our own ways, ethicist“
Rethinking War and Peace, Diana Francis*

U društvima u kojima je sve relativno, „dobro“ je imati neku konstantu pa makar konstanta bila baš to: sve je relativno i sve se može relativizovati. Tako se čak i crveno svetlo na semaforu shvata kao opcija, zastati ili ne, zavisi od puno faktora.¹ Šta reći onda o težim pitanjima – jesu li heroji heroji ili ratni zločinci, jesu li žrtve žrtve ili manipulatori i koliko ih je uopšte bilo, jesu li nevladine organizacije branitelji demokratije ili strani plaćenici, je li to volja građana ili skrivena politička agenda, i tako dalje i tako dalje. Odgovori naravno nisu laki, a često nisu ni ili-ili. U svemu tome još je teže što etika nije, ili ne treba da bude, relativna ili subjektivna.

Zašto je nema?

Na ovim prostorima, među ljudima koji se bave mirovnim radom (a i inače), reči etika, moral, moralnost se retko čuju. Nema ih ni u projektnim predlozima koji se uglavnom pišu manje-više univerzalnim jezikom prepunim poznatih mesta i opisa, uz *kopi-pejstiranje* delova prethodnih predloga projekata (što već samo po sebi nešto kazuje), iako koncepti izgradnje mira ukazuju na važnost

*

1 „Moguće opcije zavise od veličine automobila, boje i forme registarskih tablica, kombinacije maloletnosti vozača i društvenog statusa njegovih roditelja, itd.“, Otec Metodij Zlatanov, *Esej*, Nedelno vreme, 12. 03. 2006.

etičke svesnosti i odgovornosti prema zajednici² kao i na to da je uspostavljanje vladavine prava u postkonfliktnim sredinama usko vezano za uspostavljanje etike tj. obnavljanje društvenih normi.³ Za ovakvu situaciju sigurno postoje kompleksniji i dublji razlozi koji će, nadam se, uskoro postati interes nekih sveobuhvatnijih i složenijih istraživanja, a za one koji se užasavaju „teorije“ postati predmet otvorenih razgovora i propitivanja. Zajednica koja ne osvesti potrebu za uspostavljanjem nekog etičkog rama u okviru koga će raditi i delovati, teško da se može nadati održivom, konstruktivnom radu; više će to ići u pravcu gradnje i razgrađivanja, pri čemu neće uvek biti jasno šta je šta, tj. kad se gradi a kad razgrađuje.

Da pogledamo, zasad na prvu loptu, koji su mogući razlozi ovakvog izbegavanja etike. Kroz razgovore sa ljudima otkrivaju se nekoliko mogućih razloga. Neki su vezani na način na koji sami aktivisti i aktivistkinje razmišljaju o etici, a neki su vezani za to kako društvo u kojem živimo razmišlja o njoj i tako, na taj način, posredno utiče na stavove aktivista/kinja jer mi radimo sa ljudima iz različitih grupa i okruženja koji nas, hteli mi to ili ne, na različite načine određuju.

Etika se često percipira kao, pre svega, hrišćanska etika, zbog duge tradicije upotrebljavanja reči etika i moral u religioznom kontekstu i religioznoj terminologiji (gde se, naravno, i danas mogu naći). Na ovim, „našim“, područjima ovakvo izjednačavanje etike sa religioznom etikom dešava se često, i to dosta ometa sagledavanje njene pune važnosti i značaja. Sa jedne strane, postoji nagomilano iskustvo nepoštovanja religioznih etičkih vrednosti od strane samih crkvenih velikodostojnika, a uopšte i ljudi koji se deklariraju kao religiozni. Sa druge strane, postoji direktna umešanost i odgovornost i Katoličke i Pravoslavne crkve⁴ u ratove i konflikte koji su pogodili zemlje bivše Jugoslavije u poslednjih petnaestak

*

2 Eastern Mennonite University, Center for Justice and Peacebuilding – Core Values and Mission.

3 Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies – Approaches: Peacebuilding.

4 Ovim ne amnestiram ratne hušakače, pripadnike Islamske vjerske zajednice kojih je isto bilo poprilično, i koji su isto tako odgovorni za ratna dešavanja, već samo ukazujem na moguću vezu između percipiranja etike i hrišćanske etike kod ljudi koji žive na prostoru bivše Jugoslavije.

godina. Zbog svega toga većina aktivista/kinja iz regije ne žele da imaju ništa sa ičim što ima religiozni predznak. Čak ni sa pozitivnim potencijalima za mirovni rad koje svaka religija nosi, čak ni sa pojedincima/kama ili manjim grupama unutar tih religioznih zajednica koji su pokušali da se suprotstave toj „glavnoj struji“ te su bili marginalizovani... Velike religijske zajednice, u trenutku kad su spremno prihvatile ratni poklič i pokušale da izbore sopstvene mutne interese, pri tom potpuno zaboravljajući učenja i osnovne religijske i etičke vrednosti, izgubile su pravo da budu adekvatni etički uzori u društvu; ono što kažu, čak i kad zvuči ispravno, uzima se sa skepsom, a proći će dosta vremena dok saradnja ne postane normalna između nevladinih organizacija ili aktivističkih grupa sa različitim religioznim organizacijama ili grupama. Nažalost.

Tu je, zatim, mišljenje da se za bavljenje etikom treba imati nekakvo, po mogućnosti institucionalno iskustvo: škola, kurs, sertifikat, itd. Etika se, tako, veže uz „akademizam“, odnosno njegovu negativnu konotaciju, jer je ovde akademizam nasuprot aktivizmu, nasuprot „nama“ koji se bavimo praktičnim radom (odnosno „pravim“ radom, često *grassroot*, u lošim uslovima i na terenu), a etikom se teoretski bave razni profesori uhlebljeni po fakultetima i institutima i „od toga mnogo koristi nema“. Sa druge strane, teoretičari retko ili nedovoljno prepoznavaju vrednosti praktičnog rada, niti prepoznaju potrebu za sistematskim sublimiranjem znanja i iskustava stečenih na ovaj način, pa dobrim delom zaslužuju gorenavedene kritike. Ovaj jaz praksa–teorija vrlo je destruktivan, jer etički sud koji nije valjan u praksi trebalo bi i u teoriji da bude sporan, a praksa koja ne izdigne svakodnevna individualna delovanja u nekakav jasan i koliko-toliko teoretski podržan vrednosni sistem nikad neće uspeti da uspostavi mehanizam širenja etičkih ideja kako bi one postale normativna dejnost.

Treće, etika se u našim tranzicijskim društvima doživljava kao, eto, još jedna zaostavština iz prošlog, nesrećnog sistema od kojeg se valja ograditi, nekad osnovano i promišljeno, a nekad čisto po inerciji. Sistem u kome je, barem naizgled, imalo težinu i značenje pozvati se na nečiji individualni moral ili prozvati nečiju profesionalnu etiku (na primer, novinarski kodeks ili lekarska etika). Sada, uz sve likove koji svoje lične interese realiziraju kao političari,

biznismeni, novinari itd. razmišljati u etičkim kategorijama, pozivati se na njih, ne daj bože tražiti odgovornost od nekoga ko je na poziciji ili ima određenu moć, ne samo da zvuči deplasirano, već što je još strašnije, zvuči naivno i nailazi na podsmeh. Odabравši da se bave mirovnim radom, aktivisti i aktivistkinje najčešće ne nailaze na široku podršku svoje sredine, pa kad zanemarimo uvredljive i pogrdne nazive kao „lopovi“, „plaćenici“ ili objašnjenje da to što rade jeste presipanje „iz šupljeg u prazno“, ostaje paradoksalno ali istinito „bolja“ varijanta a to je etiketiranje tipa „naivni“, „don kihoti“, „utopisti“, „kakvo je to zanimanje?“... Tako, radeći i pokušavajući da balansiraju ove i druge pritiske, sasvim je razumljivo što aktivisti/kinje ne žele dodatno da obremene sopstvenu poziciju insistirajući na nekakvoj etici, osobito ako nisu promišljali ili nisu baš načisto koja je vrednost te etike (iako će često otvoreno braniti neke tipično etičke vrednosti ali pod drugim imenima).

Tako, etika je postala samo još jedna reč koja je izgubila sadržaj, koja se „izlizala“. Nepopularna je zbog preterane (zlo)upotrebe i manipulacije u prethodnim decenijama, nepopularna je zbog toga što treba kritički da posmatra i traži drugačije vrednosti, postavljajući se nasuprot instant kulturi, konzumerizmu, neosetljivosti za druge, itd. Nepopularna je i zbog toga što, trenutno u našim društvima, na društvenom nivou nosi vrlo malu utehu onima koji su „neuspešni“ pa se nisu (s)našli u ova mutna vremena (a da se „snađeš“ znači da konstantno radiš razne neetičke stvari). Pred nama je, dakle, popriličan put ponovnog uvođenja etike u svakodnevni rečnik, rame uz rame sa težinom uspostavljanja i upotrebom koncepta društvene odgovornosti.

Čime se bavi, ili gde je ipak pomalo ima...

U poslednjih par godina postignut je izvestan napredak u uspostavljanju etičkog ponašanja/rada u mirovnom radu, iako su diskusije vezane za etiku mirovnog rada više išle u pravcu definisanja odnosa između spoljnih i unutrašnjih aktera (ili se to najglasnije čulo?), i pitanja vezanih uz „vlasništvo“ nad procesom i rezultatima samog rada, a ne toliko u pravcu definisanja načela i načina rada ili etičkih principa. O etičkim načelima mirovnog rada uglavnom se ne govori puno, niti se ona dovoljno propituju.

Etički kodeksi se po organizacijama pojavljuju, tu i tamo, kao kodeksi profesionalne odgovornosti – vrsta formalne izjave za koje se vrednosti određena organizacija zalaže. Češće se javljaju ako je reč o posebno delikatnoj oblasti rada ili o oblastima koje je na neki način lakše definisati preko opisa posla, aktivnosti ili specifičnosti grupa, na primer, u radu sa decom, medijima, itd. Pri tom, pošto se uglavnom definišu vrednosti, sramežljivo se nagovesti da je u slučajima u kojima bi došlo do sumnje da nečiji rad protivreči tim vrednostima tu Etička komisija (ili neko drugo etičko telo) koja bi se time bavila. O ovim etičkim telima, zamišljenim tako da imaju savetodavnu i/ili nadzornu ulogu dosta se retko čuje, iako efikasnost ovih kodeksa zavisi upravo od toga u kojem obimu se oni podržavaju ili sankcionišu. U praksi, čest je slučaj da ne postoji nikakva procedura ako nastupi kršenje tih vrednosti, pa se stiče utisak da ove komisije/tela još uvek nisu potpuno profunkcionisale.

Ono o čemu se govori, a pripada etičkom korpusu, jesu vrednosti mirovnog rada, odnosno jeste pitanje šta je ono za šta se zalažemo u svom radu. Odatle bi se trebalo krenuti ka „na koji se način zalažem za te vrednosti, i šta kad postoji raskorak između načina na koji radim u ime nekih vrednosti i samih tih vrednosti?“. Uglavnom, postoji konsenzus, bar pri taksativnom nabranjanju određenih vrednosti. Pri tom, čak i ako je relativno jasno šta znači raditi na društvenoj promeni, zalagati se na primer za inkluzivnost i participativnost, saradnju, solidarnost ili na neprihvatanju diskriminacije i nasilja, već pri samom spominjanju demokratije, tolerancije, itd. pojavljuje masa problema (kako u pretpostavci da se svi slažemo i podrazumevamo šta oni sadržinski jesu, tako i u propitivanju kako ih pojedinci ili grupe doživljavaju) pa se zbog nemogućnosti konsenzusa najčešće i izbegavaju. Od vrednosti koje se obično navode, meni je osobito interesantna saradnja, na sva usta hvaljena i priželjkivana, no u praksi se dosta retko može naći. Ovakav raskorak vrednost–praksa miriše na zatvorenost grupa i pojedinaca koji se bave mirovnim radom, kako između sebe, tako i prema drugima. Dalje, ova zatvorenost dovodi do različitih grupisanja, najčešće na osnovu pristupa u radu, pri čemu se organizacije i pojedinci uglavnom drže uskog kruga saradnje, često zaboravljajući da različiti pristupi ne vode nužno u drastično ili potpuno vrednosno razilaženje.

Jedno od takvih velikih vrednosnih razilaženja je neosveštavanje partnerskih uloga u radu. Učesnici, akteri mirovnog rada često u određenim fazama jedni sa drugima komuniciraju preko superiornih i inferiornih odnosa, na osnovu razlika u veličini, resursima, direktnoj ili indirektnoj involviranosti, uticaju, itd. Na taj se način preslikavaju dominantni negativni društveni obrasci, uspostavljaju se pozicije „moći nad...“, a deo učesnika svodi se na čiste implementatore. Tako je polje mirovnog rada često takmičarski poligon, iako upravo jedna od njegovih glavnih etičkih vrednosti leži u okupljanju i podršci zajednički željenim promenama (rad na društvenoj promeni se često navodi kao prva vrednost mirovnog rada, a uvažavanjem važnosti partnerskih odnosa, razvijaju se i neguju potencijali svih učesnika koji daju svoj doprinos izgradnji mira bez razlike koliko je taj doprinos veliki).

Drugo veliko razilaženje je u različitom odnosu prema lokalnim zajednicama. Te razlike možda se najplastičnije vide preko sukobljavanja oko pitanja lojalnosti. Mahom ljudi koji rade za velike i/ili strane organizacije, kažu da je potrebno raščistiti da mora postojati lojalnost prema finansijerima i/ili matičnoj organizaciji, da je to polazna tačka i da to uostalom znači raditi na odgovoran način (a to je najčešće i negde manje ili više jasno zapisano i u opisu radnog mesta). Dobar deo ljudi koji, mahom, rade za domaće organizacije, kažu da ako uopšte dopustimo koncept lojalnosti, onda naš rad i našu lojalnost dugujemo pre svega ljudima za i sa kojima radimo, odnosno zajednici. Treći će apsolutno odbiti da imaju bilo kakve veze sa lojalnošću, zbog potencijalne opasnosti da ona sama po sebi isključuje mogućnost kritike i samokritike tj. da lojalnost traži određeno slepilo i bespogovornost. Ono što intrigira jeste činjenica da ukoliko se uopšte može govoriti o nekom jasnom sistemu delovanja, koji bi mogao biti i etički sistem (gde se manje-više zna šta treba raditi, šta je poželjno a šta ne, i gde postoje neki pisani materijali o tome, tipa „radni kodeks“), su upravo te velike i/ili strane organizacije i ljudi. Verovatno zbog mnogobrojnosti, hijerarhijske postavljenosti i velikog obima posla, oni su najbliže tome da imaju jasan koncept i istovremeno mogućnost sankcionisanja, ukoliko se taj koncept ne poštuje. Sasvim drugo pitanje jeste to koliko je taj

koncept primeren sredinama u kojima rade i kako se prema njemu odnose „domaći“ akteri.

Još jedan problem koji iskrsava na relaciji etika–mirovni rad je nejasnost šta je mirovni rad ili tačnije šta je sve mirovni rad. Odgovori na to pitanje idu od pokušaja sužavanja i tačnog definisanja „mirovni rad je to i to...“, do uopštavanja tipa „sve, mirovni rad je svaka pa i najmanja akcija koja utiče, pomaže i održava mir“. Dodatnu konfuziju stvara i to što deo ljudi koji su percipirani kao neko/ a ko se bavi mirovnim radom, sami sebe tako ne doživljavaju iz različitih razloga: „ako si plaćen, onda to nije mirovni rad, ti onda obavljaš posao kao i svi drugi“, „ako nije jasno šta je mirovni rad kako onda neko može biti mirovni radnik?“, „ne doživljavam se tako jer to zvuči nekako previše formalno, previše zapadnjački“, „polje izgradnje mira je toliko široko i sveobuhvatno da ja ne mogu to tako definisati, ja radim samo na jednom malom deliću toga“...

Uspostavljanje nekog univerzalnijeg sistema vrednosti mirovnog rada, ili tačnije, potreba da ga pretočimo u nešto opipljivo u odnosu na šta bismo mogli da se referiramo čini mi se dosta važnim, jer pravi smisao etike jeste da bude primenljiva i da rukovodi praktičnim ponašanjem. Za sada većina nas radi po sopstvenom nahođenju, po sopstvenim etičkim ubeđenjima. Ljudi, svakako, znaju šta je dobro ili loše na individualnom nivou, retko da će neko napraviti nešto loše i reći, „ok, ovo nije dobro što sam uradio ali nema veze...“, pre će biti da će nešto napraviti misleći da radi nešto dobro, da to tako treba. Radeći na određen način za koji mislimo da je ispravan, mi pokušavamo da uspostavimo nekakve standarde za koje očekujemo da ih i drugi poštuju i primenjuju jer su „ispravni, poželjni, dobri, itd.“. I tačno tu se nalaze najveća razilaženja. Kako nije postignuto da se to stavi u moralni sistem, različite organizacije rade na različite načine, često se i unutar iste organizacije radi na različite načine, što ne mora uvek ili nužno samo po sebi biti loše da se toliko često u ličnim ili međuorganizacijskim konfliktima ne dešava da obe strane nastupaju kao moralno ispravne i zbog toga, naravno, superiorne. Tako, različiti akteri koji se bave izgradnjom mira često ukazuju, bez prevelikog uspeha, jedni drugima kako je poželjno raditi, pri tom svaki čas ulazeći u neke antagonističke odnose, kao da na ovom polju nema dovoljno problema i bez toga.

U ovakvoj situaciji skoro da ne postoji neki kontrolni mehanizam koji bi pomogao da se bolje sagleda rad i da se sprečavaju neželjene posledice određenog mirovnog rada. Mi svakodnevno prosuđujemo kako radimo i kako drugi rade, no, pošto nemamo dovoljno prostora za konstruktivnu kritiku i diskusiju o tome, sve se svodi samo na privatne priče. Čak i kada mislimo da neko ili neka organizacija čine kontraproduktivne stvari pod maskom mirovnog rada, nema puno toga što se može učiniti, a da ne govorimo o koraku unazad tj. *najvažnije* i pravo pitanje jeste kako smo sigurni da je to što neko radi negativno, u odnosu na šta donosimo takve zaključke? U retkim slučajima kada se radi, na primer, o očiglednoj diskriminaciji neke grupe, ili o otvorenom seksizmu npr., relativno lako je reagovati i reći da se radi na loš način. Međutim, većina problematičnih situacija uopšte nije tako očigledna i jasna. A ako je meni ostavljeno na sopstvenu savest kako ću da radim ili pristupam ljudima u zajednici ili prema određenim skupinama ili problemima, onda je svakako neosporno legitimno da to pravo ima i svako drugi, bez obzira na koji način radi i da li se ja sa tim slažem (posebno ne da li se ja sa time slažem).

Za kraj malo demistifikacije

Kada ljudi rade na nekim problemima mirovnog rada istovremeno se bave i etičkim pitanjima (naravno važi i obrnuto), često ne znajući, ili ne dovodeći ih u vezu. Ako pogledamo šta je, na primer, relevantno za Primenjenu etiku⁵ i čime se ona sadržinski bavi, videćemo da se veliki deo preklapa sa interesnim poljem mirovnog rada ili mirovnog obrazovanja, i da tu svakako ima dosta dodirnih tačaka:

Jedno etičko pitanje je relevantno ako sa njim mora da se suoči svaka misleća osoba. Sa nekim od ovih pitanja mi se svakodnevno susrećemo,

*

- 5 Primenjena etika je grana etike koja pokušava da praktično primeni etičke principe u specifičnim društvenim ili individualnim problemima. Piter Singer se smatra za jednog od prvih filozofa koji su upotreбили izraz „primenjena etika“ kao izraz za praktičnu etiku. Oblasti i pitanja kojima se primenjena etika bavi su: ljudska prava, društvena odgovornost privrednih subjekata, bioetika, etika medijuma, obrazovna, istraživačka, kompjuterska, sportska, vojna, međunarodna, marketinška, ekološka, pravna etika, itd. Primenjena etika pripada jednoj od najekspanzivnijih oblasti društvenih nauka danas.

druga se srećom ne tiču naših svakodnevnih odluka, mada mogu da iskrсну u jednom trenutku našeg života. Ona takođe predstavljaju onu vrstu pitanja o kojima svaki aktivni učesnik treba da razmišlja u društvenim procesima odlučivanja. Za primenjenu etiku takva pitanja su tretman etničkih manjina, jednakost žena, upotreba životinja za ishranu i istraživanje, očuvanje prirodne sredine, abortus, eutanazija, obaveza bogatih da pomažu siromašne, izbeglice i njihov tretman, građanska neposlušnost, seksualne razlike i seksualna jednakost, itd.⁶ Zvuči poznato, zar ne?

Kada pogledamo stotinjak godina unazad, lako nas može obuzeti osećaj neizmerne radosti, čuđenja i uzbuđenja šta je sve čovek napravio. Kada pogledamo unazad, jednako lako nas može obuzeti osećaj neizmernog straha, čuđenja i očaja, isto tako zbog onoga šta je čovek uradio ali i zbog onog što je propustio da uradi. Zbog toga, važno je da na glavnu alibi-tvrđnju današnjice da *nema proverenih i sigurnih etičkih obrazaca pa se zbog toga ne moraju poštovati nikakvi*, odgovorimo uspostavljanjem nekakvih obrazaca pa makar i ne bili provereni, makar ih i menjali. Svet u kome živimo, nažalost ne postaje bolji, a budućnost je sve drugo osim sigurna i izvesna. Etika nudi odgovore na neka pitanja koja nas tište. Za globalnu promenu nabolje očigledno je potrebno još puno više svega, a možda najpre i najviše prepoznavanje, podrška i povezivanje onih koji rade na toj promeni, kao i brisanje imaginarnih granica između „različitih“ oblasti.

*

6 Piter Singer, *Praktična etika*, Signature, Beograd, 2000, Predgovor.

Kao soundtrack nekog uvrnutog filma

Intervju sa Svetlanom Lukić

(urednicom emisije *Peščanik*,¹ Radio B92)

Već godinama si aktivna u društvu, odnosno na neki način se baviš izgradnjom mira, suočavanjem s prošlošću. Možeš li nešto više da nam kažeš o svom angažmanu?

S.L. Nisam planirala da mi profesionalni rad prođe u tome, međutim, imala sam tu sreću i nesreću da počnem da se bavim novinarstvom kada je Milošević došao na vlast. U emisiji koju sam tada radila na Radio Beogradu, zvala se *Niko kao ja*, upozoravala sam na tog čoveka. Počinjao je rat, snimala sam dokumentarne reportaže sa ratišta i dobijala sam suspenzije, pa otkaz na RTS-u. Bila sam zatečena ratovima devedesetih i sve ostale teme bile su prosto marginalne u odnosu na tu glavnu, najstrašniju, i ja sam se prepustila tome. Činilo mi se da je sve ostalo kao da bereš cveće u šumi koja gori.

Nadala sam se da će posle 2000. pravosuđe i izvršna vlast početi da rade, ali nisu. Da teme ratova devedesetih nema u medijima, ona bi ostala zaboravljena. Ova vlast u svojim saopštenjima koristi sintagme koje prikrivaju suštinu stvari, na primer: ispunjenje obaveza prema Hagu, lociranje Ratka Mladića. Zatim imate i vesti koje kažu da smo ispunili još jednu obavezu prema Hagu. Vi nigde nemate ili imate potpuno marginalno objašnjenje zašto je taj čovek optužen i onda je logično da mlađi ljudi, koji ne pamte šta se desilo i ljudi koji nisu skloni da se prisete šta je bilo, ne znaju zbog čega je neko otišao u Hag. U vestima se kaže da je neko otputovao u Hag, a da je njegov sin primio ključeve od novih

*

- 1 Emisija *Peščanik* emituje se na Radiju B92 od drugog februara/veljače 2000. godine. Do sada je emitovano preko dvesta sedamdeset emisija ili oko hiljadu sto intervju a s ljudima koji smatraju da je građanska Srbija moguća. Emisiju zajedno uređuju Svetlana Lukić i Svetlana Vuković.

kola. Volela bih da na javnom servisu vidim objašnjenje zašto je general Pavković otišao u Hag, jer veliki broj ljudi, čak i onih koji se slažu da treba ispuniti obaveze prema Hagu, ne zna za šta je on optužen, a u pitanju su najteži zločini protiv čovečnosti. Tako nastavljamo da radimo, i ja i mnogi drugi ljudi iz nevladinog sektora i iz medija, ono što država i njen javni servis nisu preuzeli na sebe.

Da li se i koliko promenio odnos medija prema prošlosti, odnosno prema suočavanju s njom?

S.L. Mislim da jeste, i to nagore.

U kom smislu?

S.L. Mediji koji jesu bili nezavisni za vreme Miloševića i odigrali u tom vremenu časnu ulogu, komercijalizovali su se preko noći. To je sasvim logično u tranziciji, ali to znači da morate da pridobijete što veći broj gledalaca. Zato ćete neke stvari koje ljudi ne vole da čuju prećutkivati. Tako smo dobili *Velikog brata*. Da biste povećali gledanost i čitanost, da vas ne bi pritiskala finansijska inspekcija, vi ćete mnoge stvari prećutati. Tu postoji samocenzura. Ne verujem da je ova izvršna vlast rekla nekom od urednika – nemoj da objaviš sa mnogo detalja zašto je neko optužen – nego to ljudi rade spontano, zato što umesto dvesta hiljada žele dva miliona gledalaca. I pošto navodno znaju u kakvoj zemlji žive, oni se prilagođavaju gledaocima. Tako smo na neki način izgubili nezavisnost medija.

S druge strane, tu je državni servis, koji bi trebalo da bude javni servis, ali koji je postao partijsko glasilo i koji se sve više zatvara prema temi nedavne prošlosti. To je bilo jasno na prvom ozbiljnijem ispitu, kada je glavni urednik RTS-a komentarisao zašto nije emitovao integralni snimak sa Škorpionima. Umesto govora o konkretnim zločinima i pojedinačnih ljudskih priča, imamo jedan administrativni govor koji ne podstiče na razmišljanje, niti budi empatiju prema žrtvama. Tako i sa jedne i sa druge strane medijskog spektra imamo sve lošiju situaciju.

Čoveku je teško da personalizuje ratni zločin. Znam da je lakše govoriti o tome u brojkama. Često imam osećaj da više ne mogu da živim sa tim.

To ponekad postaje neizdrživo zato što pamтите lica tih ljudi, te predele, pamтите osakaćene ljude, izbeglice. A ipak vas sve to na neki način obavezuje. Najiskrenije verujem da je sve što se događa u ovom društvu u direktnoj vezi sa prošlošću. Eksplozija vojnog skladišta municije, koja se dogodila u Paraćinu,² u vezi je sa ratovima koji su vođeni, Miloševićem, zločinima, bombardovanjem Jugoslavije, prekidom pregovora s Evropskom unijom i uvećanjem ukupne bede u kojoj živimo. Prekid pregovora sa Evropskom unijom desio se zbog Ratka Mladića koji je bio u Srebrenici, koja je jedna jednačina, nažalost veoma prosta i krvava. Prosto je nemoguće krenuti dalje bez raščišćavanja pitanja devedesetih.

Kako vidiš domete svog rada, koja je tvoja percepcija u smislu odgovora na pitanje šta je ovom društvu potrebno?

S.L. Mislim da je potrebno da imenujemo stvari. U jednom starom filmu neko je rekao – moramo najzad da prozorimo o stvarima koje smo se usudili da učinimo. Znači, uradili ste nešto dobro ili loše, a sada to treba da imenujete kako biste mogli da idete dalje. Domet takvog pokušaja do sada nije veliki zbog toga što se mi stalno vraćamo na najelementarnije činjenice. Nema napretka u razgovoru dok se ne ustanove njegove osnovne premise. I u tom smislu je nemoguća tolerantna rasprava takozvane dve strane o pitanju koje se moglo čuti pre godinu dana na državnoj televiziji u jednom *talk show*-u – da li je Ratko Mladić heroj ili ratni zločinac. To pitanje je *zabranjeno*, jer se njime relativizuju stvari koje se prosto ne smeju relativizovati.

U našoj javnosti postoji navala ideologa treće Srbije, trećeg puta, koji neprekidno nivelišu stvari – hajde sedite, dogovorite se, nema problema. Ne znam kako nema problema, ako svi ne prihvatimo makar božju zapovest – ne ubij. O čemu mi onda pričamo? Tako da naši dometi nisu veliki, ali nisu ni mali. Vremenom shvatiš da, nažalost, živiš u zemlji neprekidnih pokušaja preimenovanja pojmova. Oni kažu da je to ispunjavanje obaveza prema Hagu, a mi kažemo da je u Srebrenici bio masakr. Oni kažu da će locirati i

*

2 U neposrednoj blizini Paraćina je oktobra 2006. eksplodiralo oko tri i po hiljade tona municije u vojnom skladištu. (prim. ur.)

pribaviti operativne podatke, a mi kažemo – uhapsite Ratka Mladića. Mi već na nivou jezika imamo problem, kao što je to da li će neko u novinama biti nazvan „Šiptarom“ ili Albancem. Možda u Britaniji ljudi mogu da se sprdaju s političkom korektnošću, ali ovde to još uvek nije preporučljivo, jer ovde su donedavno ljudi ubijani zbog pogrešnog imena i prezimena. Slušaoci *Peščanika* mi ponekad zameraju to što neprekidno objašnjavam da su jedan i jedan – dva. Pa da, a šta da radimo?! Sve se niveliše, sve se dovodi u pitanje, sve se relativizuje, a najviše se to čini sa najstrašnijim stvarima.

**Hajde da se vratimo na tvoje dugogodišnje iskustvo rada u medijima.
Na kakve izazove, probleme, opstrukcije si nailazila?**

S.L. Svetlana Vuković i ja smo suspendovane nekoliko puta na Radio Beogradu zbog dokumentarnih reportaža iz Vukovara i Sarajeva, i na kraju smo dobile otkaz. Posle toga smo nastavile da radimo na Radiju B92, na kojem je postojala potpuna sloboda. Kontekst rada u toj kući se promenio. Sada je to kontekst *Velikog brata* i *talk-show* emisija, koji nam nije prijatan, a ni njima sa nama nije prijatno. Uspostavljena je neka vrsta prećutnog dogovora da smo samo mi odgovorne za komad prostora koji zauzima naša emisija. To je jedini način na koji mi možemo da funkcionišemo, i kada se ta ravnoteža bude narušila sa nama i B92 je gotovo. Pri tome, B92 još uvek ostaje jedina radio-stanica u ovoj državi koja pristaje da emituje *Peščanik*.

Emisija se reemituje u mnogim gradovima u Srbiji, ali uz velike teškoće. Promena sastava lokalne koalicije u Užičkoj Požegi dovela je do ukidanja emisije. Onda su se slušaoci pobunili, pa je emisija vraćena na program, ali u osam uveče, kada ljudi više ne slušaju radio. U mnogim delovima Srbije ometa se slušanje emisije. Nema drugih dokaza za to, osim činjenice da već mesecima slušaoci prijavljuju ometanje programa petkom od pola deset do jedanaest. Od većih gradova to se dešava u Nišu, ali na najvećem udaru je Vojvodina. To je zanimljivo pitanje – zašto im smeta jedna radijska emisija kada u parlamentu imaju 101 odsto saglasnosti za novi ustav.³ Šta može da naruši toliku bratsku

*

3 Referendum o potvrđivanju Ustava Republike Srbije, održan 28–29. oktobra 2006. (prim. ur.)

slogu? Ja volim radio, ali znam da su njegovi dometi mali. Bez obzira na to, neprekidno nas, javno i privatno, napadaju razni partijski funkcioneri, od G17 plus do DSS-a. Na RTS-u je bila emisija praktično posvećena *Peščaniku*. Zašto, zato što se preko tekstova u *NIN*-u, *Novoj srpskoj političkoj misli*, preko emisija na RTS-u uspostavlja teorija o dve ekstremističke Srbije – jedna je oličena u Srpskoj radikalnoj stranci i raznim klerofašističkim organizacijama, a druga u zagovornicima građanskih vrednosti u Srbiji, koji čine većinu gostiju *Peščanika*. Nasuprot tim ekstremima, postoji Treća Srbija oličena u DSS-u, koja je jedina normalna, tolerantna i pomirljiva opcija.

Postoji mnogo načina da se utiče na urednike slobodnih, liberalnih medija, ali ne postoji nijedan način da se utiče na mene ili drugu Svetlanu. I neki od naših prirodnih saveznika se ljute kada ih kritikujemo. U emisiji svakako ima pogrešnih procena, posebno u mojim komentarima, ali prozivanje nas kao novinara – nemoj sada da analiziraš Ivanu Dulić-Marković, ženu je napala Srpska radikalna stranka – ne dolazi u obzir. Na novinarskim kursovima često kažem da u *Peščaniku* nema druge strane i neće je ni biti, sve dok se pod drugom stanom podrazumeva stav da se o činjenici ratnih zločina može pregovarati. Kada šef radikalne stranke Tomislav Nikolić,⁴ kaže da Miroljub Labus nije Srbin i šta će nam jedan nesrbin u vladi Srbije, to je jedna klasična, radikalsko-fašistička izjava. Mi to registrujemo i kažemo – to je svinjarija i zašto nije reagovao javni tužilac. Ali Toma Nikolić nije moja tema, ne želim da time potcenjujem svoje slušaoce! Moj problem je to što Miroljub Labus posle takve izjave krene da dokazuje da on jeste Srbin. Odgovarajući na pitanje, ti ga činiš legitimnim. Toma Nikolić se ne predstavlja lažno, on je fašista i tako i govori. Ali ti mi se predstavljaš kao liberalni demokrata, a pravdajući se legitimišeš pitanje koje pravi probleme pre svega onima koji, za razliku od tebe, nisu srpske nacionalnosti.

Nije moje pravo da postavljam pitanja Srpskoj pravoslavnoj crkvi, nego moja obaveza. Oni su izašli iz porte, ušli u društvo, došli u moje dvorište, došli kod svih nas i ja imam pravo da ih pitam. Obaveza mi je da proverim kako

*

4 Zamenik predsednika Srpske radikalne stranke. (prim. ur.)

se oni finansiraju, da li je u redu ili nije u redu poštanska markica od koje prihod ide njima, da li je počelo suđenje za pedofiliju Pahomiju⁵ ili nije, da li oni imaju pravo da se izjašnjavaju o monarhističkom uređenju države. Ne mislim da smo mi uvek u pravu, ali odbijam prigovor da mi nemamo pravo da govorimo o Crkvi. Druga je stvar što živimo u zemlji u kojoj su sve vrednosti tako devastirane da ljudi imaju potrebu da se uhvate za bilo šta što im se učini dovoljno čvrstim. Ali ako odbijam da u bilo šta poverujem slepo i na reč, neću taj ustupak učiniti ni našoj crkvi. Moje je pravo da pitam zašto predsednik vlade tri puta ide u Hilandar. Zašto je tamo vodio Matiju Bečkovića, da li smo dobili kooptiranog, novog člana vlade zaduženog da čuva strah predsedniku, i ko je sve to platio. Ovde se nakupilo previše pitanja koja niko ne postavlja i to me brine.

Šta vas dve pokušavate da postignete *Peščanikom*? Šta vam je cilj?

S.L. Pokušavamo da držimo neke teme u optičaju, koje bi vrlo rado da se zaborave, da postavljamo pitanja koja drugi ne postavljaju i koja se ne postavljaju kontinuirano, niti direktno. Tako da naše pretenzije nisu velike, osim da podsetimo ljude s vremena na vreme šta se zaista događalo, da kažemo – ljudi, alo, šta se dešava u Crkvi, da li mislite da je to u redu ili nije. Većina građana živi teško, ljudi rade po dva posla, svi smo traumirani, ljudi nemaju novca ni živaca da prate medije. Mi skrećemo pažnju na neke stvari koje ne bi trebalo zaboraviti i o kojima vredi razmisliti.

I drugo, važno nam je što mlađi ljudi počinju da slušaju *Peščanik*. Imamo jednog krasnog momka koji sarađuje sa nama, i zapanjuje me koliko je nadnaravno inteligentan i obrazovan za svoju generaciju. I ja mu kažem – dolazi Igor Mandić, a on pita – ko je Igor Mandić? On ga generacijski ne poznaje. Ili pitanje jedne naše koleginice koja je potpuno okej – zašto si napala Isidoru Bjelica – ko je Isidora Bjelica? Ona ne zna ko je to, jer je devedesetih bila mala. Imaš celu jednu generaciju ljudi koji pristižu u javnost, a ne znaju šta je bilo.

*

5 Protiv vladike vranjskog je podignuta optužnica da je izvršio bludne radnje nad dvojicom maloletnih dečaka. Opštinski sud u Nišu ga je oslobodio. (prim. ur.)

Kada ta deca kažu rat, ona misle na bombardovanje Jugoslavije, jer je to prvo što pamte. Malo stariji pamte događaje od progona Srba iz Krajine i pamte bombardovanje. I ako im niko ne kaže šta je bilo 1994, pa 1993, pa 1992. i tako dalje, oni bi zaista imali razloga da se pitaju – pa šta su se svi navrzli na nas, mi smo stvarno najveće žrtve: dobili smo šesto hiljada izbeglica i onda su nas još i bombardovali. Kada im pustimo pesme koje smo snimale na Palama i u Sarajevu 1992, oni ne veruju da te pesme stvarno postoje, njima to zvuči kao *soundtrack* nekog uvrnutog filma. Nedavno smo izdale DVD arhivu u kojoj se nalaze materijali iz 1989, 1990, 1991. i to je za njih kao kada smo mi bili mali, pa nam neko priča o Prvom ili Drugom svetskom ratu.

Kada čujem nešto što kažeš ti ili tvoje gošće, toliko se obradujem i kažem – jao, jeste, to! Time kao da dobijam podršku, u smislu da ima dosta ljudi koji tako razmišljaju, ali prosto u javnosti nisu prisutni, ne čuju se.

S.L. Mi smo jedno vreme mislile, iz raznih razloga, da ne ulazim u njih, da prekinemo sa emisijom, da probamo da radimo nešto drugo, ali onda smo podlegle pritisku da nastavimo i ponekad mi je malo žao zbog toga. To smo učinile zbog ljudi koji tu emisiju doživljavaju ovako kao što ti opisuješ, pre svega u unutrašnjosti Srbije, gde je medijska situacija katastrofalna. Već godinama radim u ANEM-ovom Trening centru i upoznala sam većinu kolega iz lokalnih elektronskih medija i znam da tamo vlada neviđena cenzura. Većina tih medija su postali partijska glasila. Tako da se preko emisije naši slušaoci povezuju, ljudi mogu da kažu – nisam lud, pa čekaj, stvarno nisam lud. I zbog njih se mi hvališemo da nas sluša sto hiljada ljudi. Preko te brojke ljudi shvataju da nisu mala grupa od petnaest istomišljenika, nego da ih ima mnogo više. I kada smo dobile nagradu grada Beograda, naši slušaoci su to doživeli kao potvrdu od strane države da se i njihov vrednosni sistem poštuje.

Mnogo putujemo sa *Peščanicom*, prošle godine smo obišle dvadesetak gradova i doživele neverovatne stvari. Vi odete u Belu Crkvu i sedite u prepunoj sali u kojoj je minus šesnaest i u koju niko nije ušao u poslednjih petnaest godina, jer niko ne dolazi, a oni koji dolaze ne mogu da je napune. U Požegi je

došlo preko dvesta, u Čačku preko petsto, u Lazarevcu sto ljudi. I užasava me kada krenemo nazad za Beograd, kada nas ti ljudi ponekad gledaju kao da smo im došli u posetu u zatvor i sada se vraćamo u slobodu, a oni ostaju tamo. Mi u Beogradu nemamo predstavu o tome kako Srbija izgleda, ne samo ekonomski, nego i uopšte, to je jedno ispražnjeno mesto i ljudi koji tamo žive su strašno usamljeni. Najčešće im neko dođe samo pred izbore, a u međuvremenu taj svet koji razmišlja slično kao mi živi u nekoj vrsti izolacije.

Da li vas dve imate nekih dilema u vezi sa svojim radom? Pomenula si to maločas, da li je to pravi način ili ne?

S.L. Nemamo velikih dilema. Ja sam se dugo i ozbiljno bavila sportom i tamo sam naučila da je vaš posao da uložite sav svoj trud, energiju i najiskrenije želje da stvar kojom se bavite uspe, pa šta bude. Ja drugačije ne mogu da živim. Moguće je da su nas sve te godine promenile kao osobe, u smislu da smo postale netolerantnije, svedenije. Posle 5. oktobra zvali su me da budem glavni urednik Drugog programa radio Beograda, ali nisam to mogla. Ne zanima me pravljenje programa u kojem je obavezna zastupljenost radikala 35 odsto. Neka ih ima i milijardu miliona, ne zanimaju me. Emisija koju radim u velikoj meri je jedna vrsta kolumne. I zato sam prestala da se petljam u Dnevnik B92, jer znam da taj dnevnik ne bi bio baš pravi dnevnik, je l' tako? Na primer, u momentu kada ljudi u Paraćinu imaju polomljene prozore i prepadnuti su jer je to grmelo preko pola Srbije, oni su samo žrtve jedne strašne nesreće. Međutim, ja nisam odolela i rekla sam – vidim da im je strašno, ali me zanima kako je hiljadu dana i hiljadu noći bilo ljudima u Sarajevu. Jer ti ljudi u Paraćinu i Jagodini, koji su doživeli strahotu te jedne noći, to su većinski isti oni ljudi koji kažu da Ratka Mladića ne treba isporučiti Hagu, da je Sarajevo trebalo bombardovati, i tako dalje. Možda bi bilo taktičnije da sam malo sačekala sa tom primedbom, ali neću da čekam, šta me briga, neka misle malo o tome. Sem toga, u Paraćinu nije bilo žrtava. Tu je problem sa kojim se teško nosimo, kada za čoveka koji je oličjenje žrtve, kojem je dan pre toga pobijena porodica na Kosovu, saznate od Srba, njegovih komšija, da je bio jedan od najvećih zlikovaca za vreme rata. To nije lako, on sada jeste žrtva, ali je i zlikovac. Problem je šta reći nekima od Srba koji su ovde došli sa Kosova.

Često se iz uloge žrtve nalazi opravdanje da uradiš sve i svašta.

S.L. Tu nema sabiranja. Oni su nas u Jasenovcu, pa smo mi njih sada. To nije utakmica.

Koje zadovoljstvo imate od svoga rada?

S.L. Zamisli da si novinar u Švedskoj. Godina je ista, ali mi živimo u potpuno različitim vremenima. Profesionalno, mi imamo sreću da živimo u jednom istorijskom vremenu, ma koliko to vreme tragično bilo. Vi na direktan način učestvujete u tom vremenu, možete da utičete na neke ljude, a da se ne lažemo, niko se ne bi bavio novinarstvom da nema pretenziju da utiče na javnost. Mislim da je to ogromna satisfakcija. Mi smo mogle da se povučemo, da radimo nešto drugo, ali smo odlučile da učestvujemo i činimo to najbolje što možemo. Drugo, ogromna satisfakcija su nam naši slušaoci, kada vidite da je ljudima stalo, da ni vi niste ludi i sami sa svojim stavom. I jako se ljutim na moje kolege kada kažu – mi smo se borili petnaest godina, a sada za nas nema nekakve nagrade. Učestvovali ste aktivno u rušenju jednog strašnog režima, pri čemu ste preživeli, radili ste ono u što ste verovali, to je drugim ljudima bilo potrebno i oni su vam pokazivali koliko im je to važno – ne vidim veću satisfakciju od ove.

Koji je sada odnos medija prema govoru mržnje, prema drugima i drugačijima, prema nacionalizmu? Je l' se nešto promenilo u ovih petnaest godina u vezi sa tim?

S.L. Jeste i nije, jeste povremeno. Imamo problem sa definicijom nacionalizma. Kada ti ovde kažeš da je nacionalizam loš, oni ti kažu – pa i Francuzi su nacionalisti.

Posle 5. oktobra situacija je bila nešto bolja. Istraživanja Beogradskog centra za ljudska prava su pokazala da je jedino odnos prema Romima ostao nepromenjen. Ljudi su shvatili da nije politički korektno, da više nije u modi govoriti o 'Šiptarima', 'ustašama', 'balijama' i tako dalje.

Međutim, onda je politička elita ponovo počela da koristi tu terminologiju,

Palma iz Arkanove stranke ponovo se pojavio u medijima, Velja Ilić⁶ se ponaša tako kako se ponaša, da ne govorim o radikalima koji su sada ustavotvorna stranka. U javnosti su počeli da se pojavljuju svi, od Nacionalnog stroja do Obraza i imali smo seriju incidenata na fudbalskim utakmicama. Ljudi primaju poruke koje im se šalju. Posle 5. oktobra poruka je bila da to nije u redu, da to ne valja, da si ti nevaspitan, glup u društvu ako se rasistički ponašaš. Unazad dve-tri godine ponovo imamo poruku da je legitimno ponašanje ono, čija je metafora mladi poručnik koji na vojnoj paradi salutira posteru Ratka Mladića. Javnosti se, u stvari, šalje dvostruka poruka. S jedne strane, Legija je u zatvoru, a sa druge Prosveta, čiji je vlasnik država, prodaje njegove knjige. Neprekidno nam se šalju takve šizofrene poruke. Isto je sa Mladićem – moramo da ga pošaljemo, ali ne zna se zašto, i prostiremo crveni tepih generalu Lazareviću kada ide u posetu patrijarhu i predsedniku Vlade.

A koja je uloga medija u tome?

S.L. Mislim da neki, pre svega štampani mediji, direktno promovišu taj govor. Skoro tri godine niste mogli u novinama da pročitate reč 'Šiptar'. Iste novine su odjednom prestale da koriste reč Albanac i vratile su se na upotrebu reči Šiptar i šiptarski teroristi. Kada govori o Albancima, naš predsednik vlade isključivo ih zove albanskim separatistima. Žuta štampa se u tom smislu ponaša nepojmljivo, ali ni *Politika* nije bolja. Pogledajte kakvu je ona ulogu imala za vreme referendumske kampanje. Te novine, najblaže rečeno, promovišu animozitet prema drugome. Neki idu mnogo dalje. Paradigmatičan primer je govor čuvenog sportskog komentatora Koraća, koji je u doba devedesetih naše utakmice sa Hrvatima komentarisao koristeći ratnu retoriku. Sportski teren je bio bojno polje na kojem ćemo mi da satremo ustaše. Posle 5. oktobra on se malo učutao, ali od kada mu je za šefa došao Aleksandar Tijanić, koji je sam paradigma govora mržnje, pre svega mizoginije, on se ponovo osmelio. Gledala sam njegov prenos Olimpijskih igara, kada nije smeo da kaže da su Hrvati ustaše, ali je svoj rasistički naboj istresao na Afroamerikance i žene. Čak i na B92 postoje ljudi

*

6 Ministar za kapitalne investicije Republike Srbije, poznat po ispadima u medijima. (prim. ur.)

koji izjednačavaju pojam nepristojnog izražavanja i govora mržnje. Znači, ako je Toma Nikolić rekao da je Ivana Dulić-Marković ustaša, a ona mu na to kaže – đubre jedno bezobrazno – to je kao isto, oni su izravnali račune.

Profesor Filozofskog fakulteta Miroslav Jovanović, skrenuo je nedavno u našoj emisiji pažnju na to da, ako vi imate rasistički ili fašistički ispad na utakmici koju igraju srpski i hrvatski klub, vi tu vidite određenu logiku. Obe strane su tako vaspitavane i ratovali smo koliko do juče. Ta deca, navijači, verovatno žive pored nekih srušenih kuća i u blizini neraščišćenih minskih polja i Srbi im jesu krivi, i obratno. Ali ukoliko navijači čačanskog Borca stave kukuljice Kju-kluks-klana i imaju rasistički ispad prema igraču sopstvenog tima koji je iz Afrike, onda stvari prestaju da vam budu jasne. Ne sećam se da smo ratovali sa nekom afričkom zemljom. Oni sa tim čovekom nemaju loše iskustvo, on živi u njihovom gradu i ima dete koje se zove Nikola. Znači, to je po *defaultu* netrpeljivost prema bilo kome koji je drugi. Dovoljno je da je drugačiji od mene i ja ću ga napasti.

I onda nam je premijer zgrožen.

S.L. A naša potpredsednica vlade žali se na nedovoljnu pomoć nevladinog sektora kada su je napali radikali, a sedi u vladi. Pa mislim, ja od tebe treba da tražim pomoć ako mi se nešto takvo desi, ne ti od mene. Poneko iz Nacionalnog stroja će biti uhapšen, ali na Fakultetu dramskih umetnosti još uvek sedi Nebojša Pajkić. Polusvet koji govori o zelenoj transverzali kao u crtanom filmu, predaje na Fakultetu političkih nauka. Da ne govorim o Pravnom fakultetu. Imamo porast antisemitizma u zemlji koja praktično nema Jevreja. Predsednik parlamenta ima izdavačku kuću, u čijoj knjižari u centru Beograda u izlogu stoje *Protokoli sionskih mudraca*. Predsednik države smatra da Nomokanon⁷ ima pravo da demokratski iznese svoje mišljenje. I onda, kada ti kažeš da ne mogu svi da dobiju prostor da govore, kažu ti da si ekstremista. Mnogi od njih ne znaju, a mnogi se prave da ne znaju da i u demokratiji postoje ograničenja slobode, i to ne mala.

*

7 U organizaciji udruženja studenata Nomokanon na Pravnom fakultetu je maja 2005. godine održana tribina „Istina o Srebrenici“ gde se otvoreno pružala podrška Ratku Mladiću. (prim. ur.)

VIII

rod i mirovni rad

Rodni esencijalizmi, politizacija i mirovni aktivizam na prostoru bivše Jugoslavije

Darija Žilić

Tijekom ranih devedesetih bivša Jugoslavija je prošla kroz dvostruku tranziciju – iz socijalizma u kapitalizam, iz multinacionalne federacije u nove, najčešće etnički zasnovane nacije-države. Te su tranzicije posredovane snažnom politikom etničkih i rodnihi identiteta – žene su postale označitelji diferencijacije na etničko-kulturnoj i na političkoj razini. Na području bivše Jugoslavije prošlo desetljeće obilježeno je ratnim sukobima, a pokazalo se kako je rat ambivalentan proces za žene; dok su s jedne strane kao žrtve izravno pogođene nasiljem, s druge strane su prisiljene preuzeti veće odgovornosti u domu i izvan njega kao glave obitelji i uzdržavateljice. Tokom ratnih previranja dešavaju se dvostruki procesi – dolazi do viktimizacije žena (seksualnog zlostavljanja, npr.), ali i do njihovog osnaživanja zbog toga jer dolazi do propitivanja rodnihi odnosa moći na lokalnoj, ali i na široj međunarodnoj razini. I upravo feminističke analize sukoba bacaju svjetlo na bliske veze između rata, političke ekonomije, nacionalizma i raseljavanja, s raznim njihovim učincima. Naime, tijelo, kućanstvo, nacija, država i ekonomija predstavljaju mjesta na kojima je nasilje nad ljudima moguće na izrazito rodne načine.

Nacionalisti trebaju mitove, a ti mitovi se zasnivaju na „rođenju nacije“ i na „našoj kulturi“ kao najstarijoj i najboljoj, „muškoj“ i „herojskoj“. Preuzimanje porijekla od strane muških nacionalista je prisutno na „nacionalnoj“, kao i na „seksualnoj“ simboličkoj razini i to kroz zahtjev za „čistim“ porijeklom i

za „rođenjem nacije“ kojem nacionalistički ideal daje oblik. Rada Iveković u tekstu „Nepredstavljenost ženskog u simboličkoj ekonomiji: Žene, nacija i rat nakon 1989.“ naglašava kako su ženska tijela potvrda poretka i predstavljaju lozu, naciju, rasu i religiju osiguravajući tako društveni simbolički poredak (2000:9). Pojam nacije je najčešće bio ikonografski vezan uz žensku figuru. Žensko tijelo predstavlja granice i teritorije koje treba braniti, a žene su viđene i kao instrument za postizanje „čiste loze“. No, zanimljivo je kako one ne mogu garantirati čisto porijeklo budući da simbolički predstavljaju mješavinu, a miješanje za nacionaliste ima negativnu konotaciju. Nacionalistička homogenizacija se postiže putem nacionalnog „bratstva“ kao osjećaja jedinstva za praktične svrhe, i kroz očinsku figuru Oca nacije. Bazični princip nacionalizma je ekskluzija drugog koja znači negaciju porijekla drugih. To je zahtjev za čistoćom i monizmom, nacionalnim i seksualnim. Otac nacije ili politički lider predstavljen je kao sin, a filozofski razlozi za identifikaciju nacije s muškom figurom su dublji i već poznati – u našem maskulinom svijetu, samo je muško univerzalno, nikad žensko. Univerzalizacija je pak, kao reprezentiranje, druga figura mišljenja koja je direktno povezana s muškom moći (treba istaknuti da je „muško“ i „žensko“, u vremenu današnje pozicije nesigurnih rodnih identiteta, jednako neprecizno u definiranju epistemološkog koncepta). Kako piše Z. Eisenstein, bilo da se o naciji govori kao o domovini ili majci domovini, ona se zamišlja kao bratstvo, nikad kao sestrinstvo. Predstavljajući naciju, ženski likovi ne predstavljaju ženski, već muški kolektiv, čime se realna egzistencija žene briše iz domena predstave, a predstave žena kao kulturnih simbola određene zajednice postaju polja kulturne i političke borbe oko njenog identiteta. Ženama je stoga dužnost da reproduciraju naciju, a žena koja rađa veza je između prirode i nacije kao obitelji. Jean Bethke Elshtain je pisala da je još od vremena kada je kršćanstvo uzdiglo ljubav, milosrđe i praštanje iznad drugih ljudskih vrlina, žena svog muškarca koji je odlazio u rat čekala kod kuće, i postala opravdanje zbog kojeg on odlazi u rat (1982:32–35). Etnologinja Reana Senjković pisala je upravo o tome kako je žena bila iskorištena u ratnoj propagandi devedesetih – žena je ili personificirala naciju, ili kao dobra (koja podržava ratne napore nacije pozivajući na mobilizaciju), ili kao zločesta (koja u smrt odvodi svoje ljubavnike) (2004:281–282).

U ovom tekstu bit će riječi upravo o tome kako se nacionalizam može poslužiti ženama, ali i kako žene mogu dekonstruirati „nacionalnu priču“, ali u oba slučaja ipak ostaju izvan povijesti, izvan velikih povijesnih narativa. Primjeri će uglavnom biti vezani uz društva država koje su nastale nakon raspada SFRJ.

Kada je prije tri godine bilo objavljeno drugo izdanje zbornika Centra za žene žrtve rata iz 1994. pod nazivom *Žene obnavljaju sjećanja*, urednica, aktivistica Vesna Kesić u pogovoru pokušava dati politički odgovor zašto ženske, a osobito feminističke organizacije sudjeluju u mirovnim inicijativama i antiratnim pokretima. Ona osobito nastoji izbjeći rodni esencijalizam, pretpostavku da su žene „po prirodi miroljubive“, jer takvo objašnjenje vraća na biološke i na patrijarhalne uloge (2003:7). Kesić odgovor nalazi u tome da su žene protiv rata i nacionalizma zato jer su moralna i politička bića i jer su politički odgovorne – naime, feministkinje se ratovima suprotstavljaju zato što su iracionalni, te donose nenadoknadive materijalne i ljudske gubitke. Radikalne feministice pak tvrde da se žene po svojoj prirodi protive militarizmu i da su miroljubive, jer su za žene osnovni hraniteljski, njegovateljski odnosi, a ne destrukcija. One tvrde da je ženama urođeno da budu mnogo miroljubivije i da su zato moralno superiornije od muškaraca, a argumente za to nalaze u praksama i ponašanjima matrijarhalne prošlosti. Smatram kako takvo stanovište nije utemeljeno i da je esencijalističko, ali bez obzira na sve, ono što je važnije jeste da se u feminističkoj agendi prioriteta pacifizam nalazi na odličnom mjestu. Feministička teorija mira zastupa tezu da su ratna tehnologija i tehnologija društvene eksploatacije uopće destruktivne, pa ispituje nasilja u osobnim, međurasnim, međunarodnim odnosima i pokazuje kako je nasilje ukorijenjeno u ideologiji muškosti. Naravno da treba reći i kako esencijalistička objašnjenja nisu dobra niti u tumačenju ratova jer stvaraju stereotipe (npr. o porijeklu ratova – kad tvrde da su ratovi nastali iz pradavne mržnje), i zato je nužno utjecati na promjenu, mijenjati svijet i ulogu žena jer političko djelovanje ima smisla. Kad piše o povezanosti roda i rata, teoretičarka Nira Yuval-Davis piše kako je u njemu rat iskustvo koje donosi izbjeglištvo koje je rodno određeno zato jer čak 80 posto ukupne izbjegličke populacije čine žene i djeca (2003:0208). Uz rat se vezuju i silovanja, ali i gubitak cjelokupne osnove njihova prethodnog

načina života. Zanimljivu analizu feminističke prizme rata ponudila je cijenjena feministička aktivistkinja, profesorica-istraživačica na Odsjeku za sociologiju Sveučilišta u Londonu Cynthia Cockburn u knjizi *Prostor između nas; pregovaranje rodni i nacionalnih identiteta u konfliktu* (1999). Ona se koristi dostignućima triju znanstvenih područja; međunarodnih odnosa u kojima se konačno otvaraju prostori i za priznavanje doprinosa ženama, mirovnih studija i studija konflikta, te političke sociologije i njenih doprinosa demokraciji i identitetu. Uz model etničke/nacionalne opresije kao uzrok rata ona vidi „rodni režim“, tj. opresiju jednog roda nad drugim kao strukturu koja unedogled pronosi nejednakost i diskriminaciju, fiksira identitet u vječne dualizme, te je tako i jedan od uzroka rata. Kroz takvu prizmu rat možemo vidjeti kao „kontinuitet nasilja od spavaće sobe do bojnog polja, preko naših tijela i osjećaja sebstva“ (1999:8).

Feministička teorija analizira ženske uloge u ratovima kao određene zadatim rodnim ulogama koje se ženama društveno namjenjuju. Tako se održava biološko (esencijalističko) isključivanje žena iz ratnih aktivnosti koje se koristi i za opravdanje opće podjele rada među spolovima. Nataša Mrvić piše pak kako je sagledavanje rata iz perspektive ženskog iskustva bitno jer se razlikovanje između pobijedenih i pobjednika bazira na razlici između spolova (1999:128–129). Rat pojačava marginalizaciju žena, čini ih bespomoćnijim, žrtvama zlostavljanja, silovanja. U vrijeme rata dolaze do izražaja razlike uvjetovane drugačijom socijalizacijom poslova – dok muškarci najviše brinu o nedostatku informacija na ratištima, žene su preokupirane brigom o djeci – žena je izložena promjeni društvenog statusa, pa čak i krizi i gubitku vlastitog integriteta. Žene postaju marginalna društvena grupa koja se sve teže može samostalno potvrditi, ali i glave obitelji. Tako one i dalje ostaju u domeni privatnog jer rodne razlike u političkoj socijalizaciji počivaju na tradicionalnim patrijarhalnim kulturnim obrascima i rasprostranjenim predrasudama i stereotipima po kojima se politika i javni život smatraju područjima rezerviranim za muškarce. Treba istaknuti kako je Cockburn pisala o ženskim organizacijama u kojima su žene najčešće mješovitih pripadnosti. Jedan od primjera je Medica-centar za terapiju žena u Zenici u srednjoj Bosni, koji je

osnovan 1993. i koji je okupljao tim ginekologinja, psihologinja, a u svrhu da pomognu ženama i djeci žrtvama silovanja i ratnih sukoba. U toj organizaciji su radile bosanske Muslimanke, Hrvatice i Srkinje.

Veoma je važno objasniti vezu između žena i mirovnog aktivizma. Je li ona esencijalistička, a to znači da li su žene predodređene da budu mirotvorke ili je pak uvjetovana nekim sasvim konkretnim razlozima, odnosno društvenim okolnostima. Aktivistica Lepa Mladenović istaknula je, pišući tekst o Ženama u crnom, kako se usuđuje reći da su beogradske žene činile većinu u ranim mirovnim inicijativama (2004:43–47). Ona to ne obrazlaže nekom posebnom vezom između žena i mirovnog aktivizma, već sasvim konkretnim razlozima: žene imaju iskustvo obavljanja neplaćenih poslova u volonterskom radu, bave se nekonkurentskim aktivnostima, ali i zato što im je, zbog rodnog položaja, bilo sigurnije djelovati protiv režima (nisu pozivane u vojsku). Ona potom navodi i kako su gotovo sve mirovne inicijative 1991. godine, za vrijeme prve godine takvih prosvjeda, pokrenule upravo žene i da često nisu imale podršku. Mladenović također prati što se dogodilo nakon što su te mirovne inicijative prerasle u stranačke – tada su im se pridružili muškarci, a mirovne aktivistice počinju osnivati nevladine feminističke organizacije i organizacije za društvenu pravdu. Sonja Licht i Slobodan Drakulić pišući o ženskom mirovnom aktivizmu u devedesetima, u uvodu svoje analize ustvrđuju kako su u antiratnim i mirovnim aktivizmima kroz povijest žene bile vrlo značajne (2002:115–135). U posljednjim godinama pred raspad Jugoslavije žene su već bile involvirane u feminizam, neke su se tako i deklarirale, a zanimljivo je kako je upravo u bivšoj zemlji feminizam ostavio najjači utjecaj.

Jedan od uvjeta za djelovanje u antiratnim previranjima u devedesetima jeste to da je postojao društveno-politički kontekst dosta prisutan na sveučilištima, jer su se žene ipak uspjele izboriti da budu vidljive u društvenom životu. Osamdesetih su entuzijastično prihvatile demokratizaciju zemlje, a u nekim područjima i profesijama, kao npr. u novinarstvu ili u organiziranju novih inicijativa civilnog društva, upravo su žene bile te koje su označile početak procesa demokratizacije. Drugi uvjet je vezan uz jaki feministički pokret, posebno uz zadnji val u ranim sedamdesetim godinama – ne treba zaboraviti

kako je prva poslijeratna feministička konferencija bila održana u Beogradu 1978. godine, gdje su se u jednom danu našle i komunističke organizacije i ženske grupe. Treći preduvjet kojeg navode Licht i Drakulić smatram vrlo zanimljivim i mogli bismo reći da je dosta zanemaren u istraživanjima, a vezan je uz, opet spominjemo, mješovitost. Žene su, naime, više osjetile težinu raspada zemlje, imale su veći utjecaj u obitelji, a treba naglasiti kako je tada bilo čak 5 posto etnički miješanih brakova i da se strepjelo što će se dogoditi s tim obiteljima kada se zemlja raspadne. Krajem osamdesetih godina bilo je dosta spontanog razvoja ženskih lobija, ženskih parlamenata, nezavisnih ženskih društava; spomenuti su i organizatori prvih antiratnih demonstracija. Tad se javljaju pokreti majki u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Majke su odlazile pred parlament u Beograd i zahtijevale da im se sinovi vrate kućama iz JNA, i taj je pokret bio dosta iskorišten kako bi produbio etničke tenzije. Također je važno upozoriti i na postojanje nacionalističkih ženskih skupina u Hrvatskoj u vrijeme rata od 1991. do 1995. godine koje su davale bezrezervnu podršku nacionalnim državnim projektima i toj su državi dobrodošle upravo kao simboli majki ili pak kao ikone zajednice. Njihova podrška tim društvima svodila se na glasanje za stranke koje provode nacionalističke projekte, povećanje organiziranja aktivizma orijentiranog prema humanitarnoj pomoći za „našu stvar“ i „naše dečke“. Đurđa Knežević u svojoj analizi djelovanja takvih skupina ističe kako se „majke pojavljuju kao idealni simboli za autoritativnu zajednicu u kojoj dužnosti pojedinaca prema zajednici prevladavaju nad njezinim/njegovim individualnim pravima“ (2004:79–86). Ustvrdje kako je u prvim godinama tog razdoblja od 1992. do 1995. postojala masovna politička podrška vlade nacionalistkinjama. Političari su ih primali, mediji pratili, a taj se hrvatski ženski nacionalizam proširio i izvan granica nacije, pa su tako bile organizirane čak dvije govorne turneje hrvatskih ženskih skupina. Potrebno je napomenuti kako su tu podršku dobivale samo iz političkih razloga jer, čim se nacionalna država stabilizirala, podrška i konkretna pomoć tim grupama polako izostaje. Tako se briše i njihova uloga koju su imale u etničko-nacionalnoj mobilizaciji. Osim toga, ne treba niti napominjati kako se ističe da je uloga žena bila pozadinska, da su samo pomagale, a ističe se sama država koju predstavlja jaka, dominantna muška

figura koja naše dečke snabdijeva oružjem. Smatram kako taj primjer ponovo pokazuje da čak i takve ženske nacionalističke skupine bivaju u patrijarhalnim zajednicama marginalizirane, a drugačije primjere ne treba niti posebno isticati. Također je zanimljiv onaj problem između ženskih i feminističkih grupa. Naime, neke ženske aktivistice upravo podržavaju tradicionalne uloge majki i čuvarica domova.

Jedno od važnih pitanja koje bi trebalo biti analizirano vezano je uz djelovanje ženskih grupa, njihovu povezanost s donatorima. Pri tom bih posebno istaknula znanstvenicu Elissu Helms koja je napravila izvrsno istraživanje u kojem je, analizirajući djelovanje ženskih grupa u Bosni, došla do vrlo zanimljivih podataka (2004:185–205). Helms smatra kako takve rodne esencijalizme podupiru i nacionalističke stranke i feminističke skupine, ali i strani donatori. Ona uočava kako ženske nevladine udruge s kojima se susretala u Bosni koriste neki oblik rodnog esencijalizma u svom predstavljanju lokalnim zajednicama i stranim donatorima, što se upravo odnosi na to da one esencijalistički naglašavaju pozitivnu ulogu žena prikazujući ih mirotvorkama i njegovateljicama, te manje nacionalistički nastrojenim od muškaraca, ali i spremnijima na dijalog. Dakle, žene su esencijalizirane, a to znači da su ograničene na ženske poslove (Richard Fox to naziva „afirmativnim esencijalizmom“ (1997:37) i da su na taj način fiksirane uloge žena, što za posljedicu ima da je pozitivno da budu u javnosti, ali je pri tom regulirano da ne podrivaju svoju povezanost s kućanskom sferom koja je i dalje naglašena, a određivanje sebe kao feministica također se izbjegava, jer takvo eksplicitno određivanje izravno podriva patrijarhat koji nekako ipak daje pristup u tu tzv. mušku političku sferu. Ne treba niti zaboraviti, kako piše u svojoj analizi ženskog pokreta Anđelka Milić, na ultrakonzervativnu antipropagandu feminizma koja je počela još prije Drugog svjetskog rata i koja je u prvi plan feminističkog angažiranja isticala „borbu protiv muškaraca“ tj. izmišljeni „sukob spolova“, ističući kao poentu da time feministice ugrožavaju same temelje društvenosti, te da feminizam u cjelini predstavlja jedno nakaradno učenje koje propagiraju u osnovi dezorijentirane i amoralne žene (2004:94). Zanimljivo je kako se žene suočavaju s teškim pristupom politici i stoga svoj

rad često određuju kao humanitarni jer se time političnost odbacuje, uočava Helms. Ženske grupe čije je djelovanje istraživala i ne žele biti politične, a ako i pokreću neka tzv. ženska pitanja, onda im se sugerira kako bi to barem zasad trebalo ostati po strani jer su neki drugi problemi trenutno važniji. Osim toga, one i same marginaliziraju te teme i ta pitanja da bi ostvarile ona važnija kao što su povratak izbjeglica, suđenje za ratne zločine, etnička pomirba. Stoga pristaju na rodne esencijalizme, a dekonstrukcija patrijarhata ostaje po strani kao manje važna, mada je upravo ona osnovica i ratova i sukoba. Tako rodne uloge žena ostaju nedirnute, one se i dalje identificiraju s majčinstvom i kućanstvom i bivaju izmještene iz formalne političke sfere esencijalistički se povezujući s mirom jer se kolokvijalno smatra „da ne bi došlo do rata da su žene vladale“. Muškarci u takvoj slici bivaju predstavljeni kao ratnici koji su te ratove započeli, a žene, koje nisu bile u sukobima, kao mirotvorke. Zanimljivo je da takav stav podržava i međunarodna zajednica. Kako piše Helms, donatori često podržavaju stereotip prema kojemu smatraju da su žene sposobnije djelovati u međuetničkoj komunikaciji i izvršavati projekte etničke pomirbe. Da bi dobile novčana sredstva, te se nevladine grupe služe upravo već prokušanim diskurzivnim strategijama; naime, pri povezivanju s izbjeglicama, one ističu da te aktivnosti nisu političke, već humanitarne. Potrebno je napomenuti, kako piše Milić, da ionako veliki broj grupa pripada tipu humanitarnih djelatnosti, a to nije nimalo iznenađujuće kad se ima u vidu stupanj elementarne ugroženosti stanovništva, a posebno ženske populacije. Takve grupe imaju širok krug djelovanja, ali nisu nesvjesne svoje zapravo političke aktivnosti, već je nastoje prikriti kako ne bi simbolički ušle u polje politike; takvu strategiju je Helmsvoj „priznala“ i voditeljica podrinske nevladine udruge. Treba istaknuti da humanitarizam također predstavlja ideologiju; pokušavajući se predstaviti kao neutralan, ipak utjelovljuje određene političke interese. Na taj način, pozivajući se na humanitarizam, žene bivaju smještene izvan političke sfere moći i postaju sasvim neopasne. Naravno, sad se postavlja pitanje kako sudjelovanje žena u mirovnim procesima može doprinijeti ne samo miru, već i poboljšanju položaja žena, odnosno da li ti esencijalizmi isključivo pasiviziraju žene ili ipak imaju pozitivne, emancipatorske elemente. Naime, ženama je ionako teško se uvući

na vrata velike politike, pa nije li onda i ovo neki način da participiraju u javnoj sferi jer će možda neke aktivistice naposljetku ipak potaknuti pitanje ženskih prava. U svim istočnoevropskim tranzicijskim društvima dogodio se proces repatriarhalizacije i „povratak obitelji“ i u simboličkoj slici ponovo se majka prezentira kao domaćica, a otac kao hranitelj. A važno je reći da je taj proces i te kako regresivan jer je doprinijeo potkopavanju nasljeđa iz socijalističkog sistema u kojem je postojao izvjestan stupanj demokratičnosti rodni odnosa. Tako se žene marginaliziraju u svim dijelovima društvenog života, a posebno se širi seksizam i mizoginija i na kulturnom i na političkom planu. Društveni kontekst u tranziciji je obilježen rodnom hijerarhijom i rodno segregiranom podjelom rada posebno u javnom životu, a u svemu tome žene ostaju po strani, pa treba svaki oblik javnog djelovanja žena pogledati iz više očista.

Ostaje pitanje i rade li feministice grešku kad olako odbacuju koncept majčinstva. Hoće li tako majčinstvo biti prepušteno tome da bude bačeno u ralje nacionalizmu koji iz njega ionako crpi svoju simboličku snagu, kako je već i na početku teksta istaknuto. Nira Yuval-Davis ističe kako žene nestaju iz javnog diskurza, jer se u raspravama o nacijama i nacionalizmima ženu ionako smješta u privatnu sferu, koja se ne smatra politički važnom. To je paradoksalno – s jedne strane se u nacionalnoj retorici žene određuju kroz domovinu – majku, i ističe se kako su se ratovi vodili radi „žena/djece“, a kasnije se u teorijskim promišljanjima nacija i nacionalizama često pribjegava tome da se sva važnost pridaje intelektualcima, a da se žene posve potisnu. Problem s kojim se susreće feministička scena također je pitanje javnosti i samim time političnosti jer se, umjesto djelovanja u javnosti, te postavljanja novih tema i problema koji su iz nje bili potiskivani na način da mijenjaju društvenu paradigmu, uvodi supstitut za javnost, zatvorena zajednica koja kreira vlastiti diskurs i vlastite unutarnje odnose. Na taj se način ponovo radi odmak od političkog jer se radi zaokret prema unutra, pa sve to postaje neka privatna stvar pojedinki i pojedinaca, a javnost postaje nešto izvanjsko, suprotstavljeno, te se s njom i korespondira na specifičan način. Također treba napomenuti kako je problemu proučavanja političke socijalizacije iz rodne perspektive posvećeno izuzetno malo pažnje u teorijskom i praktičnom fundusu društvenih nauka. Gotovo svi teorijski pravci

koji razmatraju odnos politike i pojedinca su androcentrični, a kada govorimo o povezanosti ženskog pokreta i političke akcije treba također izdvojiti dileme koje se pri tom pojavljuju.

Dakle, ističem kako je iznimno važno da li aktivistice svoju grupnu aktivnost i pripadnost tretiraju kao političku, društvenu ili pak kao nepolitičku. Tu je važan i odnos prema političkim strukturama u društvu. Da li je riječ o alternativnoj političkoj profilaciji, suradnji sa političarkama ili o tome da se aktivistice i profesionalno angažiraju, a naposljetku, riječ je i o tome da li bi se ženske grupe trebale riješiti neformaliziranog, poluprivatiziranog diskursa.

Jedna od važnih tema je i odnos feministica prema miru gdje postoje dva temeljna feministička pacifistička stajališta. Feministička teorija analizira ženske uloge u ratovima kao određene zadatim rodnim ulogama koje se ženama društveno namjenjuju. Postoji teorija jednakih prava koja izgovara stanovište da žene i muškarci moraju biti jednaki kad su u pitanju uloge u ratu. Suprotstavljanje ratu je glavni dio drugog vala feminizma, pa se istražuju strukturne i ideološke povezanosti militarizma, rata i patrijarhata. U sadašnjem feminističkom pokretu postoje konflikti u vezi učešća žena u ratu. S jedne strane se inzistira na ženskom pacifizmu, a s druge se smatra kako ženama moraju biti dostupne sve društvene pozicije, one u vojsci i policiji. Temeljno pacifističko shvaćanje je protiv pucanja, no postoje dvojbe oko toga da li se, ako kažemo „da“ vojnim akcijama, suočavamo s vlastitom pacifističkom politikom, i time izdajemo mirovnu politiku. S druge strane, ako smo protiv toga, naše nam se stajalište čini idealističko i ne možemo pristati na to da u nekim situacijama to nije moguće opravdati. O višeslojnosti toga pitanja pisala je Lepa Mladenović kada je analizirala feminističku politiku u proturatnom pokretu u Beogradu (2004:161). Feministička teorija analizira i izvore ženskog otpora militarizmu i rodnu prirodu militarističkih vrijednosti ukazivanjem na načine na koji vojska usađuje militaristički duh u ideologiju muškosti koja se temelji na sistemu metafora kojima se obezvrjeđuje sve žensko, a glorificira sve muško. Ipak, ženski pacifizam ne smije biti esencijalistički obojen tj. sentimentaliziran kao urođena ženska osobina, zato jer su žene bile i sad su, ne samo pacifistice, već i militaristice i po svojim uvjerenjima i po svojim aktivnostima. Također je važno

zabilježiti postojanje tih ženskih mirovnih aktivnosti, odnosno, kako sačuvati sjećanja i prezentirati ih javnosti kako bi se učinila društveno vidljivim.

Sociologinja Anđelka Milić, u istraživanju ženskog pokreta u Srbiji i Crnoj Gori koje je provedeno 2002, uočava kako su žene sklone djelovati tako što formiraju neku vrstu ženskog geta razvijajući duh ekskluziviteta. Pri tom posebno upozorava na samoisključujuće ponašanje žena, tj. potrebu da se bave sobom, da zbog najmanjeg „skretanja“ ulaze u teške međusobne konfrontacije (2002:93–101). Svakako da i to doprinosi zatvorenosti koja ponekad karakterizira djelovanje ženskih inicijativa i grupa, no postoje i odlični primjeri kako se može sačuvati sjećanje na djelovanje u ratnim okolnostima.

Najbolji primjer je upravo već spomenuti zbornik Centra za žene žrtve rata iz Hrvatske. Prvo treba upozoriti na kontekst u kojemu je nastala ta grupa. Početkom rata dogodio se rasap na ženskoj sceni; feminističke grupe tada ili nestaju, ili se priklanjaju novonastalim političkim opcijama, odnosno, neke se suglašavaju s politikom vladajuće ideologije. Tada u Hrvatskoj djeluje čak šezdesetak aktivnih grupa; 1989. godine se osniva Autonomna ženska kuća, zatim 1992. godine Centar za žene žrtve rata i potom Ženska infoteka koja nije nikad imala humanitarni profil i u to vrijeme bila specifična upravo po tome. Ovo je važan podatak jer, kao što je već naglašeno u tekstu, to je često bila najvažnija odlika ženskih grupa. Uostalom, početak desetljeća bio je i obilježen dominantno humanitarnim radom. Kada je 1992. godine osnovan Centar za žene žrtve rata, princip djelovanja je bio da će se pomagati i podržavati žene bez obzira na njihovo porijeklo, nacionalnost ili vjeru ili bilo koji drugi dio ženskog identiteta. U drugoj polovini desetljeća pojavljuju se organizacije i inicijative koje se okreću mirnodopskim problemima, pa nastaje period koji obilježava diversifikacija rada i otvaranje tema i problema koji nisu više ili uopće nisu vezani uz rat i njegove posljedice. Interesi se okreću sistematiziranju znanja, organiziranju rodni studija na kojima se predaje o mirovnom radu, a o tome se piše u časopisima. Naime, kako je napisala Vesna Kesić, danas su mir i mirotvorstvo zadobili veliku političku važnost uglavnom pod pritiskom međunarodne zajednice, ali se i dalje zasluge ženskih grupa koje su se suprotstavljale ratu i nacionalizmu prešutkuju i isključuju iz kolektivnog

sjećanja. Mnogi su prisvajali ženski aktivizam, ali mu nikada nisu dali moć u političkom procesu. Žene, treba i to napomenuti, nikad nisu bile uključene u mirovne pregovore, niti u pregovore o sprečavanju rata. Mir ionako nije uspostavljen kao promišljeni proces koji zahtijeva i razumijevanje prošlosti, rad na suočavanju s prošlošću, i multiperspektivnost. No, treba istaknuti da su, primjerice, ženske grupe iz Hrvatske i regije inicirale prve ženske mirovne razmjene i razgovore još 1993. godine u Zagrebu i u Ženevi, zatim, tu je prvi dijalog između beogradskih i zagrebačkih feministkinja 1995. godine u Istri, i mnogi drugi susreti koji se danas smatraju uobičajenim. Tada je to često u javnosti bilo tretirano kao „izdajnička aktivnost“, iako se uvijek radilo o susretu žena čiji su osnovni motivi bili prekid rata i nasilja i uspostavljanje mirne i dobrosusjedske koegzistencije sa ženama iz susjednih zemalja. Zato je, deset godina poslije, objavljivanje zbornika *Žene obnavljaju sjećanja*, važan projekt. U tom zborniku nalazimo različite izvještaje o tome kada je Centar radio, zapise o strukturi Centra, o načinu rada, a nakon toga slijede osobne priče, dokumenti (razna pisma i izjave za javnost), te na kraju spisak svih članica, suradnica i podržavateljica Centra za žene žrtve rata i popis izdanja. Posebno su važna osobna sjećanja o tome kako aktivistkinje, nakon niza godina, samoreflektiraju i po prvi puta propituju svoja stanja – sumnje, krize, izgaranja – i sve to zato da bi pružile sliku jednog razdoblja i javnosti prikazale svoj rad. Vrlo su zanimljiva osobna svjedočenja žena sa kojima su napravljeni intervjui, a koje su proživjele ratnu traumu. Osobno, interpretirala sam intervju koji sam pronašla u zborniku iz 1994. godine, priču Goge M. (tekst „Višestruki etnički identitet – priča o Gogi M.“ je objavljen u zborniku *Tomizza i mi*, Pučko otvoreno učilište Umag, 2001) i pri tom se susrela s mnoštvo dilema – kako pristupiti intervjuiranoj, imam li pravo na interpretiranje njene priče i slično.

Također treba istaknuti važnost etnografskih istraživanja i interpretacija. Etnografija, kao vrsta kulturalne kritike, propituje poziciju kulture u ratnim uvjetima kao u području unutar kojeg se konstruiraju kulturalna slika sebe, zajednice, teritorija, kao i patriotizma, solidarnosti i stavova prema neprijatelju. A takva istraživanja obično su usredotočena na analizu materijala o svakodnevnom životu u ratu i egzilu, posebno na testimonijalni diskurz i na oral

history koja je još uvijek potcijenjena u historijskoj znanosti. Upravo zbog toga se takvi iskazi i izbjegavaju kao historijski dokazi, a naša je sreća da ih antropolozi i etnografi uvode u znanstvenu priču i na taj način čine vidljivima i živote žena u ratu. Aida Bagić je dobro uočila kako ti iskazi nisu istovjetni sjećanjima, jer riječ je o „fragmentima, mahom kratkim zapisima u kojima otvaramo vlastiti proces prisjećanja“ (2003:157).

Na kraju, ostaje zaključak da je Centar bio mjesto političke akcije otporu ratu i nacionalizmu. On je ujedno i mjesto susreta aktivistkinja sa samima sobom, sa drugima; povezivanje s drugačijim iskazima. Pri tom se ne želi pružiti neka idilična slika ženskog aktivizma, već se bilježe i neuspjesi, nemogućnost stvaranja konsenzusa...

Krajnji cilj projekta „Žene obnavljaju sjećanja“ je upravo obnoviti rodnu dimenziju javnog sjećanja na sudjelovanje žena u mirovnim nastojanjima. Kako je istakla jedna od urednica Vesna Kesić, svrha je pokazati kako su žene isključene iz sjećanja na nedavnu prošlost, a onda ih je vrlo lako isključiti i iz suvremenih društvenih i političkih procesa. Stoga i stabilan mir u zemljama bivše Jugoslavije nije moguće postići bez sudjelovanja žena, jer upravo su one nositeljice sjećanja na neprekinuta mirovna nastojanja. Ponovo treba upozoriti kako nije riječ o esencijalizmu, već o tome da se progovori o ženskom aktivizmu u devedesetima, da se zabilježi djelovanje mirovnih aktivistica. Treba svakako istaknuti kako i tzv. zapadne feministice bilježe aktivizam s tzv. „naših prostora“. U svojoj već spomenutoj knjizi *Prostor između nas* Cynthia Cockburn predstavila je putujuću izložbu „Žene grade mostove“. Naime, ona je, surađujući sa ženama iz raznih projekata, fotografirala i intervjuirala žene; na toj su izložbi i predstavljene te fotografije, a izložba je prošla kroz osamnaest zemalja i izazvala je veliku pozornost. Na fotografijama su najčešće skupine žena različitih etničkih identiteta, snimljene iz različitih uglova, a fotografije svjedoče o njihovim gestama, osmijesima, dijalozima... Taj jedinstveni vizualni zapis direktno govori o procesu življenja, zajedničkog propitivanja, nezaustavljivog dijaloga koji jedini ostavlja slobodnim prostor između nas i zadržava sjećanja, ali i dokumente vezane uz ženski mirovni aktivizam.

Literatura:

Cockburn, Cynthia: *The space between us: negotiating gender and national identities in conflict*, zed. Books, London-New York, 1999.

Elshtain, Jean Bethke: „Women as mirror and other; toward a theory of women, war and feminism“, *Humanities in society* 32:29-44

Fox, Richard G: „Gandhi and feminized nationalism in India“ u: Brackettge F. Williams, ur., *Women out of Place: The Gender of agency and the Race of Nationality*, New York, Routledge, 1997.

Licht, Sonja and Drakulić, Slobodanka: „When the word for peacemaker was a Woman; War and gender in the former Yugoslavia“, *Womens studies*, journal feminist theory, ur: Jelisaveta Blagojević i Dušan Đorđević Mileusnić, Belgrade, Womens Studies Center, 2002.

Mladenović, Lepa: „Feministička politika u antiratnom pokretu u Beogradu – Pucati ili ne pucati?“, *Feministkinje pod paljbom, razmjena među ratnim zonama*, Ženska infoteka, 2004.

Knežević, Đurđa: „Rod i nacionalizam u hrvatskom medijskom ratu“, isto.

Helms, Elissa: „Rodni esencijalizmi i ženski aktivizam u poslijeratnoj Bosni“, isto.

Milić, Anđelka: *Ženski pokret na raskršću milenijuma – izvještaj o empirijskom istraživanju u Srbiji i Crnoj Gori*, 2002. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2002.

Yuval-Davis, Nira: „Nacionalistički projekti i rodni odnosi“, *Treća*, časopis Centra za ženske studije, broj 1-2/vol. V/2003.

Rečnik osnovnih feminističkih pojmova, IP „Žarko Albulj“; Beograd, 1999.

Senjković, Reana: „Domovina je ženskog roda“, Zbornik – *Između roda i naroda*, uredile Jambrešić Kirin, Renata i Škokić, Tea, Centar za ženske studije i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004.

Žene obnavljaju sjećanja, Centar za žene žrtve rata deset godina poslije, drugo prošireno izdanje Zbornika iz 1994. godine, Centar za žene žrtve rata, Zagreb, 2003.

Feministička medijska teorija i aktivizam: različiti svetovi ili moguća saradnja

Danica Minić

- Naše aktivistkinje misle da im teorija nije potrebna.
- Osim jedne, devojke iz Ženskih studija ne dolaze na naše akcije.

Cilj feminizma je društvena promena neravnopravnih odnosa između muškaraca i žena. Ovo je jedna od retkih tvrdnji oko koje postoji konsenzus ne samo između feminističkih teoretičarki i aktivistkinja, već takođe među mnogobrojnim i raznolikim pravcima u feminističkoj teoriji. Mnoštvo različitih glasova, ponekad u inspirativnoj raspravi a ponekad u čistunskom čuvanju vlastitih pozicija, počinje već od sledećeg, čuvenog pitanja: *Šta raditi?* Koje su moguće strategije promene? Kuda one vode? Kakve su njihove moguće posledice?

Citirane izjave su usputni komentari jedne teoretičarke i jedne aktivistkinje iz Beograda, kojih se one verovatno i ne sećaju a koje sam ja iz nekog razloga zapamtila. U oba slučaja, doživela sam ih kao naznake mogućih razmirica i neslaganja ili nedostatka saradnje između aktivističkog i akademskog dela ženske scene u Beogradu. Kada se bliže pogledaju, ova dva komentara imaju nešto zajedničko: oba sugerišu da druga strana radi nešto pogrešno u svom feminizmu. Aktivistkinje ne čitaju pa nemaju znanje koje je neophodno i za aktivizam, a teoretičarke nisu posvećene 'stvarnom' pomaganju ženama i učestvovanju u protestima. Jednima nedostaje teorija, drugima praksa. Da li

su ovi komentari usamljeni primeri ili zaista govore nešto o odnosima između akademske i aktivističke ženske scene u Beogradu moglo bi biti predmet nekog drugog istraživanja, ali su oni ovde navedeni kao 'prizori iz života' i trag iskustva koje još neko možda može prepoznati.

Međutim, pokušaji da se akademski feminizam stavi u službu aktivizma vrlo često pokazuju da su kontradikcije između feminističke teorije i feminizma kao praktične politike mnogo više od individualnih frustracija. Primer za takve vrste spoja nauke i aktivizma je takozvano akciono istraživanje koje podrazumeva istraživanje u službi društvene promene koja će koristiti određenim diskriminisanim grupama (Einsiedel, 1996; Steinberg, 1996). Ronnie Steinberg, feministička sociološkinja, daje sjajan pregled problema sa kojima se feminističke naučnice susreću kada rade istraživanja u političkom kontekstu i sa namerom da ona rezultiraju u konkretnim promenama, uvođenju određene politike ili zakonskih rešenja.

Polazeći od vlastitog iskustva kao istraživačice koja zagovara interese diskriminisane grupe (advocacy researcher) – u njenom slučaju interese žena u tradicionalno ženskim zanimanjima koja su slabije plaćena – ona navodi niz razlika između akcionog i akademskog istraživanja. Dok je svrha akademskog istraživanja doprinos teoriji i produkcija znanja, akciono istraživanje ima za cilj konkretnu društvenu promenu. Dalje, istraživači na univerzitetu uživaju mnogo veću slobodu u radu i imaju veću kontrolu nad svojim istraživanjem. Akciono istraživanje zavisi od njegovih donatora i istraživač često nema punu kontrolu nad dizajnom istraživanja i korišćenjem njegovih rezultata, a i vremenska ograničenja su često veća. Kontekst istraživanja se takođe razlikuje. Budući da rezultati akcionog istraživanja treba da dovedu do određenih praktičnih promena, njih uvek treba braniti u izuzetno neprijateljskom okruženju svih onih koji su protivnici promena koje se zahtevaju.

Posledica ovih kontekstualnih razlika je i jedna suštinska kontradikcija između feminističke teorije i istraživanja u funkciji aktivizma, koju Steinberg identifikuje u svom iskustvu istraživanja i aktivizma na polju jednakosti u radu, ali koja je sveobuhvatnija i relevantna i u slučaju feminističke medijske teorije i aktivizma. Kako ona kaže:

[...] dok su feminističke istraživačice zagovaračice (advocacy researchers) kritične prema nauci i same vrlo dobro osećaju na praktičnom nivou ograničenja naučnih pretenzija na objektivnost i univerzalnu istinu, mi koristimo te metode jer one legitimišu našu stručnost i zato što one legitimišu rezultate istraživanja koje mi donosimo u političku arenu. S obzirom na lakoću sa kojom bilo koju studiju u društvenim naukama mogu pocepiti oni sa drugačijim ideološkim ubeđenjima u neprijateljskom kontekstu, ja verujem da je često bolje oslanjati se na konvencionalne metode društvenih nauka (str. 249).

To znači da feminističko akciono istraživanje često mora prihvatati metodologiju i razumevanje nauke koji su u potpunoj suprotnosti sa feminističkom metodologijom koja je u velikoj meri zasnovana upravo na kritici konvencionalnih metoda društvenih nauka (Smith, 1987; De Vault, 1996, 1999; Gorelick, 1996; Alvesson & Skoldberg, 2000).

Ovo nije samo pitanje neke formalnosti ili ukusa, već ima ozbiljne posledice po istraživanje. Feministička metodologija je kritična spram naučnog pozitivizma koji vidi nauku kao neutralnu, objektivnu i distanciranu u odnosu na objekt istraživanja. Iz ovoga već sledi prvi problem za feminističke istraživačice zagovaračice: budući da moraju da brane istraživanje u okruženju naučnog pozitivizma, njihova pozicija je kontradiktorna jer istovremeno treba da budu i 'neutralne naučnice' i zastupnice jednog otvoreno političkog projekta. Dalje, feministička metodologija vidi nauku kao produkciju znanja u institucijama i od strane istraživača koji su društveno, ideološki i politički pozicionirani što u različitoj meri oblikuje njihove izbore u nauci. Ovakva kritika podrazumeva da istraživač kroz sam proces istraživanja utiče na rezultate istraživanja, i da su oni u različitoj meri oblikovani njegovom ili njenom situacijom, iskustvima i pogledom na svet. Problem koji istraživačice zagovaračice imaju kada brane istraživanje u pozitivističkom ključu je da one ne mogu da se pozovu na ovaj argument, jer će njihova stručnost biti omalovažena od strane protivnika koji priznaju samo empirijske, merljive dokaze. Otuda, Steinberg zaključuje da je često jedini način da se rezultati istraživanja

odbrane i pretvore u konkretne promene to da budu zasnovani na rigoroznim i konvencionalnim metodama koje se neće moći osporiti. To, međutim, često ne rešava pobrojane kontradikcije.

Knjiga Margaret Gallagher (2000), feminističke istraživačice medija, o savremenom ženskom medijskom aktivizmu pokazuje neke od navedenih kontradikcija, ali sada u oblasti feminističke medijske teorije i aktivizma. S jedne strane, ona naglašava da svrha ženskog medijskog aktivizma ne bi trebalo da bude samo puko povećanje procenta žena prisutnih u medijima, već da su bitna značenja i značaj koji se njihovom učešću u medijima pridaju. Da bi došlo do promene u medijima potrebna je društvena i politička transformacija u kojoj su ženska prava i pravo žena na komunikaciju „shvaćena, poštovana i implementirana“. S druge strane, ona takođe naglašava prednost kvantitativnih metoda i „tvrdih podataka“ u feminističkom medijskom aktivizmu i neophodnosti pričanja jezikom koji medijski profesionalci razumeju:

Činjenice i brojevi su nasušna hrana novinara i ljudi koji prave programe. U diskusiji o tome šta je loše ili nedostaje u slikama sveta koje dobijamo u medijskom sadržaju, „tvrdi podaci“ – zajedno sa konkretnim primerima – će dopreti do medijskih profesionalaca sa neposrednošću koja se nikada ne može postići apstraktnim argumentom (str. 20–21).

U nastavku ovog teksta, baviću se ovom i drugima kontradikcijama između feminističke medijske teorije i aktivizma pouzrokovanih njihovim različitim kontekstima. Tekst je zamišljen kao mapiranje glavnih aktivnosti i strategija savremenog ženskog medijskog aktivizma, s jedne strane, i problema koje feminističke medijske teoretičarke vide u određenim aktivističkim praksama, s druge strane. U oba slučaja, usredsrediću se na nekoliko glavnih oblasti od značaja za feminizam: jezik u medijima; pornografiju; veću i/ili drugačiju zastupljenost, vidljivost žena u medijima i pitanje šta to znači (‘pozitivnije’, ‘realnije’ ili ‘raznovrsnije’ predstave žena). Tekst ne pretenduje da pruži nekakvu sveobuhvatnu sliku bilo feminističke medijske teorije bilo aktivizma, već da ukaže na neke od ključnih problema na relaciji između ove dve oblasti.

Feministički medijski aktivizam i njegovi teorijski okviri

Dok je kontrast između feminističkog aktivizma i teorije koji je naznačen u uvodu opravdan, on ipak zahteva dve važne ograde kada je u pitanju feministički medijski aktivizam. Prvo, feministički medijski aktivizam i feministička naučna istraživanja medija su se često preplitala od početka ovakve vrste aktivizma kasnih šezdesetih do danas. U svom prikazu početaka ženskog medijskog aktivizma i glavnih pravaca feminističke medijske teorije koji su usledili, Van Zoonen (1994) kaže kako su rane aktivističke kritike medija (u SAD) pokrenule čitav talas feminističkih akademskih istraživanja medija koja su imala za cilj da pruže dokaze koji će podržati kritike ženskog pokreta. Danas je takođe, monitoring, tj. kvantitativno istraživanje i analiza sadržaja medija, vrlo često sastavni deo feminističkog medijskog aktivizma u svetu i u našem regionu.

Drugo, kontrast između aktivizma i teorije se u ovom slučaju bolje može objasniti kao zasnovan na dubljem razilaženju između različitih teorijskih (i aktivističkih) pravaca u feminizmu. Reč je o tome da veliki deo feminističkog medijskog aktivizma počiva svesno ili nesvesno na teorijskim pretpostavkama liberalnog ili radikalnog feminizma i pratećim shvatanjima kategorija medija, roda i predstavljanja. Kontradikcije između feminističkog medijskog aktivizma i teorije ne znače, tako (samo) nekakav opšti kontrast po sebi, već proizilaze iz kritike liberalnog i radikalnog teorijskog okvira i aktivizma od strane treće struje u raspravi: feminističkih teoretičarki medija i kulture čiji pristup se zasniva na poststrukturalističkom teorijskom okviru i čije će kritike biti predmet sledećeg dela teksta.

U već pomenutom prikazu, Van Zoonen predlaže moguću tipologiju novih tema koje su feminističke medijske teoretičarke donele u studije medija i komunikacije.¹ U toj tipologiji, liberalni i radikalni feminizam i njihove kritike

*

1 Van Zoonen se u svom prikazu donekle ograđuje od tipologije koju nudi i ukazuje na probleme koje stvaranje tipologija nosi: brisanje preklapanja i sinteza različitih pravaca; potiskivanje geografskih specifičnosti; činjenicu da neke od autorki svrstanih u određeni pravac same sebe ne vide kao takve, itd. Osim liberalnog i radikalnog feminističkog pristupa komunikaciji, njena tipologija uključuje i socijalistički feminizam. Ja u tekstu navodim prva dva pravca zato što su oni bili u osnovi glavnih tokova feminističkog medijskoga aktivizma.

medija blisko su povezani sa pratećim ženskim medijskim aktivizmom. Prema Van Zoonen, liberalno-feministička teorijska kritika medija i aktivizam bavili su se najviše temama stereotipa i rodne socijalizacije, a radikalno-feministička teorija i aktivizam bili su usredsređeni na problem pornografije.

Jedan od ranih i značajnih feminističkih radova na temu rodni stereotipa u medijima, koji će slediti brojna istraživanja često u službi aktivizma, jeste rad Gaye Tuchman (1978). Ona je autorka čuvene teze o simboličkom uništenju žena u medijima koja se odnosila na odsutnost žena u medijima, osim u stereotipnim ulogama i žanrovima kao što su sapunice. Prema njoj, mediji ne reflektuju ogromne društvene promene u odnosima polova i činjenicu da veliki broj žena nisu više domaćice nego rade. Posledica ovog *iskrivljavanja* stvarnosti jeste to da devojčice nemaju ženske uzore van stereotipnih uloga žena. Poželjna promena ovog stanja podrazumevala bi da mediji počnu da predstavljaju *realnije* slike žena, tj. da reflektuju već postojeću realnost društvene promene.

Ove teze stoje u osnovi neprojenih projekata ženskog medijskog aktivizma. Već ovde su sadržane vrlo česte aktivističke teme kao što su: podzastupljenost žena u medijima (i u smislu jednakosti na radu i u medijskom sadržaju), stereotipi, iskrivljeni odrazi, i zahtevi za realnijim slikama žena. Kao što Cuklanz i Cirkse (1992) primećuju, liberalno-feministički pristup medijima često podrazumeva kvantitativna istraživanja zastupljenosti žena, od mesta odlučivanja do različitih uloga u kojima su one prikazane u programima. Čest zahtev koji prati ovakva istraživanja je zahtev za numeričkim povećanjem i u smislu moći žena unutar medijske institucije, i kao pozvanih gošći stručnjakinja, i raznovrsnosti uloga u kojima su žene prikazane.

Kada su radikalni feminizam i tema pornografije u pitanju, aktivizam je vrlo blisko bio povezan sa istraživanjima akademskog tipa. Andrea Dworkin, radikalna feministička aktivistkinja, i Catherine MacKinnon, radikalna feministička pravница lobirale su za usvajanje antipornografskog zakona. Za ostvarenje tog cilja bili su im potrebni dokazi o uticaju pornografije na muško nasilno ponašanje prema ženama, a dokazi su mogli biti prikupljeni samo kroz istraživanje. Njihov prvi pokušaj da zabrane pornografiju zasnivao se na tezi da pornografiju treba videti kao kriminalni čin nasilja nad ženama u porno

industriji, s jedne strane, i podsticanja i legitimisanja seksualno zasnovanog nasilja nad ženama uopšte koje utiče na muškarce da budu nasilni prema ženama. S obzirom da su rezultati dva velika istraživanja bili kontradiktorni spram uticaja pornografije na muško nasilje prema ženama, ovaj predlog o zakonu protiv pornografije nije uspeo.

Njihova sledeća teza pomerila je težište na pornografiju kao kršenje građanskih prava žena i zahtev za pravnom mogućnošću pokretanja postupka protiv produkcije ili izlaganja pornografskog materijala. Teza o pornografiji kao kršenju građanskih prava žena podrazumevala je da promocija seksualne potčinjenosti žena u pornografiji ugrožava i ometa mogućnosti žena za jednaka prava u različitim segmentima javnog i privatnog života. Ovaj argument je blizak argumentima protiv rasističkog govora mržnje kao kršenja građanskih prava određenih grupa. U oba slučaja, zastupnici ove teze iznosili su niz primera situacija u kojima su rasistički govor mržnje ili pornografija bili korišćeni da ometu pripadnike određenih grupa u korišćenju svojih prava. Jedan takav primer u vezi sa pornografijom odnosio se na izlaganje pornografije na radnim mestima u tradicionalno muškim zanimanjima, gde se ona koristila kao vid pritiska i pokazivanje manjini žena da im tu nije mesto. Ovaj predlog je prihvaćen u dva američka grada, ali je inače izazvao velike podele u američkom feminističkom pokretu. Protiv ovog predloga su se žestoko borile liberalne feministkinje koje su branile slobodu govora, a budući da je predlog u nekoliko slučajeva dobio čudne saveznike u vidu desnih religioznih grupa, predlog je naišao na odbacivanje i od strane gay i lezbejskih grupa koje su se bojale da bi takav zakon prvo bio iskorišćen protiv prikaza gay seksualnosti (Vidi: Cornell, 2000; Lederer & Delgado, 1995; MacKinnon, 1992, 1993; Segal & McIntosh, 1992; Strossene, 1995; Van Zoonen, 1994).

Premda su teme podzastupljenosti žena, rodnih stereotipa i pornografije ostale u centru pažnje feminističkog medijskog aktivizma i nakon pionirskih akcija u SAD-u sedamdesetih i osamdesetih godina, ovaj vid aktivizma doživeo je i određene promene polovinom devedesetih. Najznačajnija promena je globalizacija feminističkog medijskog aktivizma i njegova prateća standardizacija i umrežavanje aktivističkih grupa. Prema Margaret Gallagher,

ovom bumu ženskog medijskog aktivizma doprinela je i UN-ova Četvrta svetska konferencija o ženama, održana 1995. godine u Pekingu, na kojoj su mediji bili prepoznati kao jedna od kritičnih oblasti od značaja za ravnopravnost polova.

U Pekinškoj deklaraciji i platformi za akciju, deo o medijima iznosi niz preporuka koje se odnose na: povećanje zastupljenosti žena u medijskim profesijama i na mestima odlučivanja; rad na obučavanju žena za medijske profesije i omogućavanje ženama veći pristup medijima; suzbijanje seksističkog medijskog sadržaja i stereotipnog predstavljanja žena; podsticanje produkcije programa koji se bave temama od posebnog značaja za žene; podsticanje balansirano i raznolikog predstavljanja žena u medijima; promociju svesti o problemima rodne diskriminacije i rodne ravnopravnosti uopšte. Ove preporuke upućene su nacionalnim vladama, medijima i civilnom sektoru, a kao mehanizmi njihove realizacije navode se treninzi za medijske profesionalce, profesionalni kodeksi, i odgovarajuće zakonodavstvo (Beijing Declaration and Platform for Action, 1995).

Pekinška platforma za akciju i konferencija „Women Empowering Communication“ u Bangkoku, koja joj je prethodila, stimulisale su globalizaciju ženskog medijskog aktivizma, umrežavanje aktivističkih grupa, i standardizaciju njihovih projekata. Savremeni feministički medijski aktivizam, tako, karakteriše kombinacija sledećih nekoliko aktivnosti: posmatranja, tj. monitoringa medija; edukacije medijskih profesionalaca za rodno osetljivo novinarstvo i šire publike u oblasti medijske pismenosti; zagovaranje (advocacy), lobiranje i dijalog sa medijima o konkretnim problemima i mogućim promenama; i uspostavljanje kodeksa i vodiča za rodno osetljivo novinarstvo. Prema Gallagher, medijsko zagovaranje se „zasniva na uverenju da javnost može igrati ulogu u određivanju koje priče su ispričane i kako“ (str. 8).

Najznačajnija akcija koja je proizašla iz ova dva skupa je Projekat globalnog monitoringa medija (Global Media Monitoring Project). Ovaj projekat sastoji se iz monitoringa zastupljenosti i predstavljanja žena u vestima u svim medijima tokom jednog dana i sprovele su ga već tri puta (1995, 2000. i 2005) koordinirane ženske organizacije u preko sedamdeset zemalja u svetu. U ovom globalnom monitoringu učestvovala su neke od ženskih organizacija u

našem regionu već 2000, a još više njih 2005 (WACC, 2005). Rezultati ovog kvantitativnog istraživanja za 2005. godinu podeljeni su u četiri celine: rodna zastupljenost subjekata vesti (ljudi o kojima su vesti ili čije su izjave u vestima); rodna zastupljenost novinara/novinarke po različitim tematskim oblastima u vestima; rodna dimenzija novinarskih priča (u koliko njih su žene centralne, bilo kao osobe o kojima su priče ili u smislu tema od posebnog značaja za žene); i rodna dimenzija novinarskih praksi (ovaj deo se pre svega odnosi na primere ojačavanja ili podriivanja stereotipa, i (ne)pristupanja opštim temama iz rodne perspektive).

Izveštaj o rezultatima ovog globalnog istraživanja je previše obiman da bi se sažeo ovde, ali je bitno napomenuti da su ovi rezultati viđeni kao dokaz podzastupljenosti žena i kao oruđe za buduće lobiranje za promene ovakvog stanja. Konačno, u kontekstu teme ovog teksta, važno je istaći shvatanje medija i pitanja predstavljanja žena koje stoji iza ovog projekta:

Žene – 52 odsto svetske populacije – su jedva prisutne među licima koja se vide, glasovima koji se čuju, i mišljenjima koja su predstavljena u vestima. „Ogledalo“ sveta koje mediji pružaju je kao cirkusko ogledalo. Ono iskrivljuje realnost, preuveličava važnost određenih grupa, dok druge gura na marginu. Kada je u pitanju odražavanje žena, ženskih pogleda na svet i perspektiva, ovo ogledalo ima jednu veliku i istrajnu crnu tačku (WACC, 2005).

Utvrđivanje konkretnih problema u predstavljanju žena kroz monitoring medija obično je u funkciji izrade vodiča za rodno osetljivo novinarstvo koji će se koristiti za treninge sa novinarima i kao mogući samoreglativni mehanizmi u medijima. Međutim, Gallagher navodi da je istraživanje iz 1995. pokazalo veliki vakuum u oblasti medijskih politika (media policy) kada su u pitanju smernice za rodno osetljivo novinarstvo. U ovom, sada već jedanaest godina starom istraživanju koje je obuhvatilo šezdeset elektronskih medija u dvadeset evropskih zemalja, samo je devet medija imalo bilo kakvu politiku kada je rodna dimenzija sadržaja u pitanju. Ove smernice su uglavnom bile suviše opšte da bi bile efikasne, a samo četiri elektronska medija – i to javni mediji u Finskoj, Švedskoj i Velikoj Britaniji – su imala specifičnije smernice. Razvijanje vodiča

i smernica je otuda bila značajna oblast aktivizma ženskih i drugih nevladinih organizacija koje se bave medijima.

Dve moguće ilustracije smernica ovog tipa su interni vodič za novinare BBC-ja i priručnik Instituta za medijsku raznolikost (MDI). Navodim ova dva primera zato što se BBC često pojavljuje kao paradigma javne televizije i njegovi novinari se pozivaju da obučavaju aktiviste i novinare u našem regionu, a i MDI je veoma aktivan u ovom regionu kroz seminare o medijskoj raznolikosti. Takođe, deo vodiča MDI-ja o rodu nalazi se i na sajtu ženske organizacije B.a.B.e. iz Hrvatske.

Vodič za novinare BBC-ja navodi podzastupljenost, stereotipiziranje i uvredljivu terminologiju kao probleme koji su zajednički svim istorijski diskriminisanim grupama. Preporuke za poboljšanje predstavljanja ovih grupa uključuju i restriktivne mere suzbijanja uvredljivih predstava i mere podsticanja šireg i raznolikijeg predstavljanja. Ali, dok su restriktivne mere izložene detaljnije, afirmativne su date samo u principu: da bi se poboljšala zastupljenost marginalizovanih grupa njih treba predstavljati u 'celom spektru žanrova' i u 'celom spektru uloga'. Restriktivne mere su konkretnije i one sugerišu da: ne treba navoditi nečiju grupnu pripadnost ukoliko nije bitna za priču; ne treba mešati različite grupe; ne treba dopuštati uvredljive pretpostavke i generalizacije o različitim grupama; tradicionalno uvredljivu terminologiju treba zameniti terminima kojima sebe opisuju članovi određenih grupa.

Sve ove smernice se odnose i na žene, ali se predstavljanje žena dodatno reguliše u delovima o 'Ukusu i pristojnosti' i 'Nasilju'. Kada je u pitanju podzastupljenost žena, vodič posebno naglašava da su starije žene jako slabo zastupljene u medijima, a da je ne-seksistički jezik jedan od načina da se izbegne podržavanje stava da su određene aktivnosti rezervisane samo za jedan pol. Otuda se daju primeri ne-seksističkih naziva zanimanja kao alternativa starijoj terminologiji (npr. firefighters, police officers, tax inspectors). Smernice o 'Ukusu i pristojnosti' i 'Nasilju', dalje, zahtevaju ne-stereotipno prikazivanje ženskog i muškog seksualnog ponašanja, iste standarde pri prikazivanju ženske i muške nagosti i poklanjaju posebnu pažnju predstavljanju nasilja protiv žena. Smernice upozoravaju da programi koji sadrže predstave nasilja prema ženama

i deci zahtevaju veliku obazrivost, i da je nedopušteno ohrabrivati ideju da žene treba eksploatisati ili degradirati kroz nasilje, ili da su žene, osim u izuzetnim slučajevima, voljne žrtve nasilja.

Deo priručnika MDI-ja koji se bavi rodom, nešto je specifičniji od vodiča BBC-ja, kada su u pitanju saveti za rodno-osetljivo novinarstvo, i osim toga, ne definiše regulaciju ove oblasti u kontekstu 'pristojnosti'. MDI smernice sugerišu da: novinari treba da preispitaju svoje liste govornika koje najčešće zovu da komentarišu različite teme i da pozivaju više žena da diskutuju o čitavom spektru tema; novinari ne treba da komentarišu izgled žena osim ako to ne bi učinili i kada su pitanju muškarci u toj istoj situaciji, tj. ako to nije specifično relevantno; novinari ne treba da iznose pretpostavke o pravoj ulozi žena i treba da „traže one žene čiji se životi razlikuju od opštih mesta o tome šta žene treba da budu“. Dalje, MDI sugeriše novinarima da se konsultuju sa ženskim grupama i vide koje teme su njima važne. Kao moguće teme te vrste, MDI predlaže teme nasilja nad ženama, seksualnog uznemiravanja, prostitucije i seks-trafikinga.

O ženskom medijskom aktivizmu u našem regionu – ma kako region definisali, kao prostor bivše Jugoslavije ili kao Balkan – ne mogu da govorim uopšteno jer sam upoznata pre svega sa aktivizmom u Srbiji, a zatim donekle i u Hrvatskoj. Međutim, primeri iz ove dve zemlje navode na pretpostavku da je ženski medijski aktivizam u ovom regionu sve više deo regionalnih i međunarodnih mreža i u velikoj meri sličan goreopisanim globalnim aktivnostima. Primeri za to su da su organizacije iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine učestvovala u Globalnom monitoringu medija 2005, da su neke od tih organizacija članice REWINDnet-a, regionalne mreže ženskih dokumentarnih centara koje se bave i monitoringom medija, ili da je već pomenuti priručnik MDI-ja našao put do sajta B.a.B.a. u Hrvatskoj. Ženski medijski aktivizam u Srbiji i Hrvatskoj uključuje nekoliko vrsta delovanja: javne proteste protiv konkretnih primera seksizma u medijima; monitoring predstavljanja žena i tema u vezi sa rodom u medijima; radionice za novinare za rodno-osetljivo novinarstvo; radionice za članice ženskih organizacija za komuniciranje o rodnim temama putem medija; pisanje vodiča za novinare. Organizacije koje se bave medijskim aktivizmom u ove dve zemlje su: B.a.B.e.

i Ženska infoteka u Hrvatskoj i AŽIN, LABRIS, ASTRA, Žene na delu, Hora, Pešćanik i Udruženje žena Prijepolja u Srbiji.²

Ženske grupe u Srbiji i Hrvatskoj protestovale su više puta protiv seksističkih sadržaja u medijima. Neki od protesta koji su izazvali puno javnih polemika u Srbiji odnosili su se na: bilbord koji je reklamirao gume fotografijom gole balerine raširenih nogu i sloganom 'Prilagodljiva svakoj podlozi'; paparaci fotografiju Nataše Mičić, v.d. predsednice Srbije, sa fokusom na njenim otkrivenim nogama u trenutku izlaženja iz kola; i seksističke komentare o ženama u jednoj od emisija TV Pink protiv koje je pedeset pet ženskih organizacija podnelo i tužbu zasnovanu na novom Zakonu o informisanju, tj. članu kojim se zabranjuje govor mržnje i daje mogućnost registrovanim grupama da podnesu tužbu protiv medija koji šire govor mržnje (Minić, 2004).

Po mom mišljenju, ovi protesti su imali pozitivne efekte ne samo zato što su privukli pažnju šire javnosti na problem seksizma u medijima već i učinili teme rodne neravnopravnosti vidljivijim u medijima. Iako udruženja novinara u principu ne prepoznaju seksizam u medijima kao problem na koji bi trebalo obratiti pažnju, u poslednjih par godina desili su se veoma mali, ali možda obećavajući pomaci. LABRIS je organizovao seminar za novinare u saradnji sa NUNS-om, a NUNS je nedavno osnovao i žensku grupu koja pokušava da sakupi podatke o položaju novinarki u Srbiji. U jednom od svojih izveštaja, Savet za štampu Medija centra dotakao je i pitanje mizoginije u medijima (Savet za štampu, 2005). Takođe, polemika oko fotografije Nataše Mičić kao kulminacije javnog govora o njoj sa upornim fokusom na njenom izgledu, nogama, frizuri, lepoti itd. – od trenutka kada je bilo jasno da će ona postati v.d. predsednica Srbije – otvorila je temu načina na koje se seksualizacija žena u javnim profesijama koristi za njihovo profesionalno omalovažavanje.

*

- 2 Ovaj kratak pregled feminističkog medijskog aktivizma je deo mog istraživanja za doktorsku tezu 'Rod i medijska raznolikost na televiziji u Srbiji i Hrvatskoj posle 2000 (Odsek za Rodne studije, Centralnoevropski univerzitet, Budimpešta). Kako sam istraživanje počela nedavno, lista organizacija i njihovih aktivnosti koju navodim sigurno nije konačna, i vrlo je verovatno da ću tokom istraživanja saznati za još neke grupe i akcije koje ovde nažalost nisu pomenute. Takođe bih želela da pomenem i specijalni broj časopisa *Genero* (Centar za ženske studije Beograd, 2004) na temu *Žene i mediji* kao akademski doprinos feminističkom medijskom aktivizmu u Srbiji.

Međutim, načini na koje su ženske organizacije artikulisale svoje proteste često pokazuju i odsustvo kritičke ili teorijske svesti o argumentima koje iznose. Najdrastičniji primer za ovo je pogreška nekih od učesnica u kampanji i tužbi protiv televizije Pink koje su više puta javno izjavile da se one zalažu za „pristojnu Srbiju“. Budući da su tom izjavom svesno ili nesvesno koketirale sa konzervativnim i patrijarhalnim shvatanjem pristojnosti, takva koketerija im se vratila kao bumerang. PR služba TV Pink prelistala je sajtove ženskih organizacija koje su ih tužile, pronašla nekoliko lezbejskih organizacija, zatim pronašla „Manifest pičke“ na jednom od njih, objavila ‘najnepristojnije’ delove u nekoliko novina i zapitala: Ko to traži pristojnu Srbiju? (Minić, 2004)

Iako su javni protesti i dalje deo ženskog medijskog aktivizma u ove dve zemlje, u poslednje vreme one se takođe sve više okreću dijalogu sa medijima kroz povezane aktivnosti monitoringa, treninga za novinare i pisanja priručnika. Nabrojane organizacije radile su monitoring medija s obzirom na posebne teme: temu nasilja nad ženama i izveštavanja o narodnim poslanicama u medijima (Ženska infoteka i AŽIN), teme u vezi sa LGBT osobama (LABRIS), i seks-trafiking (ASTRA). Pored praćenja predstavljanja žena u medijima, B.a.B.e. su u svoj višegodišnji regionalni program (EQWIWA) uključile i analizu rodne dimenzije medijskog zakonodavstva i percepcije medijskih sadržaja od strane ženske publike u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji.

Monitoring medija su pratili i treninzi za novinare, pa su tako ASTRA, AŽIN, B.a.B.e., i LABRIS organizovali i prateće radionice za izveštavanje o temama koje su prethodno bile fokus monitoringa. Dok su LABRIS i ASTRA izdale priručnike za novinare o pokrivanju tema u vezi sa LGBT osobama, odnosno seks-trafikinga, jedno od novijih izdanja organizacije B.a.B.e. je priručnik usmeren na podizanje opšte medijske pismenosti o rodnoj dimenziji medijskih sadržaja. Program *Žene to mogu u medijima*, koji su sprovele ženske organizacije Hora iz Valjeva, Peščanik iz Kruševca i Udruženje žena Prijepolja, uključivao je radionice za novinarke kao i izradu rodno osetljivog kodeksa novinarstva. Konačno, radionice u sklopu projekta EQWIWA rezultirale su i u

snimanju tri dokumentarna filma u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini na temu 'žene i mediji'.³

Međutim, ni treninzi ni priručnici nisu brojni u ove dve zemlje, i još uvek nedostaje sistematičniji i sveobuhvatniji pristup ovakvoj vrsti aktivizma. EQVIWA bi se tu možda mogla izdvojiti kao projekat koji ne samo što je višegodišnji i regionalan, već se odvija i na nekoliko različitih nivoa. Takođe, ovi projekti se uglavnom bave štampanim, i zapostavljaju elektronske medije što je ozbiljan nedostatak s obzirom na uticaj ovih medija (ponovo, jedino se EQVIWA bavi elektronskim medijima). Saradnja sa novinarima i njihovim udruženjima je u začetku, ali je još uvek veoma ograničena. Ovakve aktivnosti ženskih organizacija su, ipak, u porastu i zahtevaju više pažnje u budućnosti. Posebno će biti zanimljivo videti u kojoj meri i kako su ove ženske organizacije uticale ili nisu na trenutno aktuelnu izradu i sprovođenje nacionalnih politika za ravnopravnost polova u Srbiji i Hrvatskoj, u delu koji se odnosi na žene i medije.

Kritike popravljajanja medija i njihovi teorijski okviri

Ideja o medijima kao (iskrivljenom) ogledalu i pitanja o efektima medija na socijalizaciju ili nasilje nad ženama često su u pozadini upravo opisanog feminističkog medijskog aktivizma. Kritike ovih pretpostavki u pristupu medijima često, mada ne i samo, dolaze iz perspektive poststrukturalističke teorije. Predmeti kritike su aktivističko stavljanje težišta na brojčanu zastupljenost žena i stereotipe, određeni pristupi pornografiji, uvredljivoj terminologiji i govoru mržnje, kao i zahtevi za 'realnijim' predstavama žena. Ove kritike, takođe, počivaju na sasvim drugačijim polazišnim pretpostavkama u shvatanju medijskog predstavljanja, značenja i grupnih identiteta.

Aktivistička kritika medija kao iskrivljenog ogledala se ovde vidi kao problematična jer pretpostavlja postojanje jasne i nedvosmislene realnosti koju zatim mediji mogu tačno ili netačno reflektovati (Van Zoonen, 1994). Iz ugla ove perspektive, predstavljanje nije refleksija realnosti već društvena praksa

*

3 Nazivi ovih filmova su: *Posao snova*, Danijela Majstorović (BIH), *Balerina i astronauti*, Martina Globočnik (HR) i *Muškarci i muškarače*, Sandra Mandić B92 (SR).

traženja i davanja smisla, značenja realnosti, i to praksa koja je bitno određena odnosima moći u društvu. Društveno-praktična dimenzija predstavljanja ne sastoji se samo u interakciji različitih učesnika u definisanju određenog događaja, identiteta, odnosa itd., već i u tome što dominantne definicije teže da reprodukuju već postojeće odnose moći u društvu. Mediji se, tako, vide kao polje kulturne i političke borbe između zastupnika dominantnih i marginalnih definicija realnosti (Curran, 1991; Hall, 1997; Murdock, 1992).

Iz ovoga sledi i drugačije razumevanje medijskog značenja, a posredno, i medijskih efekata. Ako su mediji polje kulturne i političke borbe, značenje je onda predmet te borbe, i to: u samom procesu produkcije; unutar medijskog teksta; i u procesu recepcije. Kodiranje i dekodiranje (Hall, 1973) medijskog značenja je ispunjeno kontradikcijama, višesmislenošću, i publike se mogu odupirati dominantnim značenjima teksta. Konačno, grupe i grupni identiteti se vide kao kulturno konstruisani, heterogeni, i ispresecani hijerarhijskim odnosima i različitim grupnim pripadnostima. Žene, tako, nisu jedinstvena grupa već su podeljene po etničkoj pripadnosti, klasi, seksualnoj orijentaciji, i tako dalje (Fraser, 1997; Stevenson, 2003).

Aktivizam usmeren na brojčanu zastupljenost žena i stereotipe kritikovan je zbog zanemarivanja niza drugih faktora koji utiču na predstavljanje žena u medijima. Kada je u pitanju poziv za većom zastupljenošću žena u medijskoj profesiji i na mestima odlučivanja, feminističke medijske teoretičarke i novinarke ukazuju na to da ovaj pristup često meša brojčanu zastupljenost žena sa promenom u medijskom sadržaju u pravcu veće zastupljenosti ženskih perspektiva i tema (Baehr & Dyer, 1987). Prema Loach (1987), da bi veću brojčanu zastupljenost žena pratila i promena u sadržaju, neophodno je menjati vrednosti, procedure i prakse medijskih institucija. Van Zoonen (1989, 1994), takođe, naglašava da je proizvodnja medijskog sadržaja kolektivnog karaktera i da je naивно očekivati da će individualne žene u medijima uspeti da mnogo toga promene. Prema njenom istraživanju u Holandiji, profesionalne vrednosti, stavovi kolega, ideje o publici, društveno-politički konteksti, samo su neke od prepreka na koje nailazi novinar/ka koji/a želi da doprinese boljem položaju žena.

Zaključivanje o medijskom sadržaju na osnovu kvantitativnih istraživanja o broju prisutnih žena i njihovim stereotipnim ulogama je takođe kritikovano zbog svog vrlo uskog fokusa i nedostatka teorijskog objašnjenja takve podzastupljenosti (Cuklanz & Cirkse, 1992). Prema Van Zoonen, feministička istraživanja stereotipa bila su korisna jer su pružila građu koje su aktivistkinje mogle da upotrebe da izvrše pritisak na medije. Ova teoretičarka, međutim, misli da su takva istraživanja teorijski problematična jer zanemaruju specifičnosti žanrova, medija, iskustva publike, odnosa među likovima u narativima, itd. Ona, prema Van Zoonen, takođe pretpostavljaju pravolinijsku vezu između stereotipnih predstava u medijima i prihvatanja stereotipnih identiteta od strane publike, ne ostavljajući publici nikakav prostor za aktivno iščitavanje medijskih sadržaja.

Kada je tema pornografije u pitanju, najviše kritika je upućeno na račun pristupa radikalnih feministkinja u Americi. Kritike ovog pristupa išle su u više različitih pravaca, tvrdeći da su pokušaji donošenja antipornografskih zakona kršenje slobode govora ili da ovaj pristup meša predstavu dela sa samim delom. Mene u ovom tekstu najviše zanima jedan drugi tip kritike koji ukazuje na često mešanje feminističkih antipornografskih argumenata sa tradicionalnom cenzurom seksualno eksplicitnog materijala zasnovanom na hrišćanskom i patrijarhalnom moralu. Prema McIntosh (1992), feministički pokušaji zabrane pornografije su potvrđivali i ojačavali patrijarhalnu stigmatizaciju seksualne eksplicitnosti „koja se razvila zajedno sa moralom srednje klase tokom devetnaestog veka“ (str. 163). Prema njoj, feminizam nije uspeo da pomeri osnove za zabranu pornografije sa optužbi za opscenost ka optužbi za seksualno potčinjavanje jer je samim prihvatanjem koncepta pornografije prihvatio i restriktivni patrijarhalni seksualni moral. Kritike ideje o zakonskoj regulaciji pornografije su često kao alternativu videle ne manje nego više, tj. drugačije, ženske pornografije.

Kao i u slučaju pornografije, regulacija uvredljive terminologije i govora mržnje nailazila je na brojne kritike od strane feminističkih i drugih teoretičara. Dok su zagovarači zakonskih sankcija zbog govora mržnje tvrdili da je govor mržnje istovremeno i čin koji povređuje i inače diskriminisane grupe, protivnici

ovakvih zakona protestovali su u ime slobode govora i još jednom povlačili razliku između govora i dela počinjenog iz mržnje. U knjizi o govoru mržnje, Judith Butler (1997), feministička teoretičarka, smatra da takav govor može da deluje i to nasilno, tj. da govor mržnje može biti i čin nasilja, ali se ipak protivi njegovoj zakonskoj regulaciji. Prema njoj, naivno je pretpostavljati neutralnost zakona i ne uviđati da se takav jedan zakon koji sankcioniše govor može zloupotrebiti i to najpre protiv već marginalizovanih grupa. Takav zakon, takođe, sužava polje mogućih načina borbe protiv govora mržnje koji ne počivaju na intervenciji države, i svodi delovanje protiv govora mržnje na čin proganjanja. Butler, dalje, zastupa tezu da rečima koje konvencionalno izražavaju mržnju i mogu delovati nasilno, značenje može biti promenjeno u drugačijem kontekstu. Ona navodi primere kao što su 'queer', 'black', 'dyke', 'woman', gde je značenje ovih reči odvojeno od njihove moći degradacije i rekontekstualizovano na afirmativnije načine. Umesto zakonske regulacije, ona podržava strategiju kritičkog preuzimanja i menjanja značenja uvredljive terminologije i govora mržnje.

Konačno, zahtevi za 'realnijim' predstavama žena oštro su kritikovani iz perspektive poststrukturalističke feminističke teorije. Kritike normative regulacije predstavljanja žena i drugih grupa počivaju na poststrukturalističkom shvatanju identiteta kao fragmentarnog i istorijski specifičnog. Prema Van Zoonen, realnije predstave žena nisu moguće, jer ne postoji istorijski i geografski stabilan rodni identitet kao referent jedne takve realnije predstave žena. Primeri transgresije žensko/muške razlike, kao što su Princ ili Grace Jones, i istorijske specifičnosti razlika između muškaraca i žena sugerišu neodrživost normativnih kriterijuma za 'realno' predstavljanje žena, i uopšte za to kako bi mediji trebalo da predstavljaju žene. Normativna regulacija predstavljanja žena vidi se ne samo kao nemoguć projekat uspostavljanja univerzalnih kriterijuma predstavljanja, već kao i politički štetna jer svako fiksiranje identiteta vodi ka novim isključenjima, ovaj put unutar grupe. Govoreći o strategijama afirmacije lezbejskih i gay identiteta, Butler (2002) tako postavlja pitanje: „Koje verzije lezbejskog i gay identiteta treba učiniti vidljivim, i koja interna isključenja će takva vidljivost uspostaviti?“.

S obzirom da ove teoretičarke, s jedne strane, ne spore da medijima dominiraju one predstave žena i muškaraca koje podržavaju diskriminatorne odnose u društvu, a s druge strane, kritikuju normativnu regulaciju kao način promene ovakvog stanja, postavlja se pitanje: koje alternativne strategije delovanja u pravcu kulturne promene one vide? Kod ovih teoretičarki težište se premešta sa normativne intervencije na moć kritičkog preuzimanja dominantnih značenja i njihovog okretanja u korist marginalizovanih i diskriminiranih grupa. U skladu sa tradicijom britanskih studija kulture, teoretičari kao što su Van Zoonen (1994), Ang (1996) i Fiske (1987), naglašavaju kulturne kompetencije publike, njenu aktivnost i moć 'pregovaranja' sa medijskim tekstom, kao i opiranja dominantnim značenjima. Na nešto drugačiji način, Butler (1997) takođe vidi kritičko preuzimanje dominantnih značenja i njihovo preoznačavanje kao strategiju delovanja protiv diskriminatornih kulturnih vrednosti. Umesto afirmacije grupnih identiteta koja vodi novim isključenjima, Butler i mnoge druge feminističke teoretičarke vide dekonstrukciju i destabilizaciju identiteta, razlika, hijerarhijskih parova, kao što su muško/žensko, heteroseksualno /homoseksualno, belo/crno itd., kao strategiju okrenutu pluralističkom uključenju razlika.

Nancy Fraser (1997), koja takođe vidi dekonstrukciju kao strategiju koja ima potencijal da transformiše i manjinske i većinske kulture, zapaža i dva problema u vezi sa ovom strategijom. Govoreći o mogućim problemima ovog pristupa, Fraser primećuje da je feministička dekonstruktivistička kulturna politika „veoma udaljena od neposrednih interesa i identiteta žena, onako kako su oni u ovom trenutku kulturno konstruisani“ (str. 30). Drugi problem u ovakvom pristupu Fraser vidi u nedostatku normativne perspektive, tj. u tome što iz ugla dekonstrukcije sve razlike i svi identiteti izgledaju podjednako represivni, fiktivni i isključujući. Prema Fraser, ovo je ozbiljan problem dekonstrukcije kao strategije, jer je za unapređenje demokratskih kultura neophodno moći praviti razliku između onih identiteta koji teže homogenizaciji razlika i onih koji su otvoreni za njihovo uključenje.

Njena zapažanja posebno su zanimljiva ako se strategija dekonstrukcije identiteta posmatra u kontekstu feminističkog medijskog aktivizma. Izjava

Fraser o udaljenosti dekonstrukcije od neposrednih interesa i identiteta žena na neki način je povezana sa izjavama Steinberg ili Gallagher o tome kako feminističke aktivistkinje *moraju* da govore jezikom koje okruženje u kome deluju razume i prihvata. Njena kritika nedostatka normativne perspektive u strategiji dekonstrukcije ponovo otvara pitanje kojim se aktivistkinje bave: Ako su predstave žena u medijima često seksističke, kakve predstave bi bile bolje? U poslednjem delu teksta pokušaću da predložim šta bi ove dve grupe feministkinja zainteresovanih za medije mogle da nauče jedne od drugih.

Za kraj...

Ovaj tekst je proizašao iz moje lične fascinacije razilaženjima između (određenih struja) feminističke medijske teorije i aktivizma i nemogućnosti ili odbijanja da se u potpunosti svrstam za ili protiv jedne od ovih struja. Budući da sam zainteresovana i za teoriju i za aktivizam, podjednako su mi upečatljivi i argumenti Van Zoonen o neodrživosti kriterijuma za realnije predstavljanje žena, i Gallagher o potencijalu medijskog zagovaranja i uverenja da javnost može da utiče na to koje priče su ispričane i kako. Smatram da je važno za sam medijski aktivizam da aktivistkinje budu svesne i da uvažavaju kritike iznete na račun određenih aktivističkih strategija, ali i da je bolje praviti i najmanje pomake i promene nego nikakve, jer one idealne nisu dostižne. Umesto čvrstog zastupanja jedne pozicije, uvek mi je delovalo zanimljivije pokušati pronaći način da se kombinuju određeni argumenti i iskustva ovih različitih struja. U nedostatku nekakvog idealnog skupa na kome bi feminističke medijske aktivistkinje i poststrukturalističke teoretičarke miroljubivo i konstruktivno razgovarale jedne sa drugima, uz završnu debatu između Liesbet van Zoonen i Margaret Gallagher (a sa povremenim video uključenjima Judith Butler), ovaj tekst je napisan kao pokušaj virtuelnog dijaloga.

Jedna od poenti feminističkih akcionih istraživačica koja zavređuje pažnju je isticanje važnosti svesti o okruženju u kome se deluje i poznavanja jezika koje to okruženje razume. I Steinberg i Gallagher smatraju da će njihovi napori u pravcu promene biti efikasniji ukoliko su zastupani jezikom okruženja u kome deluju. U oba slučaja, to znači podržavati svoje argumente brojkama. Obe

autorke prepoznaju ograničenja koja im ovakav pristup nameće, ali ipak 'dokaze u brojevima' vide kao instrument privlačenja pažnje i davanja težine svojim argumentima. Ova poenta je bitna ne zato što govori o moći 'tvrdih podataka' kao jezika koji mediji razumeju, već zato što govori o aktivizmu kao delovanju unutar različitih ograničenja. Ukoliko ne mislimo da se mainstream medija potpuno treba odreći, onda je prihvatanje određenih kompromisa verovatno jedini način delovanja u tom okruženju.

Svest o okruženju u kome se deluje takođe je bitna da bi se mogli i izbeći određeni neželjeni kompromisi. Neki od čestih kompromisa prilikom otvaranja medija za feminizam su: pristupanje feminističkoj kritici seksualnog objektiviziranja ženskog tela iz ugla 'pristojnosti'; povećavanje broja žena u medijima bez davanja više prostora temama od posebnog značaja za žene; senzacionalizam u pokrivanju teme nasilja nad ženama; predstavljanje feminizma kroz njegove najumerenije struje uz isključivanje onih radikalnijih. Na neke od ovih problema ukazuju i navedene teorijske kritike feminističkog medijskog aktivizma. Ove kritike je nužno uvažiti u aktivističkoj praksi, jer feministički medijski aktivizam može samo da izgubi ako koketira sa patrijarhalnim seksualnim moralom, ako ne artikulise jasno da veći broj žena (iako neophodan) ne znači automatski i više prostora za ženske perspektive, i ako ne pristupi temi predstavljanja žena sa svešću o razlikama među ženama.

Ako bi feminističke medijske aktivistkinje trebalo da uvažava teorijske kritike njihovih strategije, ono što bi navedene teoretičarke mogle da nauče od njih jeste da svoja razmišljanja o strategijama otpora smeste u neko malo konkretnije 'okruženje'. Takođe, postavlja se pitanje kome one govore o strategijama otpora s obzirom da uglavnom govore jezikom koji je sve samo ne pristupačan. Ovakav zahtev naravno ne bi trebalo postavljati nekome ko se akademski bavi teorijom. Razlog za postavljanje ovakvog zahteva možda ipak postoji, jer je feministička teorija, kao i svaka teorija koja zastupa društvenu promenu, vrlo politički motivisana. Steinberg govori o ovoj dimenziji feminističke teorije i istraživanja:

Mnoge [feminističke sociološkinje] su izrazile veliku radoznalost, i ponekad, čak i zavist prema mom radu i njegovom direktnom uticaju na plate žena i manjina zaposlenim na loše plaćenim, tradicionalno ženskim

poslovima. Želja feminističkih sociološkinja za direktnim učešćem, kao istraživačica, u pokušajima promene nije jedinstvena, ali je za očekivati da će feminističke sociološkinje više osećati ovakve frustracije jer je teško baviti se feminističkim istraživanjem, sa njegovim eksplicitnim naglaskom na društvenoj promeni, kao aktivnošću u 'kuli od slonovače'. Istovremeno, ja osećam u ovim razgovorima romantizam i nedostatak razumevanja izazova, frustracija i nerešivih kontradikcija koje prate istraživanje koje teži društvenoj promeni u određenom političkom kontekstu (str. 251).

Jedan od razloga za pisanje ovog teksta jeste i ono što ja vidim kao teorijski i politički romantizam u zastupanju određenih strategija otpora i promene. Fraser, tako, prepoznaje problem da je dekonstrukcija veoma udaljena od trenutnih „neposrednih interesa i identiteta žena“, ali to zavređuje samo jednu rečenicu u tom tekstu. Van Zoonen, kao i neki drugi teoretičari koji se nadovezuju na britanske studije kulture, naglašavaju moć publike da pregovara sa dominantnim značenjem teksta i da mu se opire. Iako su empirijske studije recepcije medijskih tekstova ovo potvrdile, ovi teoretičari možda i prenaglašavaju, čak slave, moć opiranja kod publike. Butler zagovara menjanje značenja, reči mržnje na primer, kao da je to čin na koji se individua lično može odlučiti bez obzira na druge i na njeno okruženje. Kritikujući strategiju preoznačavanja koju Butler zagovara kao previše individualističku, Vasterling (1999) i Salih (2002) ukazuju na to da ovakva strategija može biti uspešna samo ako promenu značenja preuzmu i drugi, tj. ako oko promene značenja postoji bar ograničen semantički konsenzus. Za ovo je potrebna kolektivna akcija, organizacija te akcije, i delovanje u konkretnom društvenom i političkom okruženju, o čemu strategija preoznačavanja ne govori.

Kada je u pitanju normativni pristup predstavljanju, slažem se sa Fraser dok kritikuje strategiju dekonstrukcije zbog nedostatka normativne perspektive, i smatra da je za unapređenje demokratskih kultura neophodno moći razlikovati one identitete koji teže isključenju razlika, od onih koji su otvoreni ka njima. Fraser (1995), takođe, na sličan način kritikuje Butler i pita: „Zašto je preoznačavanje dobro? Zar ne može postojati loše (represivno, reakcionarno) preoznačavanje?“ (str. 67). Drugim rečima, zašto bi preuzimanje feminizma

od strane nacionalističkih pokreta u svrhu predstavljanja neke druge etničke zajednice kao zaostale zbog lošeg položaja žena u toj zajednici, bilo isto tako dobro kao i kritičko preuzimanje govora mržnje od strane diskriminisanе grupe? Ako je nemoguće i štetno uspostaviti kriterijume za to kako bi mediji trebalo da predstavljaju žene, da li to znači da su one kulturne vrednosti koje podržavaju rodnu diskriminaciju podjednako prihvatljive kao i one koje joj se suprotstavljaju?

Normativna perspektiva i mehanizmi su neophodni ne samo zato što je to način na koji se javni interes definiše i (ne)implementira u medijskom okruženju, već i zato što društveno i politički nije nebitna razlika između lošeg i goreg predstavljanja žena. Između problematičnog koncepta poboljšanja predstavljanja žena gde se, na primer, favorizuju profesionalno uspešne žene na štetu mnogih drugih podgrupa žena, i drugačijeg koncepta gde dva-tri popa tumače bogom danu dužnost žene da rađa, čini mi se da onaj prvi, problematični, otvara više prostora za vrednosti ravnopravnosti nego drugi. Kritike normativnog pristupa su važne jer one ukazuju na probleme koji on nosi: generalizacije koje sužavaju prostor za specifičnosti posebnih slučajeva i moguća nova isključenja onih koji se ne uklapaju u određeni koncept promene u predstavljanju žena. Jedan mogući način da se ovi problemi umanje je insistiranje na raznolikosti u predstavljanju žena, muškaraca i onih identiteta koji su transgresija spram muško-ženske razlike. Za to je neophodno više medijskog prostora, koji je, naravno, teško osvojiti.

Konačno, ni ideja o *realnom* predstavljanju žena, iako problematična iz navedenih razloga, nije baš u potpunosti za odbacivanje. U knjizi o *Cagney & Lacey*, jednoj od prvih američkih policijskih serija gde su dve žene policajke bile glavne junakinje, Julie d'Acci (1994) pronalazi određenu vrednost za feminizam u onome što su fanovi serije u bujici pisama koja su branila seriju od ukidanja hvalili kao *realnije* predstavljanje žena. Tako jedna gledateljka piše:

[...] krajnje je vreme da se na televiziji pojavio program koji prikazuje dve realne i ljudske žene koje su uspešne kao policijske detektivke. One možda nisu nepogrešive i ne izgledaju kao Susan Sommers, ali ni mnoge od nas nisu takve niti bi ikada želele da to budu. Zato nam je draže da gledamo program koji kao glavne junakinje ima ljude kao što smo i mi sami, koji žive verovatne i moguće živote (str. 178–179).

Tumačenje Julie d'Acci značenja *realnog* predstavljanja žena u ovom slučaju je zanimljivo jer je ono afirmativno iako unutar poststrukturalističkog okvira, tj. uz punu svest o kritici viđenja medija kao refleksije realnosti. D'Acci se poziva na Gledhill (1988) i njeno razumevanje tekstualne figure žene kao prostora pregovaranja između patrijarhalnih značenja i onih značenja koja su preuzeta iz proživljenih društvenih i istorijskih iskustava određenih grupa žena današnjice. Prema D'Acci, *realno* predstavljanje žena koje je publici ove serije bilo toliko važno, nije samo matrica preuzeta od tadašnjeg ženskog pokreta, mada je i to. Jedno od značenja *realnog* se ovde sastoji u prepoznavanju vlastitih iskustava, kao žena koje su savremenice serije, u tekstualnim pregovaranjima između starih i novih rodnih identiteta i mogućnosti koje žene imaju u društvu. Drugo značenje *realnog* koje D'Acci vidi u ovom slučaju je kao odrednicu za one programe koje publika prepoznaje kao drugačije od konvencionalnog, stereotipnog predstavljanja žena u medijima. Iz ugla ove analize, možda se i mnogi aktivistički zahtevi za *realnijim* predstavljanjem žena mogu videti kao izraz potrebe i prava žena da se vlastita iskustva prepoznaju u javnom prostoru i da se od medija dobije i nešto drugačije od uobičajeno ponuđenih predstava žena.

Literatura:

- Alvesson, Mats i Skolberg, Kay, 2000, *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*, Thousand Oaks; London; New Delhi: SAGE
- Ang, Ien, 1996, *Living Room Wars: Rethinking Media Audiences for a Postmodern World*, London: Routledge
- Baehr, Helen. i Dyer, Gillian (ur.), 1987, *Boxed In: Women and Television*, New York; London: Pandora Press
- Beijing Declaration and Platform for Action*, 1995, <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>, Posećeno 26.11. 2006.
- Butler, Judith, 2002, „Imitation and Gender Insubordination“, U: Culler J. (ur.), *Deconstruction: Critical Concepts in Literary and Cultural Criticism*, London: Routledge
- Butler, Judith, 1997, *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, New York; London: Routledge
- Cirksena, Kathryn i Cuklanz, Lisa, 1992, „Male is to Female as ____ to ____: A Guided Tour of Five Feminist Frameworks for Communication Studies“, U: Rakow L. (ur.), *Women Making Meaning: New Feminist Directions in Communication*, New York; London: Routledge
- Cornell, Drucilla (ur.), 2000, *Feminism & Pornography*, Oxford: Oxford University Press

- Curran, James, 1991, „Rethinking the Media as a Public Sphere“, U: Dalhgren P. i Sparks C. (ur.) *Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere*, London; New York: Routledge
- D'Acci, Julie, 1994, *Defining women: television and the case of Cagney & Lacey*, Chapel Hill: University of North Carolina Press
- De Vault, Marjorie, 1996, „Talking back to Sociology: Distinctive Contributions of Feminist Methodology“, *Annual Review of Sociology*, 22
- De Vault, Marjorie, 1999, „Talking and Listening from Women's Standpoint: Feminist Strategies for Interviewing and Analysis“, U: De Vault, M., *Liberating Method: Feminism and Social Research*, Philadelphia, PA: Temple University Press
- Einsiedel, Edna F, 1996, „Action Research: Implications for Gender, Development and Communications“, U: Allen D., Rush R. i Kaufman S. (ur.) *Women Transforming Communications: Global Intersections*, Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE
- Fiske, John, 1987, *Television Culture*, London: Routledge
- Fraser, Nancy, 1995, „False antitheses“, U: Benhabib S. i drugi (ur.), *Feminist Contentions: a Philosophical Exchange*, New York: Routledge
- Fraser, Nancy, 1997, *Justice Interruptus: critical reflections on „postsocialist“ condition*, New York; London: Routledge
- Gallagher, Margaret, 2001, *Gender Setting: New Agendas for Media Monitoring and Advocacy*, London: Zed Books
- Gledhill, Christine, 1998, „Pleasurable Negotiations“, U: Pribram D. (ur.), *Female Spectators: Looking at Film and Television*, London: Verso
- Hall, Stuart (ur.), 1997, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE
- Hall, Stuart, 1973, „Encoding/Decoding“, ponovo objavljeno u: Hall, S., Hobson, D., Lowe, A. i Willis, P. (ur.), 1980, *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson
- Lederer, Laura J. i Delgado, Richard (ur.), 1995, *The Price We Pay: The Case Against Racist Speech, Hate Propaganda and Pornography*, New Yourk: Hill and Wang
- Loach, Loretta, 1987, „Campaigning for Change“, in Baehr H. i Dyer G. (ur.), *Boxed In: Women and Television*, New York; London: Pandora Press
- MacKinnon, Catherine, 1992, „Pornography, Civil Rights and Speech“, U: *Pornography*, Itzin C. (ur.), Oxford: Oxford University Press
- MacKinnon, Catherine, 1993, *Only Words*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- McIntosh, Mary, 1992, „Liberalism and the Contradictions of Sexual Politics“, U: Segal L. and McIntosh, M. (ur.), *Sex Exposed – Sexuality and Pornography Debate*, London: Virago Press
- MDI, Reporting Diversity Manual, <http://www.media-diversity.org/PDFS/Reporting%20Diversity%20Manual.pdf>, Posećeno 26.11. 2006.

Media Watch Serbia, *A Return of Hate Speech, Anti-Semitism and Misogyny, Report on the Status of Ethics in Serbian Print Media, March 2005*, <http://www.mediacentr.org.yu/code/navigate.asp?Id=669>,

Milivojević, Snježana (ur.), 2004, *Genero; Posebno izdanje: Studentska istraživanja: Žene i mediji*, Beograd: Ženske studije i komunikacija – Centar za ženske studije

Minić, Danica, 2004, *Mediated Violence and Women's Activism in Serbia: A Site of Discursive Resistance*, CEU Gender Studies Department Master Thesis

Murdock, Graham, 1992, „Citizens, Consumers and Public Culture“, U: Skovmand, M. i Schroder K. C. (ur.) *Media Cultures, Reappraising Transnational Media*, London: Routledge

Salih, Sara, 2002, *Judith Butler*, London: Routledge

Segal, Lynne. i MacIntosh, Mary, 1992, *Sex Exposed – Sexuality and Pornography Debate*, London: Virago Press

Smith, E. Dorothy, 1987, „Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology“, U: *Feminism and Methodology*, Bloomington U: Indiana University Press

Steinberg, Ronnie, 1996, „Advocacy Research for Feminist Policy Objectives: Experiences with Comparable Worth“, U: Gottfried H. (ur.) *Feminism and Social Change*, Urbana IL: University of Illinois Press

Stevenson, Nick, 2003, *Cultural Citizenship, Cosmopolitan Questions*, Open University Press, Maidenhead

Strossene, Nadine, 1995, *Defending Pornography*, New York: Anchor Books Doubleday

The BBC, *Producers' Guidelines*, http://www.bbc.co.uk/worldservice/specials/1715_reporters/page2.shtml, Posećeno 26. 11. 2006.

Tuchman, Gaye, 1978, *Hearth and Home: Images of Women and the Media*, New York: Oxford University Press

Van Zoonen, Liesbet, 1989, „Professional Socialization of Feminist Journalists in Netherlands“, *Women's Studies in Communication*, vol. 12 issue 2, 1–21

Van Zoonen, Liesbet, 1994, *Feminist Media Studies*, London: Routledge

Vasterling, Veronica, 1999, „Butler's Sophisticated Constructivism: A Critical Assessment“, U: *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy* 14 (3), 29

World Association for Christian Communication, *Who Makes the News?* (GMMP, 2005), <http://www.whomakesthenews.org/>, Posećeno 26. 11. 2006.

demilitarizacija

Izazovi demilitarizacije

Milan Colić Humljan

Ideja da napišem tekst o izazovima demilitarizacije u Srbiji (i na Balkanu uopšte) već dugo stasava u meni, a izjednačava mi se sa rečima poput izazova ili poduhvata. Skoro da nema nijednog napisanog rada, teksta, analize ili istraživanja u ovom političkom i geografskom prostoru koji se tom problematikom bavi iz pozicija koje ja danas smatram važnim, a to su pozicije antimilitarizma, protivljenja NATO-u, (bar delimičnog) antiglobalizma i rada na izgradnji trajnog mira.

Iako ideja demilitarizacije već dugo nije nikakva novina niti utopistička teorija unutar globalnih okvira realne politike, u Srbiji se danas o toj opciji niti razmišlja niti se te mogućnosti istražuju. Mnogi su razlozi takvog stanja stvari, od nametnutog puta atlantskih integracija i velike nasleđene moći vojnih struktura, pa do duboko ukorenjenih patrijarhalnih tradicionalnih normi i običaja.

Ovaj tekst je pokušaj kratke analize trenutnog stanja stvari, najpre u Srbiji ali i u regionu. On ne pretenduje da zauzme mesto (još uvek nepostojećim) naučnim i stručnim analizama kojima se iskreno nadam u budućnosti, niti pokušava da ponudi konkretna i ispitana rešenja i alternative. Njegova svrha je da koliko-toliko strukturisano ukaže na važnost, razloge i mogućnosti postepene potpune demilitarizacije Balkana i da markira neke od poteškoća i izazova tog puta koje se iz ove perspektive mogu nazreti. Nada u to da će javna rasprava o tome koji je put najbolji za Srbiju i Balkan biti otvorena kad-tad daje mi dodatnu motivaciju da o ovome pišem. Uveren sam da demilitarizacija jeste realno ostvariva mogućnost, dostižna i potrebna zemljama današnjeg Balkana.

Tekst se sastoji iz četiri celine. Prve tri su fokusirane na prepoznavanje osnova militarizma i militantnosti uopšte kroz analizu društvenih odnosa, tradicije i kolektivnog nasleđa, uloge vojske i njenog puta ka NATO-u danas.

Četvrta celina pokušava da ponudi neke od nemilitantnih alternativa zasnovanih na razmišljanjima, istraživanjima ali i konkretnim iskustvima iz regiona i Evrope.

Markiranje militarizma i podrške militarizmu u društvu

Neke od teorija opisuju militarizam kao sistem uverenja mišljenja i prakse zasnovanih na pretpostavci da su ljudska bića agresivna i sklona nasilju i da se društveni poredak mora održavati silom i nasiljem nad podanicima/cama. Militarizacija predstavlja proces prenošenja vojničkih vrednosti i vojničke organizacije u sve sfere života.

Iako je sveprisutnost militarizma kako u javnom životu, tako i u svesti građana/ki Srbije prilično očigledna, pokušaj markiranja nekih indikatora kroz uobičajene odnose i svakodnevne primere može biti od velike koristi za istraživanje prioriternih tačaka delovanja u procesu demilitarizacije, ali i kao upotrebljivi prilog otkrivanju militarističkih tendencija u društvu u njihovoj ranoj fazi.

U Svetskoj enciklopediji mira, prema teoriji Mareka Tija predstavljeni su sledeći društveno-politički indikatori militarizma:

- nacionalizam, šovinizam, etnocentrizam, ksenofobija
- ekspanzionizam, agresivnost, ratobornost
- glorifikacija moći vojske i vojnog establišmenta
- pridavanje značaja hijerarhiji, disciplini, vojnoj organizaciji i preraspodeli vlasti
- ideološki dogmatizam – političkog, religioznog ili plemensko-tradicionalnog karaktera.

Sistemske karakteristike militarizma:

- položaj vojske u državi i vladi: vladajuća sila, uticaj na donošenje odluka, ravnopravno sudelovanje u građanskoj vlasti ili posedovanje visokog autoriteta unutar građanske organizacije vlasti
- skretanje s puta demokratske vladavine: diktatorski režim, autoritarna vlast, ukidanje demokratskih sloboda, preduzimanje represivnih mera.

Politička orijentacija i delovanje:

- visoki vojni izdaci i davanje povlašćenog položaja oružanim snagama
- gomilanje oružane sile i primena vojne moći kao oruđa politike i diplomatije
- pripadnost vojnim savezima
- imperijalistički i neokolonijalni stavovi
- pružanje specijalne pažnje snagama policije i učešću vojske u operacijama za bezbednost na unutrašnjem planu
- vojno mešanje u kreiranje društveno-ekonomskih ciljeva i doktrine
- samovoljno donošenje odluka.

Militarizam i militarizacija se, naravno, ne mogu posmatrati kao statične društvene pojave već kao vrlo dinamične pojave koje zavise od datih okolnosti.

Militarizam, prema istoj teoriji, uključuje (najmanje) tri komponente:

- sistem verovanja i vrednosti koje organizovano nasilje i upotrebu sile smatra neophodnim sredstvima za održavanje reda i mira, društvenog poretka i međunarodne premoći
- sistem vlasti koji se strukturno oslanja na manje ili više institucionalizovan savez ili koaliciju s vojnim establišmentom, državnom birokratijom i dominantnim ekonomskim interesnim grupacijama
- sistem čija se izvršna funkcija na unutrašnjem planu sastoji iz represivne upotrebe sile u interesu očuvanja postojećeg društvenog poretka i vladajuće elite, a na međunarodnom planu na upotrebi sile kao sredstvu za sprovođenje nacionalističke i ekspanzionističke politike i diplomatije.

Prolazeći kroz ove postavljene premise teško je ne uočiti mnoga podudaranja sa sistemom i društvenim uređenjem u kojem živimo i u koji veruje veliki broj ljudi. Autor gornje teorije još navodi: „Prisustvo samo pojedinih od ovih indikatora može pružiti dovoljno razloga za zabrinutost“.

Skoro svaka tačka u većoj ili manjoj meri jeste mi jasno uočljiva na mnogim društvenim nivoima. Zaključak o nivou militantnosti mog društva danas mi se sam nameće. Živim u društvu koje odgovara definiciji militantnog. Militantna je svest pojedinaca/ki, militantni su odnosi između njih, porodični odnosi takođe, militantno je uređenje i odnosi društvenih grupa, politički sistem, vrednosti,

mediji, militantan je odnos prema miru... Mnogi simboli, verovanja i vrednosti jesu deo militantnog sistema vrednosti. Bila bi potrebna jedna ogromna analiza za razvrstavanje svega toga u grupe i podgrupe, za pronalaženje njihovih uzroka i sagledavanje njihovih posledica. Ja se time neću baviti, ali ću pokušati da ukažem na one markantne tačke i simbole povezane sa mojim sećanjima, iskustvima i razmišljanjima u kojima prepoznajem stubove održavanja ovog sistema.

Iskustvo dosadašnjeg rada na polju izgradnje mira pomoglo mi je da razumem da je razmatranje militarizma gotovo nemoguće mimo sagledavanja odnosa zasnovanih na patrijarhatu. Ta dva polja se veoma prepliću, često su neraskidivo povezana, međusobno se izazivaju i podržavaju, a u mnogo slučajeva je teško postaviti jasnu liniju razgraničenja između njih. Tako se, na primer, militarizam nikako ne može posmatrati mimo pitanja društveno konstruisanih rodni uloga (i muških i ženskih).

Pokušaću da opišem i objasnim neke od tačaka koje sam locirao pri pokušaju markiranja militarizma u zemlji/regiji u kojoj živim.

Simbol uniforme. Uniforma i uniformisanost su pojmovi koji su vezani za vojsku i vojne odnose. Iako je uniforma pojam koji je u upotrebi i u drugom kontekstu (npr. radna, pilotska ili vatrogasna uniforma) njeno pominjanje bez dodatnih pojašnjenja po pravilu znači da se radi o vojnoj i policijskoj uniformi. Snaga simbola vojne uniforme kao nečega važnog, lepog, nečega što odslikava moć i muškost toliko je prepoznatljiva da se pored voljene uniforme sina-muža-oč-a-vojnika, ukazuje poštovanje svima koji nose uniformu, a posebno vojnicima na odsluženju vojnog roka. Uniforma izaziva i strahopoštovanje (policijska) zbog moći koju nosi sa sobom, a dobrim delom i zbog nekontrolisane i represivne uloge policije u komunističkom i postkomunističkom sistemu vladanja. Uniformi se često daju i dodatna značenja: oblačenje uniformi čini vas lepšim, vitkijim, naočitijim u očima posmatrača (uniforma je po pravilu muška stvar); uniforma se pominje u pesmama kao simbol koji vam pomaže da vas sve žene gledaju („Kad obučem uniformu, zagleda me svaka žena, šta da radim kad mi, brate, stoji kao salivena, kad me vide – oči šire, žene vole oficire...“); uniforma specijalnih odreda (63. padobranska) čini vas neranjivim i neumoljivim.

Vojničko vaspitanje. Vreme vladavine kvazikomunizma na teritoriji bivše SFRJ bilo je, kroz različite društvene uloge koje preuzimamo (ili nam se nameću) odrastanjem, obeleženo vojnim odgojem. Oblik „spartijanstva“ koji je gajen kod nas lepo ilustruje krilatica „Spremamo se kao da će sutra biti rat, a radimo kao da će sto godina biti mir!“ – vrlo često spominjana u periodu posle II svetskog rata. Prva militantna uloga s kojom smo se organizovano susretali bila je uloga Titovog pionira. Uniformno oblačenje, kapa „titovka“ s petokrakom po uzoru na kape vojnika JNA, crvena marama, značka i zakletva „...da ću čuvati bratstvo i jedinstvo...“ bili su važni događaji u školskom životu svakog/svake učenika/ce i njihovih roditelja i važna prva provera spremnosti za prihvatanje predviđenih društvenih uloga. Retko ćete naići na nekoga ko je odrastao u SFRJ a kome stihovi „pioniri maleni, mi smo vojska prava, svakog dana rastemo, ko zelena trava“ nisu poznati i dragi na neki specifično-nostalgican način. Gajenje kolektiviteta i uniformnosti, prihvatanje unapred postavljenih i jasno određenih obaveza i vrednosti drugarstva Titovih pionira te obaveza bezgrešnosti nekoga ko tu uniformu obuče veoma su upečatljive smernice tadašnjeg vaspitanja i važan korak u prihvatanju uniforme i vojske kao uslova odrastanja i zrelosti.

Savez izviđača je još jedna karika u vojničkom vaspitanju. Pripadnost izviđačima predstavljala je u komunističkom periodu (izviđači i danas postoje ali se struktura i veličina tog pokreta smanjila umanjnjem finansiranja od strane države) bitan identitet jednog dela mladih ljudi, posebno onih koji su živeli/e u manjim mestima. Pod parolama ekologije, humanosti i društvene solidarnosti, pomoći starijima i snalaženja u prirodi (po uzoru na skautske pokrete) promovisale su se i učile i mnoge stvari koje podržavaju militarizam i vojnički duh. Zelena uniforma i kapa po uzoru na vojničku, sistem činova, ordenja i hijerarhije, formiranje četa i jedinica po uzoru na partizanske odrede, podizanje zastave, stajanje u vrsti i postrojavanje – samo su neki od militantnih elemenata tog pokreta. Dodatnu problematičnost pokreta izviđača možemo videti u činjenici da su njegovi članovi i članice (žene su ravnopravne u hijerarhiji izviđača) dobrovoljno i volonterski uključeni u taj sistem, za razliku od vojske gde postoji obaveza koju država propisuje i koju je bilo skoro nemoguće izbeći. U

mestu u kom sam ja odrastao, Savez izviđača je povremeno organizovao akcije „Ilegalac u gradu“ u kojima smo bili podeljeni u dve grupe: „plave i crvene“, od kojih su „plavi“ bili napadači a „crveni“ braniooci. Zadatak branioca je bio da čuvaju i brane važne objekte u gradu (bolnicu, opštinu, školu, autobusku stanicu...) koje „plavi“ napadaju s namerom da ih osvoje.

„U vojsci se postaje čovek!“ Učenje discipline, poslušnosti, nepreispitivanja, nekritikovanja, maltretiranja slabijih i suzbijanja emocija samo su neke od stvari koje se u vojsci uče da bi se „postalo čovekom“. U mnogim krajevima Srbije još uvek se osobe koje nisu primljene u vojsku (ili su na neki način izbegle služenje) smatraju nesposobnim za život. Zajednica takve osobe obeležava i negira njihov integritet kao ličnosti sposobnih da rade, zasnuju porodicu i preuzmu odgovornost. Mladi ljudi koji pokušaju da se odupru služenju militantnom sistemu iz različitih razloga (etičkih, verskih, porodičnih, političkih) često nailaze na veoma jak pritisak cele zajednice, sudstva i policije, a neretko i sopstvene porodice.

Skoro svaki sredovečni muškarac će vam s nostalgijom pričati o vojsci i o prijateljstvu „do groba“ s ljudima s kojima je služio vojsku. Najčešće će se iz vojske setiti i puno „zanimljivih“ situacija u kojima su se snašli, izašli u grad, prevarili oficire, napili se. Slušajući to, o vojsci se može steći utisak kao o nečemu zabavnom, muškom, drugarskom i veselom. Retko možete slušati o poteškoćama dvanaestomesečnog odvajanja od kuće, smeštanja u izrazito muški prostor, kršenja ljudskih prava, maltretiranja, demonstracije moći i hijerarhije. Primer koji Boban Stojanović opisuje u knjizi *Drugi* jako dobro ilustruje muško saosećanje i solidarnost kroz militarizam:

Naime, putovao sam autobusom u kome su većinu činili vojnici koji su se u svoju matičnu kasarnu vraćali s neke vežbe gađanja. Najpre su oni počeli da zauzimaju monopol nad prostorom: govorili su glasno, veoma se slobodno šetali po autobusu, dizali noge na sedišta. Kasnije je nastala gužva, na jednoj stanici je ušao izvestan broj ljudi i neki su morali da stoje. Pomenuti vojnici su i dalje pričali glasno svoja vojnička iskustva; vrlo brzo su zadobili simpatije starijih muškaraca koji su stajali u autobusu. Nedugo zatim, ti stariji muškarci su počeli da pričaju svoja iskustva i sećanja sa

služenja vojnog roka. Sve vreme podršku im je davao jedan dečak, ne stariji od deset, dvanaest godina koji ih je bodrio, molio ih da mu ponove priču, divio se njihovim iskustvima i dovitljivostima. Bio sam zapanjen količinom povezanosti među muškarcima različite starosne i (verovatno) obrazovne strukture. Njima je (sa ili bez iskustva vojske) militantno bilo nit povezivanja i komunikacije.

Glorifikacija specijalnih vojnih jedinica. Snažan simbol u društvu predstavlja pomen nečijeg učešća u specijalnim jedinicama i paravojnim formacijama. Imena kao 63. padobranska, Kobre, Tigrovi, Beli orlovi naširoko su poznata pa i poštovana. Samo izjava: bio sam u 63. (Padobranskoj jedinici) izaziva divljenje i strahopoštovanje. Bez obzira na često pominjanje nekih od tih jedinica u kontekstu zločina počinjenih u ratu, njihov kredibilitet i simbolika ne opada. Po pravilu su hrabri, fizički i psihički spremni na sve, skoro besmrtni. Gleda se na njih kao na nekog ko čini „dobre stvari, na dobar način, ne prljajući ruke“.

U siromašnijim krajevima mnogi mladi ljudi jedinu mogućnost za školovanje i beg od teških uslova života vide u upisivanju u **vojne ili policijske škole i akademije**. To opredeljenje nudi besplatno školovanje (smeštaj, hranu, knjige...), siguran posao, stan i platu. Siromašni dečak kroz svoje uključanje u vojsku postaje uspešan čovek, priznat i poštovan. Samim tim se zbog procenta onih koji se opredeljuju za ta zanimanja može postaviti tvrdnja da je militantnost izraženija u tim krajevima. Doda li se na to i snažnije patrijarhalno ustrojstvo kao posledica slabije ekonomske razvijenosti i otvorenosti takvih zajednica, stvara se plodno tle za prihvatanje militantnog sistema vrednosti. Patrijarhat se mnogostruko prepliće s militarizmom. Dužnosti postavljene pred muškarca: zaštita porodice, odbrana države, nacionalne dužnosti, dužnost nosioca državne i porodične časti nasuprot ženine odgovornosti da rađa ratnike i vida junačke rane, savršeno se uklapaju u koncept militantnog društva.

Istorija je puna onih koji su dali život za srpstvo i državu, poslušnih ratnika koji su časno poginuli, koji ne odbijaju naređenje da idu u smrt i koji su primer patriotizma i ljubavi. Ulice i trgovi se zovu po njima, a planine i reke znamo po bitkama i neprijateljskim ofanzivama koje su se na njima odigrale.

Ratni heroji. Najviše pod uticajem ranijih ratova, a možda manje pod uticajem ratova iz devedesetih, ratni heroji su pojmovi koji su poistovećeni sa čovekoljubljem i solidarnošću. Samim tim se i rat često prepoznaje kao prostor u kom se dešavaju tako humani procesi. Hrabrost je osobina koja se kroz društveni odnos prema ratu povezuje s patriotizmom, čovekoljubljem, nacionalnim ponosom, odgovornošću prema precima. Društveno prihvatljivije je stradati u ratu nego odbiti da pucaš i „pokazati se time kao kukavica“, a kamoli pobeći i „time osramotiti sebe, porodicu i pretke“.

Odlazak u rat. Onaj koji odlazi u rat stavlja sebe u red „svetih potomaka svojih predaka“, tamo gde su oni stali (s ratom), on nastavlja, preuzima svoju ulogu.

Idealizaciju srpskog ratnika velikim delom vrše mediji. Ratnik se uglavnom prikazuje kao mlad ili čovek srednjih godina, koji iza sebe ostavlja nešto: devojku, ženu, decu, roditelje, kuću i posao, oblači uniformu (koja mu, gotovo redovno, savršeno lepo stoji), i odlazi u bespuće i neizvesnost rata. Tamo čuva srpske kuće, srpsku decu, žene... Njemu u školi, kao posebno važnom gostu, deca pripremaju priredbe, starije žene u crnini padaju mu u naručje kada uđe u njihovo dvorište. Živ ratnik predstavlja supstitut za strah, poginulog sina, muža, oca, brata..., predstavlja Spas i Slobodu. On je božiji štitićenik – sa blagoslovom Crkve on je otišao na ratište. Srpski ratnik, kao i ratnik bilo koje nacionalnosti ne ubija, ne pljačka i ne krade, ne kolje, ne siluje, ne pali kuće, ne vrši torturu. To nije odlika Srba, kao što nije nijedne nacije. To nije odlika pravoslavaca, kao što nije odlika nijedne vere. Ipak, žrtve postoje na svim stranama. Ko ih je stvorio? (Boban Stojanović, *Drugi*, Žene u crnom i Queeria, Beograd, 2006)

Dobrovoljci. Veoma česta slika u glavama ljudi kada se govori o onima koji su učestvovali u ratu je slika dobrovoljaca – onih koji se dobrovoljno prijavljuju i odlaze u rat. Iako se do tih podataka teško može doći, jasno je da je mnogo više ljudi bilo mobilisano ili odvedeno s redovnog služenja roka nego onih koji su dobrovoljno odlazili u rat. Bez obzira na to stalno je potencirana mnogobrojnost „dobrovoljaca“ kroz medije i saopštenja zvaničnika.

Ta slika dobrovoljaca koji odlaze u rat ima jak uticaj na različitim nivoima: mnogo onih koji odlaze u rat svojom voljom dokaz su njegove opravdanosti i

pravednosti, njegove odbrambene svrhe i ugroženosti naroda koji se mora štititi; toliko dobrovoljaca nas neizostavno podseća i na to da je taj postupak obaveza, ali i čast svakog pravog Srbina; iako postoji slika rata kao nečeg što obiluje opasnostima, predstavljena je i slika izazova muškosti i hrabrosti, uzbudljive avanture u kojoj su naši preci učestvovali, avanture o kojima su nam dedovi pričali s ponosom.

„Čast porodice“ – vrednost koja se najčešće poima kao nešto što se brani učešćem u ratu. Spremnost da se da život za državu, čast koja se brani pred porodicom, familijom, okruženjem, državom.

Sintagma **„dedin vojnik“** je u dedinim tepanjima, dok mu sestra i ja sedimo u krilu, značila posebnu naklonost prema meni kao dečaku, budućem muškarcu čija se muževnost i društveni značaj definiše kroz ulogu vojnika. Govorio je to posebnim tonom, punim ponosa ali i neke iskrene radosti. Onoliko koliko se mogu setiti sada, osećao sam se važnim i bitnim zbog nečega što će doći i pružiti mi ulogu slavnog, hrabrog, naoružanog vojnika.

Rat je mesto gde se stvara država. Devedesete su pokazale da je rat na ovim prostorima bio državotvoran. Država je bila roditelj (majka Hrvatska, majka Srbija, otadžbina) koji svoju decu šalje u rat, gde ona daju svoj život za majku (državu) koja je toga vredna. Rat je vreme kad se brani srpstvo, nacija, identitet, tradicija, kultura. Stara je floskula da su „Srbi dobitnici u ratu a gubitnici u miru“ (D. Čosić).

Crkva – podrška hrabrosti i stradanju u ratu jer se krst i crkva brane, za njih se ratuje i ubija u ratu. Atak na pravoslavne manastire na Kosovu predstavljen je kao atak na državu, naciju, srpstvo. Pogibija u ratu za crkvu je opravdana, posebna, sveta; to je posebna smrt, blagoslovljena i često je predstavljena kao smrt za veru i Boga. Ratnici, Obilić, Sindelić su sveti srpski ratnici. Mirovnjaštvo te ne može kvalifikovati za svetost koju crkva verifikuje. Srpska pravoslavna crkva je predstavljena kao kolevka pravoslavlja i uvek je vidimo kao ugroženu majku koja je na meti onih koji žele da je unište (muslimani, katolici, Jevreji) i koja je večno u ulozi žrtve zbog istine i pravednosti kojoj teži. U SPC-u postoje i molitve za vojnika, kao i molitve za jaku vojsku. U brošuri „Šta treba

da zna svaki pravoslavni dečak“ stoji i da treba da se igra puškom i oružjem, i da mora da savlada određene veštine.

Mediji u službi militarizma. Jedna od karakteristika militarizacije društva je i nametanje vojničkog jezika i simbola. Termini kao što su trijumf, borba, poraz, pobjeda, često su prisutni u medijskom prostoru i vrlo uobičajeni u svakodnevnom govoru. Postoje emisije koje direktno promovisu vojsku, ratovanje i naoružanje. Neke od njih su: „Dozvolite...“, emisija koja je posvećena vojsci i sistemu odbrane Srbije krcata priložima o sposobnosti i snazi vojske, intervjuima s mladim vojnicima koji govore o tome kako je lepo biti u vojsci, prijatnim ali strogim oficirima koji uvežbavaju brzo delovanje protiv neprijatelja; emisija „MBS1“ („Može biti samo jedan!“) u kojoj se mladi ljudi nadmeću u ekstremnim uslovima podvrgavajući se iscrpljujućim vežbama kako bi pobedili i postali/e članom elitnih specijalnih jedinica i time dokazali svoju snagu i moć. Postoje časopisi i tv emisije koji se bave oružjem i borbenim sredstvima i inovacijama u toj oblasti. Činjenica da te emisije i časopisi opstaju niz godina nagoveštava da imaju dobru gledanost i čitanost. Da ne izostavim i to da mediji, u potrazi za senzacionalnošću, vrlo često podržavaju određene društvene pojave kao što je rat. To ne znači da mediji ne treba da izveštavaju o kriznim i ratnim područjima, već znači da oni preuzimaju odgovornost time što pokazuju veće interesovanje za teme koje se bave ratom i teritorijama nego za one koje govore o izgradnji mira i ljudskim potrebama. Na primer, jug Srbije (Preševo–Bujanovac–Medveđa) postane medijski zanimljiv tek kada tamo krenu da se dešavaju neka borbena dejstva, u međuvremenu ne postoji interesovanje za praćenje realizacije i kritiku (ne)uspešnosti i (ne)ostvarivanja Vladinih projekata koji bi trebalo da utiču na stabilizaciju.

„**Vojska = Odžak**“. U jednoj emisiji na državnoj televiziji poznati voditelj govori o tome kako mi često zaboravimo na vojsku kad nam nije potrebna. I upućuje nas da neprestano moramo misliti na nju, da je vojska kao odžak na kući, koristimo ga samo zimi, ali kuća ne može bez odžaka, iako nam tokom leta nije potreban. Ovo poređenje vojske s važnim delom kuće, doma u kojem se osećamo sigurno i zaštićeno, vrlo je ilustrativan primer doživljaja njene važnosti

u kontekstu osećaja sigurnosti. Odžak pomaže da nam bude toplo i prijatno. Vojska se predstavlja kao odžak države.

Bezbednost – reč za stvaranje vojske. Kada se govori o bezbednosti, govori se o jačanju vojske, naoružavanju, modernizaciji vojske. Tom je terminu pridodata reč *nacionalna* pa se tako ukomponovanom pojmu *nacionalne bezbednosti* daje još veća težina. To je bezbednost koja čuva *naciju* i sveopšta je i najvažnija. Time je militarizacija radi nacionalne bezbednosti nasušna i neoboriva činjenica.

Pregovori, nevojna i nenasilna rešenja predstavljena su kao znak slabosti i nedostatka muškosti. Pokazivanje razumevanja ili empatije za drugu stranu ravno je izdaji.

Dihotomija „Mi–Oni“, veoma važna karika u lancu pothranjivanja militarizma vekovima unazad je konstantno prisutna kada se govori o bilo kakvom nerazumevanju, konfliktu, različitosti... Veoma prisutna logika postavljanja druge strane s kojom si u sukobu u ulogu suprotne strane, onog „koga treba da pobediš“, depersonalizovanog neprijatelja koji preti, koristi mehanizmu dehumanizacije „NJIH protiv kojih se ništa neće rešiti bez rata!“.

Vojna bolnica. Najbolje opremljen medicinski objekat u zemlji i po aparatima i po stručnosti je Vojnomedicinska akademija (VMA). To je posledica višedecenijskih obaveznih državnih ulaganja u tu ustanovu koja je doskora bila namenjena isključivo vojnim obveznicima i njihovim porodicama. Privilegija lečenja u ovoj ustanovi na državnom budžetu pripada i državnim funkcionerima i važnim javnim ličnostima (predsednik Srbije, patrijarh, predsednici stranaka). Dakle, ukoliko želiš dobar besplatan medicinski tretman moraš biti deo militantnog sistema...

Jasno je da bi dalje nabranje predugo trajalo. Samo ću pomenuti: dečje igračke, igre, kompjuterske igre, pesme (epske, junačke, jurišne...), školsku lektiru, sportski duh, kletvu Cara Lazara, sintagmu „Rado ide Srbin u vojnike“ i još puno toga. Lista stubova na kojima militarizam počiva je takođe veoma dugačka: princip moći, tradicionalizam, porodične vrednosti, „javni moral“, jačanje straha od ugroženosti, strah od promene, konformizam, sistem

privilegija, hijerarhija, autoritet, opravdavanje nasilja, pravo „prvog“ na zemlju, strahovi, navike...

Vojska

Sadašnji vojnobezbednosni sistem Srbije oslanja se u velikoj meri na nasleđe vojnog sistema nekadašnje JNA, snažne armije iz vremena blokovske podela sveta (četvrta po brojčanosti i opremljenosti u to doba). Uloga i struktura Jugoslovenske narodne armije (JNA) su se uglavnom zasnivale na iskustvima iz partizanskog rata i percepciji pretnje koju predstavlja invazija spolja – i koja bi uključivala angažman ili NATO ili Varšavskog pakta.

Pored toga, u ono vreme je JNA imala veoma važnu ulogu u prenošenju simbola vezanih za „bratstvo i jedinstvo“, pa je tako na neki način predstavljala i „čuvara“ tog principa.

Srbija je sada u fazi transformacije vojske ka profesionalnoj, po NATO standardima. Oružane snage Srbije (kao i vojska BiH i Republike Hrvatske) u novim strategijama razvoja usvojile su tri vojne misije po uzoru na NATO: odbrana teritorijalnog integriteta i suvereniteta zemlje, pomoć civilnim strukturama u slučaju elementarnih nepogoda te učestvovanje u međunarodnim mirovnim misijama.

Jedan od pokazatelja militarizma je procenat javne potrošnje koji se daje u vojne svrhe. U slučaju Srbije predviđenih 795 miliona dolara za 2007. godinu zvuče skoro pa zastrašujuće kada se ima u vidu da se ulaganjem u vojsku direktno uzima od socijalne zaštite, zdravstva, obrazovanja, kulture, zaštite životne sredine... (Predviđeni troškovi odbrane u Srbiji od 2004–2008. u US dolarima iznose: 782, 774, 730, 795, 844 miliona.)

Spolja gledano, i istraživanja doprinose tom utisku; vojska ima jak ugled u društvu. Iako je trenutno ta slika poljuljana zbog učestalih samoubistava, ubistava vojnika u kasarnama i čestih incidenata u skladištima obeshrabrujući donekle ponosne roditelje budućih vojnika, taj ugled i poštovanje vojske kao institucije i dalje postoji. Za vojsku su zakačeni važni pojmovi: bezbednost, sigurnost, organizovanost, hijerarhija, disciplina, odrastanje (postajanje čovekom), razvoj tehnologije, koncentrisano znanje, jasna raspodela uloga.

U vojsci „ima mesta za sve i svako ima svoj zadatak“. Snaga države se često predstavlja i ogleda u snazi, organizovanosti, brojnosti vojske. Vojska se predstavlja kao garant demokratije i ustavnog poretka u zemlji.

A šta se dešava u vojsci, iza zidova kasarne i unutar spavaonica? Dešava se svakodnevno kršenje ljudskih prava, maltretiranje i izživljavanje nad slabijima ili nižima po činu, apsolutno nepostojanje prava na različitost, različite potrebe i afinitete, držanje ljudi pod prismotrom i stražom, zabrana svakodnevnog kontakta sa spoljnim svetom, izživljavanje „džomba“ nad „gušterima“ (onih koji su duže na odsluženju nad onima koji su tek pristigli), oduzimanje „civilnih dokumenata“, nametanja obrazaca funkcionisanja (kad ćeš jesti, kad ćeš se kupati, kad presvući, kad leći, a kad ustati...) i još mnoge, mnoge stvari. Vojska je sistem u kome ne postoji ni najniži oblik demokratije.

Uvođenjem mogućnosti za civilno služenje vojnog roka veliki broj mladih ljudi se pozvao na Pravo na prigovor savesti. Mnogi su uzroci takvog trenda. S jedne strane, minula ratovanja i težina koju su nosila sa sobom, još uvek su vrlo sveža. S druge strane, uspostava kakvog-takvog demokratskog sistema omogućila je ljudima da budu bolje informisani, ali i hrabriji u traženju svojih prava. Ranije ustavne povelje nisu ostavljale mogućnost za odbijanje služenja vojske pa su mnogi mladi ljudi mimo svoje volje i na silu dovođeni u kasarne odakle su bežali, bivali hapšeni i osuđivani. Današnja zakonska regulativa daje mogućnost izbora (iako je tendencija vojske da civilnu službu učini „kaznom za one koji neće da služe vojni rok pod oružjem“), i omogućava nam da vidimo kolika je zapravo popularnost vojske. Nažalost, veliki broj ljudi koji se pozovu na prigovor savesti ne učini to iz etičkih, moralnih, antiratnih, verskih ili drugih razloga „svesti“, već iz sopstvenog interesa tj. iz želje da izbegnu šestomesečni (trenutno je trajanje vojnog roka određeno na šest meseci) boravak van kuće u teškim uslovima i skoro zatvorskom okruženju. Iako su i ovi razlozi legitimni i apsolutno prihvatljivi, oni svojom površnošću s jedne strane narušavaju autoritet vojske i umanjuju joj važnost, ali s druge strane ne negiraju militarizaciju kao društvenu potrebu. Iza stava: „Ja nisam protiv vojske, ali neću da idem u nju“ krije se puno prostora za održavanje militarizma. Vojna organizacija upravo u tom stavu pronalazi potporu za objašnjavanje nužnosti sopstvene transformacije

ka profesionalnoj dobrovoljačkoj vojsci. Dakle, dobar deo prigovarača savesti ne negira potrebu za postojanjem vojske kao mehanizma bezbednosti.

Aleksandar Radić, jedan od vojnopolitičkih komentatora, govoreći o problemima s kojima se vojska trenutno suočava u izjavi za vesti jedne od najslušanijih radio-stanica, reče i to „da se zbog slabog odziva regruta, a zbog toga što se u vojsku odazivaju ljudi slabijih sposobnosti i nižeg obrazovanja, trenutno u kasarnama nalazi loš biološki materijal“!¹ ostavljajući nam, tako, mogućnost da sami zaključimo koliko prigovor savesti oslabljuje vojsku, a samim tim i državu. Tretiranje ljudi kao biološki materijal (koji je po ovom objašnjenju lošiji „kod ljudi nižeg obrazovanja“) nije nimalo daleko od nacističkih teorija o kvalitetnom arijevsom vojniku; da ne pominjemo koliku količinu diskriminacije i potencijal za različite vidove nasilja nosi ovako izrečena izjava.

Još uvek svež slučaj izlaska Crne Gore iz državne zajednice sa Srbijom godinama unazad je u širokoj javnosti (od časkanja običnih građana pa sve do važnih političkih debata) otvarao pitanje: Kako će vojska biti podeljena?! To što su još neka ministarstva osim Ministarstva odbrane bile zajedničke institucije (Ministarstvo inostranih poslova, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava) nikom nije predstavljalo ni dilemu ni problem. Važno je bilo samo to šta će se desiti s vojskom. Epilog je poražavajući: vojska i inostrani poslovi su uspešno preneti na nivo Srbije ali je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava prestalo da postoji. Pretvorilo se u Vladinu kancelariju za ljudska prava.

NATO

Put Srbije prema NATO-u započeo je nedugo posle petooktobarskih promena 2000; u generalštab je došlo dosta stranih vojnih stručnjaka da savetuje, predlaže, usmerava. Sada je Srbija uključena u program Partnerstvo za mir, koji je osmišljen radi promovisanja i jačanja intenzivne saradnje između kandidata i članica NATO-a u pitanjima odbrane i sigurnosti, s ciljem jačanja stabilnosti u Evropi. U okviru Partnerstva za mir sprovodi se tzv. program kompatibilizacije, naoružavanje kandidata, odnosno novih članica, oružjem koje je kompatibilno

*

1 Izvor: B92, 9. jun 2005.

NATO-ovim standardima. Štaviše, članice moraju da nabave novu opremu, čime se zapravo omogućava pražnjenje zaliha iz perioda Hladnog rata i otvaranje prostora za nove generacije oružja, koje su takođe sve manje potrebne s obzirom na to da realne opasnosti više nema, ali se time održava vojno-industrijski kompleks.

Put prema NATO-u, čini se, nije nimalo lak i jednostavan, a podrazumeva niz koraka prema transformaciji ne samo vojnog, nego i državnog, pravnog i političkog sistema. Upravo zbog toga, vredi postaviti pitanje zašto mnoge države žele, a neke još uvek ne žele u NATO? Koje su prednosti, a koji nedostaci članstva u ovoj evro-atlantskoj asocijaciji?

Ono što se skoro nikako ne dovodi u pitanje jeste značenje termina *evro-atlantske integracije*. Pod tim se podrazumeva nešto dobro, evropsko, kulturno, bogato, zaposleno, bezbedno. A da li je to stvarno simbol blagodeti koja čeka na nas? Pojam evro-atlantskih integracija nastao je spajanjem reči *evropske* (što se odnosi na stvaranje EU kao jedinstvene regije) i *atlantske* (što se odnosi na atlantski pakt tj. NATO).

Za početak, treba znati da ulazak tj. pripajanje NATO-u nije postavljeno kao uslov za članstvo u Evropskoj uniji. I unutar EU postoje zemlje koje nisu članice NATO-a kao što su Austrija, Švedska, Finska i Irska, a ni novi ustav EU koji je u fazi nastajanja ne povezuje ovo članstvo i EU. Srbija (kao i ostale zemlje regiona) jesu aspiranti na članstvo u EU. Iako se o samoj postavci ulaska u Evropsku uniju siromašnih zemalja kakve su naše može i te kako razgovarati, posebno u kontekstu ekonomske globalizacije, tržišne konkurencije koju manji i slabiji ne mogu izdržati, jeftine radne snage i eksploatacije resursa, prioritet u ovom tekstu su neistine i poluistine koje se plasiraju kao obrazloženja za ulazak Srbije u NATO.

Često čujemo da alternative NATO-u ne postoje i da je to „naš“ nacionalni interes. Paradigma nacionalnog interesa se pojavljuje kao glavna propagandna tehnika vlade i zagovornika ulaska u NATO. Potpuno je nejasno ko ima mandat da prosuđuje šta je nacionalni interes ali je jasno da diranjem u nacionalni interes, diraš u državu i narod. Hajde da, mi, ipak, dirnemo u tu „svetinju“!

Šta je NATO i kome je potreban?

NATO je vojna alijansa SAD-a, Kanade i dvadeset četiri evropske zemlje, osnovana 1949. godine s ciljem zaštite kapitalističkog Zapada od Sovjetskog Saveza i njegovog socijalističkog modela. Istočni blok se raspao 1989. godine i NATO gubi svrhu svoje dalje egzistencije. Međutim, umesto prestanka postojanja, ta alijansa zadaje sebi nove ciljeve i zadatke.

U objektivnom nedostatku „neprijatelja“ s kojim će se ravnoteža postizati proizvodnjom savremenijeg naoružanja, NATO se, da bi opravdao razloge svog postojanja (kao i ogromnog budžeta kojim raspolaže), okreće priči o terorizmu. Jedan od glavnih argumenata postaje „odbrana tekovina razvijenog Zapada od rastućeg terorizma“. Zanimljivo je kako se paralelno s tom novom doktrinom razvija i pretnja od terorističkih napada i povećava broj terorističkih akcija u zemljama članicama NATO-a. Teško je ne primetiti da se broj takvih akcija umnogostručio poslednjih godina tj. od početka NATO-ovog opredeljenja da nas od istih brani. Neko bi mogao da pomisli da su NATO-u potrebni teroristički napadi.

Kad malo bolje promislimo, kakve bezbednosne garancije mogu dati stotine aviona „lovaca“, hiljade tenkova, vojnih brodova i nuklearnih glava, ako se opasnost krije u organizovanoj skupini ljudi (njih desetak na primer), spremnih da žrtvuju svoje živote ulazeći u metro ili na železničku stanicu s torbama punim eksploziva? Izgleda da nema puno opcija da avion F117A smanji tu opasnost. Dakle, može se reći da NATO trenutno nema neprijatelja.

Proširenje NATO-a je veoma profitabilan biznis za njegove članice – 80 odsto svetske proizvodnje oružja drže najbogatije članice NATO-a. Zahtevi da se ispune „NATO standardi“ vezani za oružje i vojnu opremu ne znače ništa drugo nego obezbeđivanje prodaje oružja novim članicama.

Trgovina oružjem s jedne strane služi jačanju pozicija vojnoindustrijskog kompleksa u zemljama koje proizvode i izvoze oružje, a s druge strane služi i jačanju vojnog uticaja u zemljama koje uvoze oružje. Vojnoindustrijski kompleks profitira od rata i priprema za rat. Zato je on okrenut samo ratu.

Militarizacija na unutrašnjem planu teži podsticanju trvenja među različitim grupacijama u društvu, što dovodi do spoljne intervencije i mešanja zemalja nabavljača oružja. Svetska hijerarhija moći i svetski vojni poredak na taj način održavaju dinamiku svog postojanja.

Građani i građanke Srbije nemaju gde i od koga da čuju šta za Srbiju i njih same tj. poreske obveznike/ce znači pristupanje tom paktu, pa tako ne znaju da se:

- ulaganjem u vojsku direktno oduzima od socijalne sigurnosti, zdravlja, obrazovanja, kulture, zaštite životne sredine... Članarina u NATO-u je veoma visoka, ali to nije jedina stavka koju jedna zemlja mora da plati. Tu su i troškovi reorganizacije vojske, kupovina oružja i vojne opreme da bi se dostigli „NATO standardi“, troškovi oko učešća vojnika u intervencijama van države, troškovi adaptacije komunikacionih sistema, puteva, pruga, aerodroma i luka, po nalogu NATO-a
- u vojnim bazama skladišti opasno oružje i razni otrovi, uključujući i nuklearno oružje, tako da su vojne baze stalna pretnja po životnu sredinu i zdravlje ljudi.

Iako oko 75 odsto stanovništva ima negativan stav o NATO-u većina ne poznaje alternativu ulasku u pakt.

Pojmovi bezbednosti i sigurnosti se analiziraju isključivo kroz vojnu doktrinu u kojoj su usko povezani s terminom „odbrane od neprijatelja“. Tako vojska ima ekskluzivitet da o tome govori. Iako jedan deo vojnih struktura nije oduševljen ulaskom u NATO,² ipak u toj integraciji vidi mogućnosti za dalju opravdanost svog postojanja uz povećanje budžeta i bolju opremljenost. Iako čak i njihove vojnobezbednosne analize ukazuju na to da do novih ratova na ovim prostorima više skoro pa sigurno neće doći, ne dovodi se u pitanje bezbednost koje ta struktura nudi, kao ni povećanje budžeta koje bi trebalo da

*

2 Iz razloga koji nisu ni blizu gorenavedenih već se oslanjanju na ideju snažne srpske vojske koja dominira u regionu, na teoriju vekovne ugroženosti pravdoljubivog srpskog naroda, na nacionalističke teorije o tome da u Hrvate nikada ne treba imati poverenje, da su Bošnjaci povodljivi, Makedonci izdajice, da će Srbiju osvojiti Albanci ako budemo slabi, da na Balkanu nikada neće prestati ratovi...

osigura transformaciju te vojske ka NATO standardima. Jedino mesto gde će ti kapaciteti i naoružanje u budućnosti biti angažovani su očigledno američke vojne intervencije prepoznatljive kroz ulogu „svetskog policajca“, a iza koje se skoro nevešto kriju interesi povezani s ekonomskom i političkom dominacijom. Šta onda donosi transformacija vojske osim činjenice da će se povećati količina novca koju će poreski obveznici morati da izdvoje da bi podržavali američke „intervencije“ i „kampanje“ koje veoma liče na onu „kampanju“ koja je u Srbiji sprovedena 1999. godine. Amerika svakako voli kad neko s njom podeli trošak sve učestalijih bombardovanja. Zato su Srbiji potrebne „male ali moderne vazdušne snage“. Kako objasniti da će Srbija (ako je taj podatak tačan) zadržati deo mornarice na crnogorskom primorju nego priprema za učešće u međunarodnim „mirovnim“ misijama. Kakvu bi drugu geostratešku ulogu moglo da ima par brodova na teritoriji susedne države? Teško ih je zamisliti u misiji „odbrane teritorijalnog suvereniteta Srbije“.

U promotere ulaska u NATO bez mnogo promišljanja možemo uvrstiti i većinu nevladinih organizacija koje u tom koraku prepoznaju put ka „jačanju demokratije i poštovanju ljudskih prava“. Bezmalobesno se takav odnos prema sutrašnjici Srbije i regiona naziva naprednim, evropskim, demokratskim a neretko se može videti i kao suprotstavljena strana onom „nazadnom, nacionalno orijentisanom“ delu naše stvarnosti. Činjenica da je većina nacional-šovinističkih grupa, uključujući tu i stranke pokojnog Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja jasno opredeljena kao antinativska opcija sigurno utiče na to. Međutim, često se previdi i to da razlozi protivljenju ulaska u ovakav militaristički savez, osim vrlo militantnih koje zastupaju ove desno orijentisane opcije, mogu biti zasnovani i na sasvim drugačijim vrednostima, kao što su antimilitarizam, izgradnja trajnog mira, solidarnost i politika nenasilja. Nažalost, nedostaje mnogo suštinskog promišljanja, učenja i istraživanja među onima koji su predstavljeni i prepoznati kao „progresivna misao“, a čini se da nedostaje i hrabrosti u vremenu kada je većina tih „projekata za izgradnju demokratije“ finansijski podržana od vlada koje jesu članice NATO-a.

Da li NATO gradi mir?

NATO je već u nekoliko primera nakon vojnog posredovanja uspostavio neprimereno političko rešenje, koje je dalo legitimitet daljem ratu i etničkom čišćenju na tim prostorima, a same političke stabilnosti još uvek nema. Na području nekadašnje Jugoslavije se pokazalo da je NATO neuspešan kako u sprečavanju konflikata, tako i prilikom zadataka izgradnje i jačanja demokratije na koje se toliko često poziva.

„Uprkos prisustvu teško naoružanih 40.000 NATO vojnika u periodu između juna i decembra sa Kosova je bila prognano 120.000 Srba i 30.000 Roma kao i pripadnika drugih manjina. Desetkovane manjine se ni danas ne mogu slobodno kretati i prisiljene su da žive u getima, jer su inače žrtve nasilja pa čak bivaju i ubijane“ (Andreas Zumach, *Die neue NATO. Vom Verteidigungsbündnis zur Interventionsmacht?* Hamburg, Europäische Verlagsanstalt/Rotbuch Verlag, 2000).

Neuspeh Ujedinjenih nacija u konfliktima u Bosni i Hercegovini bio je unapred programiran: Savet bezbednosti UN-a (u kome su tri stalne članice SAD, Francuska i Velika Britanija takođe i članice NATO-a) je 1992. u BiH poslao vojni i politički preslabo opremljene jedinice UNPROFOR-a. Godine 1993. Ujedinjene nacije su za uspostavljanje područja pod zaštitom UN-a umesto potrebnih 38.000 vojnika odobrile samo 7.000 plavih šlemova. „Prisustvo NATO-a u bivšoj Jugoslaviji i sistematično diskreditovanje UN-a na kraju je dovelo do toga da se kasnije u konfliktu na Kosovu činilo mogućim samo jedno rešenje: intervencija NATO-a“ (Jürgen Gottschlich, *Die neue NATO*, 2000).

Snage NATO-a učestvuju u takozvanim „mirovnim misijama“ kao što su one u Avganistanu i državama bivše Jugoslavije, gde vojnici održavaju „veštački mir“.

NATO toleriše kršenje ljudskih prava u državama članicama. U vreme hladnog rata u svoje redove primio je tri nedemokratske države: Grčku, Tursku i Portugal. Iako postoji pet načela koje bi članice morale ispunjavati (demokratija, uspešna tržišna privreda, civilna kontrola vojske, uređeni odnosi sa susedima, i tehnička usklađenost vojske sa vojskama drugih članica) Turska ni danas ne ispunjava nijedan od tih zahteva. NATO toleriše progon Kurda i činjenicu da je Turska zaposela istočni deo Kipra. NATO je tolerisao i mnogobrojne nelegalne

poteze SAD-a uključujući i pomoć vojnim grupacijama u Latinskoj Americi između pedesetih i osamdesetih godina 20. veka.

„U dokumentu NATO-a MC 327, usvojenom krajem 1993, kaže se da će NATO posredovati po ovlašćenju Saveta bezbednosti UN-a samo u onim regijama i konfliktima gde članovi NATO-a imaju sopstvene interese. Zato što takvih interesa nije bilo, na primer, u Ruandi 1994. oni su mirno posmatrali genocid nad stotinama hiljada ljudi“ (Andreas Zumach, *Die neue NATO*, 2000).

„Pristup strateškim sirovinama, naročito fosilnim gorivima je za NATO od osnovnog značaja. Zato je namera proširenje ka srednjoj Aziji gde se nalaze bogate zalihe nafte i prirodnog gasa. Sa istim namerama su SAD ojačale vojnu saradnju sa nekim državama na području Kaspijskog jezera i Kavkaza a sve pod maskom borbe protiv terorizma. Time vodeće članice NATO-a pokušavaju da obezbede političku i vojnu kontrolu tog regiona i privilegovan pristup sirovinama“ (Scheer, *Die neue NATO*, 2000).

Sjedinjene Američke Države trenutnu kampanju protiv terorizma koriste za ispunjavanje svojih geopolitičkih interesa. Rat protiv terorizma je pre svega koristan izgovor za oružano nasilje jedine svetske velesile, koja tako može svojim korporacijama, koje su Džordža V. Buša postavile na vlast, da obezbedi monopol nad svetskim prirodnim bogatstvima, pre svega fosilnim gorivom, a samim stanovnicima SAD-a da ojača patriotizam, u zemlji gde je svaka kritika Bušove administracije jednaka nacionalnoj izdaji (Dr Mišo Alkalaj, publicista, *Mladina*, 9. 4. 2002).

Pravna definicija terorizma je nejasna, politički izbor neprijatelja, označenih kao terorista, je samovoljan. Zajednička osobina terorističkih kretanja je suprotstavljanje američkim interesima; na inkriminišućem američkom spisku su mnogi oslobodilački pokreti koji pokušavaju da u svojim zemljama sruše diktatorske režime pod nadzorom SAD-a (Dr Mišo Alkalaj, publicista, *Mladina*, 25. 2. 2002).

Terorizam i borba protiv terorizma u kontekstu zemalja u tranziciji znače, pre svega, širenje interesnog uticaja SAD-a. Na kaspijskom području odvija se preoblikovanje odnosa moći i savezništava s ciljem nesmetanog pristupa SAD-a nafti (*Delo*, 5. 10. 2001).

Demilitarizacija – realna alternativa

Demilitarizovati (l. *de-*, *militaris*) voj. razoružati, razoružavati; naročito: raspustiti (ili: znatno smanjiti, ne držati) vojsku i porušiti vojne objekte u nekom mestu, nekoj oblasti ili državi: uvesti (ili: uvoditi) civilnu upravu umesto vojne uprave; supr. *militarizovati* (Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1970).

Kuda?

Analiza mogućnosti demilitarizacije danas podrazumeva puno toga. Militarizam obuhvata i prepliće mnoge segmente društva pa bi i proces zalaganja za demilitarizaciju morao paralelno da obuhvata vrlo različite nivoe rada. Od dekonstrukcija militantnih obrazaca društvenih odnosa i demilitarizacije svesti ljudi, preko demobilizacije i postepenog raspuštanja vojnih kapaciteta i transformacije upotrebljivih kapaciteta u civilne, pa sve do ponuda i izgradnje jasnih nemilitantnih alternativa.

Važan segment čini rad na stvaranju društvene podrške tom procesu i prepoznavanju njegove važnosti. Valja se uhvatiti u koštac s različitim zabrudama na kojima društvo danas počiva. Vekovno ideološko opravdavanje i indoktrinacija ukorenili su mnoge vrednosti i principe koji su direktno konfrontirane ideji demilitarizacije. Rad na razgradnji tih vrednosti bi morao biti okosnica transformacije društva. Društvenoprihvaćena teza jeste da upotreba nasilja predstavlja istorijski zakon. Nasilje se smatra primarnom silom ukorenjenom u ljudskoj prirodi, a njegova upotreba glavnim sredstvom u borbi za ljudska prava i interese. Činjenica da i same države vode poreklo od ratova, odnosno oružanog nasilja, podupire tezu o opravdanosti nasilja radi sigurnosti nacionalne države. Patrijarhat i muški princip dosežu u svaku poru kako privatnog, tako i društvenog života. Dekonstrukcija patrijarhalnih odnosa u društvu i rodnih (muško-ženskih) uloga važna je za razumevanje mnogih principa i ideologije iz koje militarizam crpe snagu.

Poimanje tradicije kao nečega svetlog i nenarušivog, društveni konformizam i posmatranje rata kao neizbežne društvene pojave daju ogroman doprinos ulozi vojnog sistema u društvu. Strahopoštovanje autoriteta i opravdavanje

hijerarhije kao jedine realne opcije, neodbijanje privilegija i zloupotrebe moći, teze o ugroženosti nacije, nacionalne države, samo su delić problema s kojima se moramo suočavati na putu demilitarizacije.

Paralelno sa ovim procesom razgradnje mora se raditi na razvoju „mirovne“ paradigme koja se, po Galu Kirnu, mora artikulirati unutar „civilnog društva“, preciznije, preko društvenih mreža politički delujućih autonomnih pojedinaca, pojedinki i raznih skupina. Preko malih akcija i njihove samorefleksije otvara se mogućnost kolektivnog delovanja, te dolazi do procesa postepenog građenja „mirovnjačke“ svesti kroz društvene norme.

„Kako u teoriji tako i praksi, u sadašnjem svetu postoji izvestan „manjak“ mirovne paradigme. Ljudi je uglavnom drže za utopijsku, posebno oni koji nasedaju na političku neimaginaciju svetskih i političkih elita koje sve posmatraju kroz naočari real-politike. Društveni svet ćemo graditi sami. Na nama je da odlučimo kakve vrednosti će u tom svetu prevladati: da li vrednosti rata, nasilja, društvene nepravde, materijalnog i duhovnog siromaštva, ili će u središtu biti prosvetiteljski ideali socijalne pravde, ‘večnog mira’, preraspodele bogatstva i humane i aktivne koegzistencije naroda i ljudi“ (Gal Kirn).

Šta s vojskom?

Proces demobilizacije i ukidanja vojske trebalo bi da se odvija postepeno, kroz period od nekoliko godina. On nikako ne treba da podrazumeva ostavljanje ogromnog broja ljudi koji rade u vojnim strukturama bez posla, već naprotiv, sredstva uštedena postepenim ukidanjem vojske bi valjalo uložiti u prekvalifikovanje ljudi koji su sada u aktivnoj vojnoj službi, a dugoročno u programe obrazovanja i revitalizacije privrede. Mnogi vojni kapaciteti se mogu transformisati u civilne ili privatizovati. Veliki deo vojne imovine se može koristiti za druge, profitabilne namene. Program prekvalifikacije jednog dela vojnog kadra za civilne poslove se već sprovodi kroz projekat „PRISMA“. Deo kapaciteta koje poseduje vojska (npr. hale, mašine za proizvodnju i dr.) mogu se kroz različite projekte ustupati otpuštenima za započinjanje sopstvenog posla ili postojećim firmama pod uslovom zapošljavanja i prekvalifikacije vojnog kadra koji je ostao bez posla.

Mnoga izvršena istraživanja u Evropi analiziraju najbolje i najbezbolnije puteve kojim se taj proces može kretati. Uz malo spremnosti, novca i ideja, takve bi se studije mogle napraviti i za region u kojem živimo.

A koji bi bili putevi i zadaci politike Srbije i regiona?

Osećaj mira, sigurnosti i bezbednosti kod građana/ki ne može se postići kupovinom i skladištenjem novog i modernog oružja. Kupovina boljih vojnih aviona, na primer, ne stvara osećaj sigurnosti već proizvodi istu potrebu i kod ostalih zemalja, posebno zemalja u okruženju. Osećaj sigurnosti se ne stvara kada imate bolje i jače oružje od komšijinog, već kada znate da komšija ne želi da vas napadne ili ubije, a kada ni vama ne pada na pamet da tako nešto učinite.

Sopstvena državna politika u najvećoj meri određuje stepen bezbednosti građana i celokupne zajednice. Politika koja se oslanja na dijalog, kulturu mira, komunikaciju i saradnju, pre svega sa prvim susedima, čini najbolji mogući i jedini realan način stvaranja mira i osećaja sigurnosti. Pitanja izgradnje trajnog mira, demilitarizacije i bezbednosti, ne mogu se posmatrati niti tretirati lokalno. To je proces koji se mora kontinuirano odvijati u celom regionu, i šire, u internacionalnim okvirima. Činjenica da zemlje u našem okruženju idu putem koji im je ponuđen, čak i nametnut, ne znači da alternative ne postoje.

Srbija bi mogla dati neprocenljiv doprinos miru u regionu sopstvenim primerom odabira puta demilitarizacije i izgradnje komunikacije i poverenja sa susednim zemljama. Sasvim je sigurno da se EU ne bi usprotivila takvoj politici, niti bi u svojoj javnosti mogla da odbrani protivljenje takvoj politici Srbije.

Na širem političkom planu Srbija bi morala da podržava težnju jačanja uloge Ujedinjenih nacija, demokratske organizacije koja svoju legitimnost i legalnost crpi iz svih država sveta, a ne od šačice najbogatijih.

Jedna od odlika takozvanog novog svetskog poretka je slabljenje pravnih mehanizama međunarodnog uređenja i njihova zamena vojnim mehanizmima. NATO teži diskreditaciji UN-a i OEBS-a čija je uloga obezbeđivanje mira u svetu. Savet bezbednosti danas služi za davanje legitimiteta vojnim intervencijama NATO-a. Kao posledica takvog odnosa i zloupotrebe moći današnje uloge, UN i

OEBS se sve češće svode na brigu o saniranju posledica ratova koje vodi NATO, pomaganje u obnavljanju ratne štete i organizovanju demokratskih izbora.

Srbija bi bila priznatija i uglednija država u međunarodnim odnosima da odlučnije podupire mirovne i razvojne projekte Ujedinjenih nacija.

Uključivanjem u NATO, Srbija bi pomogla raspad međunarodnog prava i ustoličavanje NATO-a kao pristrasnog sudije na štetu Ujedinjenih nacija.

Profesor Žarko Puhovski u jednom od intervju govori o činjenici da danas, kada blokovska podela sveta ne postoji, NATO postaje nebitan, te da bi se moglo razgovarati o radikalnoj reformi UN-a, koji bi morao postati zaista demokratska organizacija, neka vrsta svetskog parlamenta, pa i svetske vlade, a time i garant svetske sigurnosti. Ispunjenje ovoga, po njegovim rečima, uslovljeno je demilitarizacijom nacionalnih država, što se, kako navodi, dugoročno ne može izbeći, a kratkoročno je nezamislivo i izreći. To potkrepljuje činjenicom da je moderna država nastala u 18. veku tako što je legitimni monopol fizičke sile pripao vlasti, a uslov za to bilo je razoružanje građana. Prema istom obrascu, treba početi s demilitarizacijom nacionalnih država kako bi se moglo uvesti načelo kolektivne sigurnosti.

Srbija ulaskom u NATO ne bi bila zapažena, njen međunarodni ugled i zapaženost porasli bi ako se odluči za suprotno. Odluka Srbije da se organizuje kao država na načelu miroljubivosti imala bi veliki uticaj i odjek koji bi promovisao Srbiju u međunarodnoj zajednici. Srbija i zemlje Balkana bi mogle da uspostave takozvani sistem *aktivne neutralnosti*, u kojem bi se reprezentovale jakom i spretnom diplomatijom koja podržava miroljubiv suživot različitih naroda u međunarodnoj zajednici. Time bi preuzele odgovornost za mir u svetu kao aktivne države. Sadašnja politika nam u zamenu za to nameće vojnu organizaciju koja bi delovala kao kontingent međunarodnih snaga za posredovanje koje neće biti samo miroljubivo već pre ili kasnije i agresivno. Tezu da neutralnost nije moguća, aktuelna, ili da je isuviše skupa promoviše i podupire pre svega vojnoindustrijski kompleks, jer je to interes njegovog opstanka.

Odgovornost za mir u svetu je moguće preuzeti i drugačije nego što nude vojni sistemi: unutar sistema ranog prepoznavanja i sprečavanja oružanih sukoba a pre svega izgradnjom mira i podrškom civilnim mirovnim rešenjima.

Umesto vojne doktrine, kapacitete treba upotrebiti za istraživanje nevojnih mehanizama za postizanje trajnog mira i podršku miru. Jedan od realnih ciljeva može biti i osnivanje nevojnih sistema za rešavanje konflikata. To bi trebalo da budu ubedljivi i primenljivi koncepti koji pokazuju efikasnost, a da budu zasnovani na međunarodnim iskustvima koja treba skupljati i strukturirati. Neke od država (kao što je Nemačka) već uveliko rade na istraživanju tih mogućnosti. Treba se priključiti tom putu. Mirovni timovi bi u slučaju oružanog nasilja imali mogućnost da reaguju kroz posredovanje i odlaske kod jednih i drugih. Neke države i njihovi predstavnici mogu biti percipirane kao prijatelji (na osnovu dobrih međudržavnih odnosa) kod obe strane, a taj se kredibilitet može veoma dobro upotrebiti u uspostavljanju dijaloga.

Postojanje takvih sistema ne ograničava države da samo kroz njih deluju. Moguća je i pojedinačna aktivna neutralnost tj. samoinicijativno i odgovorno preuzimanje mirovnih pregovaračkih funkcija demilitarizovanih država koje rade na istraživanju mogućnosti izgradnje trajnog mira.

Izgradnja drugačijeg unutrašnjeg bezbednosnog modela na Balkanu u odnosu na dosadašnju trku u naoružanju i održavanje „slika neprijatelja“ jeste jedan od prioriteta. Preduslov za to je napuštanje vojne logike i dinamike naoružavanja i postavljanje političkih prioriteta kao što su izgradnja poverenja, politika saradnje, transparentnost, razvoj privrede, jednakost i solidarnost među ljudima, te uključivanje ljudi u donošenje značajnih političkih odluka.

Gradenje poverenja s komšijom traži mnogo vremena, hrabrosti i strpljenja. Potrebno je dobro upoznati komšiju, uvideti šta mu je važno, čega se plaši, šta ga čini sigurnim. Potrebno je i reći mu sve to o sebi. Da bi se taj proces odvijao i u našem okruženju treba mnogo rada, razgovora o bolnim pitanjima, suočavanje s prošlošću, priče o budućnosti ali i mnogo vremena i novca. Jeste težak put ali je pitanje da li imamo izbora ako želimo da se u budućnosti osećamo dobro i sigurno tu gde živimo.

Važna karika u ovom procesu su i mediji. Jedna od kvalitetnih ideja je ulaganje u regionalne nezavisne medije i izgradnju njihovog kredibiliteta. Takvi mediji bi mogli da odigraju ključnu ulogu u izgradnji poverenja, međusobnog razumevanja, solidarnosti i empatije.

Princip transparentnost u regiji (i šire) veoma je važan segment u ovim nastojanjima. Uspostavljanje tajnih dogovora i politička manipulacija veoma je štetna u izgradnji preduslova trajnog mira; transparentnost bi mogla da bude jedan od takozvanih „nacionalnih interesa“ današnjeg Balkana.

U toku je nastanak evropskog odbrambenog saveza koji bi trebalo da bude pandan drugim vojnim savezima, pa i NATO-u. Zemlje Balkana bi mogle da jasnom artikulacijom nemilitarističke budućnosti regiona odbiju takav oblik članstva, a da ponude svoje kapacitete za rad na dogovorima, pregovorima, medijaciji u novim krizama u svetu; da se pozovu na sveža ratna iskustva koja mogu u određenim situacijama, a s obzirom na odabir puta demilitarizacije, da nose jaku antiratnu poruku. Teško da bi, posle ovako militantne prošlosti područja, to bilo shvaćeno kao „loša namera“ i da bi se evropske zemlje usprotivile takvoj politici iz ovog regiona.

Jedan od načina kojem vojska pribegava u opravdavanju razloga svog postojanja jeste davanje civilnih uloga vojnim strukturama, pa tako jedna od tri gorenavedene glavne misije savremene vojske (pomoć civilnim strukturama u slučaju elementarnih nepogoda) jasno teži preplitanju vojnih i civilnih zadataka. Time se vojsci daje i uloga onog koji pomaže. Argument koji ove tvrdnje osporava je mogućnost formiranja civilnih sistema zaštite i snaga za reagovanje. Takve bi službe bile neuporedivo jeftinije i osposobljenije (tehnički i stručno) za brzo reagovanje u slučaju prirodnih katastrofa.

Za kraj

Novinar Antonio Prlenda u svom tekstu „Mogućnosti demilitarizacije u regiji“ piše: „Dok je ekonomski aspekt poprilično jasan, politički aspekt razmatranja mogućnosti demilitarizacije mnogo je konfuzniji. Naravno, ovisi od toga tko ga ističe i s kojim ciljem. Ne ulazeći sada u stavove pojedinih nevladinih organizacija, svakome je jasno da je vrlo malo vjerovatna demilitarizacija u BiH,

ako tom demilitarizacijom ne budu obuhvaćene i susjedne zemlje – RH i SCG. Kako zbog nesretnih povijesnih razloga tako i zbog pomenutog Sporazuma o subregionalnoj kontroli naoružanja. Ova činjenica otežava mogućnosti demilitarizacije, jer zahtjeva da se istodobno u sve tri zemlje pokaže iskrena volja za tom zamisli. Dakle, da u isto vrijeme na vlasti budu političke snage čije će se ideje o demilitarizaciji poklapati. (...) U vremenu smo kad se snaga neke zemlje ne mjeri brojem cijevi koje ima, već brojem saveznika i prijatelja. Ali to proizilazi iz političke i, možda prije svega, ekonomske moći.“

Literatura:

- Ti, Marek, 1998. „Militarizam i militarizacija“, u: *Svetska enciklopedija mira*, tom I, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Centar za demokratiju i Gutenbergova galaksija, Beograd
- Stojanović, Boban, 2006. *Drugi – od patrijarhalne konstrukcije do alternativne politike*, Žene u crnom i Queeria, Beograd
- Kremer, Uli, 2000. *Novi NATO – novi Ratovi? Civilne alternative Bundesveru*, „Filip Višnjić“, Beograd
- Čomski, Noam, 2000. *Novi militaristički humanizam*, Plato, Beograd
- Kirn, Gal, 2004: „Kritika slovenačkog stupanja u Nato i Nato saveza uopšte“
- Prleđa, Antonio, 2005: „Mogućnosti demilitarizacije u regiji“, Sarajevo
- Colić Humljan, Milan, 2006: „Nato i mi“, na: www.neunato.org
- Pietz, Tobias i Remillard, Marc, 2005. *Demobilizacija i prekvalifikacija za budućnost*, Bonn International Center for Convesion,
- Kovačić, Gorazd, Gregorčić, Marta i Fatjančić, Nina, 2002. *NATO – za i protiv*, Mirovni inštitut, Ljubljana
- Puhovski, Žarko, 2003. „NATO je izgubio razlog postojanja“, Poslovni magazin Profit, broj 22/23, Zagreb

o autorkama/autorima

O autorkama /autorima

Amela Puljek-Shank je diplomirala na programu Centar za pravdu i izgradnju mira Eastern Mennonite Univerziteta, 2004. Koautorka je poglavlja 'Put iscjeljenja' u: *Pozitivni pristupi izgradnji mira: Resurs za inovatore* („Journey of Healing“ u: *Positive Approaches to Peacebuilding: A Resource for Innovators*). Radila je u oblasti facilitiranja sa programom Sjeme mira u Grčkoj, SAD-u i na Balkanu. Podučavala je u oblasti iscjeljenja traume i oporavka na Ljetnjem institutu za izgradnju mira na Eastern Mennonite univerzitetu. Radi u centralnom savezu menonita kao kopredstavnica za Program za jugoistočnu Evropu i vodi seminare o iscjeljenju traume, kao i radionice u tom regionu.

Ana Bitoljanu (Skoplje, 1974), diplomirala filozofiju na Filozofskom fakultetu u Skoplju, gde trenutno (ili još bolje napokon) završava magistarski rad iz primenjene religijske etike. Aktivistkinja, feministkinja, vegetarijanka. Sa decom i partnerom živi između Makedonije i Istre.

Ana Raffai (47 godina) mirovna aktivistica i feministička teologinja. Nakon mirovne edukacije 1995. uključila se u rad mirovnih organizacija u regiji (Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija). Od tada, u različitim mirovnim timovima razvija koncepte, te surađuje u regiji s mnogim mirovnim organizacijama. Aktualno djeluje kroz organizaciju RAND – regionalna adresa za nenasilno djelovanje, a glavna područja njenog rada su edukacija za nenasilno djelovanje te mentoriranje i povezivanje timova i mirovnih organizacija radi podrške njihovom nastojanju da razvijaju nenasilne strategije izgradnje mira. Specifično područje promocije nenasilja: nenasilje u interkulturalnom kontekstu s posebnim naglaskom na ekumenski i interreligijski suživot. U tom kontekstu

koordinira projekt Regionalna konferencija vjernika za mir. Za Nobelovu nagradu za mir u sklopu inicijative 1000 žena za Nobelovu nagradu za mir nominirana je 2006. Živi u Sesvetama/RH. Majka troje djece.

Branka Rajner, izvršna direktorica Biroa za ljudska prava iz Tuzle, organizacije koja od 1995. godine kontinuirano i intenzivno promoviše poštovanje i zaštitu ljudskih prava. Tokom svog dugogodišnjeg aktivističkog angažmana učestvovala je u osmišljavanju i sprovođenju brojnih programa u lokalnim zajednicama u istočnoj i severoistočnoj Bosni, kao i u širem regionu bivše Jugoslavije. Teorija i praksa ljudskih prava; učešće žena u civilnim inicijativama; uspostavljanje međuentitetske saradnje; javno zagovaranje u lokalnim zajednicama; učešće građana/ki u lokalnoj samoupravi – samo su neka od polja na kojima je bila angažovana u proteklih dvanaest godina.

Danica Minić (Beograd, 1975), nekada vodila radionice o predstavljanju žena u medijima, a sada uglavnom istražuje i piše u oblasti feminističkih medijskih studija. Trenutno na doktorskim studijama Centralnoevropskog univerziteta, Odsek za rodne studije. Radni naslov teze: Rod i medijska raznolikost: televizija u Srbiji i Hrvatskoj posle 2000.

Darija Žilić, dipl. komparatistica književnosti i povjesničarka. Književne kritike, eseje i teorijske tekstove objavljivala je u časopisima *Književna republika*, *Tema*, *Vijenac*, *Polja*, *Balkanis*, *Zarez*, *Nova Istra*, *Filozofska istraživanja*, *Treća*, *Kruh i ruže*, *ProFemina*, *Riječi*, *Koraci*, u zborniku *Filozofija i rod*. Stalna je suradnica Trećeg programa hrvatskog radija, bila je dugogodišnja voditeljica teorijskih i aktivističkih tribina u multimedijalnom institutu u Zagrebu. Objavila je knjigu poezije *Grudi i jagode* (2005), priča je uvrštena u knjigu queer priča (2004). Pjeva jazz.

Goran Božičević, voditelj Miramida centra u Grožnjanu, Istra. Živi i radi između Grožnjana i Skopja odakle mu je supruga i gdje su mu rođena djeca. Mirovnim radom se bavi od 1993. u Volonterskom projektu Pakrac. Antiratna kampanja Hrvatska i Centar za mirovne studije su mu matične organizacije do

2002. kada počinje raditi za Quaker Peace & Social Witness do 2006. Trenutno razvija program Regionalnih mirovnih studija.

Iva Zenzerović Šloser (Pula, 1974), na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1999. diplomirala pedagogiju i sociologiju. U potrazi za novim pristupima obrazovanju i potragom za nekim drugačijim mišljenjima 1997. nailazi na inspirativnu grupu ljudi okupljenih oko Mirovnih studija. Od 1999. uglavnom aktivna, rjeđe pasivna, u akcijama, reakcijama i edukacijama Centra za mirovne studije u Zagrebu. U Sarajevu provodi 2001. puno trenirajući i družeći se sa timom CNA. Od 2003. voditeljica Mirovnih studija, Zagreb. Od 2005. Emina mama.

Ivana Franović (1974) je mirovna aktivistkinja, feministkinja, antimilitaristkinja iz Beograda. Deo je Centra za nenasilnu akciju, a i on je deo nje, od 1998. Često je u ulozi trenerice na programima mirovnog obrazovanja (osnovnim, naprednim i treninzima za trenere/ice), mada za sebe ne kaže da je trenerica. Kourednica je knjige *Ne može meni bit dobro, ako je mom susjedu loše*. U trenucima kada nije primarno aktivistkinja, onda radi dizajn (amaterski), pravi nakit i radi matiš (antistres programi, nesuđena matematičarka) i izluđuje radikale i homofobe. Trenutno je na postdiplomskim mirovnim studijama u Koventriju, UK.

Ksenija Forca (Užice, 1979), aktivistkinja za ženska i queer prava. U feminističkom i mirovnom pokretu je od 2001. godine. Do 2005. bila je angažovana u grupi Žene u crnom na feminističkim projektima koji su promovisali alternativu militarističkom, nacionalističkom, patrijarhalnom, homofobičnom i klerikalizovanom sistemu vrednosti. Trenutno je aktivna u Labrisu – organizaciji za lezbejska ljudska prava i QueerBeograd kolektivu.

Majda Puača (Beograd, 1979), u svet aktivizma ulazi 2003, kao deo Stani Pani kolektiva. U Beogradu 2004. učestvuje u organizaciji međunarodne konferencije mreže Peoples Global Action globalnog pokreta za solidarnost i socijalnu pravdu. Jedna je od osnivačica QueerBeograd kolektiva i radi na promovisanju

alternativa globalnom kapitalizmu, patrijarhatu, homofobiji, klerikalizmu i nacionalizmu. Od 2006. aktivna je i u feminističkoj organizaciji Žene na delu.

Milan Colić Humljan (Babušnica, 1978), mirovni aktivista, živeo i radio u Babušnici, Nišu, Sarajevu; od 2001. u Beogradu. Od 1997. angažovan na programima izgradnje mira i pravednijeg društva kroz CNRS (Centar za nenasilno razrešavanje sukoba, Niš), Protecta (Centar za razvoj građanskog društva, Niš), Otpor, CeSID. Od 2000. radio u CNA u Sarajevu i Beogradu sve do kraja 2006. Učestvovao u razvijanju regionalnih programa Suočavanja s prošlošću, Bazičnog i Naprednog treninga iz izgradnje mira, i programu umrežavanja mirovnih aktivista/kinja. Bio u trenerskom timu na tridesetak različitih treninga iz nenasilne razrade konflikata i izgradnje mira. Jedan od pokretača kampanja REAGUJ! i NE(u)NATO.org.

Nenad Vukosavljević (Kragujevac, 1967), odrastao u Beogradu. Prvi put se angažuje u mirovnom radu 1994. godine, iz Hamburga u kojem živi, baveći se fotografijom od 1990. godine. Osnivač CNA od 1997. godine u Sarajevu, gde radi do 2002, kada se vraća u Beograd, nakon trinaest godina prinudnog odsustva usled prigovora savesti u ondašnjoj SFRJ.

Radi u CNA na polju mirovnog obrazovanja, i produkcije dokumentarnih filmova. Autor priručnika za treninge iz nenasilne razrade konflikata *Nenasilje!?*, CNA Sarajevo 2001.

Paul Stubbs je sociolog rođen u Velikoj Britaniji, koji od 1993. živi i radi u Hrvatskoj, kombinujući aktivizam, istraživanje i savetovanje. Trenutno radi na Ekonomskom institutu u Zagrebu. Njegova glavna istraživačka interesovanja, između ostalog, jesu: socijalna politika, civilno društvo i društveni pokreti u postjugoslovenskim zemljama, te pitanja politike transfera i prevoda. Mnoge njegove tekstove je moguće preuzeti sa <http://paulstubbs.pbwiki.com>.

Predrag Miljanović (Kutina, 1950) je neuropsihijatar, REBT psihoterapeut i pridruženi član Albert Elis Instituta u Njujorku. Osim REBT-a prošao je edukacije EMDR-a i Autogenog treninga. U društvu za zaštitu mentalnog

zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova od 1991–1999. godine vrši funkciju predsednika i aktivno učestvuje u programima kao supervizor i trener. Živeo je u Sarajevu, radni vek započeo u Medicinskom centru u Doboju, a zatim radio u Vojnoj bolnici u Sarajevu, pa na Vojnomedicinskoj akademiji u Beogradu gde je specijalizovao neuropsihijatriju. Otišao je u penziju 2005. sa mesta načelnika neuropsihijatrijskog odeljenja Vojne bolnice u Novom Sadu.

Refik Hodžić je glasnogovornik Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. U proteklih deset godina se u različitim svojstvima bavi pitanjima vezanim za suočavanje sa prošlošću. Radio je kao novinar, aktivista i dokumentarista. Režirao je dokumentarne filmove *Slijepa pravda* i *Izjava 710399*, vodio Outreach ured Tribunala u Bosni i Hercegovini, kao i Službu za odnose sa javnošću Suda Bosne i Hercegovine. Trenutno živi i radi u Hagu.

Slobodanka – Boba Dekić (Skoplje, 1977), diplomirala antropologiju/etnologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Živi i radi u Sarajevu. Aktivna je u Udruženju Q za zaštitu i promociju kulture, identiteta i ljudskih prava LGBTIQ osoba. Studentkinja na postdiplomskim studijama Demokratija i ljudska prava, Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Bolonji.

Svetlana – Ceca Kijevčanin, mirovna aktivistkinja, psihološkinja, trenerica, majka, prijateljica, glumica... Jedna od osnivačica Grupe MOST, a potom članica i simpatizerka mnogih mirovnih, ženskih, omladinskih i ostalih lokalnih i međunarodnih nevladinih organizacija. Menadžerka, koordinatorka, večita umreživačica koja povezuje ljude koje je sretala i sreće u svom životu i radu. U stalnom je traganju za novim izazovima, novim otkrićima, mestima, ljudima, lepim stvarima...

Svetlana Lukić (1958) je završila Fakultet političkih nauka i radila kao novinarka na Radio Beogradu do 1993. kada je, nakon nekoliko suspenzija, dobila otkaz. Devedesetih je izveštavala iz Hrvatske, BiH i sa Kosova, te pravila reportaže sa ratišta. Od 1994. radi na Radiju B92 gde je autorka emisija „Fantom slobode“

i „Peščanik“. Od 2000. vodi kurseve o izveštavanju i novinarstvu, kao i o izveštavanju o suđenjima (za ratne zločine). Dobitnica je više nagrada za svoj rad.

Tamara Šmidling (Beograd, 1975), mirovna aktivistkinja i članica Centra za nenasilnu akciju. Od 2001. živi i radi u Sarajevu. Studirala etnologiju i antropologiju na Beogradskom univerzitetu. Osim mirovnog aktivizma bavi se i čitanjem i pisanjem, a svoju prvu zbirku poezije planira da izda odmah po odlasku u zasluženu penziju.

Vesna Teršelič (Ljubljana, 1962), aktivistica. Od 1976. godine živi u Zagrebu, gdje je završila srednju školu i studirala na Prirodoslovno matematičkom i Filozofskom fakultetu. Od 1985. godine aktivna je u zelenim, ženskim i mirovnim civilnim inicijativama. Suosnivačica je SVARUNa – Radne grupe za ekološke, mirovne, ženske i duhovne inicijative (1986), Zelene akcije (1990), Antiratne kampanje Hrvatske (1991), Centra za ženske studije (1995), Centra za mirovne studije (1996), Documente – Centra za suočavanje s prošlošću (2004), čija je trenutno voditeljica – i drugih organizacija. Bila je koordinatorica, izvršna direktorica i inicijatorica više organizacija i mreža. Godine 1997. bila je nominirana za Nobelovu nagradu za mir, zajedno sa Vesnom Pešić iz Beograda i Selimom Bešlićem iz Tuzle, a 1998. godine dobila je Right Livelihood Award (koju često zovu Alternativna Nobelova nagrada) zajedno s Katarinom Kruhonja iz Osijeka.

Vladan Beara (Novi Sad, 1968) je psiholog, REBT psihoterapeut i pridruženi član Albert Elis Instituta u Njujorku. U Društvu za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991–1999. godine vrši funkciju programskog koordinatora i aktivno učestvuje u programima kao supervizor i trener. Pored REBT-a, prošao je edukacije u sledećim oblastima: psihodrama, geštalt, EMDR, Rodžersova terapija, intervencija u kriznim situacijama, savetovanje izbeglica. Od 1994. se bavi psihoterapijom, a od 1995. je usmeren na pomoć traumatizovanim osobama kroz programe UNICEF-a, IAN-a i Fonda za otvoreno društvo kao koordinator programa, saradnik i evaluator.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.4:172.4 (4-12)

316.485.6 (4-12)

316.647.5 (4-12)

ДВАДЕСЕТ потицаја за буђење

20 poticaja za buđenje i promenu : o
izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije
/ [uredile Helena Rill, Tamara Šmidling, Ana
Bitoljanu] . - Beograd ; Sarajevo : Centar
Za nenasilnu akciju , 2007 (Beograd :
Standard 2) . - 303 str. ; 21 cm

Tiraž 500 . - Str. 7-10 : Predgovor / Tamara
Šmidling, Helena Rill . - O
autorkama/autorima : str . 298-303.

ISBN 978-86-902539-5-1

а) Мировни покрети – Југоисточна Европа б)
Социјална интеракција – Помирење –
Југоисточна Европа
COBISS.SR-ID 140135436

